

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

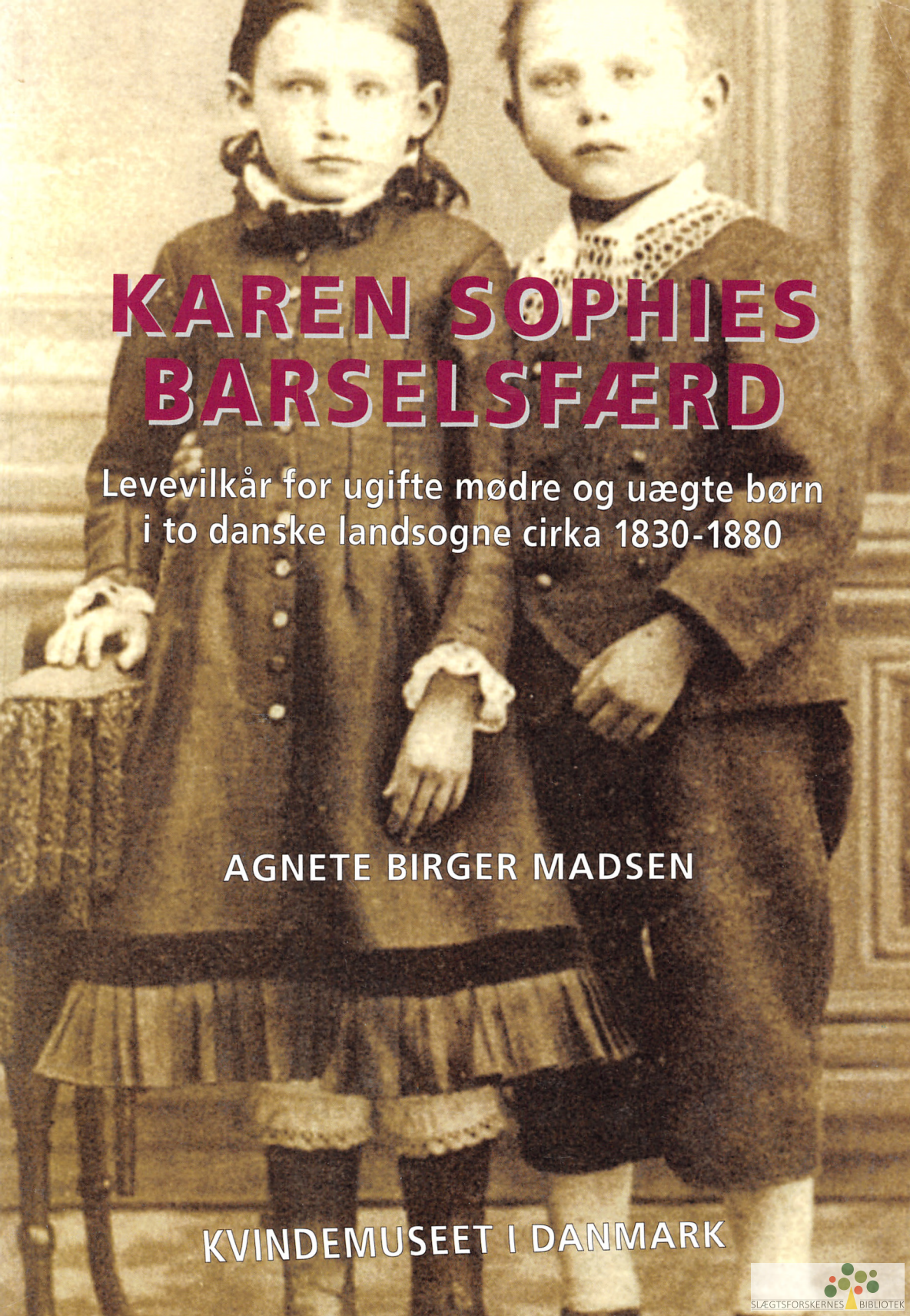
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KAREN SOPHIES BARSELSFÆRD

Levevilkår for ugifte mødre og uægte børn
i to danske landsogne cirka 1830-1880

AGNETE BIRGER MADSEN

KVINDEMUSEET I DANMARK

Karen Sophies barselsfærd

Levevilkår for ugifte mødre og uægte børn
i to danske landsogne cirka 1830-1880

Agnete Birger Madsen

Karen Sophies barselsfærd

Levevilkår for ugifte mødre og uægte børn
i to danske landsogne cirka 1830-1880

Kvindemuseet i Danmark

Karen Sophies barselsfærd
– Levevilkår for ugifte mødre og uægte børn
i to danske landsogne cirka 1830-1880

© Kvindemuseet i Danmark

Trykt hos Special-Trykkeriet i Viborg a-s

ISBN 87-88923-26-6

Kvindemuseet i Danmark
Domkirkepladsen 5
8000 Århus C

www.kvindemuseet.dk

Indhold

KAPITEL 1

Indledning	13
Mål og metoder	13
Afgrænsninger	19
Personundersøgelsens omfang	20
Personundersøgelsens indhold	22
Opbygningen	24
Samfund, lovgivning og kultur	25

KAPITEL 2

Forskningsoversigt	30
Dansk forskning	30
Norsk og svensk forskning	34
Udstødt eller ej	36
De mange og de få	37

KAPITEL 3

Illegitimitetens demografiske udtryk i Danmark i 1800-tallet	40
Illegitimiteten i Danmark	41
De geografiske forskelle i midten af 1800-tallet	43
Tiden før 1850	45
Tiden efter 1850	48
Den demografiske udvikling i Sct. Hans og Janderup sogne	49

KAPITEL 4

De regionale forskelle	56
Den geografiske variation i Danmark	56
Hafstrøms undersøgelse af sædeligheden	60
Sammenfatning og videre undersøgelser	64

KAPITEL 5

De to sogne	66
Præsentation af sognene	66
Janderup sogn	68
Sct. Hans Sogn	70
Ligheder og forskelle	73
Tiden før 1850	76
Tiden efter 1850	79
Vielser i de to sogne	80

KAPITEL 6

Ugifte mødre i Sct. Hans og Janderup sogne	82
Antallet af kvinder i de to sogne 1850	82
De ugifte kvinders erhverv	83
Kommentarer til kilderne	85
Mødrenes sociale baggrund	85
Undfangelsesomstændighederne	86
Fødeomstændighederne	87
Tiden efter fødslen for moderen og for barnet	88

KAPITEL 7

Mødrenes sociale og geografiske baggrund	90
Janderup	90
Sct. Hans	91
Andre undersøgelser af de ugifte mødres herkomst	94
Sammenfatning	97

KAPITEL 8

Undfangelsesomstændigheder	101
Tjenestepiger	103
Hvor blev tjenestepigerne gravide?	104
I Janderup	105
I Sct. Hans	106
Sammenlignende om frugtsommelige tjenestepiger i Janderup og Sct. Hans sogne	107
Frugtsommelige tjenestepiger på Aastrup	109

Frugtsommelige tjenestepiger på Vanggaard	111
Frugtsommelige tjenestepiger på Lundegaard	113
Opsamlende om de største gårde i Sct. Hans	114
De udlagte barnefædre	114
Barnefædre i Janderup sogn	115
Barnefædre i Sct. Hans	116
Tjenestefolk og kærestefolk	117
Gift med den udlagte barnefader	118
Karle og børster på de store gårde	119
Frugtsommelige husholdersker	120
Sammenfatninger om frugtsommelige tjenestepiger	121
Frugtsommelige indsidderker og hjemmeboende	122
I Janderup	123
I Sct. Hans	124
Ligheder og forskelle	125
Besvangrede indsidderker og hjemmeboende med mange uægte børn	126
Sammenfatning om den seksuelle adfærd før ægteskabet	127
Graviditet lig med ægteskab?	129
Den lokale kontrol	131

KAPITEL 9

Fødeomstændigheder	134
I Janderup	136
Vidner	137
I Sct. Hans	138
1835-40	138
1850-55	140
1875-80	143
Forskellige fødesteder	146
Hjemme	147
Fødende indsidderker i Sct. Hans sogn	148
Fastboende indsidderker i Sct. Hans sogn	150
Fødehuse i Sct. Hans sogn	151
Karen Sophies barselsfærd	155
Fødsler i tjenesten	157
En fødsel i dølgsmål	158
Jordemødre og fødselshjælp	161
Samlet konklusion og perspektiv	165

KAPITEL 10

Efter fødselen	170
Efter det 1. uægte barn	171
I Janderup	171
Gift med den udlagte barnefader	172
Gift med en anden mand	172
Ugiftes forsørgelse	174
I Sct. Hans	175
Gift med den udlagte barnefader	177
Gift med anden mand	177
Tjenestepige igen	178
Indsiddersker og hjemmeboende	183
Sammenfatning	183
Efter det andet uægte barn	185
Nogle blev gift	186
Tjenestepige og indsidderske	187
Efter det tredje, fjerde osv. uægte barn	190
Opsamling	193

KAPITEL 11

Børnene	195
Det første år var det farligste	196
Hvad døde de af?	198
Hos bedsteforældrene	200
Hos mor og bedsteforældre	204
Hos mor og far eller mor og stedfar	204
Hos faderen	205
Hos moderen	206
Plejebørn	207
Plejefamilier	209
Midlertidige plejeanbringelser	211
For fattigvæsenets regning	212
Prisen på et plejehjem	215
At være et plejebarn	217
Fra plejebarn til fattiggårdsbarn	218
En omskiftelig barndom	223
Det usynlige barn	225

KAPITEL 12

Forsørgelsesmuligheder for den ugifte moder og hendes barn	230
Tjenestepige igen	230
Indsidderske	232

KAPITEL 13

Faderskabssager 1834-1880	233
Faderskabssager fra de to sogne	234
Faderskabssager i Nordjylland	235
Private aftaler om barnets forsørgelse	236
Benægtelsesed som pressioen	239
Hos faderen	241
Den første henvendelse	245
Politiforhøret	249
Bidragets størrelse	252
Inddrivelse af bidraget	254
Sammenfatning	258

KAPITEL 14

Fattig- og kvindemiljøer i Sct. Hans sogn	261
Bagterp før 1850	262
Gjurup før 1850	265
Fattigforsørgede i Sct. Hans sogn i 1840'erne	267
Næste generation	270
Syfilis	273
Løsgængere i Sct. Hans og Sct. Olai 1849-50	278
Tre generationer	281
Fattighuset i Bagterp ca. 1880	285
For fattige til ægteskab	287
På Bagterp Hede	289
Sammenfatning	291

KAPITEL 15

Hovedkonklusioner	295
De mange og de få	295

Hvordan fik de det?	298
Hvad ændrede sig?	300

Kilder	303
---------------------	-----

Litteratur	307
-------------------------	-----

Bilag

Bilag 1. Mødrenes geografiske og sociale baggrund, Janderup ..	311
Bilag 2. Mødrenes geografiske og sociale baggrund, Sct. Hans ..	312
Bilag 3. Undfangelser og fødesteder, Janderup	315
Bilag 4. Undfangelse og fødesteder i Sct. Hans	316
Bilag 5. Moderens fødselsalder og barnefaders beskæftigelse, Janderup	321
Bilag 6. Moderens alder ved fødsel og barnefaders beskæftigelse i Sct. Hans	322
Bilag 7. Fødende indsiddersker 1850-55. Sct. Hans og omegn ..	326
Bilag 8. Civilstand og/eller beskæftigelse efter det første uægte barn, Janderup	328
Bilag 9. Civilstand og/eller beskæftigelse efter det første uægte barn, Sct. Hans	329
Bilag 10. Civilstand og/eller beskæftigelse efter det andet uægte barn, Sct. Hans	332
Bilag 11. Civilstand og/eller beskæftigelse efter det tredje uægte barn, Sct. Hans	334
Bilag 12. Børnene i Janderup	335
Bilag 13. Børn i Sct. Hans 1. periode	337
Bilag 14. Børn i Sct. Hans 2. periode	338
Bilag 15. Børn i Sct. Hans i 3. periode	342
Bilag 16. Antal alimentationssager i Hjørring Amt 1834-1880 ...	346

Liste over anvendte forkortelser	347
---	-----

Forord

Denne bog er en lettere redigeret udgave af min ph.d. afhandling, som jeg forsvarede på Aarhus Universitet i efteråret 2004.

Den har været længe undervejs, og når det nu er lykkedes, skyldes det, at en hel masse gode mennesker har ment, at dette stykke forskningsarbejde fortjente at blive udført og udgivet.

Jeg vil gerne benytte lejligheden til at takke alle på Kvindemuseet i Danmark for deres store støtte og opbakning. Den har jeg nydt godt af lige siden, jeg første gang mødte op på museet med forslag til en udstilling om uægte børn og ugifte mødre i syv slægtled i min familie. Det var under arbejdet med denne udstilling, at jeg fandt ud af hvor uendeligt lidt, der er forsket i emnet ugifte mødre og uægte børn i Danmark og det var dengang jeg besluttede, at det måtte der gøres noget ved.

Ligeledes en tak til Vendsyssel historiske Arkiv og Janderup lokalhistoriske Arkiv for at give al den hjælp, jeg har bedt om, og lidt mere til.

De næste jeg gerne vil takke er Kulturarvsstyrelsen og Statens Humanistiske Forskningsråd, der hver for sig har ydet finansiel støtte og derved gjort et stort forskningsarbejde muligt, og lektor Gerda Bonderup, Aarhus Universitet, der med sin interesse og tillid til projektet har været en stor moralsk støtte.

Det sidste gælder også for alle de, der har lagt ører og relevante spørgsmål til. Det gælder ikke mindst mine egne to store uægte børn og min kære mand, der har slidt flere røde penne op i sin egenskab af første korrekturlæser.

Til sidst en stor tak til Kvindemuseets forlag for at udgive bogen og til Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation for at yde økonomisk bidrag hertil.

Århus, sommeren 2005

Agnete Birger Madsen

KAPITEL 1

Indledning

Børn født uden for ægteskab har i flere århundreder været betragtet som fejltagelser, og indtil langt op i 1900-tallet var deres eksistens omgærdet med skyld og skam, og noget man ikke talte højt om.

Emnet har i mange år været et tabuemne, og måske er det forklaringen på, at der foreligger så få danske historiske undersøgelser af uægte børn og deres ugifte forældre.

Min egen interesse for emnet fik jeg, da jeg forsøgte at trænge bag om familiens fortielser og løgne og finde frem til baggrunden for min fars fødsel på Bethesdahjemmet i Århus. »Hjem for forførte unge Piger, for hvem dette Fald er det første«, som det hed i begyndelsen af 1900-tallet.

Mine undersøgelser førte mig til min indtil da ukendte farfader, der viste sig at komme fra et landsogn syd for Hjørring. Han var også et uægte barn, ligesom også hans mor var det. Ved nærmere undersøgelser kunne jeg se, at det ikke var specielt usædvanligt. Der blev født mange uægte børn i slutningen af 1800-tallet på den egn. Op mod 20% af børnene blev født som uægte, mens de samtidige gennemsnitstal for hele landet lå på 9-10%.

Min interesse bygger på et ønske om at finde ud af, hvordan de ugifte mødre og de uægte børn, der levede på landet i 1800-tallets Danmark, klarede denne situation. Hvad skete der med barnet, og hvad skete der med moderen? – hvilke muligheder havde hun som ugift for at passe og forsørge et lille barn? Og hvordan kan det være, at der nogle steder i Danmark blev født rigtig mange uægte børn og andre steder næsten ingen?

Ordet uægte er i denne undersøgelse lig med uægteskabelig og er således udelukkende brugt om et barn, hvis forældre ikke var gift med hinanden, da det blev født.

Mål og metoder

Formålet er med andre ord at opnå ny viden om levevilkår for uægte børn og deres mødre.

Denne opnåede viden skal især bruges til at belyse og forklare to forhold, nemlig for det første den store forskel der var i omfanget af uægte fødsler i

to egne af Danmark og for det andet de ugifte mødres forsørgelsesmuligheder for sig selv og deres børn. Endelig vil også eventuelle ændringer inden for den undersøgte periode blive belyst.

Udgangspunktet er de ugifte mødre selv. Det var dem, der blev gravide, det var dem, der fødte, det var dem, der havde ansvaret for barnet. Det forekommer mig derfor oplagt at undersøge nogle af disse kvinders og deres børns livsomstændigheder over en årrække.

Det metodiske udgangspunkt er således personundersøgelser af ugifte mødre og uægte børn, registreret i to danske landsogne. Et, hvor der fødtes mange uægte børn, og et, hvor der fødtes få. De vigtigste oplysninger fra disse personundersøgelser analyserer jeg i separate kapitler om:

- Mødrenes sociale og geografiske baggrund
- Undfangelsesomstændigheder
- Fødeomstændigheder
- Efter det første uægte barns fødsel
- Efter det andet, det tredje osv. uægte barns fødsel
- Børnenes opvækst

I disse kapitler redegøres der for en række basale og konkrete forhold, så som, hvem de ugifte mødre var døtre af, hvor de befandt sig og hvilken arbejdsmæssig situation, de befandt sig i, da de blev gravide. Hvor de fødte, hvor de boede, og hvordan de forsørgede sig selv og barnet efter den første, den anden, osv. uægte fødsel, hvad der blev af barnet m.m.

Vi får på den måde dokumenteret mødrenes og børnenes vilkår og adfærd i årene før, under og efter det uægte barns fødsel og får derved et grundlag for at kunne sammenligne – finde ligheder og forskelle, der kan forklare de mange uægte fødsler det ene sted og de få det andet sted.

Alt i alt drejer det sig om personundersøgelser af 100 ugifte mødre og deres 178 uægte børn. Fordelt på 17 kvinder og 18 børn i det sydlige Jylland og 83 kvinder og 160 børn i det nordlige Jylland.

Personundersøgelsen står ikke alene. Personers adfærd er påvirket af, og i vid udstrækning afhængig af det samfund, de er en del af, og ikke mindst det lokale samfund og det sociale lag, de lever i. Jeg har derfor foretaget en mindre sogneundersøgelse af de to udvalgte sogne, først og fremmest med henblik på at finde faktorer, der må formodes at have indflydelse på antallet af uægte fødte børn i sognet. I disse sogneundersøgelser har jeg i vid udstrækning benyttet mig af folketællinger og lavet sammenlignende tværsnitsanalyser af beboernes bo- og erhvervsituation. Disse tværsnitsanaly-

ser af sognenes beboere i bestemte år skal ses som et vigtigt supplement til personundersøgelsens længdesnitsanalyser, hvor udgangspunktet er et helt andet, nemlig det enkelte individ fulgt over en årrække.

Jeg har således i min forskningsmetode analyseret materialet såvel statisk, jvf. tværsnitsanalyserne af folketællingerne, som dynamisk, jvf. personundersøgelsen.¹

Hanne Willert benytter sig i sin undersøgelse over familiestrukturen i husstandene i Kyndby sogn i 1800-tallet af begge metoder, blandt andet med det formål at finde frem til deres fordele og begrænsninger. Hun konkluderer, at den statistiske analyse har sin værdi som et 'hurtigt' mål for en befolknings sammensætning, der ved sammenligning over tid eller med andre dele af befolkningen kan antyde, hvor der er forskelle, og hvor der er foregået en udvikling.²

På denne måde bliver folketællinger fra de to sogne analyseret i denne undersøgelse. Analysen fastslår befolkningernes sammensætning i forhold til erhverv, bosituation, køn, alder osv. Den giver således rammerne omkring de mennesker, hvis liv udgør undersøgelsens centrum.

Hanne Willert konkluderer endvidere, at den statistiske tværsnitsundersøgelse af folketællingerne aldrig kan blive en fyldestgørende analyse af familie- eller husstandsstrukturer, og det skyldes netop dens statistiske karakter.³

Det kan den naturligvis heller ikke, når undersøgelsen gælder det enkelte menneskeliv. Man må anvende mange og andre kilder end folketællinger, når emnet er mennesker, der bevæger sig ud og ind af sognene, og hvis omstændigheder løbende ændrer sig. Det er derfor den dynamiske personanalyse, der fylder mest i denne undersøgelse – selv om den, med Hanne Willerts ord, er både kompliceret og tidskrævende at udføre.

Faderskabssagerne havde stor betydning for det uægte barn og dets mor. Jeg har derfor undersøgt disse sager nærmere, og har i den forbindelse uddvidet undersøgelsens kildegrundlag til at omfatte et helt amts – i dette tilfælde Hjørring amts – faderskabssager i perioden 1834 til 1880.

Det var under arbejdet med at indsamle viden om de ugifte mødre fra det nordjyske sogn, at jeg blev opmærksom på faderskabssagernes betydning som historisk kilde. De uægte børns forældre har ikke efterladt sig mange spor, men i disse sager får nogle af dem stemmer. Dels i form af de breve, de

1. Analysebetegnelserne stammer fra Hanne Willert: Store familier i små huse. 77 husfamilier i 1800-tallets Kyndby.

2. Hanne Willert s. 146.

3. Hanne Willert s. 147.

skrev til amtmanden, og dels i referaterne af politiforhørene. Dette er således et af de få steder, hvor parterne selv kom til orde og forklarede deres situation i en interessekonflikt, der øjensynlig var af stor betydning for dem.

I analysen af disse sager skal man være sig meget bevidst, at de var udtryk for en interessekonflikt, idet faderskabsbidraget blev skønsmæssigt fastsat efter forældrenes økonomiske formåen. At disse derfor ofte gjorde sig ringere, end sandt var, er således meget sandsynligt. Omvendt er det måske sandt, hvad de fortalte amtmanden eller herredsfogeden. Vi kan ikke vide det med sikkerhed, og kan derfor ikke lade disse sager stå alene som sandhedsudsagn. Men vi kan betragte dem som personernes egen oplevelse af deres situation og muligheder i den konkrete sag. Jeg har i dette afsnit valgt i vid udstrækning at indtage observationsrollen og lader de involverede personer selv komme til orde.

Lisbeth Nielsen og Poul Porskær Poulsen har i deres undersøgelser af retssager fra Gødvad sogn 1858-90 gjort sig en del overvejelser over spørgsmålet om sandhed og løgn i retssalen, og de konkluderer, at i forhold til deres undersøgelser betyder det egentlig ikke så meget. Hovedspørgsmålet er ikke at få fastslået det sande i absolut forstand, men derimod at få mere at vide om den lokale mentalitet og kultur.

»Vi har derfor valgt ikke blot at tage de implicerede parter alvorligt, vi tager dem også på ordet. Ganske enkelt ved at høre efter, hvad der rent faktisk bliver sagt (og gjort).«⁴

Det samme er gjort i denne analyse af de nordjyske faderskabssager.

Nogle af de ugifte mødre blev senere gift, andre blev ikke. Det sidste gjaldt især for mødrene i det nordjyske sogn. Hvordan disse ugifte mødre klarede forsørgelsen, og hvad det var for miljøer, de levede i, er spørgsmål, som jeg forsøger at besvare i det sidste kapitel.

Dette kapitel har karakter af en kombineret person- og miljøskildring af nogle af de steder i sognet, hvor de ugifte kvinder boede inden for den her behandlede tidsramme. Disse skildringer er stykket sammen af alle de tilgængelige kilder, der også er blevet brugt ved personundersøgelserne. Men især bruger jeg flittigt kommunens fattigprotokoller, da det meget snart viste sig, at det var i de fattigste miljøer, de ugifte kvinder – og såmænd også mænd – boede. Endvidere benyttes Hjørring amtssygehus sygejournaler⁵

4. Lisbeth Nielsen og Poul Porskær Poulsen s. 150.

5. Disse sygejournaler fra 1822 til 1891 blev tilfældigt fundet på loftet på sygehuset i Hjørring i 1998. I dag befinder de sig på Steno museet i Århus.

og Vennebjerg Herreds politiforhør af formodede løsgængere i Sct. Hans og Sct. Olai sogne.⁶

En af de historieforskere, der har betydet meget for forskningen i uægte børn og ugifte mødre er englænderen Peter Laslett. Han lancerede i 1973 teorien om, at der i de fleste lokalsamfund i 17-1800-tallets England eksisterede en slags undergrundssamfund, »the bastardy prone sub-society«, bestående af afvigere, hvis kvindelige medlemmer ofte boede samme sted eller i nærheden af hinanden, og som ofte fødte flere uægte børn hver især.⁷ Disse kvinders aktiviteter rakte ud over flere generationer, og de var ofte relaterede gennem slægt eller gennem ægteskab. Nogle af disse ugifte, fødende kvinder var søstre, nogle af dem blev senere gift, som regel med mænd, der selv var uægte eller var fædre til andre kvinders uægte børn. Denne gentagne tendens definerer Laslett som en social arv. I de tider, hvor fødselstallet steg, steg også antallet af uægte børn i disse undergrundssamfund, men de kom aldrig til at udgøre flertallet af uægte børn.

De fleste mødre til uægte børn, fastslår han, var »enlige svaler«. De fik kun dette ene uægte barn, blev ofte senere gift og blev ikke set på som afvigende af samtiden.

Der fandtes altså to typer af uægte børn og ugifte mødre, ifølge Peter Laslett. Dem, der blev integrerede i det »normale samfund«, og som udgjorde langt størstedelen. Og dem, der (for)blev en del af ligestillede i et undergrundssamfund, der var mere eller mindre uden for det etablerede samfunds rækkevidde.

Senere, i 1980, definerer Peter Laslett medlemmerne af et sådant undergrundssamfund til at være enlige, der opfører sig seksuelt afvigende, enlige med uægte børn, ofte familiært forbundne til hinanden og folk, der i generationer får uægte børn.⁸

Hvorvidt der fandtes lignende undergrundssamfund i Danmark, som de af Peter Laslett beskrevne samfund i England, er endnu ikke blevet forskningsmæssigt påvist. Tværtimod konstaterer de få eksisterende danske sogneundersøgelser af uægte børn og deres forældre, at der ikke har forekommet sådanne miljøer i de der undersøgte sogne.⁹

6. Vennebjerg Herreds Politiprotokol B27 A, 86 1849, 1850. LAN.

7. Bekrivelsen her er fra Lasletts artikel i bogen »Bastardy and its Comparative History«. Edited by Peter Laslett, Karla Oosterveen and Richard M Smith.

8. Peter Laslett: The bastardy prone sub-society s. 220.

9. Det gælder for eksempel Asbjørn Romvig Thomsens undersøgelse af tre sogne på Salling, nærmere omtalt i forskningsoversigten, næste kapitel.

Med nærundersøgelsen af bestemte fattig- og kvindemiljøer i det nordjyske sogn, får jeg hermed mulighed for at vurdere, om der i dette sogn eksisterede undergrundssamfund à la de af Laslett definerede. Og hvis der gjorde, hvad kendetegnede så dette nordjyske miljø, dets mennesker og dets omgivelser?

Kulturhistorie, mikrohistorie, hverdagshistorie, historisk demografi eller kvindehistorie? Hver af disse betegnelser kan delvis bruges til at kategorisere dette forskningsprojekt. Der er lidt af det hele, og derved ligger undersøgelsen metodisk i omegnen af den samlebetegnelse, der går under navnet historisk antropologi.

Den historiske antropologi er netop kendetegnet ved, at udgangspunktet og fokus er lagt på det enkelte menneske med henblik på at finde og definere kulturelle og sociale hverdagspraksiser. Ligesom i antropologien skal kulturen således studeres der, hvor den bliver til, nemlig på mikroniveau blandt mennesker. Og med plads til en bred fortolkningsramme, således at fortolkningerne ikke bliver unødigt misfarvet af projektioner fra vores tid.¹⁰

Det er en metode, der i mange historikerkredse stadigvæk ses på med stor skepsis, fordi den altid vil have et iboende problem med repræsentativiteten. Almindelig praksis på en egn kan for eksempel være ualmindelig praksis på en anden egn.

Denne undersøgelses resultater påberåber sig ikke at være repræsentativ for andet end de to undersøgte egne.

Her er det netop forskelligheden, der er udgangspunktet og denne forskellighed der forsøges at forklares ved hjælp af lokale undersøgelser. Dette sker ud fra en formodning om, at årsagerne hertil fortrinsvis var af lokal karakter og i stor udstrækning hang sammen med forskelle i levevilkår og kultur.

Muligvis vil tilsvarende undersøgelser andre steder i Danmark fremvise lignende resultater. Det ved vi først, når de er blevet lavet.

10. Ning de Coninck-Smith giver i sin doktorafhandling fra 1999, »For barnets skyld«, en kort og præcis beskrivelse af historisk antropologi og de diskussioner, der knytter sig hertil. S. 26-31 Se også Dressel, Gert: Historische Anthropologie, Eine Einführung. 1996.

Afgrænsninger

Sognet med de mange uægte børn kendte jeg i forvejen. Det drejer sig om Sct. Hans sogn, hvor min farfar og min oldemor blev født som uægte børn i sidste halvdel af 1800-tallet. Nogle af dette sogns uægte børn og ugifte mødre har jeg beskrevet i bogen: »Barnemordersken fra Aastrup«, der er blevet til på baggrund af undersøgelser af 71 ugifte mødre og deres 131 børn.¹¹

Det andet sogn, Janderup, er valgt ud fra et ønske om at finde et sogn, der på mange områder lignede Sct. Hans men med den store forskel, at der i dette sogn ikke blev født ret mange uægte børn.

Det forekommer naturligt at vælge sogne som udgangspunkt og første afgrænsning af undersøgelsesområdet. Befolkningmængden var overskuelig og nogle af de vigtigste kilder, nemlig folketællinger og kirkebøger, er sognebaserede. Samtidig er sognene ikke isolerede øer, men i vid udstrækning påvirket af det omkringliggende samfund og ikke mindst udviklingen i den nærmeste købstad. De to undersøgte sogne er i denne sammenhæng repræsentative for de to landsdele, de befinder sig i.

Sogneafgrænsningen ligger ikke fast. Tværtimod flytter undersøgelsesgrænserne sig sammen med de undersøgte personer. Dette er den logiske konsekvens, når personerne er de vigtigste undersøgelsesobjekter. Jeg har fulgt dem og registreret deres adfærd og vilkår, uanset hvilket sogn de befandt sig i. Dette har udvidet undersøgelsesområdet betragteligt ligesom også antallet af registrerede uægte børn, idet nogle kvinder fødte flere uægte børn i forskellige sogne.

Sct. Hans ligger i Hjørring amt, hvor fødselsandelen af uægte børn i det meste af 1800-tallet var højere end landsgennemsnittet. Modsat var Ribe amt, hvor Janderup hører under, det amt med de færreste uægte fødte i forhold til landet som helhed. Det usædelige nord og det sædelige syd kunne man fristes til at kalde de to jyske områder.

Det tidsmæssige udgangspunkt for undersøgelsen er midten af 1800-tallet. Det var i årene omkring 1850, at der blev født flest uægte børn i århundredet, og det var ligeledes i årene omkring 1850, at de geografiske forskelle i forhold til antal uægte fødte børn i Danmark var mest markante. Lands-

11. Agnete Birger Madsen: Barnemordersken fra Aastrup. Vendsyssel historiske Museum, 2003.

gennemsnittet var således i 1850 på godt 11% uægte fødsler. I Ribe amt var imidlertid kun godt fire procent af fødslerne uægteskabelige. I Hjørring amt var det tilsvarende tal 15% og i Svendborg amt var hele 17% af fødslerne uægteskabelige. Til sammenligning var fødselsandelen af uægte fødsler ved århundredets start registreret til ca. 6%.

Et eller andet skete i første halvdel af århundredet, der førte til en generel stigning i andelen af uægte fødte og til, at de regionale forskelle på dette område blev større.

Det geografiske udgangspunkt for undersøgelsen er altså to sogne, der i midten af århundredet befandt sig i nogenlunde hver sin ende af skalaen, med det formål at finde de forhold der betingede de mange, og tilsvarende de forhold der betingede de få uægte fødsler.

Perioden 1830-1880 er valgt ud fra et ønske om en vis tidsmæssig bredde i undersøgelsen, således at en eventuel udvikling og ændringer i perioden kan inddrages i analysen. At inddrage hele århundredet forekommer på den anden side at være for meget. Materialet ville blive for stort og for uoverskueligt og muligheden for at gå i dybden tilsvarende lille.

Endelig har den tidsmæssige placering af folketællinger også indvirket på den tidsmæssige afgrænsning. Fra 1801 til 1834 blev der ikke foretaget folketællinger i Danmark, hvorfor det er meget vanskeligt at følge op på de enkelte personer i dette tidsrum.

Personundersøgelsens omfang

Der blev født rigtig mange uægte børn i Sct. Hans sogn, og derfor har jeg begrænset undersøgelsesmaterialet til tre femårs-perioder. Undersøgelsen tager udgangspunkt i de i Janderup og Sct. Hans kirkebog registrerede ugifte mødre og uægteskabelige fødsler inden for følgende tre femårs perioder: 1835-40, 1850-55 og 1875-80.

Da der blev født mange flere uægte børn i Sct. Hans sogn end i Janderup, er det klart, at størstedelen af undersøgelsesmaterialet stammer fra Sct. Hans. Faktisk har der i nogle år været så få uægteskabelige fødsler i Janderup, at undersøgelsesgrundlaget blev for spinkelt. Men det er vanskeligt at gøre noget ved i og med, at udgangspunktet for undersøgelsen netop er denne store forskel de to sogne imellem. Det eneste, man kan gøre, er at udvide undersøgelsesperioden, og det er således gjort for den mellemste periode, 1850-55, i Janderup. Denne er i stedet for en femårs periode blevet til 10-års perioden 1845-55, simpelthen for at få et tilstrækkeligt stort undersøgelsesmateriale.

I det tilfælde at en kvinde fødte flere uægte børn, er også disse medtaget i undersøgelsen, selvom de er født uden for de ovennævnte tre femårs perioder og i helt andre sogne.

Dette udvider undersøgelsens såvel fysiske og tidsmæssige omfang betragteligt, idet mange af de nordjyske mødre var meget omflyttende og fødte uægte børn flere steder i amtet og over en lang tidsperiode. Når jeg således i det følgende for eksempel henviser til et barn fra tredje periode i Sct. Hans, kan der godt være tale om et barn, der er født før eller efter 1875-80 og/eller i et helt andet sogn. Det kan nemlig være en bror eller søster til det, i første omgang, registrerede uægte barn fra Sct. Hans kirkebog inden for perioden 1875-1880.

Det skal i den forbindelse understreges, at antallet af uægte børn er minimumstal. De omtalte kvinder kan sagtens have født flere børn i fjernere-liggende sogne, hvis kirkebøger og folketællinger jeg ikke har haft i hænderne.

I den første periode, 1835-40, fødte fem ugifte kvinder fem uægte børn i Janderup.

De tilsvarende tal fra Sct. Hans er 12 kvinder, der i alt fødte 15 uægte børn.

Undersøgelser af disse kvinders liv har ikke påvist flere uægte fødsler.

I den mellemste periode, 1850-55 for Sct. Hans og 1845-55 for Janderup, fødte fire ugifte kvinder fire uægte børn i Janderup. Dertil kommer to kvinder, der var blevet gravide i sognet, men fødte børnene i et andet sogn.

Altså i alt seks kvinder og seks børn. Undersøgelser viser, at kvinderne ikke fødte flere end dette ene uægte barn.

De tilsvarende tal i Sct. Hans ser unægtelig noget anderledes ud. Her fødte 24 kvinder 27 uægte børn inden for disse fem år i Sct. Hans sogn. Men undersøger man disse kvinders liv i årene før og efter fødslen viser det sig, at de fødte i alt 51 uægte børn.

Derudover var ni kvinder blevet gravide i Sct. Hans sogn inden for dette femår. Undersøger man disse kvinder nærmere, viser det sig, at de fødte i alt 18 uægte børn.

Altså i alt 33 kvinder og 69 børn. Eller 33 kvinder og 68 fødsler, idet en fødsel var en tvillingefødsel.

I den sidste periode, 1875-80, fødte fire ugifte kvinder fire børn i Janderup sogn. To blev gravide i sognet, men fødte 3 børn i andre sogne.

I alt 6 kvinder og 7 børn. Der kan ikke påvises flere uægte fødsler af disse kvinder.

De tilsvarende tal for Sct. Hans er 23 kvinder, der inden for det femår fødte 25 uægte børn i Sct. Hans sogn. Undersøger man disse 23 kvinders liv viser det sig, at de fødte i alt 52 uægte børn.

Derudover var 15 kvinder blevet gravide i sognet inden for dette femår, og disse kvinder fødte i alt 24 børn.

Alt i alt bliver det 38 kvinder og deres i alt 76 børn. Eller 38 kvinder og 74 fødsler idet to af dem var tvillingefødsler.

Tilsammen er det et undersøgelsesmateriale på 17 kvinder og 18 børn fra Janderup og 83 kvinder og 160 børn fra Sct. Hans.

Sat op i tabelform ser det således ud:

Tablet 1,1. *Undersøgte ugifte mødre og uægte børn fordelt på de tre perioder.*

Sted	1835-40		1850-55 ¹²		1875-80		I alt	
	mødre	børn	mødre	børn	mødre	børn	mødre	børn
Janderup	5	5	6	6	6	7	17	18
Sct. Hans	12	15	33	69	38	76	83	160
I alt	17	20	39	75	44	83	100	178

Personundersøgelsens indhold

Oplysningerne om hver enkelte kvinde og hendes børn har jeg samlet i det, jeg kalder levnedserbetninger. Disse har fungeret som en form for arbejdsredskab, en metode til at holde styr på de mange forskellige oplysninger.

Udgangspunktet er de uægte fødsler, præsterne i Sct. Hans og Janderup registrerede inden for de her definerede femårs-perioder. Herefter er jeg gået fremad i tid, idet jeg har prøvet at opspore, hvad der efterfølgende skete med såvel moderen som barnet.

Hvad moderen angår, er jeg også gået tilbage i tid, dels for at registrere om hun eventuelt tidligere havde født, dels for at bestemme hendes sociale og geografiske tilhørsforhold. Det er ikke lykkedes ved dem alle. Det er et meget stort arbejde at spore en årrække af et menneskeliv, så for hver enkelt af dem har jeg på et eller andet tidspunkt måttet stoppe, da jeg vur-

12. For Janderupundersøgelsens vedkommende drejer det sig om perioden 1845-55.

derede at den anvendte tid til opsporingsarbejde blev for kostbar i forhold til udbyttet.

Da mødrene er udgangspunktet, er oplysningerne om børnene journaliseret under hendes navn.

Altså hver ugifte mor sin levnedseretning. Eller rettere sagt, små brudstykker af hendes og børnenes liv. I den står så vidt muligt beskrevet:

- Hendes navn
- Hendes uægte børns navne
- Hvornår og hvor hendes børn blev født
- Hvem de(n) udlagte barnefader var
- Hvor hun var blevet gravid
- Hendes alder, da hun fødte
- Hvor hun var, da hun fødte
- Hendes familiemæssige og geografiske baggrund
- Hendes færden i årene op til fødslen
- Anlæggelse af eventuelle alimentationssager
- Årene umiddelbart efter fødslen eller fødslerne
- Hendes forsørgelse efter fødslen. Blev hun gift, og hvis ikke, hvad levede hun da af?
- Barnets eller børnenes forsørgelse og opvækst op til cirka tiårsalderen.

Levnedseretningerne er meget forskellige i omfang. Fra alt mellem en halv til flere sider lange. Fra rene faktaoplysninger til længere fortællinger, alt efter de muligheder kildematerialet har givet. Da de først og fremmest er at betragte som et arbejdsredskab, er de ikke taget med i denne bog. Interesserede kan dog se dem. De er alle lagt ud på nettet under denne adresse: www.kvindemuseet.dk/Levnedseretninger/uaegte.htm

Kildematerialet til personundersøgelsen er kirkebøger, folketællinger, alimentationssager, amtsprotokoller- og sager, politiprotokoller- og sager, sognerådsprotokoller, fattigvæseners protokoller, fattiggårdsprotokoller, skoleprotokoller, jordemoderprotokoller, skifteprotokoller, slægtsbøger m.m.¹³

I 6. kapitel, afsnittet »Kommentarer til kilderne«, har jeg nærmere redegjort for kildernes anvendelse og de problemer der følger med dem.

Det er altid en diskussion værd, hvor mange enkeltundersøgelser der skal

13. I bilagene bagerst i denne bog er der i tematisk og skematisk form redegjort for de undersøgte personer.

til, før man kan begynde at udlede holdbare statistiske konklusioner. Jeg vil her nøjes med at erkende, at der naturligvis er repræsentationsproblemer ved en undersøgelse af så forholdsvis få personer, som jeg har givet mig i kast med her. Til gengæld er det lykkedes at finde mange relevante oplysninger om langt de fleste af de registrerede analysepersoner, hvilket i sig selv viste sig at være et uhyre tidskrævende arbejde. Det har imidlertid vist sig nyttigt. Jeg er i mit opsporingsarbejde stødt ind i historier og materialer, der kan bruges til meget mere end statistiske udledninger. Det er i dette materiale, at de historiske subjekter bliver nærværende, og vi får nogle enestående glimt af liv og normer, som ellers ville være gået i glemmebogen.

Konkret viden kombineret med fortællinger om liv og skæbner er således det umiddelbare udbytte af personundersøgelsen. Sammen med andre kilder fortæller de om adfærd og levevilkår på landet for ca. 100-200 år siden for en gruppe mennesker, der kun sporadisk er kommet med i den danske historieskrivning.

Opbygningen

Overblikket først. Det første kapitel er en oversigt over den vigtigste, nyere forskning inden for dette emne, først og fremmest i de skandinaviske lande.

Dernæst følger en statistisk oversigt, der giver et billede af det relative antal uægte fødsler i forhold til antal ægte fødte. Dels med henblik på at kende udviklingen over tid i løbet af 1800-tallet og især med henblik på at kende de geografiske forskelle inden for dette område. Forskellene i den uægteskabelige fertilitet i Danmark vil blive yderligere eksemplificeret ved en statistisk oversigt over antal uægte fødte igennem hele århundredet i de to udvalgte sogne, Sct. Hans og Janderup.

Dette fører over i et kapitel, der præsenterer nogle af de teoretiske overvejelser og konkrete undersøgelser, der har haft det formål at belyse og forklare de geografiske forskelle i den uægteskabelige fertilitet. Emnet var oppe til debat i slutningen af 1800-tallet, og en af debattørerne var S. M. Hafstrøm, fængselspræsten ved Horsens Tugthus.

Men pastor Hafstrøm gjorde mere end at debattere. Han iværksatte en mindre undersøgelse af sædelighedstilstanden i forskellige egne af Danmark, og især denne undersøgelse og dens resultater vil jeg redegøre nærmere for. Der er ingenlunde tale om en videnskabeligt funderet undersøgelse, idet den udelukkende er vurderet på indberetternes subjektive meninger, men den giver et billede af, hvorledes repræsentanter fra borgerska-

bet så på og vurderede usædelighed og uægte fødsler i slutningen af 1800-tallet.

Med Hafstrøms undersøgelse i baghovedet vil jeg derpå gå i gang med mine egne kortlægninger af uægte børn og ugifte mødre i de to udvalgte sogne, Sct. Hans og Janderup sogn.

Først vil sognene blive præsenteret, og ligheder og forskelle vil blive trukket op især i forhold til beboelse, erhverv, økonomisk udvikling og giftermålsmønstre.

Derefter vil jeg især se på kvinderne i sognene, og hvordan de fordeler sig i forhold til civilstand og erhverv. Dette kapitel afsluttes med en gennemgang af de anvendte kilder i personundersøgelsen og, ikke mindst, hvilke problemer der knytter sig til brugen af disse.

De næste kapitler er baseret på oplysninger fra personundersøgelserne: Hvem var de ugifte mødre, hvad var de nærmere omstændigheder ved undfangelsen, ved fødslen, og hvad skete der med moderen og barnet i årene efter fødslen?

I hvert kapitel redegøres der indledningsvis for undersøgelsesmaterialets omfang, og kapitlerne afsluttes med en sammenfatning af analysens vigtigste resultater.

I de to sidste kapitler undersøges og beskrives to aspekter af de ugifte mødres forsørgelsesmuligheder og vilkår nemlig alimentationsbidraget og dets betydning for de ugifte mødre, som dette kommer frem i nordjyske faderskabssager fra perioden. Og det spinde- og fattigmiljø hvor en del af Sct. Hans ugifte mødre boede med deres børn.

I den afsluttende konklusion vil resultaterne blive trukket op i forhold til de overordnede problemstillinger. Forhåbentlig vil vi da kunne påvise konkrete faktorer, der havde betydning for den geografiske forskel i den uægteskabelige fertilitet. Og forhåbentlig vil vi vide mere om ugifte mødres og børns forsørgelsesmuligheder, deres adfærd og levevilkår og have registreret eventuelle ændringer over tid.

Samfund, lovgivning og kultur

Dette forskningsprojekt tager først og fremmest udgangspunkt i enkeltindivider og deres historie. Det har betydet, at der ikke har været plads til nærmere at beskrive de samfundsmæssige, lovgivningsmæssige og kulturelle vilkår, som disse mennesker var underlagt i samtiden.

Her skal dog nævnes nogle forhold, som havde stor betydning for de ugifte forældre og de uægte børn op igennem 1800-tallet. Disse forhold

skal således forstås som en del af undersøgelsens historiske forudsætninger og udgør som sådanne de tolkningsmæssige rammer, inden for hvilke menneskenes handlinger skal begribes.

På det overordnede samfundsmæssige plan skal fremhæves det faktum, at ca. 80% af befolkningen boede på landet indtil slutningen af 1800-tallet, og at der gennem det meste af århundredet fandt en betydelig befolknings-tilvækst sted, hvilket især resulterede i en relativ overbefolkning på landet og med deraf følgende pres på de sociale strukturer i nogle af landsognene. Denne udvikling er beskrevet mange steder i den danske historieskrivning, så i denne sammenhæng vil jeg nøjes med at henvise til Grethe Banggaard, der i sit speciale »Til gavn eller til skade« redegør for landbounderklassens vilkår under den kraftige befolknings-tilvækst i perioden 1801-1845.¹⁴

Situationen for langt størstedelen af den uformuende del af landboudommen¹⁵ var, at fra de blev konfirmeret – og nogle gange før – og indtil de blev gift, forsørgede sig selv som tjenestetyende på omegnens gårde. Og det var som sådan, de fleste af de unge mødtes, og partnerskab blev indgået.

Kvinderne tjente cirka det halve af mændene. Det gjaldt såvel for tjenestefolk som for daglejere, og dette forandrede sig ikke i løbet af de her behandlede 50 år.¹⁶ Derudover kunne kvinder tjene lidt, typisk ved at spinde, væve, strikke eller sy for folk.

Den eneste samlivsform, samfundet godkendte, var det kirkeligt viede ægteskab, og de unge selv forventede på et eller andet tidspunkt at gifte sig og få fod under eget bord.

Men giftermålsmulighederne var ulige fordelt i befolkningen, eftersom de økonomiske vilkår var meget ulige. Var der ingen arv eller hjælp at hente hos forældrene kunne det således være meget vanskeligt at spare nok sammen til at kunne få et hus eller en gård og stifte familie. Samtidig satte klasseskel skarpe grænser for, hvem man kunne gifte sig med. Det skulle helst være med en fra nogenlunde samme stand som en selv.

Den gennemsnitlige alder ved den første vielse var igennem hele århundredet for landbokvinder 27-29 år, og for karlene 30-33 år.¹⁷

14. Grethe Banggårds undersøgelse er interessant, ikke mindst fordi hun baserer den på tre komparative sogneundersøgelser på Fyn.

15. Det vil sige børn af enlige mødre, daglejere, husmænd og mindre gårdmænd.

16. Se for eksempel Chr. Mathiesen s. 24.

17. Hans Chr. Johansen: Dansk socialhistorie bd. 4. En samfundsorganisation i opbrud. 1700-1870. s. 69 f.

I forhold til den offentlige moral og lovgivningen skal fremhæves det faktum, at der i 1800-tallets Danmark på en række punkter var overensstemmelse mellem lovgivningen og den herskende lutherske moral, der sagde, at seksuelle relationer uden for ægteskabet var vederstyggelige og en stor synd.

Det var således helt op til 1866 en lovstridig handling at gå i seng med hinanden uden at være gift – hvis man gjorde det flere gange – læs: fik flere end to uægte børn. Men med den ny straffelov i 1866 ophævedes straffen for kvalificeret lejemål, dvs. flere gange begået lejemål.¹⁸ Dermed var seksualiteten mellem to ugifte fuldstændig afkriminaliseret. Og dermed var kirkens aftryk i den verdslige lovgivning fjernet.

Dette var resultatet af en udvikling, der tog sin begyndelse i århundredet før.

I 1812 tog man det længste skridt i retning af denne afkriminalisering i og med, at man ophævede lejemålsbødernes inddrivelse for simpelt lejemål. Det vil sige første og anden gang begået lejemål. Dette var den midlertidige kulmination på den udvikling, der var startet i sidste halvdel af 1700-tallet, og som gradvist formindskede de meget voldsomme lejemålsstraffe. De formastelige skulle ikke længere stå til offentligt skrifte i kirken og for alverden bekende sine synder, og bøderne skrumpede fra at have været af et omfang, der ruinerede folk og ofte måtte subsidieres med hårde fængsels- og kropsstraffe.¹⁹

Når man nu med et pennestrøg i 1812 fjernede al straf for første og anden gang begået lejemål, hænger det sammen med resultatet af lejemålene, nemlig det uægte barn, der blev født. Et af formålene med at fjerne lejemålsbøderne var nemlig at sikre, at det uægte barns forældre kunne forsørge og opdrage det uægte barn, hvilket man ikke gjorde ved at ruinere folk eller smide dem i fængsel.²⁰

Økonomiske hensyn og hensynet til barnet er altså vigtige forklaringer på disse meget store lempelser.

De strafferetslige ændringer afspejler ændringerne i den offentlige moral, hvor den sociale omsorg vinder frem på bekostning af den strenge religiøse fordømmelse.

18. Lejemål er i ældre dansk lovsprog den strafferetslige betegnelse for samleje uden for ægteskab. Efter Danske Lov 6-13-1 skulle begge parter betale bøder og »stande aabenbare Skrifte«.

19. Nina Koefoed: Synd og forsørgelse, DJH Nr. 98-99 s. 55.

20. Nina Koefoed s. 61.

Denne voksende humane indstilling kom også til udtryk i en række andre strafferetlige forhold, for eksempel fødsler i dølgsmål, hvor straffene lempedes betydeligt i slutningen af 1700-tallet.²¹

At forsørgelsen af det uægte barn lå myndighederne på sinde, kan man også se ud af de love og forordninger, der forholdt sig til faderens bidragspligt. Fra 1763 blev barnefaderen tilpligtet at betale til det uægte barn, hvis moderen anlagde alimentionssag. I løbet af de næste par hundrede år ændredes bestemmelserne for, hvor meget fædrene skulle betale, og hvordan pengene skulle inddrives.

I sammenligning med retstilstandene i århundredet før var det således på en række punkter ikke så slemt at føde et uægte barn i 1800-tallet. Den ugifte moder skulle ikke længere stå offentligt skrifte i kirken eller betale en umulig bøde, som hun så måtte i fængsel for at afsone. Det må have betydet noget for den enkelte.

I hvert fald kan man konstatere en støt stigning i antallet af uægte børn fra 1700-tallets slutning til midten af 1800-tallet. Om dette skyldes afkriminaliseringen, skal der ikke gættes på her.

En ting er den offentlige moral, som denne kommer til udtryk i lovgivningen. Noget andet er den lokale moral, som denne kommer til udtryk i adfærd og sædvaner i det miljø, hvor ind i det uægte barn blev født. Denne moral er ulig sværere at indfange, idet den ikke har efterladt sig så tydelige og analyserbare spor, som for eksempel lovgivningen har. Men at der har eksisteret fælles og lokalvarierede moralske holdninger ude i lokalsamfundene, og at disse har haft stor betydning for folks gøren og laden, er der ingen tvivl om.

De moralske holdninger udfoldede sig, mere eller mindre, som seksuelle kontroller, og denne kontrol kunne, ifølge den svenske historiker Marie Lindstedt Cronberg, opretholdes, fordi den blev lænket sammen med kollektive forestillinger om en sammenhæng mellem kvinders seksualitet og kvinders ære. Samme forestillinger fandtes, og findes den dag i dag, også i andre dele af verdenen, men i de nordiske lande blev følgen ikke, at kvinderne skulle holdes inde i hjemmene, eller at de skulle skjules under et slør. Det var i de nordiske lande op til den enkelte kvinde selv at bevare og forsvare sin ære.²²

Den ærefulde kvinde havde ifølge den offentlige moral ikke legemlig omgang med mandfolk før ægteskabet. De mange uægte fødsler afslører imid-

21. Beth Grothe Nielsen: *Letfærdige Qvindfolk* kap. 7.

22. Marie Lindstedt Cronberg s. 17.

lertid, at ikke alle levede op til denne norm. Spørgsmålet er, om de overhovedet forsøgte, eller om begrebet den ærefulde kvinde kun var noget, der gav mening for borgerskabets og de besiddendes døtre.

Der fandtes megen opbyggelig litteratur i samtiden, der kunne fortælle kvinder, hvordan de burde opføre sig som gode kvinder. Men desværre meget lidt om, hvorledes eller hvorvidt disse normer efterlevedes ude i lokalområderne. Eller hvorvidt de varierede fra egn til egn eller over tid.

Med denne undersøgelse af ugifte mødres konkrete gøren og laden i to danske egne, håber jeg at kunne kaste lys over et aspekt heraf, nemlig en gruppe kvinders handlinger før og efter at have født uden at være gift. I det håb at disse handlinger også kan give os glimt af holdninger og menneskene bag handlingerne, og de lokale vilkår, de havde at agere i.

KAPITEL 2

Forskningsoversigt

Jeg vil i dette kapitel kort præsentere de vigtigste danske, norske og svenske forskningsværker og disses hovedkonklusioner om 17- og 1800-tallets uægte børn og ugifte mødre. Dernæst introduceres forskningsdebatten inden for to felter, der er næsten uomgængelige, når talen falder på uægte børn og deres ugifte mødre, nemlig det kendte tema, om de var udstødt fra fællesskabet eller ej? Og det knap så kendte, hvorfor der nogle steder fødtes mange og andre steder få uægte børn?

Dansk forskning

Der er i Danmark ingen lang forskningsmæssig tradition for eksplicit at beskæftige sig med uægte børn og deres forældre, hverken ud fra en historisk, en kulturhistorisk eller ud fra en demografisk synsvinkel. Emnet har således primært været genstand for mindre undersøgelser og kommentarer i forbindelse med politiske og/eller moralske offentlige debatter i samtiden. Dette sidste gælder for eksempel for fængselspræsten S.M. Hafstrøm og hans undersøgelse over sædeligheden i 1880'ernes Danmark²³, en undersøgelse jeg nærmere vil redegøre for i kapitel fire om de regionale forskelle.

Og det gælder for Sven Bentzons undersøgelse af uægte børns retsstilling i fortid og fremtid fra 1906.²⁴

Levevilkårsundersøgelser, eller undersøgelser der prøver at kortlægge og forklare illegitimitetens historiske udvikling, begynder først at dukke op i sidste halvdel af 1900-tallet, og da i de fleste tilfælde som et appendiks til anden forskning.

Heldigvis ser det ud til, at emnet er ved at vinde indpas i de danske forskningsinstitutioner. Det vidner Den Jyske Historiker, nr. 98/99 fra 2002 om: »Ægteskab, sex og hor i historien«, der præsenterer den nyeste danske forskning inden for området sex, køn og samfund.

23. »Om sædelighedsforholdene i det danske Folk, særlig i Bondestanden og Almuen.« Kbh. 1888.

24. »Uægte Børn. Deres Ret i Nutid og Fremtid«. Gyldendal 1906.

Jeg vil her især omtale tre danske undersøgelser lavet med ca. 25 års mellemrum, der som udgangspunkt vil belyse vilkår for uægte børn og deres forældre ud fra oplysninger hentet ved lokalundersøgelser. Det drejer sig om Asbjørn Romvig Thomsens undersøgelse af tre sogne i Salling i årene 1750-1830, Klaus Olsens undersøgelse af otte fynske sogne i årene 1830-44 og Georg Hansens undersøgelse baseret på kirkebogsoplysninger fra 200 sogne, jævnt fordelt i Danmark i 1700-tallet.

Den yngste af disse undersøgelser er Asbjørn Romvig Thomsens specialafhandling fra Aarhus Universitet: »Uægte børn og deres forældre: Udstødte eller integrerede? – en undersøgelse af uægte børns og deres forældres sociale stilling med udgangspunkt i 3 jyske landsogne ca. 1750-1850.«²⁵

Denne afhandlings resultater er baseret på de oplysninger, forfatteren har kunnet finde om 117 uægte børn født mellem 1750 og 1830 og deres forældre i tre sogne i Salling.

Hovedformålet med undersøgelsen er at finde ud af, om forældre og børn blev udstødte eller ej – og at få de udlagte fædre med ind i historiskskrivningen. Dette – det første punkt – gør forfatteren ved at undersøge, hvilke kår de ugifte forældre kom fra, og hvilke kår de fik, forældre og børn – om de afveg fra de »normales« liv eller ej, – for derved at bedømme tolerancegraden i samfundet over for denne type såkaldte afvigere.

Han konkluderer på vegne af egen og andres undersøgelser, især den norske forskning, at seksuelt samkvem før ægteskab tilsyneladende var ganske normalt og altså næppe dadelværdigt. Cirka halvdelen af samtlige førstegangsbrude var enten gravide eller havde allerede født et barn, da de giftede sig. Det dadelværdige skulle således være, hvis graviditeten ikke førte til bryllup.²⁶

Hans undersøgelse viser endvidere, at 21% af de uægteskabelige fødsler blev fulgt op af et ægteskab imellem forældrene, og at 55% af mødrene senere blev gift med en anden mand. Endvidere at de ugifte forældre hørte til blandt sognets fattige, mange af dem var i forvejen udsatte for social nedgang ikke som følge af et uægte barn men på grund af forøget fattigdom. Han forklarer således stigningen i illegitimiteten i årene omkring 1800 som en konsekvens af den samtidige kraftige befolkningstilvækst, der gjorde etableringen for de unge vanskelig, og især for dem der intet havde på kistebunden.

Asbjørn Romvig Thomsen finder ikke spor af Lasletts »bastardy prone

25. Specialet er fra 2002 og udkom i bogform i 2005.

26. Thomsen s. 63.

sub-society« på Sallings jorder, om end han konkluderer, at de uægte børn havde en større risiko for selv at få uægte børn, og at han blandt disse gengangere kan se konturerne af et miljø, hvor det mere var reglen end undtagelsen at få et uægte barn, og at grænserne for det acceptable i lokalsamfundet måske begyndte at gå ved kvinder, der fik mere end to uægte børn.²⁷

Otte fynske sogne er blevet undersøgt og resultatet fremlagt i Klaus Olsens speciale fra 1975: »Fødselshyppigheden uden for ægteskab på landet i det nittende århundredes første halvdel. Belyst ud fra en undersøgelse af forholdene i 8 fynske sogne i perioden 1830-1844«.

Der er her først og fremmest tale om en fertilitetsundersøgelse, idet hensigten med undersøgelsen er at fastslå, hvilken indflydelse antallet af fødedygtige, ikke gifte kvinder og disse kvinders fødselshyppighed havde på antallet af uægte fødsler eller med andre ord, hvad det er for forhold, der påvirker civilstandsfordelingen og fødselshyppigheden uden for ægteskabet.²⁸

Klaus Olsen omtaler de forhold, der kan have påvirket civilstanden nemlig ejendoms- og erhvervsstrukturen i de otte sogne, køns- og aldersfordelingen og ægteskabslovgivningen. Dernæst gennemgår han de forhold, han mener må påvirke fødselshyppigheden uden for ægteskab nemlig seksuel adfærd, anvendelse af prævention, aborthyppighed og vielseshyppighed under svangerskabet.

Han konkluderer, at vi ikke har tilstrækkelig dokumentation til at kunne udlede noget om 1800-tallets anvendelse af prævention og aborter, og at hans undersøgelser viser, at hovedårsagen til den høje fødselshyppighed blandt de ikke gifte kvinder på Fyn først og fremmest var, at mange par fik børn sammen forud for vielsen. 40% af de undersøgte 290 fynske kvinder blev senere gift med den udlagte barnefader. I de sydfynske sogne, hvor der fødtes flest uægte børn, gik der 3-4 år fra barnets fødsel og til forældrene blev gift. I de nordfynske gik der ca. 2 år.

I de sogne, hvor de ugiftes fødselshyppighed var størst, var der også flest gravide brude. Det var altså helt almindeligt der at have førægteskabeligt seksuelt samkvem, og det var helt almindeligt, at dette kunne føre til et barns fødsel, før parret havde mulighed for at etablere sig.²⁹

Klaus Olsen forholder sig ikke til de uægte børn og deres forældres levevilkår, eller hvorvidt de var udstødte eller ej. Han konstaterer imidlertid, at de fleste af de fynske kvinder blev gift efterfølgende, og meget få af dem fik

27. Thomsen s. 90 ff.

28. Klaus Olsen s. 33 ff.

29. Klaus Olsen s. 89.

mere end et uægte barn. En tredjedel af dem stammede fra gårdmandsklassen, de øvrige fra husmandsklassen.

I mange år var Georg Hansen den eneste, der havde gennemført et større forskningsarbejde om uægte børn og deres forældre i Danmark. I 1957 udgav han »Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede«, der bygger på oplysninger fra over 200 landsogne spredt ud over 1700-tallets Danmark. Georg Hansen beskriver undersøgelsen som en kulturhistorisk undersøgelse og definerer sædelighed som »den ydre form en tidsalders mennesker gav deres erotiske liv, stillet over for den måde, denne optræden vurderedes på, dels af autoriteterne, dels af forskellige dele af befolkningen«³⁰.

En af hans vigtige konklusioner er, at en stor del af borger- og landbostanden øjensynlig fandt, at seksuelt samliv før ægteskab var helt naturligt. Dette, mener Georg Hansen, hænger nøje sammen med den gamle sædvane på landet, der tillod trolovede at sove sammen før de var blevet gift. Resultatet var, at cirka halvdelen af alle ægteskaber blev velsignet med et barn betydeligt mindre end ni måneder efter brylluppet.³¹

I denne forbindelse bør også Hanne Willerts undersøgelse nævnes, idet hun yderligere bekræfter og eksemplificerer Georg Hansens iagttagelser på dette område i sin undersøgelse af beboerne i Kyndby sogn på Sjælland i slutningen af 1800-tallet.

Det er ikke de uægte børn eller de ugifte forældre, der er Hanne Willerts forskningsobjekt, det er en række husmandsfamilier i sognet, og formålet er at finde ud af udbredelsen af tregenerationsfamilier i sidste halvdel af 1800-tallet. Dette gør hun blandt andet ved at følge familierne over en længere årrække.

Hun har fulgt 64 husmandskoner i Kyndby gennem hele deres reproduktive alder. Af disse 64 kvinder havde de 28 fået barn, før de blev gift, mens 11 fik det første barn inden for ægteskabets første fem måneder. I alt 61% havde altså et barn ved siden af sig eller i maven, da de blev gift. Hun konkluderer på den baggrund, at de fleste kommende ægteskaber begyndte det ægteskabelige samliv før vielsen.³²

De førægteskabelige seksualvaner – eller rettere om der var et aktivt seksualliv, før man blev gift eller ej – er således et emne, som er rimelig godt dokumenteret gennem flere forskellige danske undersøgelser. Og samtlige

30. Georg Hansen s. 7.

31. Georg Hansen s. 81.

32. Hanne Willert s. 127-28.

undersøgelser peger på, at det i 1800-tallet på landet var normal praksis at gå i seng sammen, inden man blev gift.

Dette fandt også Marcus Rubin og Harald Westergaard frem til i deres punktundersøgelse i »Ægteskabsstatistik« fra 1890, og yderligere fandt de, at det især var et fænomen, man kunne iagttage i samfundets underste lag. Syv ud af ti tjenestepiger, der blev gift med husmænd og daglejere uden jord, var gravide ved vielsen.³³

Men det var imidlertid ikke alle graviditeter, der blev efterfulgt af et bryllup, hvilket de mange uægte børn vidner om. Ifølge Klaus Olsen fordi man ventede til bedre tider, hvorefter cirka halvdelen af de undersøgte fynske forældre giftede sig. I Salling viser Asbjørn Thomsens undersøgelse, at kun en femtedel af forældrene giftede sig senere, men at cirka halvdelen af de ugifte mødre senere giftede sig med en anden mand. Det er ikke kun i antallet af uægte fødsler, at man kan registrere store geografiske forskelle, der er åbenbart også store egnsbestemte forskelle på adfærden efter fødslen.

Norsk og svensk forskning

Illegitimitetsproblematikken er ikke et nyt emne i Norge. Pioneren på dette område hed Eilert Sundt (1817-75), og han udgav tre studier om sædelighedstilstandene i Norge fra 1857 til 1866. Disse bygger på statistik, som han supplerede med studier i marken. I 19 år rejste han hver sommer rundt i landet og forsøgte at få indsigt i folkelivet. En af hans konklusioner, der oven i købet har fået navnet »Sundts lov«, lyder således, at når antallet af mennesker i den giftefærdige alder øges, øges også antallet af giftermål og dermed antallet af fødsler. Men i perioden 1800-1850 »var der endnu flere, som på grund af den store trængsel ikke fandt et sådant levebrød og udkomme, at de vovede at stifte familie, det er derfor, at antallet af fødsler uden for ægteskabet har en tendens til at stige samtidig med at ægteskabernes antal stiger.«³⁴

Eilert Sundts forskning og hans vigtigste forskningsresultater er beskrevet i bogen »Bot eller bryllup« i Michael Drakes oversigtsartikel om »Utenom-ekteskabelig frugtbarhet i Norge 1760-1960«, og hans lov er beskrevet i artiklen »Fødsler utenfor ekteskab i lys af giftermålsmarked og økonomisk

33. Rubin og Westergaard s. 114-115.

34. Citeret fra Jørgen Eliassen og Sølvi Sogner (red): »Bot eller Bryllup« s. 71.

udvikling ca. 1800-1850: Hvorfor er udviklingen så ulik i de forskellige landsdelene?» af Jan Oldervoll og Sølvi Sogner.

Mange norske forskere har i 1900-tallet fulgt arven op efter Eilert Sundt. Blandt andre Sølvi Sogner der i årene omkring 1980 udgav flere illegitimitetsundersøgelser i Norge, hvori hun påviser, at det førægteskabelige samliv var ganske almindeligt, og at stigninger i antallet af uægte fødsler hovedsagligt var forårsaget af, at ægteskaberne måtte udsættes på grund af økonomiske og sociale ændringer i samfundet. Sølvi Sogners forskningsresultater minder meget om de resultater Klaus Olsen kom frem til i sin fynske undersøgelse. Begge finder de, at bryllupsudsættelse er den primære grund til, at der nogle steder og til nogle tider fødtes mange uægte børn.

Også Sverige har tradition for at forske i dette emne. Således bidrager Sverige med ikke mindre end tre artikler i den af Peter Laslett redigerede bog: »Bastardy and its Comparative History.«³⁵

Nemlig David Gaunt med en artikel om illegitimitet i det østlige Sverige i det 17. og 18. århundrede. Ann- Sofie Kälvermark om illegitimitet i tre sogne i det 19. århundrede. Og Margareta R. Matovic om illegitimitet og ægteskab i Stockholm i det 19. århundrede.

Af nyere svensk forskning skal her nævnes Marie Lindstedt Cronberg, der i bogen: »Synd och skam. Ogifte mödrar på svensk landsbygd 1680-1880« fra 1997 analyserer domsudskrifter i lejermålssager fra to svenske herreder ud fra den synsvinkel, at hvis man er interesseret i individplanet og i særdeleshed i kvinders liv og vilkår, er domsmaterialet antagelig den vigtigste kilde, idet ugifte kvinder ikke ellers fandtes som offentlige personer.

Marie Lindstedt Cronberg mener, at også afkriminaliseringen af det førægteskabelige samleje havde betydning for stigningen i antallet af uægte fødte fra 1800-tallets begyndelse. Ikke mindst det kongelige cirkulære fra 1778, den såkaldte barnemordsplakat der skulle modvirke de mange barnemord blandt andet ved at tillade ugifte mødre at forblive anonyme ved forløsning og dåb.³⁶

Nævnes skal også Sigrid Håkanson, der i sin afhandling om »Oäkta födsler, ägteskabsmarked og giftemålssystem« tager udgangspunkt i to sogneundersøgelser.³⁷ Et sogn i Østsvrige og et i Vestsverige i perioden 1750-1850 med det formål at finde frem til årsagerne bag fertilitetsforskellene

35. Bogen er fra 1980.

36. Marie Lindstedt Cronberg s. 66 ff.

37. Sigrid Håkanson: »...Då skall han taga henne till äkta...«. Stockholm 1999.

blandt de ugifte kvinder i de to sogne. Herom mere nedenfor i afsnittet om de mange og de få.

Udstødt eller ej

Mange af de her nævnte forskere har beskæftiget sig med og giver bud på stigningen i antallet af uægte fødsler fra 1700-tallet til 1800-tallet.³⁸ Nogle forklarer det ud fra ændrede giftermålsadfærd og nogle graver et spadestik dybere og forklarer denne ændrede adfærd ud fra ændrede økonomiske vilkår. Andre peger på ændringer i tro og sædvane og andre på ændringer i lovgivningen.

Spørgsmålet bliver i nogle tilfælde koblet sammen med et andet spørgsmål, som nogle forskere har stillet sig: Hvordan blev der i lokalsamfundet set på den ugifte mor og hendes uægte barn? Eller sagt med andre ord: Var de udstødte eller ej?

En del af den nyere forskning er tydeligvis et opgør mod tidligere undersøgelser, der viste, at den enlige mor havde det forfærdelig hårdt og ofte blev betragtet som en hore i sit eget nærmiljø.

En af de forskere, der tages afstand fra, er Jonas Frykman, og dennes undersøgelsesresultater i den etnologiske afhandling fra 1982: »Horan i bondesamhället«, der er baseret på analyser af folkemindesamlinger. Han konkluderer, at holdningen til den ugifte mor var klart fordømmende og uforsonlig ude i landsognene.

Marie Lindstedt Cronberg og endnu en svensk forsker, Marie Christine Vikstrøm, tager klart afstand fra denne konklusion. Marie Christine Vikstrøm med henvisning til sin egen forskning, der viser, at gravide piger ikke, som forventet, tog til købstaden for at skjule sig selv og barnet for familiens og naboernes foragt og fordømmelse.³⁹ Marie Lindstedt Cronberg under henvisning til flere andre forskere, hvis undersøgelser viser, at den ugifte moder sædvanligvis klarede sig godt i lokalsamfundet, og at hun oftest blev gift enten med barnets fader eller med en anden mand. Det mørke billede, som Jonas Frykman gengav, mener hun skyldes, at folkeminderne bedst mindes det grumme.

At den ugifte mor ofte blev gift nogle år efter at have født det uægte barn tages som udtryk for, at hun ikke blev udstødt. Uanset om det var med bar-

38. De forskellige forskeres forklaringer omtales i Kap. 3 side 29-30.

39. Marie Christine Vikstrøm s. 176.

nefaderen eller ej. Hun fik et liv, der på næsten alle punkter lignede nabokonens bortset fra, at det ældste barn i barneflokket måske havde et andet efternavn end de øvrige børn.

På lignende vis reagerer Asbjørn Romsvig Thomsen mod bogen »Heks, hore, ærbar kone«⁴⁰ fra 1987, hvor forfatterne entydigt hælder til udstødelsesteorien, og det er på baggrund af denne bogs postulater, at Asbjørn Romsvig Thomsen dels inddrager barnefædrene i historieskrivningen og dels går i gang med en stor personundersøgelse med det formål at få eller afkræftet udstødelsesteorien. Som vist i omtalen ovenfor blev den afkræftet i og med hans påvisning af, at så mange af mødrene senere i deres liv blev gift.

De mange og de få

Geografiske forskelle i antallet af uægte fødsler inden for landets egne grænser er ikke udelukkende et dansk fænomen. Det fremgår blandt andet af artiklerne i bogen »Bastardy and its Comparative History«.⁴¹

I Frankrig ser det ud til, at der igennem hele det 19. århundrede blev født en del flere uægte børn i det nordvestlige hjørne af Frankrig end i resten af landet.⁴² Ligeledes er der konstateret geografiske forskelle i Sverige, England og Skotland. Især i Skotland, hvor der i det hele taget blev født mange uægte børn, er forskellene markante.⁴³

Allerede Eilert Sundt undrede sig over denne forskel landsdelene imellem. I et forsøg på at forstå fænomenet drog han på feltarbejde i to egne i Norge. Han fandt frem til, at på den egen, hvor der fødtes færrest uægte børn, blev de unge strengere kontrolleret af forældrene. Dette kom for eksempel til udtryk i forældrearrangerede tvangsægteskaber. På den anden egen, hvor der fødtes flere uægte børn, blev de unge ikke kontrolleret så strengt. Her gav forældrene udtryk for værdien af, at børnene selv fandt deres ægteskabspartner, og det såkaldte nattefrieri, hvor de unge par mødtes om natten uden opsyn, var socialt accepteret.⁴⁴ Eilert Sundt forklarer såle-

40. Burmeister, Teresa m.fl.: »Heks, hore, ærbar kone«.

41. Peter Laslett (red) 1980.

42. Det viser Etienne de Valle's undersøgelse: »Illegitimacy in France during the nineteenth century« i »Bastardy and its Comparative History« s. 264 f.

43. Peter Laslett: »Comparing illegitimacy over time and between cultures« i »Bastardy and its Comparative History« s. 41-48.

44. Bot eller bryllup s. 20.

des forskellen i antallet af uægteskabelig fødte børn ud fra egnenes forskellige normer og traditioner for det førægteskabelige samvær.

Svenske Sigrud Håkanson har i sin afhandling fra 1999 indgående undersøgt og analyseret beboerne i to svenske sogne med det eksplicite formål at finde ud af, hvorfor der i det ene sogn inden for perioden 1750-1850 blev født flere uægte børn end i det andet sogn. Hun er en af de få nutidige forskere, der prøver at finde frem til forklaringer på de mange uægte fødsler nogle steder og de få andre steder.

Det er i øvrigt værd at lægge mærke til forskellene imellem Danmark og Sverige. Begrebet »mange« er relativt, for set med danske øjne blev der overhovedet ikke født mange uægte børn i Sverige. I Østverige, hvor de mange uægte fødsler ifølge Sigrud Håkanson skulle forekomme, lå gennemsnittet omkring 1850 på ca. 9% uægte fødsler, hvilket er mindre end landsgennemsnittet i Danmark på samme tidspunkt. Til sammenligning var gennemsnittet i andelen af uægte fødsler i Nordjylland samme år på cirka 15%.⁴⁵

Sigrud Håkanson når frem til flere interessante konklusioner. Blandt andet at der var en række forhold, der var fælles i de to sogne. Nemlig, at det var blandt de uformuende unge, at det frie partnervalg fandt sted, og at det var de uformuende kvinder, der i højere grad end de formuende var gravide ved vielsen. At det var de uformuende kvinder, der blev mødre til uægte børn, og at de og fædrene var ligestillede, både hvad angår alder og social status.⁴⁶

Hvad forskellene angår, mener Sigrud Håkanson, at disse først og fremmest bunder i samfundenes forskellige sociale strukturer, mere end de bunder i forskellige regionale vaner og traditioner.

Det østsvenske sogn, hvor de mange uægte børn fødtes, gennemgik i disse år en stor omvæltning, i og med at jorden koncentreredes på få hænder, og mange mennesker blev jordløse. Jordeje var således ikke mere en forudsætning for at kunne gifte sig, og da der ikke var nogen grund til at vente på at overtage forældregenerationens jord, begyndte flere at søge ægteskabspartner i en yngre alder. Man startede det ægteskabelige samliv med et privat ægteskabsløfte, inden man var flyttet sammen. Først når man havde sparet nok midler sammen til at kunne købe hus, blev parret gift – hvis ikke noget andet kom i vejen.

I vestsognet gjaldt stadigvæk det traditionelle bånd mellem jord og ægte-

45. Se næste kapitel om illegitimitetens demografiske udtryk i Danmark.

46. Sigrud Håkanson s. 213.

skab. Her gjaldt det om først at skaffe den økonomiske base for en ny landhusholdning, og først derefter kunne man indgå en ægteskabsoverenskomst.

Sigrid Håkansson's undersøgelse viser endvidere, at i det sogn, hvor der fødtes flest uægte børn, var barnefaderen yngre end brudgommenes gennemsnitsalder, og at der i det hele taget der fandtes en meget stor gruppe af uformuende unge mænd.

Sigrid Håkansson redegør for forskellige historikers forklaringer på de geografiske variationer i omfanget af uægte fødsler. Disse forklaringer omhandles i kapitel fire om de regionale forskelle.

KAPITEL 3

Illegitimitetens demografiske udtryk i Danmark i 1800-tallet

Der findes forskellige metoder, hvormed man kan måle omfanget af illegitimiteten på et givet sted i en given tid. Man kan enten angive illegitimitetsraten, eller man kan angive illegitimitetskvotienten.⁴⁷ Man kan også kalde illegitimitetskvotienten for andelen af uægte fødsler, idet der her er tale om den procentdel af samtlige fødsler, der er uægteskabelige.

Raten derimod angiver antallet af illegitime fødsler pr. 1000 ugifte kvinder i den fødedygtige alder. Den er en mere præcis angivelse af ændringer i fødselshyppigheden, eller fertiliteten, blandt de 1000 ugifte kvinder, hvorimod kvotienten, eller andelen, som jeg fremover vil kalde den, også er påvirket af stigning eller fald i antallet af ugifte fødedygtige kvinder og også af stigning eller fald i antallet af ægte fødte børn. Da det imidlertid er denne sidste målemetode, der i langt de fleste tilfælde bliver brugt i andre undersøgelser og også i de fleste af mine kilder, har jeg i det følgende holdt mig til at redegøre for den uægteskabelige fødselsandel.

Et eksempel på en udredning af illegitimitetsraten finder man i C.J. Kayers artikel fra 1847 om »Hyppigheden og Tilvexten af uægte Fødsler i Danmark i Tidsrummet 1830-44«. Han når med denne metode frem til de samme resultater som nedenstående udredning af de uægteskabelige fødslers andele i disse år, nemlig at fertiliteten blandt de ugifte kvinder var størst i København by, dernæst på Fyn og i Aalborg stift – og mindst i Ribe stift.⁴⁸

De officielle tal om fødte og døde i Danmark, herunder også de uægte fødte, er for perioden 1801-1930 publiceret i Statistisk Tabelværk, der danner kildegrundlaget for nedenstående tabeller.⁴⁹

47. Michael Drakes: Utenomekteskabelig frugtbarhet i Norge 1760-1960. En oversikt. S. 15 f. I *Bot eller Bryllup?*

48. Se tabel 3,2 og 3,3.

49. Tallene i Statistisk Tabelværk er opgivet i stifter, der igen er opdelt i landdistrikter og købstæder. Undtagelsen er perioden 1850-55, hvor tabellerne er opstillet amtsvis. I 1879-89 er tallene opgjort egnsvis, og efter 1889 er tabellerne igen opstillet amtsvis.

Udgangspunktet for disse tal var præsternes kirkebogsføring.

Allerede i 1720 blev det pålagt bisperne at samle disse oplysninger og indsende dem til etaten, og fra 1775 blev oplysningerne skrevet ind i et skemaformular, hvorunder de uægte fik en rubrik for sig selv.

Fra 1827 blev de uægte fødsler opgjort i han- og hunkøn, men de dødfødte var endnu ikke inddelt i ægte og/eller uægte. Dette skete i 1835.⁵⁰ Som det senere vil fremgå, var der flere uægte dødfødte, end der var ægte. Dette får den konsekvens, at tallene over uægte fødte fra årene før 1835 sandsynligvis er en anelse for små, idet de dødfødte uægte ikke er medregnet.

I det følgende beskrives den overordnede udvikling i illegitimitetsomfanget i løbet af 1800-tallet i Danmark. Dernæst redegøres for de geografiske forskelle inden for landets grænser i løbet af 1800-tallet, og endelig gennemgås den statistiske udvikling i illegitimiteten i de to udvalgte sogne, både absolut og relativt.

Illegitimiteten i Danmark

Asbjørn Romvig Thomsen er den eneste, der har forsøgt at opstille en samlet oversigt over illegitimitetens omfang helt tilbage fra 1650 og op til 1950 i Danmark. Tallene fra ca. 1800 er hentet fra de offentlige statistiske beregninger for hele nationen. For tiden inden 1800 bygger tallene på beregninger fra senere tiders forskellige stikprøveundersøgelser af udvalgte sogne, hvorfor disse tal må tages med noget forbehold.⁵¹

Asbjørn Romvig Thomsens undersøgelse viser, at hvad omfanget af uægte fødsler angik, så befandt man sig ca. 1750 på bunden af den bølgedal, der 100 år senere, ca. 1850, nåede toppen af bølgen – med mindre udsving både opad og nedad undervejs. På de 100 år skete der en tredobling af de uægteskabelige fødsler i forhold til de fødsler, der fandt sted inden for ægteskabets trygge rammer. Cirka 1750 udgjorde de uægte fødsler således knap 4% af samtlige fødsler. 100 år efter dette tal steget til godt 11%.

I oversigten over forskelle i landsognene går Asbjørn Romvig Thomsen

50. Klaus Olsen s. 16-17

51. Undersøgelser for perioden 1775-1800 er foretaget af Hans Chr. Johansen: Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede. Odense, 1976. Undersøgelsen for perioden 1700-1774 er foretaget af Georg Hansen: Sædelighedsforhold blandt befolkningen i Danmark i det 18. århundrede. København 1957. Undersøgelsen for perioden 1650-1699 er foretaget af Gustav Bang: Kirkebogsstudier. København, 1906.

kun op til 1813. Han konkluderer, at det ikke umiddelbart ser ud til, at der var de store egnsbestemte udsving, men at det imidlertid ser ud til, at Nordjylland og Fyn konsekvent havde en højere illegitimitetskvotient end Sjælland og øerne.⁵²

Hans tal viser endvidere, at andelen af uægte fødsler var lidt større i byerne end på landet generelt. Samtidig viser de, at København indtog en særposition med over 20% uægte fødsler igennem hele 1800-tallet. Dette skyldtes to forhold. Det ene var Fødselsstiftelsen, hvor ugifte kvinder kunne komme og føde deres uægte barn anonymt. Hvilket må have trukket mange ugifte gravide til sig måske endda langvejsfra. Det andet var det faktum, at andelen af ugifte kvinder i forhold til de gifte kvinder simpelthen var betydeligt større i København end i resten af landet.

Klaus Olsen har på baggrund af de offentlige statistiske beregninger i sit speciale redegjort for den statistiske udvikling i de uægteskabelige fødsler i Danmark i perioden 1801-1968.⁵³ Også han når frem til, at der på landsplan er tale om en jævn stigning i antallet af uægte fødsler frem til 1850.

Fra 1845 til 1870 er der betydelige udsving, og efter 1870 falder andelen af uægte fødsler frem til 1900. Dette skyldes ikke et fald i antallet af uægte fødte men i stedet en stigning i antallet af ægte fødte. Herefter steg det absolute antal uægte igen frem til 1915, hvor det igen kom op på de 11-12% af samtlige fødte som i 1800-tallets midte. Op til 1950 var der igen tale om et fald i antallet af uægte fødte undtagen en kortvarig stigning i 1940'erne. Stigningen efter 1960 skyldes ændrede ægteskabsmønstre.⁵⁴

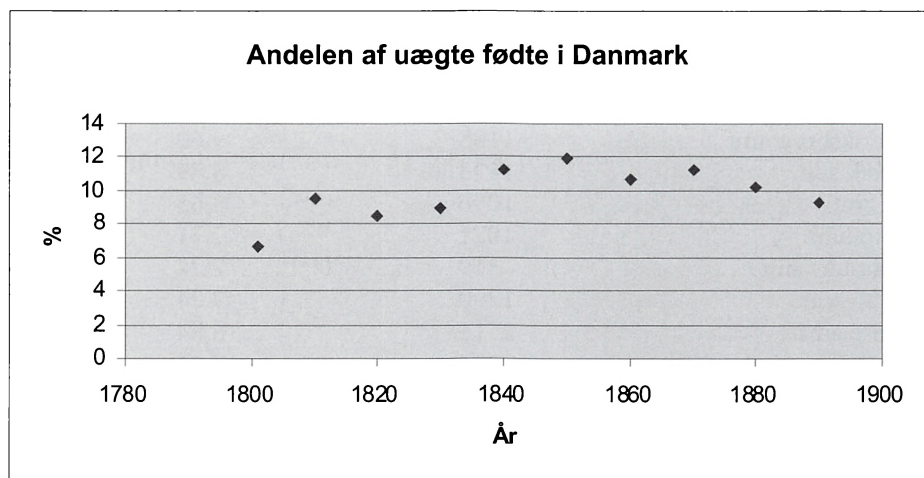
Sat op i et diagram ser de af Klaus Olsen redigerede tal således ud for 1800-tallet i Danmark:

52. Asbjørn Romvig Thomsen s. 15.

53. Klaus Olsen: Fødselshyppigheden uden for ægteskab på landet i det nittendes århundredes første halvdel. Belyst ud fra en undersøgelse af forholdene i 8 fynske sogne i perioden 1830-1844. Upubl. Speciale fra Odense Universitet 1975. Se omtale i forskningsoversigten.

54. Klaus Olsen s. 11-19.

Tabel 3,1. Klaus Olsens tal over andelen af uægte fødte i Danmark i 1800-tallet.⁵⁵

Også Klaus Olsen har beskæftiget sig med de geografiske forskelle i antallet af uægteskabelige fødsler 1800 til 1834. Han konkluderer, at der i den periode var temmelig stor forskel på de uægteskabelige fødslers andel fra herred til herred og også inden for det enkelte stift. Han når således frem til et andet resultat end Asbjørn Romvig Thomsen, hvilket sandsynligvis skyldes den senere undersøgelsesperiode.

De geografiske forskelle i midten af 1800-tallet

I den komparative undersøgelse af de to sogne er udgangspunktet året 1850. Jeg vil derfor starte med et overblik over, hvordan antallet af uægte fødte fordelte sig ved århundredets midte.

55. Diagrammet er udarbejdet efter Klaus Olsens tal i Tabel 15.1, s. 112 ff.

Tabel 3,2. *Uægte fødte i absolutte og relative tal 1850-54 i de danske amter og i København by.*⁵⁶

Amter	Absolutte tal	Procenttal
København by	5215	21,9
København amt	790	6,51
Frederiksborg amt	1188	9,60
Holbæk amt	1173	8,89
Sorø amt	1096	8,65
Præstø amt	1021	7,31
Bornholms amt	319	7,24
Maribo amt	1290	9,24
Odense amt	2716	16,84
Svendborg amt	2324	17,07
Hjørring amt	1958	14,99
Thisted amt	665	7,98
Aalborg amt	1619	13,81
Viborg amt	1098	10,20
Randers amt	1439	10,91
Aarhus amt	672	8,86
Skanderborg amt	609	6,45
Vejle amt	953	7,32
Ringkøbing amt	984	10,11
Ribe amt	425	4,34
Hele Danmark	27.654	11,39

Det fremgår af tabel 3,2, at der i midten af 1800-tallet tydeligvis var flest uægte fødsler i København by, både absolut og relativt. At byen optog mange uægte fødsler fra amtet og sikkert også en del fra hele Sjælland og Lolland/Falster er en nærliggende konklusion. I hvert fald er der tale om et voldsomt spring i tallene mellem Sjælland (uden København) og Lolland/Falster på den ene side og Fyn på den anden. Både i absolutte og i relative tal var der tale om, at der blev født mere end dobbelt så mange uægte børn i Odense og Svendborg amter end i for eksempel Sorø og Præstø amter.

Efter Fyn fulgte Nordjylland. Hjørring amt ligger således på tredjepladsen over antallet af uægte fødte, både absolut og relativt. I øvrigt i kontrast

56. Kilde: Statistisk Tabelværk, Ny række 17. Bd., 1858 side 302-305.

til naboamtet Thisted, hvor der ikke blev født ret mange uægte børn. Fra Hjørring i nord faldt andelen af uægte fødsler nogenlunde jævnt i takt med, at man kommer længere og længere sydpå – med Ringkøbing som den eneste markante afvigelse fra dette mønster. De 10,1% uægte fødsler i Ringkøbing bliver endnu mere markante sammenstillet med naboamtet, Ribe, hvor der både absolut og procentvis fødtes færrest børn uden for ægteskab.

Randers amt, midt i Jylland, er det amt, der mest nærmede sig landsgennemsnittet (heri er København by inkluderet). Fra Randers kan man registrere en bevægelse nordpå i Jylland, hvor der fødtes flere og flere uægte børn, jo længere nordpå, man kom. Og modsat en bevægelse sydpå, hvor der fødtes færre og færre uægte børn, jo længere sydpå man kom.

Hvad øerne angår, er skellet skarpere. Man kan trække en linie ned igennem Storebælt. Til højre herfor har vi det sædelige øst og til venstre herfor det usædelige vest. Selvfølgelig med København by som den store undtagelse.

Det er således ikke noget enkelt billede, der tegner sig af den uægteskabelige fertilitets geografiske variationer i Danmark. Og går man ned i de enkelte amter eller stifter, og der undersøger forskellene sognene eller herrederne imellem, bliver billedet endnu mere broget. Inden for den samme egn kan der forekomme store forskelle.⁵⁷ Man må således formode, at årsagen til disse forskelle først og fremmest er at finde i nogle lokale forhold. Men ikke nødvendigvis de samme forhold.

De få uægte fødsler i Ribe har måske en hel anden forklaring end de få ditto i Præstø amt. At de lokale undersøgelser er nødvendige for at kunne stykke et samlet billede sammen, er indlysende.

Tiden før 1850

Udviklingen i andelen af uægteskabelige fødsler frem til 1850 ser for hele landet og for de enkelte stifter således ud:

57. Inden for Aalborg stift var der for eksempel stor forskel herrederne imellem. I Aalborg provsti var 15,6% af fødslerne uægteskabelige for årene 1830-34. Det tilsvarende tal for Vester Han Herred var 5,1%. Klaus Olsen s. 24.

Tabel 3,3. Den uægte fødselsandel 1800-1850 for hele landet og for de enkelte stifter.⁵⁸

År	Hele landet i %	Aalborg stift i %	Sjælland stift i %	Fyn stift i %	Loll./Falst. stift i %	Viborg stift i %	Århus stift i %	Ribe stift i %
1800-05	6,7	6,0	2,9	6,5	4,5	4,3	4,4	3,1
1805-10	7,9	7,5	4,2	8,8	6,7	5,4	5,7	4,3
1810-15	9,5	8,6	7,0	11,3	9,8	7,0	6,9	5,0
1815-20	8,3	8,8	5,3	11,1	5,7	7,0	7,1	5,0
1820-25	8,4	8,2	4,9	11,7	5,7	7,0	7,8	5,0
1825-30	8,6	8,8	5,4	12,1	6,1	7,3	8,0	5,2
1830-35	9,2	9,1	6,0	13,6	6,4	8,0	8,1	5,2
1835-40	10,3	10,7	6,9	14,4	7,4	9,8	8,9	6,1
1840-45	11,5	13,7	7,4	16,1	9,1	11,0	10,2	7,2
1845-50	11,4	13,9	8,3	17,4	9,4	12,3	10,3	7,6

Det fremgår, at der i århundredets begyndelse faktisk ikke var den helt store forskel stifterne imellem. Og at procentdelen af uægte fødsler i alle stifter var temmelig lille. Ser man på tallene for landsgennemsnittet fremgår det, at der var tale om en nogenlunde jævn stigning fra 1800 til 1850. Som påvist ovenfor af Asbjørn Romvig Thomsen, er dette den sidste halvdel af en generel stigning fra ca. 1750.

Denne generelle stigning i illegitimitetskvotienten frem til 1850 var ikke et enestående dansk fænomen. Tværtimod er den registreret i mange europæiske lande, og flere historikere har forsøgt at forklare fænomenet.

Det vil blive for omfattende at komme ind på alle, men her skal nævnes Edvard Shorter, fordi hans teori har fremkaldt en del reaktioner.⁵⁹

Shorter mener, at stigningen i antallet af uægte fødsler skal ses som et udtryk for en mentalitetsændring inden for det seksuelle liv. En mentalitetsændring der var forårsaget af de økonomiske ændringer, der førte til industrialiseringen og til en frisættelse af landarbejdsklassen. De unge i Europa gav los og begyndte i markant stigende grad at gå i seng sammen, før de blev gift. Heroverfor har flere historikere argumenteret, at den europæiske stigning i illegitimiteten snarere faldt sammen med den agrare revo-

58. Statistisk Tabelværk I,1,1835; I,6,1842; I,10,1846; II,1,1850.

59. Edvard Shorter: Kernefamiliens historie. Odense 1979.

lution end med den industrielle revolution.⁶⁰ Og at stigningen i antallet af uægte fødsler snarere skyldtes, at det blev sværere for de unge, på grund af de dårlige økonomiske forhold, at finde bosted og stifte familie, hvorfor giftermålene blev udsat, selv om der var barn på vej. At de unge allerede gik i seng sammen, før de blev gift, dokumenteres ved de mange førægteskabelige graviditeter.⁶¹

Andre påpeger, at stigningen i uægteskabelige fødsler først og fremmest skyldtes lovmæssige ændringer i de enkelte lande. Således fremfører Georg Hansen trolovensens bortfald i Danmark i 1799 som årsag til stigningen i uægteskabelige fødsler i begyndelsen af århundredet. De børn, der tidligere var blevet døbt som ægte, hvis forældrene var trolovede, blev nu døbt som uægte.⁶²

Marie Lindstedt Cronberg fremhæver for svenske forhold den såkaldte 'Barnemordsplakaten' fra 1778, som tillod ugifte mødre at forblive anonyme ved forløsning og dåb. Hun mener, at denne plakat først og fremmest blev til de udlagte barnefædres fordel, idet disse nu kunne presse mødre til ikke at opgive deres navn, når barnefaderen skulle udlægges. Mændene blev, skriver hun, mindre tilbageholdende når de indså, at de kunne undgå både straf og flere års underholdsbidrag til barnet.⁶³

Hvad de danske stifter angår, kan vi konkludere, at variationen mellem disse i den uægteskabelige fertilitet ikke var voldsom stor ved århundredets begyndelse. Aalborg og Fyn stift havde de største andele af uægte fødsler, men der var kun 2-3% mellem dem og de øvrige stifter, der lå på mellem ca. 3 og 4,5% uægte fødsler. Men i årene derefter forøgedes denne afstand betragteligt.

Den hurtigste og største stigning af uægte fødte fandt sted på Fyn, hvor andelen af uægte fødte allerede fra 1810 kom op på over en tiendedel.

Aalborg stift, hvorunder Hjørring amt hører, fulgte tæt op ad landsgennemsnittet indtil 1840, hvor andelen af uægte fødsler i Aalborg stift oversteg landsgennemsnittet med et par procent.

Endvidere lå Viborg og Århus stift tæt op ad hinanden, en lille smule under landsgennemsnittet.

60. Blandt andre tyskeren Michael Mitterauer i: *Ledie Mütter- Zur Geschichte unehelicher Geburten in Europa*, 1983 og nordmanden Sølvi Bauge Sogner: *Folkevekst og flytning* bd.1-2. Oslo 1979.

61. Se for eksempel Michael Drake: *Utenomekteskabelig frugtbarhet i Norge 1760-1960* s. 62.

62. Georg Hansen s. 9ff.

63. Marie Lindstedt Cronberg s. 181.

De steder, hvor der blev født færrest uægte børn, var på Lolland/Falster, på Sjælland og i Ribe stift.

Den forholdsvis lille forskel ved 1800-tallets begyndelse mellem de stifter med de fleste uægte fødsler og de stifter med de færreste voksede sig i løbet af disse 50 år temmelig stor. Således blev der på Fyn i slutningen af perioden født 17,4% uægte børn, mens der på samme tid i Ribe stift kun blev født 7,6% uægte børn.

Man kan overordnet konkludere, at der skete en markant stigning i antallet af uægte fødte i løbet af 1800-tallets første halvdel, og at denne stigning fandt sted samtidig med, at forskellene i de uægte fødslers andele de forskellige egne imellem voksede sig større og større.

Tiden efter 1850

For tiden efter 1855 og op til 1880 fordeler tallene sig således:

Tabel 3,4. *Den uægte fødselsandel 1855-80 for hele landet og for de enkelte stifter.*⁶⁴

Uægte fødte i %	Hele landet	Aalborg st.	Sjælland st.	Fyn st.	Lolland/Falst. st.	Viborg st.	Århus st.	Ribe st.
1855-60	10,8	11,8	8,3	15,6	8,3	10,6	8,6	6,1
1860-65	10,9	11,7	8,5	15	9,1	10,5	8,9	5,9
1865-70	11,3	12,6	8,8	15	10,6	11	8,9	6,6
1870-75	11,4	13,5	8,9	14,5	9,9	11,3	8,7	6,1
1875-80	10,2	12,4	7,8	12,9	8,3	10,2	7,8	5,6

Den gennemsnitlige andel for uægte fødte for hele landet ser ud til at forholde sig nogenlunde konstant på ca. 11% i ca. tyve år efter 1855. Derefter begyndte andelen at falde stille og roligt indtil 1899, hvor det gennemsnitlige antal uægte fødsler kom ned på 9,5% af samtlige fødsler.

Der er imidlertid tale om et mindre fald, der ved et nærmere eftersyn af de absolutte tal viser sig først og fremmest at skyldes en stigning i antallet af ægte fødte.

Hvor stigningen i de uægtes andel af samtlige fødsler op til 1850 først og fremmest var forårsaget af en absolut stigning i antallet af uægte fødsler, så

64. Statistisk Tabelværk III,2,1863; III,12,1873; IVA,1,1879, IVA,2,1882.

var faldet efter 1850 ikke forårsaget af et tilsvarende fald i antallet af uægte fødsler. Det skyldtes først og fremmest en stigning i antallet af ægte fødte, mens det absolutte antal uægte fødsler ikke ændrede sig synderligt.⁶⁵

Hvad variationerne stifterne imellem angår, ser det ud til, at disse udjævner sig en smule efter 1855. I hvert tilfælde faldt andelen af uægte fødte jævnt i Fyn stift samtidig med at en tilsvarende stigning kan registreres i næsten alle øvrige stifter. Undtagelsen er Ribe stift, der temmelig konstant blev liggende på en andel af uægte fødte på cirka 6%.

Den demografiske udvikling i Sct. Hans og Janderup sogne

I den komparative analyse af fertiliteten i de uægteskabelige fødsler i to forskellige sogne er det geografiske udgangspunkt Sct. Hans sogn i Hjørring amt, og det tidsmæssige udgangspunkt er midten af århundredet. Tidligere forskning har vist, at der på dette tidspunkt fødtes mange uægte børn i Sct. Hans sogn.

Som den statistiske oversigt ovenfor har vist, var dette noget, der var kendetegnende for hele egnen, idet Nordjylland generelt var det sted efter Fyn, hvor der fødtes flest uægte børn.

Det komparative sogn skulle modsat være et sogn med kun få uægte fødsler registreret i kirkebogen omkring 1850. Her var det oplagt at vælge et sogn i den anden ende af Jylland nemlig et sogn i Ribe stift, som den statistiske oversigt meget tydeligt viste, var et stift med kun få uægte fødsler. De færreste i landet overhovedet. Og hvor udsvingene i det hele taget var meget små. Meget sjældent kom tallet over 7% uægte fødsler. Amtsoversigten fra 1850-55 viste endvidere, at det var i Ribe amt, at der blev født færrest uægte børn, idet kun ca. 5% var uægte fødte i det femår.

Det fælles udgangspunkt for de to sogne er et nogenlunde ens befolkningstal, og at det i begge tilfælde drejer sig om landsogne. Jeg har således valgt to sogne, der i året 1850 havde nogenlunde samme antal beboere, som begge var landsogne, og som havde nogenlunde samme afstand til den nærmeste købstad. Komparationen ville i sit udgangspunkt blive skæv, hvis det ene sogn var meget større end det andet, eller hvis det ene lå meget langt fra en større provinsby, og det andet meget tæt ved.

65. Klaus Olsen s. 18.

I 1850 var der i Sct. Hans sogn 748 indbyggere. Sognet breder sig syd og vest for Hjørring by, hvis jorder det grænser op til. Den største landsby i sognet ligger ca. 3 km. syd for Hjørring by, der dengang var en by med 1914 indbyggere.

Janderup sogn i Ribe amt blev valgt som modpol til Sct. Hans sogn.

I Janderup var der i 1850 739 indbyggere. Sognet grænser op til Varde landsogn, og den største landsby i sognet ligger ca. 5-6 km fra Varde by, hvor der i 1850 boede 1774 mennesker.

Der er altså mange lighedspunkter de to sogne imellem, men i forhold til antal af uægte fødte var sognene så forskellige som nat og dag.

En gennemgang af kirkebogen viser, at der i St. Hans i perioden 1850-55 blev født 153 børn. Heraf var de 27 uægte. Det giver en procentvis andel på 17,6. Derudover har præsten registreret 10 uægte børn, der var undfanget i St. Hans men senere født i andre sogn.

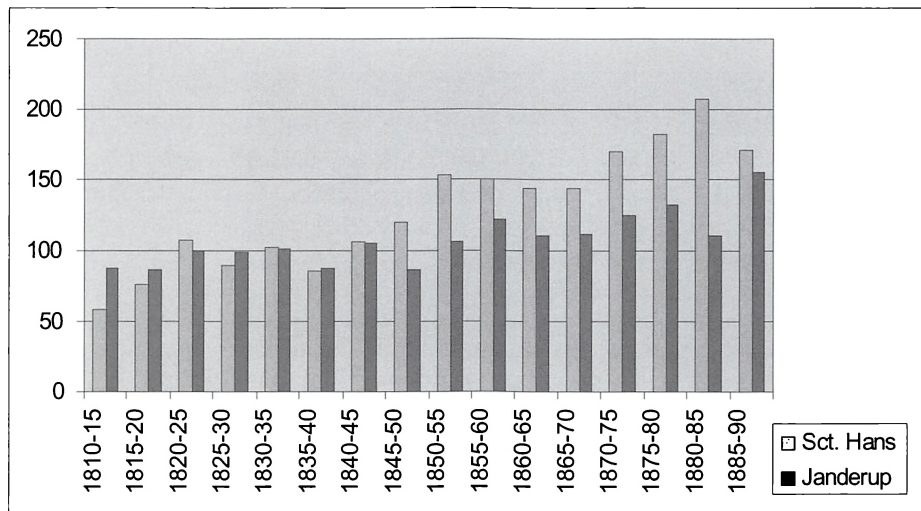
I Janderup blev der født 106 børn i løbet af det samme femår. Heraf var de to uægte. Det giver en procentvis andel på 1,8. Derudover havde præsten registreret en uægteskabelig undfangelse i sognet, men hvor barnet blev født i et andet sogn.

I de følgende statistiske oversigter over uægte fødte i de to sogne har jeg valgt at se bort fra de undfangelser af uægte børn, som præsterne registrerede i kirkebogen, men som ikke blev født i sognet. Argumentet herfor er, at dette vil forvirre mere end afklare, idet det var forskelligt fra sogn til sogn, hvornår præsterne påbegyndte den praksis også at registrere de undfangelser, der havde fundet sted i sognet men som førte til en fødsel af et uægte barn i et andet sogn.

Følgende statistiske oversigt er således udelukkende baseret på de to sognes kirkebogsregistreringer af fødsler i sognet. Den fortæller intet om, hvor mange der var blevet gravide i sognet, eller hvor mange uægte børn mødrene til de her registrerede uægte børn ellers fødte.

Udviklingen i fertiliteten generelt i de to sogne er vist i følgende diagram:

Tabel 3,5. Samtlige fødsler i Sct. Hans og Janderup sogn 1810-1890.⁶⁶

Som det fremgår af ovenstående, var der større udsving på fødselsområdet i Sct. Hans end i Janderup sogn. I første halvdel af århundredet fulgtes de to sogne nogenlunde ad, men fra ca. 1845 er det tydeligt, at der blev født betydeligt flere børn i Sct. Hans sogn end i Janderup.

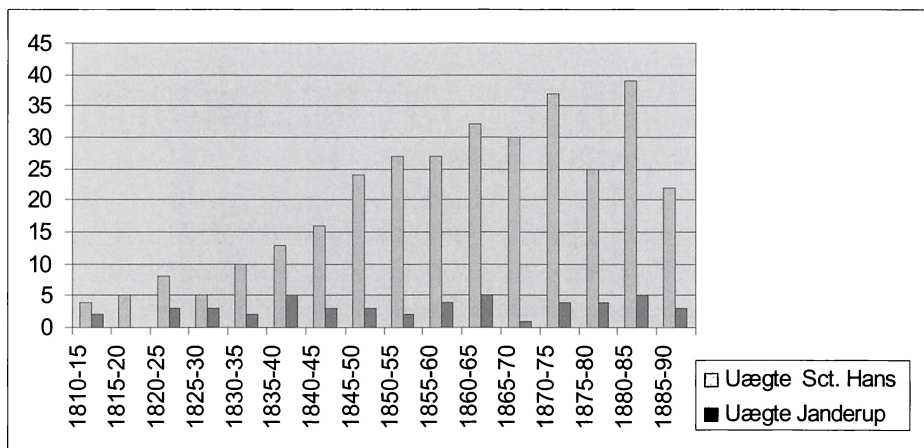
Denne udvikling toppe i årene 1880-1885, hvor der blev født godt 200 børn i Sct. Hans mod godt 100 børn i Janderup.

Femåret efter faldt fødselstallet i Sct. Hans, mens det tilsvarende steg i Janderup, således at der i begge sogne blev født godt 150 børn.

Nogle af de børn, der gemmer sig i ovenstående søjler, var født uden for ægteskab. I søjleform fordeler disse sig således:

66. Tallene stammer fra egne optællinger af fødte i Janderup og Sct. Hans kirkebøger, 1810-1890.

Tabel 3,6. Uægteskabelige fødsler i Sct. Hans og Janderup sogne 1810-1890 i absolutte tal.⁶⁷

Forskellen på de to sogne viser sig tydeligt i dette diagram. Der var meget få uægte fødsler og meget få udsving i antallet i løbet af århundredet i Janderup sogn.

Men der var mange uægte fødsler og store udsving i antallet i Sct. Hans sogn. Antallet af uægte fødsler toppede i femåret 1880-85 med 39 uægte fødsler, hvorefter det faldt igen. Ligesom antallet af samtlige fødsler.

I begge diagrammer kan der i Sct. Hans registreres en generel stigning i antallet af fødte fra 1830-40'erne. Udsvingene femårene imellem følges ikke ad på fuldstændig samme måde, men vi kan konkludere, at på det overordnede plan ser udviklingen i fertiliteten i sognet generelt ud til at følges med fertiliteten blandt de ugifte mødre. Eller med andre ord, når der fødtes mange ægte børn, fødtes der også mange uægte børn i Sct. Hans sogn.

Indtil 1844 var det årlige antal uægte fødte i Sct. Hans ikke på noget tidspunkt over fire børn. I gennemsnit blev der mellem 1810 og 1844 født 1,6 uægte barn om året, ud af i alt 17,5 børn om året. De uægte fødsler udgjorde således 9,1%.

I 1844 blev der født seks uægte børn i Sct. Hans og 26 ægte. Begge tal er udtryk for, at der i det hele taget blev født flere børn i Sct. Hans.

67. Tallene stammer fra egne optællinger af fødte i Janderup og Sct. Hans kirkebøger, 1810-1890.

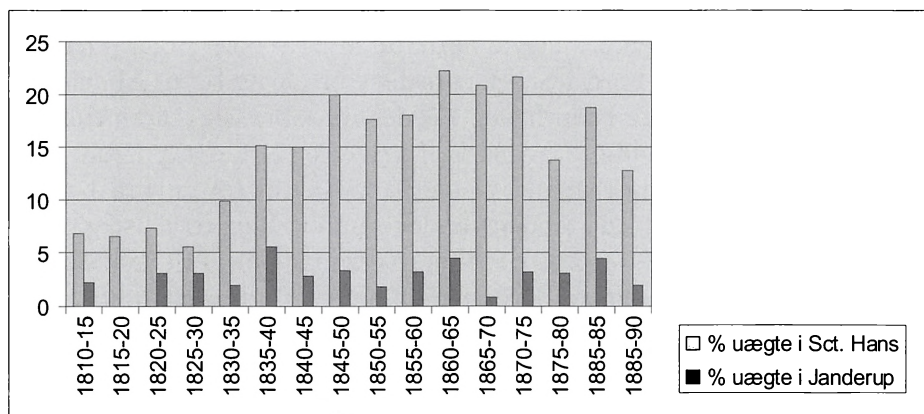
Men tallene viser også, at stigningen blandt de uægte fødsler var forholdsvis meget større. 23% af de fødte børn var i 1844 uægte børn. Og denne tendens holdt sig i de næste år. I perioden 1844 til 1890 blev der i gennemsnit hvert år født 5,8 uægte børn, ud af 31,9 børn pr. år. Dermed var 18,3% af de fødte børn i St. Hans i disse år uægte børn. Andelen af uægte børn af alle fødte børn havde således fordoblet sig, sammenlignet med perioden 1810-1844.

Der var store udsving i antallet af uægte fødsler år for år. Fra 1 til 10 børn, men den overordnede tendens er den samme: Børnetallet steg generelt således, at der i 1890 fødtes tre gange så mange børn i St. Hans som i 1810. Men andelen af uægte børn steg endnu mere. Begge forhold blev meget markante i 1840'erne, der var det årti, hvor den store ændring satte ind, således at der i århundredets slutning blev født 3,5 gange så mange uægte børn i sognet som ved dets begyndelse. Det eneste tidspunkt, hvor der var tale om et absolut fald, var i femårsperioden 1875-80, hvor der blev født 25 uægte børn i alt mod 37 femåret før. Men dette holdt ikke. Allerede femåret efter blev der født 39 uægte børn i Sct. Hans.

Hvad Janderup angår, er tallene så små, at de næsten ikke er til at arbejde med. Der blev ikke på noget tidspunkt født mere end fem uægte børn i løbet af fem år. Det eneste man kan sige er, at man ikke kan registrere noget mønster i tallene, andet end de er meget lave hele århundredet igennem.

Helt nøjagtig hvor stor en andel de uægte fødsler udgjorde af samtlige fødsler i de to sogne, viser det næste diagram.

Tabel 3,7. Procentandelen af uægte fødsler i Sct. Hans og Janderup sogne 1810-1890.⁶⁸

Tallene for andelen af uægte fødsler bevæger sig i det store hele som tallene for mængden af uægte fødsler men med den forskel, at de uægte børns fødsler i Sct. Hans udgør en større del af det samlede antal fødsler også i begyndelsen af århundredet, end de absolutte tal ovenfor lader ane.

Udsvingene af andelen er stor i Sct. Hans sogn, men man registrerer, at de uægte fødslers andel af samtlige fødsler begyndte at stige kraftigt fra 1830'erne, indtil de topper i femåret 1860-65 med 22,2% uægte børn. Indtil 1830 lå andelen af uægte fødsler i Sct. Hans sogn under landsgennemsnittet, men i årene derefter steg det så voldsomt, at det 30 år efter var blevet dobbelt så stort som landsgennemsnittet og på niveau med andelen af uægte fødsler i København by.

Modsat er udsvingene i andelen af uægte børn uendelig små i Janderup. De nåede ikke på noget tidspunkt op i nærheden af landsgennemsnittet.

Gennemsnittet for hele perioden 1810-90 var 2,8% uægteskabelige fødsler i Janderup. De tilsvarende tal for St. Hans var 15,1%.

Det fremgår, at der hele vejen op igennem århundredet var forskel på omfanget af uægte fødsler i de to sogne, om end denne ikke var stor i begyndelsen af århundredet. Men forskellen voksede sig stor i løbet af århundredet, en udvikling der satte ind fra 1830'erne i Sct. Hans sogn, og

68. Tallene er udregnet efter egne optællinger af fødte i Janderup og Sct. Hans kirkebøger, 1810-1890.

som især voksede sig stor fra 1844. I Janderup ændrede den uægte fødselsandel sig stort set ikke. Den forblev lige lav op igennem hele århundredet.

Udviklingen i de to sogne ligner udviklingen i de stifter, de hver især hører ind under. Dog er forskellene endnu større de to sogne imellem end stifterne imellem. Således er det forholdsvise antal af uægte børn omkring århundredets midte større i Sct. Hans sogn end i Aalborg stift, og det forholdsvise antal af uægte børn er mindre i Janderup, end det er i Ribe stift som helhed.

Jeg skal i lokalundersøgelserne lede efter nogle forhold, der dels forklarer de meget få uægte fødsler og status quo i dette forhold op igennem århundredet i Janderup, dels den store stigning i antallet af uægte fødsler, der blev virkelig markant fra 1840'erne i Sct. Hans, og endelig at andelen af uægte børn var lidt større i Sct. Hans end i Janderup lige fra århundredets start.

KAPITEL 4

De regionale forskelle

De regionale forskelle i omfanget af uægte fødsler er et fænomen, der er blevet iagttaget, studeret og debatteret i flere lande. Ligesom, der også foreligger mange forskellige forklaringer på fænomenet.

Den svenske historiker Sigrid Håkanson har nærmere undersøgt disse, og samler dem i de følgende fire hovedgrupper af forskeres forklaringer på, hvorfor der i nogle sogne blev født mange uægte børn og i andre kun få.

1. Dem, der mener, at det skyldes religionernes betydning på en egn.
2. Dem, der mener, at det skyldes forskellige variationer af ægteskabsmarkedet og giftermålmønstre.
3. Dem, der mener, at det skyldes de økonomiske vilkår, eller forandringer i disse.
4. Dem, der mener, at det skyldes forskelle i traditioner og sædvaner.⁶⁹

I det følgende vil de danske forhold blive inddraget i denne debat. Indledningsvis vil nogle få danske undersøgelser over dette emne blive præsenteret, dernæst vil jeg mere detaljeret redegøre for den undersøgelse, som fængselspræsten S. M. Hafstrøm iværksatte i 1888 for at få opklaret, hvordan det stod til med sædeligheden i de forskellige egne i Danmark. Dette vil afslutningsvis føre over i og yderligere perspektivere målene med de sogne- og personbaserede undersøgelser, der følger efter.

Den geografiske variation i Danmark

Hvorfor blev der nogle steder i Danmark født mange uægte børn og andre steder kun få?

Når man stiller sig selv det spørgsmål, må det næste spørgsmål automatisk angå det, der ligger ni måneder forud for fødslen, og som er dennes absolutte forudsætning, nemlig sex imellem en mand og en kvinde. Er det simpelthen så enkelt, at der i nogle sogne blev dyrket mere sex blandt de

69. Sigrid Håkanson s. 56-58.

unge end i andre sogne? Hermed er vi inde på nummer et og fire af de ovenfor refererede forklaringer, nemlig at det har noget at gøre med religionens betydning og gennemslagskraft på en egn og/eller forskelle i traditioner og sædvaner.

Kirken var entydigt imod seksuelle forbindelser før ægteskabet, så en sådan forklaring ville indebære, at man i det sydjyske sogn skulle være mere gudfrygtige og handle mere på præstens bud end i det nordjyske sogn. Eller for eksempel at man i det nordjyske sogn havde nogle traditioner, der understøttede, at de unge kendte hinanden seksuelt før de blev gift, nogle traditioner, man ikke kendte, endsize dyrkede i det sydlige Jylland.

Eksistensen af mange uægte børn er et uomtvisteligt bevis på, at mange mennesker havde et seksualliv uden at være gift. Men omvendt kan vi ikke konkludere, at få uægte børn betød, at kun en lille del af en egns ungdom havde et seksualliv før de blev gift. Det kunne være, at de var blevet gift, inden barnet blev født. Som omtalt i forskningsoversigten, viser flere undersøgelser, at en del ægtepars første barn blev født noget tidligere end ni måneder efter vielsen.

Det kunne også være at man i nogle egne var bedre til at forhindre den seksuelle aktivitet i at bære frugt. Denne mulighed er slet ikke med i de fire ovenfor refererede hovedforklaringer. Muligvis fordi vi ved så lidt om, hvilke præventive metoder man har kendt, endsize brugt på landet før det 20. århundrede. Da det ikke har vist sig muligt at finde holdbar dokumentation for anvendelse af effektive præventive eller abortfremkaldende metoder, må vi nøjes med at konkludere, at dette sandsynligvis ikke har været brugt i udpræget grad nogen steder i Danmark.

Georg Hansen har i sin undersøgelse af sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i det 18. århundrede kun meget lidt at fortælle om den sag. Han konkluderer, at præventive midler var kendt, allerede i det 18. århundrede – »i alt fald af de forfattere, der beskæftigede sig med sædelighedsproblemer og befolkningsspørgsmål«, men han tvivler meget på om de også var kendt, endsize udbredt i de bredere befolkningslag.⁷⁰

En tredje ting er, at antallet af uægte fødsler hænger sammen med, hvad det var for kvinder, der var flest af i sognet. Alt andet lige vil der være forholdsvis flere uægte børn, hvis der var mange ugifte kvinder i tyverne, end hvis sognet var domineret af gifte koner og kvinder over 45 år.

Ligesom det også vil være af betydning, hvor frugtbare de ugifte kvinder var. Hvor mange uægte børn fødte de hver især?

70. Georg Hansen s. 86-87.

Hermed er vi kommet ind på punkt to og tre af de ovenstående hovedforklaringer, idet fordelingen af gifte og ugifte i et sogn nøje hænger sammen med giftermålsvaner, hvilket igen hænger sammen med de økonomiske og sociale vilkår de unge havde på et givet tidspunkt. Var giftemulighederne ringe, kan man forestille sig, at den ugifte moder i stedet for en ægte-mand ville få endnu et uægte barn.

Endelig må man stille spørgsmål til, hvordan de sociale strukturer og klassefordelingen var på egnen. Kravene og opdragelsen i forhold til seksualmoral og adfærd var givetvis forskellige for daglejerdøtrene og for gårdmandsdøtrene. For de sidste var det vigtigt at værne om deres uskyld og deres rygte for at undgå social udstødelse. Daglejerdøtrene befandt sig i forvejen nede ved bunden af den sociale rangstige, og det kunne for dem forholde sig lige omvendt. De havde kun sig selv at byde på i kampen om en ægte-mand og forsørger.⁷¹

Desværre er der ikke lavet megen forskning om disse forhold i Danmark. Men flere har forsøgt at forklare fænomenet. Således ser man i Statistisk Tabelværk følgende kommentar til den statistiske opgørelse fra 1845:

»Da Fyens Stift ingenlunde ellers udmærker sig ved ufordelagtige Indici-er med Hensyn til Sædelighedens Tilstand, ja endogsaa tværtimod staa særdeles gunstigt paa Criminal-Tabellerne, saa er det overraskende at se de uægte Fødslers Antal forholdsviis sammesteds er saa stort. Grunden hertil maa ikke alene søges i et hos Fyenboerne fremherskende sandseligt og livs-lystent Temperament, men ogsaa i andre Aarsager, navnlig at der i Fyen er færre jordløse eller med ringe Jordtillæg forsynede Huse end i Danmarks andre Hovedbestanddele, hvorved Leiligheden til tidlig Bosættelse for-mindskes, samt i den paa Fyen almindelige Velstand og deraf følgende større Sands for materiel Velværen gjør de Paagiældende og deres Forældre ugunstigen stemte for Ægteskaber uden nogenlunde sikkert Subsistens.«⁷²

Her bliver man præsenteret for en række forklaringer, som også siden hen er blevet brugt om fynboerne:

Fynboernes sanselige og livslystne temperament, som slår igennem i et aktivt seksualliv. Hvilket kan stå på i flere år, fordi de unge fynboer vælger først at gifte sig, når de har nok på kistebunden til at kunne etablere sig i egen bolig. Og der kan gå lang tid, for det første, fordi der ikke er mange af de billigste huse på Fyn, og for det andet, fordi fynboerne ikke vil nøjes med lidt, da de er bedre vant. Så hellere vente.

71. Marie Lindstedt Cronberg s. 182 ff.

72. Statistisk Bureau 1850, s. 22.

Hvis det virkelig forholdt sig således, siger det en del om den herskende seksualmoral på Fyn. Nemlig at det var helt normalt for kærestepar at have samleje med hinanden før ægteskabet, og at det ikke var så skamfuldt at få et uægte barn. Det skulle ikke for alt i verden hindres via et hurtigt arrangeret ægteskab.

Forklaringerne bliver altså her først og fremmest fundet i seksualvanerne på Fyn og i nogle specifikke økonomiske forhold, der udmønter sig i færre jordløse huse på øen, sammenlignet med andre steder. Dette gjorde det sværere for de unge at finde et sted, de kunne få råd til, men det gjorde ikke så meget, barn eller ej. Man ventede, til man havde råd, før man giftede sig og satte bo.

At antallet af uægte fødsler havde en del at gøre med, hvornår folk giftede sig, mente også Marcus Rubin, der underbyggede påstanden med tal fra sin samtid, 1890-94. Tallene viste, at jo større en andel de gifte fødende under 25 år udgjorde af samtlige gifte fødende, desto færre uægte børn fødtes der.⁷³

Eller sagt med andre ord: Jo lavere den gennemsnitlige ægteskabsalder, jo færre uægte børn.

Marcus Rubin forudsætter, at de unge havde sex med hinanden inden ægteskabet, og at det var tidlige indgåelser af ægteskab, der var bestemmende for, om der i nogle sogne blev født mange eller få uægte børn. Antallet af ægteskaber bliver således, ifølge ham, omvendt proportionalt med antallet af uægte børn.

Georg Hansen mener, at årsagen til, at visse landsdeles procenttal af uægte børn til stadighed lå højere end andres, lå i forskellige førægteskabelige seksualvaner, skabt i tidligere perioder.

Årsagen, påpeger han, skal findes i seksualmønsteret, snarere end i de ydre omstændigheder.

Men han påviser også, at der var forskel i disse vaner alt efter hvilket socialt lag man tilhørte. Han skriver således, »at det synes, som om den procent af husmænd, der fik børn tidligere end ni måneder efter vielsen, var så meget større, end den tilsvarende procent af gårdmænd, at man tør opstille en hypotese om, at det udtrykker en forskel i deres erotiske vaner.«⁷⁴ I sogne med mange husmænd og få gårdmænd vil der derfor, alt andet lige, være flere uægte børn end i sogne med det omvendte forhold.

73. Marcus Rubin, 1902 s. 39.

74. Georg Hansen s. 23.

Var synet på førægteskabelig samkvem meget forskelligt i de forskellige egne i Danmark? Det samme spørgsmål stillede fængselspræsten Hafstrøm sig selv så tidligt som i 1888. Hans interesse var at få undersøgt hvordan det egentlig stod til med sædeligheden rundt omkring i Danmark.

Hafstrøms undersøgelse af sædeligheden

Præster og læger har i høj grad været med til at udstikke retningslinier for 1800-tallets tilladelige sædelighed. Og de har skrevet meget om det i samtiden. Til gengæld er det svært at finde tilkendegivelser fra almuen om deres syn på seksualiteten.

Det fremgår imidlertid i mange af samtidens skrifter, at der var et modsætningsforhold mellem samfundets og borgerskabets kønsmoral og praktisering af samme kønsmoral på landet. I mange af de opbyggelige skrifter opfordres der til disciplinering og selvbeherskelse, og der bringes mange gode eksempler på, hvor galt det kan gå, hvis ikke man efterlever dette.⁷⁵

I en specialeafhandling fra 1992 dokumenterer Jette Gøth, hvorledes borgerskabet betragtede bonden som et sanseligt væsen. Han blev betragtet som doven, liderlig og mentes at have en vulgær omgangsform, der ytrede sig på alle måder i hans hverdag: når han spiste, ved renlighed, toiletbesøg, forplantning osv.⁷⁶ Bonden skulle ifølge samme borgerskab udvikles, disciplineres eller med andre ord dannes. Hen imod århundredets slutning mener forfatteren, at forehavendet var ved at lykkes, og at den bedre del af bondestanden var godt i gang med at overtage borgerskabets dannelsesidealer.

I 1888 udgav fængselspræst S.M. Hafstrøm bogen »Om sædelighedsforholdene i det danske Folk, særlig i Bondestanden og Almuen«. Formålet med bogen fremgår klokkeklart: Forfatteren vil usædeligheden til livs. Længe nok havde bønderne fået lov til at hore og muntre sig uden at være ægteviede. Nu skulle det være slut. Og det så meget slemt ud, derude på landet, ifølge S.M. Hafstrøm.

Det så generelt slemt ud, men nogle steder var det dog værre end andre steder. Dette finder han belæg for på to måder:

-Nemlig i det geografisk varierende antal uægte fødte i årene 1880-84, idet han pointerer, at »et forholdsvis ringe Antal af uægte Fødsler i en Egn

75. Georg Hansen s. 33 ff.

76. Jette Gøth s. 25.

ingenlunde altid er Bevis paa større Sædelighed; men at et stort Antal af uægte Fødsler beviser stor Usædelighed.«⁷⁷

– Og i skildringer af den sædelige tilstand fra forskellige egne i landet fra 50 præster samt nogle lærere og læger. Disse skildringer var blevet til efter henvendelse fra pastor Hafstrøm selv og dækker landet bredt.

Man skal være klar over, at S.M. Hafstrøm med bogen ønskede at vække forargelse. Han ville bevidstgøre om tilstandene, som han så dem, for ad den vej at komme dem til livs. Det har sandsynligvis påvirket hans valg af uddrag fra de indkomne skildringer. De følgende uddrag er således typiske i deres indhold og den klagende tone, de er holdt i. Det første er fra en læge i det nordøstlige Sjælland:

»Meget tidligt spille de i Reglen Kjærester, ofte længe før det 20. Aar. Ofte er det meget løse Forhold, som egentlig ikke tænkes fortsatte; men naar de ere forlovede, leve de vistnok i de allerfleste Forhold i Kjønslig Henseende som Ægtefæller; det regnes næsten for at være i sin Orden. Man kan høre allevegne, at Karlene ere borte hele Natten, eller at Pigerne faa Besøg. Bliver en Pige saa frugtsommelig, regnes det ikke for noget videre, naar hun blot kan blive gift, helst før Fødslen; det gjør dog ikke saa nøje og glemmes snart, om det sker lidt efter. At have Barn uden at blive gift ses der dog noget ned paa ... Her er en uendelig mængde Baller og Skovfester med Dans, som jeg tror befordre Usædeligheden meget.«⁷⁸

Videre fortæller en kvindelig meddeler fra Midtsjælland:

»Vi boede udenfor Byen ved en Samling Huse, 12 Steder, og i disse 12 Steder fandtes ikke mindre end 7 uægte Børn; de fleste af dem vare hos deres Bedsteforældre, hvor Faderen eller Moderen havde anbragt dem. Og forholdene vare ikke bedre andre Steder paa Egnen. Dog danne Gaardmandsstandens Døtre en Undtagelse, hvorfor ved jeg ikke; de ere ikke mere Oplyste end de Andre, men det hører dog til de sjældnere Tilfælde, at der sker noget saadant blandt dem, saa sjældent, at det vækker Opsigt, hvilket ellers ikke er Tilfældet, naar en Pige, som de sige, »er kommen galt afsted« – Jeg fik Tjeneste paa en temmelig stor Bondegaard i samme By. Livet der var, saa jeg gyser, naar jeg tænker derpaa. Alt var som gjennemsyret af Usædelighed. Den raadne Tale, liderlige Snak og ligefremme Uterlighed, jeg der var Vidne til, trodser enhver Beskrivelse.«⁷⁹

77. Hafstrøm s. 4.

78. Hafstrøm s. 13.

79. Ibid. s. 15.

En præst fra Sydsjælland sætter imidlertid trumf på ved simpelthen at konkludere:

»Det synes, at Bondestanden i sædelig Henseende staar paa et meget primitivt Kulturstandpunkt.«⁸⁰

I disse tre uddrag beskriver meddelelserne en række iagttagelser og tolkninger af samme, som går igen i flere af de refererede skildringer. Sat op i punktform ser disse således ud:

- Det handler om dannelse og udvikling. Bønderne lever endnu i den mørke uvidenhed, overladt til deres egne laster. Næsten som de vilde.
- Det er de fattigste, der er de mest usædelige.
- På de store gårde er der ingen hæmninger blandt tjenestefolkene.
- Der er fattige steder uden for landsbyerne, hvor der bor mange uægte børn.
- Der er mange fester med dans – legestuer, skovboller m.m.
- Det er i orden at gå i seng sammen som forlovede.
- Det er i orden at gå i seng sammen med løsere kærester, bare man ikke bliver gravid af det.
- Det er i orden at blive gravid, hvis bare man bliver gift efterfølgende.

Når der er så mange uægte børn på Fyn, skyldes det ifølge den lokale meddeler: »de store Hovedgaarde, hvor der føres et ryggeløst, løsagtigt Liv mellem Tjenestefolkene. Men i det hele taget har denne Egn det tilfælles med resten af Fyn, at det i de lavere Samfundsklasser ikke anses for at være vanærende for en Mand at indlade sig i løse Forbindelser eller for en Kvinde at føde uægte Børn.«⁸¹

I Vendsyssel gør de samme forhold sig gældende. Her omtaler meddelelseren den manglende skamfølelse ved at føde uægte børn både hos kvinderne selv og ved deres nærmeste omgivelser, hvilket især gjaldt for de fattige.

Meddelelseren, en sognepræst formulerer det således:

»Usædeligheden er her paa Egnen slem baade blandt fine og grove. Dog træder usædeligheden mest frem hos de lavere Klasser, hvor Skamfølelsen er mindst.«⁸²

Fra Fyn og Vendsyssel kan man således føje til listen af registrerede iagttagelser og holdninger fra meddelelserne, at det ifølge dem, ikke var vanæren-

80. Ibid. s. 17.

81. Hafstrøm s. 19

82. Ibid. s. 29.

de eller skamfuldt der at få et uægte barn – og slet ikke, hvis man hørte til de lavere samfundsklasser.

Også fra Vendsyssel fortæller indberetterne om de store gårde og »et aldeles ryggesløst Samliv mellem Karle og Piger ...Tjenernes Tankegang er almindelig den, at deres Dag tilhører Husbonden, men Natten er deres egen.«⁸³

En anden meddeler forklarer usædeligheden i Vendsyssel med det, han kalder vendelboernes »raa Egensidighed«:

»Saa underligt det ser ud, synes jeg, at der paa Bunden er en vis Sammenhæng mellem nogles lovløse Kjønnsforhold og andres Modtagelighed for de yderliggaaende og undertiden besynderlige Sekter og Partier, Lørdagsadventister og hvad de hedde. Blot Vendelboen sætter sig noget i sit stædige Hoved, helst noget, der er i Opposition mod noget gjældende, saa sidder det fast.«⁸⁴

Var Vendelboerne mere stædige, oppositionelle og yderliggående end andre? Et faktum er det, at det var herfra mormonerne rekrutterede de fleste tilhængere.

Jo længere sydpå i Jylland, jo bedre blev forholdene ifølge meddelejerne. Statistikken viste, at der blev færre uægte fødsler, jo længere sydpå i Jylland, man kom, og det viser sig ifølge Hafstrøm også i meddelernes skilddringer. Fra Horsenseggen fortæller meddeleeren:

»Det er her i Sognet saa godt som uden Exempel, at en Datter af en anset Gaardmandsfamilie føder uden for Ægteskab. Er det gaaet en saadan Pige galt, hvilket dog er meget sjældent, sørger man for, at Bryllupet bliver holdt i nogenlunde passende Tid. De allerfleste Piger, der føder uægte Børn, ere udgaaede fra de fattigste og tillige i moralsk Henseende ringeste Hjem, og Ulykken sker i Almindelighed, medens hun tjener paa en eller anden Herregaard, dog ogsaa ikke sjældent under hendes Tjeneste hos Bønder, der vanskelig ere at formaa til at vaage over, at deres unge Tjenestefolk ere hjemme om Natten og i Seng i ordentlig Tid.«⁸⁵

Længere vestpå fortæller indberetningerne om kristendommens indflydelse. Således fortæller en skolelærer i en landsby nordvest for Horsens:

»Utugt er her meget aftaget. Siden her er blevet noget kristeligt Liv, anses slikt for Skam ... Dans, Legestuer og Gadesjov findes ikke. Her forefindes ikke anden usædelig Læsning end sommetider en Feuilleton. Sædeligheden

83. Ibid. s. 28.

84. Ibid. s. 27.

85. Ibid. s. 31.

er efter mit Skjøn alle Dage lige saa god hos de fattige som hos de rige, ja jeg tror bedre. Hverken Præst eller Lærer ere bange for at nævne Utugt ved sit rette Navn og at gjøre opmærksom paa, at det sjette Bud staar foran det syvende, saa Tyven knap har syndet saa grovt som Horkarlen.«⁸⁶

Fra sognene længst mod vest og mod syd nævnes også den kirkelige vækkelse, pietismen og højskolebevægelsen som forklaring på de gode sædelige tilstande.

Fra det sydligste Vestjylland meddeler en Præst:

»I Sognene heromkring, og man kan sikkert fortsætte langt Syd for Ribe, ere Sædelighedsforsøelserne næsten ukjendte, i Løbet af 10 Aar knap ét uægte Barn. NB. Hvor der ikke er store Kroer eller Herregaarde, der undertiden ere Pestbylder i vort lille Samfund ved Svir, Kortspil og Liderlighed.«⁸⁷

Sammenfatning og videre undersøgelser

Store gårde, fattigdom, mange fester, almen accept af sex blandt forlovede og ringe skamfølelse ved graviditet fremhæves som forhold, der alle trækker i retning af mange uægte børn i et sogn.

Modsat er mindre gårde, kontrol, oplysning, afskaffelse af fester og kirkelig indflydelse forhold, der fremmer sædeligheden og dermed få uægte børn.

Ifølge Hafstrøm og de indberettere, han citerer, skyldes forskellen mellem f. eks Fyn og Vendsyssel på den ene side og det sydlige Jylland på den anden således at:

- Der var færre herregårde og store gårde i det sydlige Jylland.
- Der var større guds frygt og autoritetstro i det sydlige Jylland.

For Hafstrøm drejer det sig om moral. Og den trives ifølge indberetterne ikke blandt de fattige på landet og de steder, hvor disse ofte tjente, nemlig på de store gårde, hvor husbond ikke var sig sit ansvar bevidst. Det er den slendrian, Hafstrøm vil til livs. For det er ifølge ham husbondens opgave at sørge for, at alt går ordentlig til, og at folkene passer deres egen seng.

For ham er løsningen såre simpel. Det drejer sig nemlig om disciplin og

86. Hafstrøm s. 33.

87. Ibid. s. 36.

opdragelse til seksuel afholdenhed inden ægteskabet for karle og piger og for fattig som for rig.

At virkeligheden for de implicerede selv måske var knap så enkel, kan man kun formode, men en undersøgelse af deres levevilkår og adfærd kan ganske givet kaste lidt mere lys over forholdet.

I Hafstrøms undersøgelse er det ikke muligt at skelne imellem objektive og subjektive vurderinger fra meddelerne. Vi kan med andre ord ikke vide, hvornår de bygger på kølig iagttagelse eller på rene fordomme. Som sandhedsudsagn kan de derfor ikke bruges, men de giver et godt billede af middelstandens, herunder især præsternes syn på den førægteskabelige aktivitet: Den forekom i al for stor udstrækning, især blandt de fattige, den var syndig og den skulle bekæmpes aktivt.

I Kapitel 7 og 8 analyserer jeg de undersøgte ugifte mødres sociale baggrund og deres arbejdsmæssige og bomæssige situation på det tidspunkt de blev gravide. Der bliver således mulighed for at be- eller afkræfte Hafstrøms konklusion om, at det først og fremmest var de fattiges døtre, der førte et usædeligt liv, især på de store gårde og med mange uægte fødsler som det umiddelbare resultat.

KAPITEL 5

De to sogne

Præsentation af sognene

Udgangspunktet for denne indledende præsentation af de to sogne, Sct. Hans og Janderup, er året 1850, og det primære kildemateriale er folketællingen fra dette år.

Folketællingerne har den fordel, at de er meget velegnede som sammenligningsgrundlag på det overordnede plan. De viser forskellen på antallet af gårde, huse, tjenestefolk, mænd og kvinder osv. Og de giver et billede af erhvervsfordelingen i de to sogne. Som udgangspunkt skal man imidlertid gøre sig klart, at folketællingerne aldrig kan være 100% præcise, i og med at optællingen og erhvervsbetegnelsen var påvirket af den enkelte tæller. Det kan for eksempel nogle gange virke lidt tilfældigt, hvad der ligger i betegnelsen husmand. Nogle tællere skrev kun »Husmand«, mens andre uddybede dette ved at tilføje »lever af sin Jordlod« eller »og Dagleier« eller »og Tømmermand«. I de to sidste tilfælde må vi gå ud fra, at jordlodden har været for lille eller for ringe til, at den har kunnet forsørge ejeren eller fæsteren, og at denne fortrinsvis har forsørget sig selv og familien ved at arbejde som daglejer eller tømmer.

Der ligger med andre ord nogle definitionsproblemer i de forskellige benyttede erhvervskategorier i folketællingerne, som man skal være meget opmærksom på.⁸⁸

Det vigtigste formål med at anvende folketællingerne i denne undersøgelse er, at opnå et overordnet og kompatibelt billede af de to sogne og de mennesker, der beboede dem en februar dag i 1850.

Jeg har som udgangspunkt valgt at definere husmænd og daglejere på samme måde, som Jens Boel gør det i sin undersøgelse af husmænd og landarbejdere i Danmark 1850-1875. Han definerer disse som »Ejere, fæs-

88. Jørgen Elklit konkluderer på baggrund af sin undersøgelse af folketællingen 1845, at netop erhvervsbetegnelserne var upræcise, idet de ligeså meget var en stands- og boligangivelse, som en erhvervsangivelse. S. 73 ff.

tere eller lejere af huse eller lejligheder på landet, som væsentligst ernærede sig ved lønarbejde og/eller småbrug. Ved et hus vil i overensstemmelse med hovedreglen i lovgivningen blive forstået et sted med mindre end 1 tønde hartkorn.⁸⁹

Ud over folketællingerne har jeg benyttet mig af Traps »Danmark«, 2. og 5. udgave, og hvad angår de egne, sognene befandt sig i, har jeg for Janderups vedkommende benyttet mig af Chr. Mathiesen: »Landbrugets Historie i Varde-Eggen«, der udkom i 1881. Og for Sct. Hans vedkommende har jeg benyttet mig af L.C Brinck- Seidelin: »Hjørring Amt«, der er skrevet efter opfordring af det danske Landhuusholdningsselskab i 1828. Vel vidende, at den sidste bog var skrevet for tidligt og den første for sent til at de kan være betydningsfulde i forhold til den her undersøgte periode. Alligevel har jeg taget dem med, da begge bøger giver et overordnet tidsbillede af henholdsvis Vardeegnen og Hjørringegnen.

Janderup sogn og nogle af dets tidligere beboere er beskrevet i tre binds værket »Janderup og Billum sogne«, som er en samling af artikler med forskellige historiske emner fra Janderup og nabosognet Billum, skrevet af personer med tilknytning til disse sognes lokalhistoriske arkiver.⁹⁰ Til stor nytte har været afsnittet om samtlige matrikelregistrerede gårde og huse i Janderup. Heri fortælles om alle de ejere og beboere, som forfatteren har kunnet finde oplysninger om, hvilket især har været mig en stor hjælp ved udredning af de ugifte mødres familieforhold.

Desværre forefindes noget lignende ikke for Sct. Hans sogn.

Befolkningstallet i de to sogne udviklede sig igennem århundredet således:

Tabel 5,1. *Befolkningstallet i Janderup og Sct. Hans sogne i 1800-tallet.*⁹¹

	1801	1834	1850	1880	1901
Janderup	514	668	738	768	979
Sct. Hans	386	682	748	1070	1086

89. Jens Boel s. 14.

90. Bøgerne er udgivet i 1979 og kan rekvireres ved henvendelse på Janderup lokalhistoriske arkiv, 6851 Janderup.

91. Tallene stammer fra folketællingerne de pågældende år.

Janderup sogn

Janderup sogn ligger lige vest for Varde. Sognet støder op imod Varde landsogn, Ovtrup, Ål, Hostrup, Alslev og Billum, som Janderup i mange år havde kommunefællesskab med.

Der er tre landsbyer i sognet, nemlig Janderup by, Kærup og Hyllerslev. Sognets hovedskole lå i Janderup, i de to andre landsbyer var der såkaldte biskoler. I Janderup by ligger kirken, kroen og fattighuset.

I følge Traps »Danmark«, udgaven fra 1879, udgjorde sognearealet 7506 tønder land af en god sandmuldet beskaffenhed med en betydelig del engbund og på nogle steder hede. Landbruget var hovederhvervet i sognet.⁹²

I 1850 var her ifølge folketællingen 60 gårde og 67 gårdfamilier, idet syv af gårdene indeholdt to husstande. I de fleste tilfælde en aftægtsbolig.

Og der var 56 huse og 72 husbostande, idet 14 af husene beboedes af to familier og et enkelt af tre familier.

Alt i alt var der i Janderup således 139 bostande, og de var næsten ligelig fordelt mellem familier, der boede på gårde, og familier, der boede i huse. Husbostandene udgjorde i alt 52% af det samlede antal boliger.

Disse tal forandrer sig ikke vældig meget i de næstfølgende år. I 1880 folketællingen har jeg registreret 72 gårde, hvori der boede 76 familier, og 81 huse, hvori der boede 86 familier.

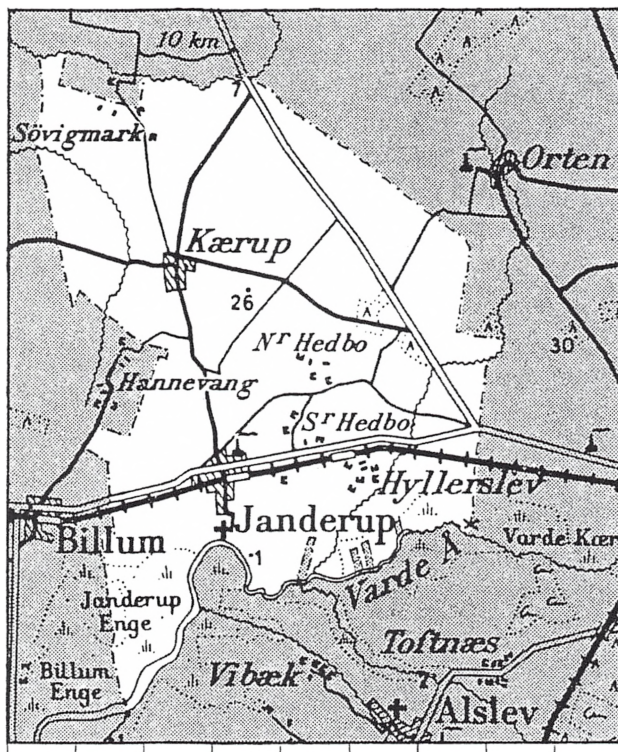
Der er altså kommet 12 gårde og 4 gårdfamilier og tilsvarende 25 huse og 14 husfamilier mere til sognet i løbet af de tredive år. Der blev således bygget nye boliger i sognet i løbet af de år. Men der er ikke kommet lige så mange nye familier til sognet, som der er kommet bygninger. Det kan skyldes, at det var de familier, der før boede i samme hus, der i 1880 havde fået hver sit.

Der var ingen hovedgård i sognet. Store Hebo hed den største gård med otte tjenestefolk tilknyttet. Af andre gårde kan nævnes Hyllerslev Storgård, Enggård og Højgård. Ingen af dem med mere end fire folk i tjeneste.

Husene fordelte sig i og omkring de tre landsbyer og på Søvigmark, hvor en stor del af jorden lå som hede, og hvor nogle af sognets fattigste beboere boede.

Men der var ikke flere fattige folk i Janderup, end der kunne holdes øje med dem, hvilket der øjensynligt også blev. En forhenværende bankdirektør, Jesper Madsen i Jerne, skrev i 1911 om den godgørelse, som han

92. Trap Danmark bind 6 s. 458.

mente var et særkende for Janderup sogn: »Mændene havde et skarpt Øje for at afværge Nøden i Tide, og saa kom Konerne i Stilhed med, hvad der manglede.«⁹³

Udskiftningen var gennemført i sognet inden år 1800.

Den erhvervsaktive del af befolkningen (14 år og derover) fordelte sig ifølge folketællingen i 1850 således:

- 104 gifte koner
- 60 gårdejere
- 60 hjemmeboende sønner
- 59 hjemmeboende døtre
- 44 tjenestepiger
- 43 tjenestekarle

93. Historisk Samfund, Ribe Amt, årg. 1911 s. 42.

- 24 husmænd, hvoraf 16 levede af deres jordlod, fire var daglejere oveni og fire havde et håndværk
- 21 aftægtsmænd
- 20 aftægtskoner
- 16 håndarbejdersker, heraf 8 væversker, 3 spindersker og 1 sypige.
- 15 daglejere
- 14 forskellige håndværkere
- 8 søskende til husfader
- 7 plejebørn
- 6 almisselemmer
- 2 husholdersker
- 2 lever af sine penge
- 2 lærere
- 1 præst
- 1 møller
- 1 kromand
- 1 lærling

I alt var der 511 mennesker over 14 år. Størsteparten af disse var fødte og opvoksede i Janderup, nemlig de 316 af dem. De resterende 195 var på et eller andet tidspunkt i deres liv flyttet til sognet. Det gjaldt for de fleste af tjenestefolkene, der for en stor del kom fra de nærved liggende sogne, Billum, Henne, Aal m.fl.

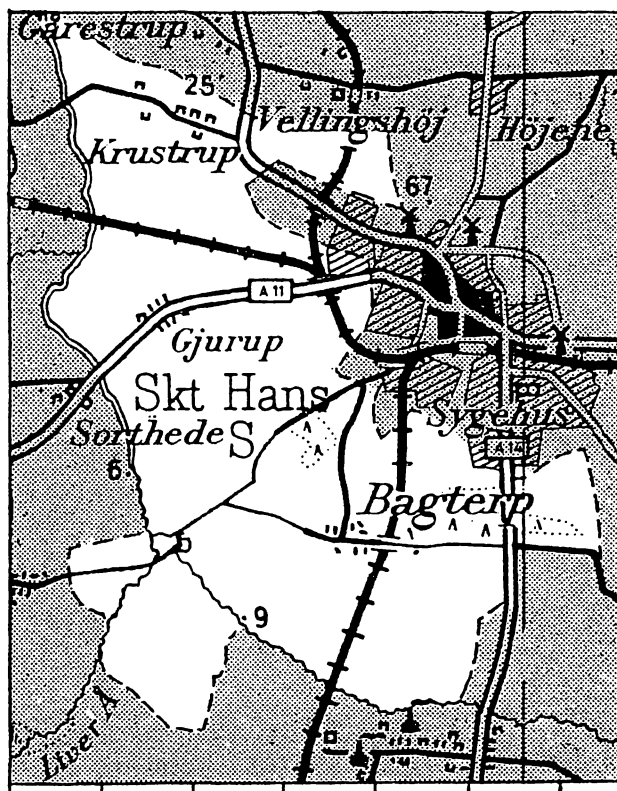
Den nærmeste større by er Varde, der ligger cirka fem kilometer fra Janderup by. I 1850 boede der i Varde 1774 mennesker. 50 år før boede her 1020 mennesker og i 1901 var tallet steget til 4611 indbyggere.

Sct. Hans Sogn

Sct. Hans Sogn breder sig syd og vest for Hjørring by.

Sognet støder op imod Hjørring by, Sct. Olai Sogn, som Sct. Hans i mange år havde kommunefællesskab med, og fra vest mod syd: Skallerup, Vennebjerg, Harritslev, Rakkeby og Hæstrup sogne. Mod øst byen og mod vest landet.

Der er tre landsbyer i sognet. Den største er Bagterp i syd, derpå Gjurup mod vest og Krustrup mod nord. Tæt på Krustrup ligger en samling huse, kaldet Jonstrup, hvor den ene af sognets to skoler lå. Den anden befandt sig i Bagterp. Beboerne skulle til byen, når de skulle i kirke. Sct. Hans kirke ligger inde midt i Hjørring by. Der var to fattighuse i Bagterp og et i Gjurup.

Sognearealet udgjorde i følge Traps »Danmark«, udgaven i 1879, 4323 tdr. Land. »Jordblandingen afveksler fra den skarpeste Sandjord til leerblandet Muld«. ⁹⁴

De fleste mennesker i Sct. Hans sogn levede af landbruget. I 1850 var der 58 gårde i sognet og 63 gårdfamilier, idet fem af gårdene indeholdt to husstande.

Tilsvarende var der 82 huse. Heraf rummede de 18 huse to bostande/familier hver. Tre huse rummede tre husstande. I alt bliver det til 106 husstande i sognet.

Husbostandenes andel af det samlede antal boliger (gårde og huse) udgør således 63%. Til sammenligning var landsgennemsnittet på 61%. ⁹⁵

I 1880 var der 56 gårde og 123 huse. I to af husene boede der fire fami-

94. J. P. Trap: Danmark. 1875. bd. V s. 46.

95. Ifølge Jens Boel s. 38.

lier, og i de fem boede der to familier. Alt i alt bliver det 134 familier eller husstande, der bor i huse i sognet. Der er med andre ord kommet 28 husfamilier til i sognet i løbet af de 30 år. Antallet af gårde er derimod næsten status quo. De fleste er flyttet ind i nye huse. Dem er der kommet ikke mindre end 41 flere af.

Hovedgården i sognet er Aastrup hovedgård, der i 1879 var god for 41 tønder hartkorn.⁹⁶ I 1850 var der her fæstet 20 tjenestefolk.

Dernæst kom Vanggård og Lundgård med hver ti tjenestefolk. Af mellemstore gårde kan derudover nævnes Beith i Bagterp, Vandsted og Søndergård uden for Gjurup, Høngårde og Lunde, tæt ved Hjørring.

De øvrige gårde havde mellem nul og fire tjenestefolk tilknyttet.

Husene fordelte sig jævnt i de tre landsbyer, på de tilliggende marker og de store gårdes marker. Heraf de fleste på Bagterp hede og på Aastrup mark.

Hovedparten af den erhvervsaktive del af befolkningen (14 år og derover) fordelte sig ifølge folketællingen i 1850 således:

120 gifte koner

67 tjenestekarle

58 gårdejere

56 husmænd, hvoraf 16 levede af deres jordlod, 26 var daglejere oveni, og 11 havde et håndværk

52 tjenestepiger herunder 6 mejeripiger

36 hjemmeboende døtre

36 hjemmeboende sønner, bortset fra at en del af dem var indkaldt til krigstjeneste

21 håndarbejdersker herunder også spindersker, væversker og sypiger

17 daglejere, heraf syv ugifte kvinder – daglejersker

11 aftægtskoner

11 almisselemmer

8 håndværkere

7 husholdersker

7 aftægtsmænd

5 jordbrugere

2 lærere

2 plejebørn

1 svigersøn

96. Traps Danmark 1879 bd. V, s. 46.

- 1 mejeriforpagter
- 1 mølleeejer
- 1 møllebetjent
- 2 uspecificerede

I alt 522 personer over 14 år. Størsteparten af disse var tilflyttere, nemlig de 353 af dem. De resterende 169 personer var fødte og opvoksede i sognet. Tilflytterne kom fra nabosognene eller sogne i nærheden af Sct. Hans. Stort set alle tjenestefolkene i sognet kom fra andre sogne. Men også mange af husmændene og daglejerne kom andre steder fra. Det er således et særsyn, at både manden og konen i et ægteskab var fra Sct. Hans.

Den nærmeste større by er Hjørring, der ligger tre kilometer fra Bagterp by. Her boede i 1850 1914 mennesker. 50 år før boede her 744 mennesker og i 1901 var indbyggertallet steget til 7901 mennesker.

Ligheder og forskelle

Udgangspunktet var to landsogne med cirka lige mange indbyggere og i umiddelbar nærhed af en købstad. Men ved gennemgang af folketællingen 1850 afslørede der sig en række forskelle de to sogne imellem:

Der var næsten lige mange gårde i de to sogne. Men antallet af huse var forskelligt. 56 huse i Janderup og 82 huse i Sct. Hans.

Jens Boel har i sin undersøgelse af husmænd og landarbejdere på baggrund af ejendomstællingerne fra 1850, 1860 og 1873 fundet frem til, at landejendomme på under en tønde hartkorn, den gængse definition på huse, udgjorde på landsplan for de nævnte tre år henholdsvis 61,2%, 65,6% og 68,7%.⁹⁷ I løbet af disse ca. tyve år steg andelen støt af huse på landet i Danmark – på bekostning af gårde.

Holder vi os i første omgang til året 1850, vil en sammenligning mellem husenes andel i Janderup og Sct. Hans og et gennemsnit for hele landet vise følgende resultat:

97. Jens Boel s. 38.

Tabel 5,2. *Landejendommenes antal år 1850.*⁹⁸

Sted	Antal gårde	Antal huse	Husenes andele af samtlige landejendomme
Janderup	60	56	48,2%
Sct. Hans	58	82	58,5%
Hele landet	68750	108443	61,2%

Tallene viser, at der var betydelig færre huse i Janderup sogn, både når man sammenligner med Sct. Hans sogn, og især hvis man sammenligner med landsgennemsnittet. Sct. Hans' andel af husejendomme var således lige under det landsgennemsnitlige.

Jens Boel har udelukkende koncentreret sig om antallet af bygninger. Hvis man imidlertid ser på antallet af familier/husstande i husene, bliver forskellen imellem de to sogne endnu større.

Tabel 5,3. *Husfamiliernes antal år 1850.*⁹⁹

Sted	Husstande i gårde	Husstande i huse	Husfamiliers andele af samtlige husstande i sognet
Janderup	67	72	51,7%
Sct. Hans	63	106	62,7%

Der boede med andre ord flere familier i husene i Sct. Hans, om end mange af husene i Janderup også indeholdt mere end en familie.

Alt i alt må vi tage disse tal som et udtryk for, at der i Sct. Hans sogn boede betydeligt flere fattige familier end i Janderup sogn. De boede i husene spredt på marker og i landsbyer. Og mange af dem boede tæt. Med husmandsloven i 1848 var det blevet muligt for husfæsterne at tage inderste til huse uden først at skulle have tilladelse hos husets ejer. Dette skabte nye boligmuligheder for den op igennem århundredet stadig voksende landbefolkning.

En anden vigtig forskel imellem de to sogne er fraværet af store gårde i Janderup sogn. I det hele taget var der ikke mange store gårde på egnen. »De fleste ere her imellem 2-3 Tdr Hartkorn, da de større dels ere skilte ad,

98. Optællinger fra folketællingen 1850 i Janderup og Sct. Hans og Jens Boel s. 38.

99. Ft. 1850. Janderup og Sct. Hans.

dels udstykkede.«¹⁰⁰ I modsætning til Sct. Hans sogn, hvor man havde hovedgården og dertil tre andre gårde med mange tjenestefolk tilknyttet, og dertil flere store gårde lige uden for sognegrænsen.

Disse forskelle afspejler sig også i erhvervsfordelingen.

Der var cirka lige mange gårdmænd i de to sogne, men stor forskel i antallet af husmænd. Der var markant flere husmandsfamilier i Sct. Hans sogn. Eller rettere sagt husmandsfamilier, der ikke kunne leve af deres jordlod, men som arbejdede som daglejere og/eller med et håndværk ved siden af. Ligesom der også var flere tjenestekarle. Derimod var der ikke den store forskel i antallet af tjenestepiger.

Antallet af erhvervsaktive voksne i de to sogne var stort set det samme, men fordelingen var forskellig. Det ses på den mandlige del af befolkningen især i den ulige fordeling af husmænd/daglejere og hjemmeboende sønner.

Der var mange flere hjemmeboende børn i Janderup end i Sct. Hans sogn, især var der mange gårdmandsbørn. Det ser således ud til, at gårdmændene i Janderup i udpræget grad klarede sig med hjemmeboende børn som arbejdskraft. Det viser sig også derved, at der ikke var nær så mange tjenestekarle i Janderup som i Sct. Hans. Sammenligner man tallene på de hjemmeboende sønner og tjenestekarlene i de to sogne, vil man se, at det større antal hjemmeboende sønner i Janderup – 24 – er det samme, som det større antal tjenestekarle i Sct. Hans. De to tal modsvarer fuldstændigt hinanden.

I det hele taget ser det ud til, at bondefamilierne var større i Janderup derved, at de oftere bestod af tre generationer. Der var 41 aftægtsfolk i Janderup, hvor det tilsvarende tal i Sct. Hans var 18.

Denne forskel på 23 personer modsvarer godt og vel i antallet af des flere husmænd i Sct. Hans.

Det umiddelbare indtryk, man får fra folketællingen i 1850, er to landsogne med lige mange gårde spredt i sognet. Men med betydelig større ensartethed gårdene imellem i Janderup. De havde nogenlunde samme størrelse med nul til to tjenestefolk, to til fire hjemmeboende, voksne børn og ofte også aftægtsfolk boende, enten i en bolig for sig eller som en del af husstanden. I Sct. Hans derimod har vi nogle få meget store gårde med mange tjenestefolk og mejeri tilknyttet, samt en del små gårde, heraf nogle med hjemmegående voksne børn. Og dertil en række huse i landsbyerne og

100. Chr. Mathiesen: Landbrugets Historie i Varde-Egnen, Odense 1881.

på små lodder i nærheden af de store gårde. I begge sogne levede 16 husmandsfamilier af deres jordlodder. Den store forskel ligger i den gruppe af husmænd, der måtte tage andet erhverv ved siden af for at overleve, som regel dagleje. Her var der 24 familier i Sct. Hans mod fire i Janderup.

Endelig var der lidt flere enlige kvinder, der ernærede sig ved en eller anden form for håndarbejde i Sct. Hans, hvor der også var lidt flere fattiglemmer.

Alt i alt får man et indtryk af større homogenitet og jævne familiebrug i Janderup. Der var cirka lige så mange gårde, som der var huse, og jordloddet til de fleste huse var af en sådan størrelse, at den kunne brødføde en familie. Ligeledes var der mange hjemmeboende, voksne børn i Janderup.

I Sct. Hans har man modsætningen mellem de meget store gårde med mange tjenestefolk og de mange huse, der for langt de flestes vedkommende havde så små jordtilliggende, at familien ikke kunne forsørges heraf, men hvor husfaderen først og fremmest arbejdede som daglejer eller med et håndværk. Der var ikke mange hjemmeboende, voksne børn i Sct. Hans.

Folk blev boende i Janderup. To tredjedele af den voksne befolkning var født og opvokset i sognet, hvilket var lige omvendt i Sct. Hans. Her var to tredjedele af befolkningen tilflyttere. Dette hænger sammen med de flere tjenestefolk i Sct. Hans sogn, der flyttede ud og ind over sognegrænserne til skiftedag hver 1. november og 1. maj. Ligesom det har en del at gøre med de mange hjemmeboende, voksne børn i Janderup, der blev hjemme og arbejdede på forældrenes gård, indtil de giftede sig. De unge fra Sct. Hans var ude at tjene, fra de blev konfirmerede eller endnu tidligere. Nogle af de yngste arbejdede på gårde i sognet, men langt de fleste på gårde i andre sogne, ligesom tjenestefolkene på Sct. Hans' større gårde var unge fra andre sogne. Der var således betydelig større mobilitet i Sct. Hans og de omkringliggende sogne end tilfældet var i Janderup og omkringliggende sogne.

Dette hænger også sammen med, at de lavere klasser generelt var mere mobile end de øvrige klasser. Daglejere og kombinerede håndværkere og husmandsfamilier blev i vid udstrækning nødt til at flytte efter de steder, hvor der var arbejde og billige boligmuligheder.

Tiden før 1850

Andelen af uægte fødsler voksede markant i Sct. Hans fra 1830'erne. Derfor inddrages folketællingerne fra 1834 og 1801 i denne undersøgelse med

det formål at registrere forhold blandt sognets beboere, som måske var en del af forudsætningen for denne stigning.

Vi starter med det sogn, hvor der ikke skete de store ændringer på fødselsfronten, nemlig Janderup sogn.

16 år før, nemlig i 1834 boede der ca. 70 færre personer i Janderup sogn og sammensætningen mellem disse fordelte sig på nogenlunde samme måde som i 1850. Sognet var stadigvæk kendetegnet ved familiebrug med mange hjemmeboende, voksne børn og aftægtsfolk. I 1834 var der 59 tjenestefolk i sognet og 114 hjemmeboende, voksne børn. De tilsvarende tal var i 1850 87 tjenestefolk og 119 hjemmeboende, voksne børn. Der er således fra 1834 til 1850 kommet knap 30 tjenestefolk mere til sognet, og dette er den eneste forandring i sognet, der er af en sådan størrelse, at man bemærker den.

Tilvæksten i løbet af de 16 år var også i Sct. Hans sogn på ca. 70 personer. Befolkningstilvæksten i de to sogne var i løbet af de 16 år ca. 10%.

Der var heller ikke sket de helt store forskelle i befolkningssammensætning i Sct. Hans i løbet af disse år. Heller ikke i 1834 var der mange hjemmeboende, voksne børn i sognet. Der var betydeligt flere tjenestefolk. Næsten dobbelt så mange. I 1834 var der 102 tjenestefolk i sognet, i 1850 var der 119. Der er således tale om en mindre stigning end i Janderup. Der var kommet flere husmænd til sognet, hvis antal steg fra 46 til 56 og blandt daglejerne, hvis antal voksede fra 10 til 17 og endelig blandt håndarbejderkerne, hvis antal voksede fra 16 til 21.

I folketællingen 1834 er der ikke opgjort, hvor mange husstande, der boede på hver enkelt gård eller i hvert hus. Det kan derfor være svært at sammenligne bostandsfordelingen for de to år.

Jeg kan dog se, at tendensen er den samme i Janderup, nemlig lidt flere gårde end huse begge år.

I Sct. Hans var det lige omvendt. Der var i 1834 50 gårde og 68 huse, hvilket i 1850 var vokset til 58 gårde og 82 huse. Der er altså kommet otte nye gårde og 14 nye huse til i sognet og som vi ved fra folketællingen 1850, indeholdt mange af disse huse to og sågar tre familier. Der var altså sket en absolut og relativ forøgelse i antallet af huse og også i antallet af beboere i disse.

Men alt i alt kan man konkludere, at der ikke kan registreres store eller drastiske ændringer i hverken befolkningstilvækst eller befolkningssammensætningen i nogle af de to sogne. Også 16 år før havde Janderup været præget af mindre familiebrug med mange hjemmeboende, voksne børn og Sct. Hans af nogle få meget store gårde med mange tjenestefolk og mange

små daglejer- og husmandsbrug. Disse karakteristika for de to sogne fremstår blot endnu tydeligere i 1850 end i 1834.

Går man imidlertid endnu længere tilbage i tid, kan man her måske finde en del af forudsætningen for denne forskel de to sogne imellem. Det viser sig nemlig, at Sct. Hans sogn i årene før 1834 havde oplevet en stor befolkningstilvækst. I 1801 boede her 386 mennesker. I løbet af de næste 33 år var der sket næsten en fordobling af antallet af beboere, og i 1834 boede 682 mennesker i sognet. De var flyttet ind i nye huse på nyudstykkede steder på Aastrup mark, i Bagterp og på Bagterp hede og i Gjurup og på Vanggaard mark.

I 1801 var der lige så mange gårde, som der var huse i sognet, nemlig 36 af hver. I løbet af årene op til 1834 kan man regne ud, at der i sognet blev bygget 14 nye gårde og 32 nye huse.

Vi kan konstatere, at Sct. Hans ikke bare fordoblede sit indbyggertal i løbet af disse tredive år, det forandrede sig også i retning af et udpræget husogn.

En del af disse huse var såkaldte jordløse huse. Brinck-Seidelin, der fra 1815 til 1845 var amtsforvalter i Hjørring, skrev således om disse huse i sin rapport om tilstandene i amtet til Landbrugshuusholdningsselskabet i 1828: »I nogle Sogne er der jordløse Huse, hvilket jeg troer ere opførte efter Udskiftningen. Slige Hytter, hvis Eiere skulle i Dagleie alene søge Brødet for sig og sine, blive, naar Sygdom og Alderdom trykke dem eller mange Børn skulle forsørges, lettelig til Byrde for Sognene.«¹⁰¹ I det hele taget beskriver han husene som elendige. De var lave, havde lergulve, små døre, og vinduerne kunne ikke åbnes.¹⁰²

Denne befolkningstilvækst kunne registreres i det meste af Vendsyssel. Brinck-Seidelin skriver, at folkemængden var meget tiltaget som følge af udparcelleringerne, og at denne tilvækst havde fundet sted i århundredets første kvartal. Han baserer dette »efter de 1827 til daværende Biskop over Aalborg Stift indgivne Anmeldelser«, og ifølge disse skulle der dette år bo 604 mennesker i Sct. Hans sogn.¹⁰³

Man kan således registrere et voksende landproletariat i store dele af Nordjylland, heriblandt også i Sct. Hans sogn. Eller som Peter Rismøller kaldte dem: »overflødige overlevende«. Han fremfører, at befolkningstilvæksten efter landboreformerne først og fremmest bestod af yderst fattige,

101. Brinck-Seidelin s. 72.

102. Brinck-Seidelin s. 11.

103. Brinck – Seidelin s. 3-4.

som havde overlevet på grund af den faldende dødelighed, men som samfundet ikke havde ressourcer til at ernære.¹⁰⁴

En lignende udvikling fandt ikke sted i Janderup. Her boede i 1801 514 personer, hvilket i 1834 var blevet til 665 personer. Der var altså tale om en befolkningstilvækst på 151 personer. Befolkningstilvæksten, som først og fremmest udgjordes af jordløse landarbejdere og tjenestefolk, var kun halv så stor i Janderup som i Sct. Hans sogn. Og der blev ved med at være flere gårde end huse i sognet.

Tiden efter 1850

I løbet af årene efter 1850 kan man i Sct. Hans især registrere en stigning i antallet af tjenestefolk, således at disse ifølge folketællingen i 1880 udgjorde 180 personer mod 119 personer 30 år tidligere. Til gengæld var der blevet endnu færre hjemmeboende, voksne børn i sognet, idet der nu kun var 63 voksne børn.

De tilsvarende tal i Janderup var 112 tjenestefolk mod 87 tjenestefolk 30 år før og 99 hjemmeboende børn. Antallet af tjenestefolk var derimod stigende i begge sogne på bekostning af antallet af hjemmeboende børn, om end stigningen i Sct. Hans var noget større end stigningen i Janderup.

Udviklingen gik altså imod flere lønarbejdende unge i de to sogne og modsvarende færre hjemmearbejdende unge.

Samtidig var der flyttet mange flere daglejerfamilier ind i nye huse i Sct. Hans. Ser man på befolkningstilvæksten, så var det igen i årene imellem 1850 og 1880, at der virkelig skete noget i Sct. Hans. Ca. 300 flere indbyggere mod ca. 30 flere i Janderup.

Denne udvikling kan også registreres i de to sognes nærmeste købstæder. Det var i den sidste halvdel af 1800-tallet, at Hjørring, hvad indbyggere angår, kom langt foran Varde. Fra at have cirka lige mange indbyggere i midten af århundredet havde Hjørring udviklet sig til at have næsten dobbelt så mange beboere i 1901 som Varde. Begge byer voksede, da landbefolkningen i stigende grad søgte til byerne på jagt efter nye jobmuligheder. Men dobbelt så mange søgte til Hjørring, hvilket dels kan forklares med fremkomsten af større jernindustrier, og dels fordi Hjørring udviklede sig til at blive Vendsyssels trafikale knudepunkt.¹⁰⁵ Byen voksede, og Sct. Hans

104. Peter Riismøller s. 116 ff.

105. Carl Klitgaard s. 186.

kom derved tættere på og begyndte langsomt at ændre karakter fra landsogn til forstadssogn.

I forhold til befolkningsudviklingen i de to sogne kan man opsummerende beskrive denne som langsom og jævnt stigende i Janderup og voldsom og ujævnt stigende i Sct. Hans. I Janderup fordobledes beboertallet næsten i løbet af århundredet, men det skete i et mageligt jævnt tempo, måske med et lidt større ryk i århundredets sidste 20 år. I Sct. Hans tredobledes beboertallet, og det skete tydeligvis i ryk. Det første ryk fandt sted i århundredets første tredjedel og det andet fra århundredets midte og frem til 1880. Derefter ser det ud til, at befolkningstilvæksten mere eller mindre stagnerede.

Vielser i de to sogne

Markante forskelle i giftemønsteret kan være en væsentlig forklaring på den geografiske variation i den udenomsægteskabelige fertilitet. Jeg har derfor nærmere undersøgt omfanget af vielser og brudens alder i de to sogne inden for de her behandlede tre femårsperioder ud fra en formodning om, at de unge i Janderup muligvis var mere tilbøjelige til at gifte sig, og at dette kan aflæses i et større antal vielser i sognet og i brudens lavere vielsesalder.

Ingen af delene viser sig at være tilfældet. I Janderup blev der i løbet af de tre femårs perioder 1835-40, 1850-55 og 1875-80 foretaget 91 vielser. I Sct. Hans var det tilsvarende tal 88.¹⁰⁶

Undersøger man de tre femårs perioder adskilt, fremgår det, at antallet af vielser i Janderup lå på et meget stabilt tal, hvorimod det i Sct. Hans sogn var meget svingende.

I Janderup blev 31 par gift i den første periode. Inden for den anden periode blev 30 par gift, og inden for den sidste periode blev 30 par gift.

De tilsvarende tal i Sct. Hans sogn er 21, 40 og 27. Den voldsomme stigning i antallet af vielser fra 1835-40 og til 1850-55 modsvares af en tilsvarende stor stigning i antallet af fødsler i sognet, af såvel ægte som uægte børn.

Hvad vielsesalderen angår, har jeg udelukkende undersøgt pigernes alder, idet enkerne ikke var relevante i denne forbindelse.

Igen var resultatet på det overordnede plan meget det samme. Gennemsnitsvielsesalderen i begge sogne over de tre gange fem år var 25,7 år.

106. Optællinger fra Janderup og Sct. Hans kirkebog i pågældende år.

Og igen var der variationer, hvis man sammenligner perioderne for sig. I Janderup sogn er billedet igen stabilitet. Pigerne var godt 25 år, når de giftede sig. I Sct. Hans var pigerne godt 26 år i de to første perioder og 24 år i den sidste.

Stabilitet i Janderup og forandringer i Sct. Hans er det indtryk man sidder tilbage med. Men derudover kan man ikke pege på markante forskelle de to sogne imellem. Man kan altså ikke forklare det højere fødselstal af uægte børn i Sct. Hans med, at man der var mindre tilbøjelig til at gifte sig. Ej heller skyldes den voldsomme stigning i antallet af uægte fødsler fra 1840'erne i samme sogn, at færre unge mennesker gifter sig. Tværtimod var der flere, der giftede sig.

Man kan for Sct. Hans vedkommende udlede det samme, som Eiler Sundt gjorde på samme tid om tilsvarende norske forhold, nemlig at en stigning i antallet af uægte fødte ofte falder sammen med en tilsvarende stigning i giftermål og ægte fødte, idet begge dele er følge af stor befolkningstilvækst på egnen.¹⁰⁷

I begge sogne giftede pigerne sig i øvrigt lidt tidligere end normalt, hvis vi sammenligner med landsgennemsnittet. Dette lå på godt 28 år i midten af århundredet og cirka 27 i årene omkring 1880.¹⁰⁸

107. Jørgen Eliassen og Sølvi Sogner (red): »Bot eller Bryllup« s.71. Man kan læse om Eiler Sundt i kapitel 2, »Norsk og svensk forskning«.

108. ST. IV A, 2.

KAPITEL 6

Ugifte mødre i Sct. Hans og Janderup sogne

Antallet af kvinder i de to sogne 1850

Et af de forhold, der kan påvirke antallet af uægte fødte børn i et sogn, er antallet af ugifte, fødedygtige kvinder i dette sogn. Hvis der var mange flere ugifte kvinder i den fødedygtige alder i Sct. Hans, end i Janderup kunne dette være den vigtigste årsag til, at der fødtes så mange flere uægte børn i Sct. Hans. Det er derfor nødvendigt at undersøge antallet af fødedygtige kvinder i de to sogne. Igen er udgangspunktet for sammenligningen folketællingen i 1850. I forhold til civilstand og alder fordeler kvinderne sig således:

Tabel 6,1. *Kvindeantallet i Janderup sogn 1850.*¹⁰⁹

Alder	gift	ugift	enke	fraskilt	i alt	% af samtlige kvinder
16-20	0	40	0	0	40	25,1
21-25	5	28	0	1	34	21,3
26-30	16	12	0	0	28	17,6
31-35	15	5	2	0	22	13,8
36-40	13	3	1	0	17	10,6
41-45	12	5	1	0	18	11,3
I alt	61	93	4	1	159	99,7

109. Folketælling Janderup 1850.

Tabel 6,2. Kvindeantallet i Sct. Hans sogn 1850.¹¹⁰

Alder	gift	ugift	enke	fraskilt	i alt	% af samtlige kvinder
16-20	0	32	0	0	32	18,4
21-25	4	26	0	0	30	17,3
26-30	17	15	0	1	33	19,0
31-35	17	10	1	0	28	16,1
36-40	14	6	0	4	24	13,8
41-45	20	4	2	0	26	15,0
I alt	72	93	3	5	173	99,6

Det fremgår, at der var fuldstændig lige mange ugifte kvinder i de to sogne. I det hele taget var det samlede antal fødedygtige kvinder både for gifte, ugifte, enker og fraskilte meget identisk i de to sogne.

Der var en mindre forskel i kvindernes aldersfordeling i de to sogne. Der var flere helt unge kvinder i Janderup end i Sct. Hans. De 16-20-årige udgjorde i Janderup godt 25%, hvor det tilsvarende tal i Sct. Hans var godt 18%. Omvendt udgjorde andelen af de 41-45 kvinder 15% i Sct. Hans mod 11,3% i Janderup, og der var lidt flere ugifte kvinder i begyndelsen af 30'erne i Sct. Hans end i Janderup. Det var imidlertid ikke i nogle af disse aldersgrupper, de fleste kvinder fødte deres første barn. Det var i aldersgruppen 21-30 år, såvel blandt de gifte som de ugifte kvinder. Og denne aldersgruppe var næsten lige stor i de to sogne.

Der var heller ikke den store forskel i kønsfordelingen i de to sogne. I Janderup var der ifølge folketællingen 1850 nøjagtig lige så mange ugifte mænd i alderen 16-45, som der var kvinder, nemlig 93. I Sct. Hans var det tilsvarende tal 97 ugifte mænd og 93 ugifte kvinder. Den store forskel i omfanget af uægteskabelige fødsler skyldtes altså ikke, at der var overskud af kvinder– og et deraf følgende underskud af brudgomme – i Sct. Hans sogn.

De ugifte kvinders erhverv

Da der ikke kan registreres kvantitative forskelle blandt de ugifte kvinder de to sogne imellem, må denne forklaring helt udelades.

110. Folketælling Sct. Hans 1850.

Spørgsmålet er derefter, om der kan registreres andre forskelle blandt de ugifte kvinder i de to sogne. For eksempel i disses forsørgelse og/eller erhvervsfordeling.

I det følgende defineres ugifte som alle de kvinder, der ikke var gift. Det vil sige, at enker og fraskilte hører med i denne rubrik. Det forøger antallet af fødedygtige, ugifte kvinder i begge sogne en smule. Disse fordeler sig erhvervsmæssigt således:

Tabel 6,3. *Ugifte kvinders forsørgelse/erhverv i Janderup og Sct. Hans 1850.*¹¹¹

	Janderup	Sct. Hans
Døtre (forsørges hjemme)	43	25
Plejedøtre	3	1
Søstre (faste el.lgn)	2	0
Tjenestepiger	44	46
Mejeripiger	0	5
Spindersker	2	2
Haandarbejdersker	0	2
Væversker	2	4
Syersker	1	3
Dagleiersker	0	4
Gaardejerinder	0	1
Husholdersker	0	4
Aftægtskoner	0	1
Almissemødre	1	3
I alt	98	101

Der er næsten lige mange tjenestepiger i de to sogne – lidt flere i Sct. Hans, hvis vi tæller mejeripigerne med som tjenestepiger. Til gengæld er der klart flere hjemmeboende døtre i Janderup sogn, nemlig 18 flere. Disse 18 modsvares i Sct. Hans af en bred vifte af ugifte kvinder i forskellige arbejdsområder, hvoraf nogle overhovedet ikke var repræsenteret i Janderup. For eksempel de fem mejeripiger, de fire husholdersker og de fire dagleiersker. Derudover kan vi konstatere, at lidt flere kvinder var beskæftiget med nål og tråd i Sct. Hans end i Janderup.

111. Folketællinger Janderup og Sct. Hans 1850. Døtre, plejedøtre og søstre er ikke erhvervsbetegnelser, men folketælleren angivelse af kvindens familiemæssige status. De er taget med her, fordi disse betegnelser angiver kvindens forsørgelse.

Tendensen er klar: Der var flere, der blev forsørget hjemme hos forældrene af de unge piger i Janderup. Hvilket kan ses som et udtryk for, at forældrene i Janderup havde bedre råd til at have deres voksne døtre gående derhjemme.

Til gengæld var der flere ugifte kvinder i Sct. Hans, der fandt deres primære udkomme inden for de traditionelle kvindeområder – som spindersker, væversker, syersker og husholdersker – og som daglejersker.

Med disse tal kan vi på nuværende tidspunkt konkludere, at det høje fødselstal af uægte børn i Sct. Hans ikke skyldtes, at der i sognet befandt sig forholdsmæssigt mange ugifte fødedygtige kvinder.

Forklaringen har i dette tilfælde intet med omfanget af ugifte kvinder at gøre, men var udelukkende et fertilitetsspørgsmål blandt de ugifte kvinder i sognene. Den var stor i Sct. Hans og lille i Janderup. Og hvorfor så det?

Ser man på den erhvervsmæssige fordeling af de ugifte kvinder i de to sogne, er der heller ikke her nogen oplagt forklaring at hente på dette fænomen. Man kunne måske nærme sig en forklaring i retning af, at den høje fertilitet hang sammen med det at være tjenestepige, hvis ellers tallene viste os, der næsten ingen tjenestepiger var i Janderup og modsat en hel masse i Sct. Hans. Men sådan var det ikke. Der var kun lidt flere tjenestepiger i Sct. Hans end i Janderup.

De eneste større forskelle man kan notere sig, er, at der var flere hjemmeboende døtre i Janderup end i Sct. Hans, og at der eksisterede nogle få kvindeerhverv i Sct. Hans, som ikke var tilstede i Janderup.

Men dette er ikke nok til at forklare, at der næsten ikke blev født uægte børn i Janderup, mens der blev født mange i Sct. Hans. For at forstå dette må vi grave et spadestik dybere. Vi må vide mere om de ugifte mødre og de omstændigheder, hvorunder deres barn eller børn blev undfanget og født.

I det følgende vil jeg redegøre for de vigtigste kilder, der er blevet benyttet til at finde oplysninger om de ugifte mødre og deres uægte børn.

Kommentarer til kilderne

Mødrenes sociale baggrund

Hvem var det, der blev gravide og fødte børn uden for ægteskabet?

Besvarelsen heraf er ensbetydende med at have foretaget den første identifikation af mødrene til de uægte børn, præsterne registrerede i kirkebogen. I de fleste tilfælde kaldte præsten dem for »pige«, ligesom alle andre

ugifte, i andre tilfælde for »ugift fruentimmer«. Jeg vil fremover bruge såvel det datidige »pige« som det mere nutidigt korrekte »ugifte mødre«.

De fleste ugifte mødre har jeg identificeret ved hjælp af oplysninger i kirkebøger og i folketællinger. Det har ikke altid været let på grund af 1800-tallets begrænsede anvendelse af fornavne – Ane, Kirsten, Karen og Maren synes at være de foretrukne – og patronymikon (f. eks. Jensdatter) til efternavn i stedet for slægtsnavn. I enkelte tilfælde har jeg fundet familiens tilnavn – f. eks. Kudsk, Snar, Mørk, hvilket har lettet identifikationen betydeligt. Men i langt de fleste tilfælde har jeg kunnet løse identifikationsproblemer tilfredsstillende ved at sammenligne oplysningerne fra de forskellige kilder.

I de tilfælde, hvor der har været flere muligheder, har jeg arbejdet ud fra udelukkelsesmetoden. For eksempel ved at udelukke de Karen Nielsener, der blev gift før det uægte barns fødsel. En anden metode er at finde frem til den ugifte mors alder. Først efter 1850, i såvel Sct. Hans som i Janderup kirkebog, registrerede præsten moderens alder ved barnets dåb. Det er imidlertid lykkedes at identificere en del af mødrene ved hjælp af de folketællinger, hvor alderen er opgivet, eller ved hjælp af kirkebogens lister over copulerede eller over til – eller afgangslisterne, hvor alderen også opgives.

Pigernes sociale baggrund har jeg bestemt ud fra de oplysninger, jeg har kunnet finde om deres forældre ved pigernes fødsel og konfirmationsregistrering i kirkebøgerne. Suppleret med eventuelle folketællingsoplysninger i de mellemliggende år.

Den geografiske baggrund er fundet ved hjælp af oplysninger fra kirkebogen og fra folketællinger efter 1845, der var den første tælling, hvor personens fødesogn opføres.

Undfangelsesomstændighederne

Fra ca. 1850 begyndte præsten i begge sogne at skrive, hvor moderen til det uægte barn befandt sig 10 måneder før fødslen. Det gjorde han, fordi den kommune, hvori barnet var blevet undfanget, var forsørgelsesforpligtet i forhold til barnet, når det engang kunne blive nødvendigt. Det betød, at præsten sendte en anmeldelse til præsten i det sogn, hvori den ugifte mor var blevet gravid, og modsat modtog sognepræsten anmeldelser fra andre sognepræster, der døbte uægte børn, som var blevet undfanget i, i dette tilfælde, Janderup eller Sct. Hans sogne. De er let genkendelige i kirkebogen, idet de ikke indgår i den fortløbende nummerering af døbte i sognet, men ofte betegnes med et nul.

Jeg har i denne undersøgelse medtaget alle præsternes registreringer af

uægte fødte og undfangede i de to sogne, for derved at få det reelle billede af undfangelseshyppigheden i de to sogne.¹¹²

I Janderup har præsten i kirkebogen blot skrevet, i hvilket sogn moderen befandt sig i 10 månedersdagen før fødslen, i det tilfælde at det ikke var Janderup, – og har derpå sendt anmeldelse til pågældende sogns præst. I Sct. Hans sogn har præsten, ud over sognets navn, i flere tilfælde også skrevet, hvor i pågældende sogn hun havde fæste. Og i de tilfælde, hvor hun var blevet gravid i Sct. Hans sogn, men fødte barnet et andet sted, har han i kirkebogen skrevet, på hvilken gård i Sct. Hans hun var tjenestepige, da hun blev besvangret. Derfor ved vi i dag, på hvilke gårde der især blev undfanget uægte børn.

Fra 1850 og fremover er disse oplysninger i kirkebogen derfor de vigtigste kilder til at bestemme undfangelsesstederne.

For tiden før 1850 er kirkebøgernes afgangs- og tilgangslister de vigtigste kilder. Imidlertid er der ikke meget at hente i dem for Sct. Hans vedkommende, idet præsterne for Sct. Hans og to af de nærmest liggende sogne, Sct. Olai og Hjørring, ikke førte disse lister. Kun i de tilfælde, hvor pigen havde været i tjeneste i et andet sogn på egnen, kan vi finde dokumentation herfor.

For Janderups vedkommende har præsten ført afgangs- og tilgangslister, men kun med angivelse af hvilket sogn hun kom fra eller skulle hen til.

I nogle af nabosognenes kirkebøger kan man imidlertid være heldig og støde på en præst, der noterede ned, hos hvem i sognet vedkommende pige havde fået fæste. Det gælder således for sognepræsten i Varde indtil 1854. Derfor ved vi i dag, at Ane Kirstine Christensdatter blev gravid, mens hun var i tjeneste hos farver Schmidt i Varde.

Modsat ved vi kun om Ane Marie Nielsdatter, at hun blev gravid mens hun var i tjeneste et eller andet sted i Janderup sogn. Præsten har ikke skrevet hos hvem hun var i tjeneste.

Endvidere har det været muligt at finde flere oplysninger om undfangelsesomstændighederne i faderskabssager og i et par horsager.

Fødeomstændighederne

Hvad gjorde pigen, når hun vidste, at hun snart skulle føde? Tog hun hjem, eller fandt hun andre løsninger?

Igen viser det sig at være meget forskelligt, hvad præsterne registrerede i

112. I modsætning til den statistiske oversigt i kapitel 3, hvor de uægte undfangelser ikke er medregnet.

kirkebogen. Også den enkelte præst skiftede praksis på det område. Nogle gange skrev de blot stednavnet, hvor hun fødte, f.eks. Søvigmark. Andre gange skrev de mere udførligt, f.eks. »hjemme hos sin Fader paa Søvigmark«, eller »som inderste i Aastrup Bomhus«.

Igen har jeg benyttet mig af tilgangs- og afgangslister, i det omfang de overhovedet har været ført. Ligesom folketællinger, i det omfang tællingsåret er relevant, er det blevet brugt til at sandsynliggøre fødestedet.

Endvidere har jeg brugt jordemoderprotokoller til at fastslå fødestedet og til at få oplysning om, hvorvidt pigen havde født før. I så tilfælde har jeg søgt at identificere dette og inddrage dette barn – eller disse børn- i de videre undersøgelser.¹¹³ Desværre findes der ikke bevarede jordemoderprotokoller fra Janderup, endsize fra hele Vardeegnen, før efter 1915. Protokollerne er således udelukkende anvendt på de nordjyske fødsler, hvor der findes jordemoderprotokoller fra 1862 og frem.

Oplysninger om jordemødrenes udbredelse og virke i hele perioden har jeg fra de jyske medicinalindberetninger, som befinder sig på rigsarkivet.

Tiden efter fødslen for moderen og for barnet

Det er et meget tidskrævende arbejde at finde bestemte personer i folketællinger. Men der er ingen vej udenom. Mit udgangspunkt har været Sct. Hans og Janderups folketællinger 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860, 1870 og 1880. De personer, der ikke kunne findes i folketællingerne fra disse to sogne, har jeg derefter søgt i nabosognenes folketællinger. Med svingende held. Enkelte personer har jeg været heldig at finde i de indtastede folketællinger på Dansk Demografisk Database, og derpå verificeret oplysningen i pågældende folketælling. Andre har jeg måtte opgive, da de ikke har været at spore.

Yderligere oplysninger om personerne har jeg søgt i politiprotokoller og i faderskabssager, i fattigprotokoller fra de to sogne, i sognerådsprotokoller og i skoleprotokoller.

De spørgsmål, jeg blandt andet har søgt svar på, var om de ugifte mødre blev gift på et eller andet tidspunkt efter fødslen eller ej. Og hvis de gjorde, om det så var med den udlagte barnefader eller en helt anden mand. Her har kirkebøgernes lister over copulerede været den primære kilde. Både i de to sogne og i de sogne, hvortil jeg har kunnet spore dem. Nogle har jeg spo-

113. Kun i to tilfælde har det ikke været muligt at dokumentere og identificere jordemoderens registrerede fødsler, idet disse ikke har været at finde i de relevante kirkebøger.

ret via mormonernes store database, »FamilySearch Internet«, og derefter verificeret oplysningen i pågældende kirkebog.

Ved hjælp af folketællingerne har jeg efterfølgende søgt oplysninger om, hvor parret bosatte sig, mandens erhverv og om de fik ægte børn.

Og nok så vigtigt: Boede det uægte barn hos dem. Hvis dette ikke var tilfældet, har jeg søgt barnet i relevante folketællinger – og i kirkebøgernes liste over døde.

For de kvinder, der ikke blev gift, har jeg søgt at finde frem til hvor de boede, hvad de levede af, om de havde det uægte barn boende hos sig og om de eventuelt fik flere uægte børn, og hvorvidt dette ændrede deres vilkår.

I det tilfælde, at moderen fik flere uægte børn, har jeg forsøgt at identificere samtlige disse børn, kortlægge fødselsomstændighederne, barnets boposition de første år, og situationen for det lidt større barn. Med det formål at undersøge, om der kan registreres forskelle i moderens adfærd og barnets vilkår alt efter om det er det første, det andet, det tredje osv. uægte barn i flokken.

De følgende kapitler er først og fremmest baseret på oplysninger fra personundersøgelsen. Der henvises til de enkelte personer enten ved deres navn og/eller ved deres nummer. I bilagene bagerst vil man finde de relevante skematiske opgørelser, overordnet disponeret efter de tre perioder og derunder efter mødrenes fornavne og deres nummer.

KAPITEL 7

Mødrenes sociale og geografiske baggrund

Det kan udtrykkes meget kort: I begge de to sogne var det langt overvejende de fattiges døtre, der fik uægte børn. De var døtre af husmænd, arbejdsmænd, daglejere, nogle var uægte børn selv, og forholdsvis få var døtre af gårdmænd.

Oplysningerne er hentet fra kirkebøgerne ved pigernes fødsel og konfirmation, og fra eventuelle folketællinger imellem disse perioder. Med det formål at definere det sociale miljø, som den enkelte pige voksede op i.

Nogle gange er der ved fædrene angivet to erhvervsbetegnelser, for eksempel husmand og tømmersmand. Eller daglejer og husmand. I de tilfælde har jeg gjort kort proces ved at rubricere vedkommende efter den første nævnte stillingsbeskrivelse. Med mindre andre kilder taler derimod.

Janderup

I Janderup er det lykkedes at identificere og bestemme den sociale baggrund for 14 ud af de 17 ugifte mødre. Heraf tre fra den første periode, seks fra den mellemste og fem fra den sidste. De fordeler sig i forhold til tid fædrenes erhverv således:

Tabel 7,1. *Ugifte mødres sociale baggrund i Janderup.*¹¹⁴

Døtre af	1835-40	1845-55	1875-80	I alt	I alt i %
Husmænd	1	6	3	10	71,4
Daglejere	0	0	2	2	14,3
Gårdmænd	2	0	0	2	14,3
I alt	3	6	5	14	100

114. De tilgrundliggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 1.

I alt 10 var døtre af husmænd, hvilket vil sige 71,4%, altså absolut de fleste. Flere af disse husmandsfædre havde et bierhverv. Ud over at være husmand var der således en, der også var fisker, en der også var skrædder, to der også var daglejere, og en der også var arbejdsmand. En af fædrene døde, da datteren var 10 år, hvorefter moderen forsørgede familien ved at spinde og modtage fattighjælp.

Af de resterende fire var de to døtre af daglejere, hvoraf den ene også var fattiglem, og to var døtre af gårdmænd.

Kun en af pigerne var selv et uægte barn, hvilket vil sige 7,1%. Og det gjaldt kun i tre år, hvorefter forældrene giftede sig.

Materialet er for spinkelt til, at der kan udledes konklusioner på en eventuel tidsmæssig udvikling. Det eneste, der skal påpeges, er, at de to eneste gårdmandsdøtre kom fra den tidligste periode, og de to eneste, der kom fra hjem, hvor man modtog fattighjælp, var fra den sidste periode. Man kan således registrere en udvikling, der peger i retning af en forværring af de ugifte mødres sociale baggrund. Muligvis antyder dette en forværring af den sociale situation i sognet generelt.

Den mellemste periode er karakteristisk ved, at samtlige piger kom fra husmandshjem.

Ni af pigerne var fra Janderup sogn. Og de fordeler sig jævnt over hele sognet. De resterende fem var fra sogne i nærheden. Kun en af dem var fra Varde by.

I den første periode var alle tre piger fra Janderup sogn. I den sidste periode var to af pigerne fra Janderup og tre kom fra andre sogne. Dette antyder en øget mobilitet blandt de unge på egnen. Men igen må der tages forbehold for det meget lille talmateriale.

Sct. Hans

I Sankt Hans er det lykkedes at identificere 76 ud af de 83 ugifte mødre.

Heraf 10 fra den første periode, 30 fra den anden og 36 fra den tredje periode. De fordeler sig i forhold til forældrenes erhverv således:

Tabel 7,2. *Ugifte mødres sociale baggrund i Sct. Hans.*¹¹⁵

Døtre af	1835-40	1850-55	1875-80	I alt	I alt i %
Husmænd	7	8	16	31	41
Ugifte forældre	0	6	8	14	18
Daglejere	0	7	5	12	16
Gårdmænd	2	5	4	11	14
Boelsmænd	1	0	1	2	3
Forladte mødre	0	1	1	2	3
Håndværkere	0	3	0	3	4
Arbejdsmænd	0	0	1	1	1
I alt	10	30	36	76	100

Tabellen viser et mere nuanceret billede af mødrenes baggrund, end tilfældet var i Janderup. Der er flere kategorier. Ved nærmere eftersyn viser det sig imidlertid, at de fleste ugifte mødre i Sct. Hans kom fra landbohjem, ganske som i Janderup. Andelen af daglejerdøtre og gårdmandsdøtre var nogenlunde lige store i de to sogne. Derimod var der ikke så mange husmandsdøtre i Sct. Hans som i Janderup.

Til gengæld var der mange døtre af ugifte forældre. Hvilket vil sige, at moderen til det uægte barn selv var et uægte barn. Dem var kun en af i Janderup, men i Sct. Hans var der 14, hvilket vil sige, at de udgjorde ikke mindre end 18% af samtlige ugifte mødre.

Jeg har prøvet at finde ud af, hvor disse 14 kvinder voksede op. Det har imidlertid ikke været let. Dels fordi de er vanskelige at spore, når de blev sat i pleje i et andet sogn end det sogn, de var født i. Og dels skiftede nogle af dem opholdssted flere gange i løbet af deres barndom. Fra moderen til bedsteforældrene og derefter i pleje et andet sted osv. En forsigtig rubricering ser imidlertid således ud:

Tre voksede op hos deres mor, der vedblev at være enlig, og som forsørgede sig selv og børnene ved håndarbejde, og som derudover modtog fattighjælp.

To af dem har muligvis ikke mærket, at de var uægte, idet deres forældre giftede sig, da de var små. I de to tilfælde var faderen henholdsvis husmand og daglejer.

115. De tilgrundsiggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 2.

To kom i pleje som ganske små.

En var nordmand og havde boet hos sin enlige mor i Norge, indtil denne døde, og hun blev sat i pleje.

En voksede op hos moderen og dennes mand, som var daglejer.

Fem er det ikke været muligt at sige noget om.

I forhold til at kategorisere de sociale miljøer, som de ugifte mødre voksede op i, ser det ud til, at de ugifte mødre, der selv var uægte børn, voksede op nogle af de fattigste steder på egnen. Hos enlige mødre, i daglejer- og husmandsfamilier.

Yderligere undersøgelser af de øvrige ugifte mødre viser, at ud af de 12 ugifte mødre, der kom fra daglejerhjem, vides de seks familier med sikkerhed, at have suppleret daglejerindtægten med fattighjælp.¹¹⁶

Hvad gårdmandsdøtrene angår, viser det sig at være døtre fra små gårde. Ingen af deres fædre havde tjenestefolk ansat, og deres egne voksne børn var i de fleste tilfælde selv ude som tjenestefolk. To af disse gårdmandsfædre kom ud i en social nedtur, idet den ene blev betegnet husmand og den anden fattiglem på den tid, hvor datteren fødte sit uægte barn. To andre døde inden det uægte barnebarn blev født.

I to tilfælde havde faderen forladt barndomshjemmet, og i de tilfælde voksede den senere ugifte mor op hos en enlig mor, der forsørgede familien ved at spinde og modtage fattighjælp.

Alt i alt får man indtryk af, at de ugifte mødre i Sct. Hans generelt var vokset op i endnu fattigere miljøer, end tilfældet var i Janderup.

En udviklingsmæssig analyse i Sct. Hans vanskeliggøres derved, at der ikke var lige mange ugifte mødre i hver af de tre perioder. Men der kan peges på nogle tendenser.

Det er således værd at bemærke, at den første periode skiller sig ud derved, at de ugifte mødre udelukkende kom fra husmandshjem og mindre gårde. Der var ingen daglejerdøtre, døtre af fattiglemmer, døtre fra brudte hjem eller døtre, som selv var uægte børn.

Det var der imidlertid, i et temmelig stort omfang, i de to næste perioder. Dette kan meget vel være en følge af en generel forarmelse på egnen, som i så tilfælde holdt sig igennem hele den her undersøgte periode.

116. Familieerne er registrerede i fattigvæsenets protokoller som modtagere af fattighjælp. Fattigprotokol for Sct.Hans og Sct. Olai kommune 1842-1886, VhA.

De fleste af de piger, der blev gravide eller fødte et barn i Sct. Hans, var ikke fra sognet selv, men derimod fra nabosognene.¹¹⁷

I den første periode var seks af pigerne fra Sankt Hans, og fire kom fra andre sogne. 40% var altså hjemmehørende uden for sognet.

I den anden periode var 12 af pigerne fra Sankt Hans, og 18 kom fra andre sogne. 60% var således hjemmehørende uden for sognet.

I den tredje periode var seks af pigerne fra Sankt Hans og 30 kom fra andre sogne. Her var altså hele 83% hjemmehørende uden for sognet.

Der er tale om en støt og markant udvikling i retning af, at flere og flere af de ugifte mødre ikke var hjemmehørende i, eller i øvrigt havde familiemæssig tilknytning til Sankt Hans. Flere og flere af de ugifte mødre var tilflyttere fra andre sogne, hvilket, i endnu større grad end i Janderup, kan tages som udtryk for en generel øget mobilitet blandt de unge på landet.

Andre undersøgelser af de ugifte mødres herkomst

Desværre er det ikke muligt direkte at spejle disse fremkomne resultater med andre og lignende undersøgelser på landsplan eller med andre lokale undersøgelser i Danmark.

Det skyldes, at ingen af de eksisterende danske undersøgelser beskæftiger sig med tiden efter 1850. En sammenligning imellem disse og de her fremkomne resultater gælder således kun for tiden før 1850.

Georg Hansen når frem til i sin undersøgelse af sædeligheden på landet i 1700-tallet, at ni ud af ti mødre kom fra »landalmuens samfundsklasser, dvs. husmands-, håndværker- og daglejerstanden«¹¹⁸ Måden, han er nået frem til disse tal på, er imidlertid lidt lemfældigt idet de udelukkende er baseret på de tilfælde, hvor sognepræsten eksplicit omtaler pigernes herkomst.

Klaus Olsen kommer i sin undersøgelse om fødselshyppigheden uden for ægteskab i otte fynske landsogne 1830-1844 ganske kort ind på mødrenes sociale oprindelse, hvilken han kun inddeler i to kategorier, gårdmandsdøtre eller husmandsdøtre.

Han når frem til, at $\frac{1}{3}$ af de kvinder, hvis sociale oprindelse kunne fast-

117. De var fra Vrejlev, Skallerup, Sønder Harritslev, Jelstrup, Vidstrup, Mygdal, Hørme-
sted, Uggerby, Ugilt, Taars, Tornby, Bjergby, Serritslev, Vester Brønderslev, Sankt Olai,
Hjørring, Sindal, Vennebjerg m.fl. Det er sogne, der breder sig som en vifte rundt om
Sankt Hans sogn.

118. Georg Hansen s. 106.

slås, kom fra gårdmandsklassen og $\frac{2}{3}$ fra husmandsklassen.¹¹⁹ Det gjaldt i alle sognene. Klaus Olsen gør opmærksom på, at hans undersøgelse kun gælder de kvinder, der var fødte i de undersøgte sogne. Og: »Adskillige af de 106 kvinder, det drejer sig om, var ikke født eller konfirmeret i det sogn, hvor det uægteskabelige barn blev født ... Sandsynligvis stammede en større del af »de ukendte« fra husmandsklassen, idet kendetegnet for de kvinder, hvis sociale oprindelse ikke var kendt, netop var den geografiske mobilitet, og det må anses for sandsynligt, at husmændenes døtre i højere grad har haft tjenesteplds end gårdmændenes døtre.«¹²⁰ Det betyder, at Klaus Olsen ikke har undersøgt de mange tjenestepiger, der var flyttet til sognet for at arbejde, og som derpå blev gravide. Som han selv skriver, var det oftest husmandsdøtre – for ikke at snakke om daglejerdøtre m.fl. – som således ikke kom med i hans undersøgelsesmateriale, hvorfor man må anse hans analyse for at bygge på et så skævt grundlag, at den reelt ikke kan bruges til en statistisk udredning af de ugifte mødres sociale herkomst.

Asbjørn Romvig Thomsens undersøgelse af uægte fødte i tre landsogne i Salling 1750–1850 viser et mere nuanceret billede. Han ønsker at finde ud af, om de uægte børns bedsteforældre havde mulighed for at hjælpe børnene med at blive gift og etablere sig, når en graviditet gjorde dette nødvendigt. Derfor undersøger han også bedsteforældrenes status på det tidspunkt, hvor de ugifte døtre føder. Han konkluderer, at de ugifte forældre generelt var børn af forældre, der var dårligere rustede til at hjælpe de unge i gang, end folk i deres alder normalt synes at have været.¹²¹ Ligeledes var mange af dem folk, der havde været igennem en social nedtur, idet mange var gået fra gårdmænd til husmænd, andre fra husmænd til fattiglemmer.

Den største forskel på denne Sallingundersøgelse og undersøgelserne i Janderup og i Sankt Hans er imidlertid, at så mange af bedsteforældrene var af gårdmandsstanden i Salling. Næsten halvdelen af de ugifte forældre var gårdmandsbørn, og godt en tredjedel var husmandsbørn. Resten fordelte sig på håndarbejdere og fattiglemmer. En af de datidige sognepræster havde imidlertid noteret sine vurderinger af de enkelte familiers økonomiske tilstand, og dette rykker en del ved billedet. Han kaldte nemlig mange af de såkaldte gårdmænd »yderligt fattige«, og en undersøgelse af bedsteforældrenes næringsvej ved det uægte barns fødsel viser, at der nu kun var 28%

119. Klaus Olsen s. 76.

120. Klaus Olsen s. 76.

121. Asbjørn Romvig Thomsen s. 67.

gårdmænd, 32% husmænd, 14% fattiglemmer, 18% på aftægt. Dertil kom, at 25% var døde.

Asbjørn Romvig Thomsen ender med at konkludere, at de unge mennesker, der fik uægteskabelige børn i de tre sogne, ikke kunne hente megen hjælp hos barnets bedsteforældre, idet disse hørte til blandt de fattigste gårdmænd og husmænd.¹²²

Endvidere registrerer han, at kun 6% af forældrene til uægte børn selv var uægte børn.¹²³ Derved minder disse Sallingmødre om deres medsøstre i Janderup sogn, men absolut ikke om deres medsøstre i Sct. Hans sogn.

Sigrid Håkansons undersøgelse af uægte fødte i to sogne i Sverige 1750-1850 viser, at mødre til disse børn først og fremmest var husmandsdøtre. I det ene sogn udgjordes majoriteten af husmands- og arbejderdøtre. I det andet sogn var knap 70% af de ugifte mødre husmandsdøtre, og kun 7,4% var gårdmandsdøtre. Ligesom i Salling var kun 6% af de ugifte mødre i de to svenske sogne selv uægte fødte.¹²⁴

At de ugifte mødre først og fremmest kom fra de ubemidlede klasser viser også andre, tidligere svenske undersøgelser. F. eks. Hans Norman: »Den utenomäkteskapliga fruktsamhetens lokala variationer« fra 1977. Han har socialgrupperet pigerne efter deres fars profession, og også han kommer frem til, at den udenom ægteskabelige frugtbarhed var størst i de laveste sociale lag.¹²⁵

I denne sammenhæng skal også nævnes Hanne Willerts undersøgelse af 77 husfamilier i 1800-tallets Kyndby, et landsogn på Sjælland.

Hanne Willert følger husenes beboere over flere år, og hendes tidsmæssige udgangspunkt er 1870. Også i Kyndby blev der født børn uden for ægteskab. Men Hanne Willerts undersøgelsesvinkel er de koner der boede i sognet, ikke de børn der blev født der. Det føjer endnu et spændende aspekt til denne historie. Det viser sig nemlig at for de koners vedkommende, der boede i huse, altså daglejer eller husmandskoner, da havde rigtig mange af dem født et barn, før de blev gift, nemlig 43,7%.

Til sammenligning havde kun en ud af 16 gårdmandskoner i sognet født et barn, før hun blev gift. Det vil sige 6%.¹²⁶ Fænomenet var altså hyppigt

122. Asbjørn Romvig Thomsen s. 66-68.

123. Asbjørn Romvig Thomsen s. 63.

124. Sigrid Håkanson s. 72-76.

125. Her citeret fra Marie Lindstedt Cronberg s. 190.

126. Hanne Willert s. 127-28.

forekommende i husmandsfamilierne – i næsten hver anden familie-, men sjældent set i gårdmandsfamilierne.

Vi kan slå fast, at de undersøgelser, der er lavet i Danmark og Sverige viser, at det først og fremmest var piger fra den fattige del af landbefolkningen, der fødte børn uden at være gift.

Der er således overensstemmelse med undersøgelserne fra Janderup og Sct. Hans sogne. Men ingen andre undersøgelser viser den store stigning i antallet af yderst fattige, ugifte mødre, som vi fandt i Sct. Hans fra midten af 1800-tallet. Muligvis fordi de fleste andre undersøgelser kun går op til denne tid.

Sammenfatning

Ser man på de ugifte mødres herkomst, er der såvel ligheder som forskelle imellem Janderup i syd og Sct. Hans i nord.

Den vigtigste lighed er, at det var de fattige piger i begge sogne, der fik uægte børn. De kom fra de mindste huse. Med under en hartkorn jordtiliggender, eller fra jordløse hjem.

Husmandsdøtrene tegner sig for de fleste ugifte mødre. Dette er især udtalt i Janderup, men i begge sogne ser man en tendens til, at forholdsvis flere og flere ugifte mødre kom fra hjem, der var endnu ringere stillede end husmændene, nemlig fra daglejerhjem og fra hjem med en enlig mor som forsørger. Og ofte var der tale om hjem, der fik hjælp fra fattigvæsenet.

Fattigdom er og var flere ting. Der var de fattige, hvilket man må kalde de små husmandsfamilier, og der var de allerfattigste, hvilket man må kalde de jordløse daglejere og dem der »leve af Haandens Gjærning«¹²⁷ eventuelt suppleret med fattighjælp.

Det var udelukkende husmands-, boelsmands- og gårdmandsdøtre, der fødte uden at være gift i begge sogne i årene 1835-40. Men i den næste periode kan man registrere et skift i Sct. Hans sogn, idet andelen af ugifte mødre fra de allerfattigste hjem steg kraftigt. Denne udvikling er i Sankt Hans knap så udtalt i den tredje periode, hvor husmandsdøtrene igen fik overtaget. Til gengæld var to af de ugifte mødre i Janderup i den sidste periode daglejerdøtre, hvilket ikke forekom i de to tidligere perioder.

Gårdmandsdøtrenes andel lå nogenlunde fast begge steder med ca. 14%.

127. En folketællers formulering. Sct. Hans Ft. 1834.

Endvidere er det værd at lægge mærke til, at skiftet i mødrenes sociale baggrund i Sct. Hans tidsmæssigt falder nogenlunde sammen med den markante stigning i antallet af uægte fødte i sognet. Der er således nærliggende at konkludere, at det var de allerfattigste døtre fra Sct. Hans og de omkringliggende sogne, der var mødre til det stigende antal uægte fødsler, registreret i Sct. Hans kirkebog.

I Janderup kan man ikke konstatere et lignende skift. Her var samtlige mødre til de uægte børn i den mellemste periode husmandsdøtre. Og først i den sidste periode dukkede der et par daglejerdøtre op. Man skal imidlertid hele tiden huske på, at det for Janderups vedkommende drejer sig om et meget lille talmateriale

Hovedindtrykket fra Janderup er først og fremmest stabilitet. Andelen af uægte fødte lå på en konstant lille andel hele århundredet igennem, og de få uægte børn, der registreredes her, fødtes i langt de fleste tilfælde af husmandsdøtre, med nogle ganske få afstikkere i gårdmandsstanden og blandt daglejerne.

Muligvis hænger denne stabilitet sammen med, at der ikke skete væsentlige skift i sognets økonomiske grundlag og i de sociale strukturer i løbet af århundredet.

I sogneundersøgelsen så vi, at der i den første halvdel af 1800-tallet var kommet flere og flere beboere og huse til Sct. Hans sogn. Undersøgelsen viste et stigende landproletariat i sognet i århundredets første tre årtier. En del af de mødre, der fødte børn i 1850'erne var døtre af dette landproletariat – fra Sct. Hans og i stigende grad mere og mere fra lignende miljøer i nabosognene.

Opsummerende kan det konstateres, at sognene lignede hinanden i det faktum at de ugifte mødre kom fra fattige hjem.

Men de afveg fra hinanden deri, at mens billedet af den ugifte moder som datter af en selvhjulpne husmand holdt sig nogenlunde stabilt i Janderup fra 1830'erne til 1880'erne, så skete der en markant ændring i Sankt Hans fra midten af århundredet i retning af, at flere og flere af de ugifte mødre kom fra hjem, der ikke bare var fattige, men også ekstremt fattige. Og flere og flere viste sig at have været uægte børn selv.

Undersøgelsen af mødrenes geografiske baggrund viser, er der igen var både ligheder og forskelle sognene imellem.

I den første periode var det således overvejende sognets egne døtre, der fik uægte børn i begge sogne, hvorimod den sidste periode kendetegnes ved, at det var piger fra andre sogne, der udgjorde majoriteten. Dette sidste var især udtalt i Sct. Hans sogn.

I den forbindelse er det vigtigt at skelne mellem de piger, der var blevet gravide i sognet, og de piger, der fødte i sognet. De mange ugifte mødre, der hørte hjemme i sognet og omvendt de få udensogns mødre i den første periode skyldes for en stor dels vedkommende, at præsten på daværende tidspunkt endnu ikke registrerede de piger i kirkebogen, der udelukkende var blevet gravide i sognet, men som fødte barnet et andet sted. Det blev først almindelig praksis fra ca. 1850 at føre sidstnævnte ind i kirkebogen.

I Janderup var de registrerede, ugifte mødre i den første periode udelukkende piger, der var hjemmehørende i sognet. I den sidste periode har præsten registreret to piger fra Janderup, der var hjemme at føde og to piger, der fødte i sognet, men som ikke kom fra Janderup, og endelig to piger, der var blevet gravide i sognet, men som, da tiden nærmede sig, drog hjem til forældrene i henholdsvis Varde og Kolle og fødte børnene der. Det faktum, at præsten udover uægteskabelige fødte også registrerede uægteskabelige undfangelser i sognet, betød således en stigning i antallet af ugifte mødre fra andre sogne. Tidligere blev disse besvangrede piger fra andre sogne kun registreret i kirkebogen, hvis de blev i sognet og fødte barnet der.

Men dette er ikke hele forklaringen på det stigende antal »udensogns« fødende piger. I sær i Sct. Hans bliver dette tydeligt.

Her var der i perioden 1875-80 tale om 36 identificerede mødre, hvoraf blot de seks viste sig at være hjemmehørende i Sct. Hans sogn. 30 piger var til gengæld fra de omkringliggende sogne. Heraf fødte de tyve i Sct. Hans, hvorimod de ti var registreret i kirkebogen blot fordi undfangelsen havde fundet sted der.

Man må spørge sig selv, hvorfor tyve kvinder valgte at føde deres uægte barn i Sct. Hans sogn, når de ikke var hjemmehørende i sognet? Var der mon noget, der fik de ugifte kvinder til at komme til Sct. Hans udelukkende for at føde og er det en del af forklaringen på de mange uægte børn her? Det vil jeg komme nærmere ind på i kapitel 9 om fødeomstændigheder.

Her vil jeg nøjes med at slå fast, at der var en meget stor mobilitet ud og ind ad Sct. Hans sogn, og at mange piger blev gravide i sognet, samt at mange piger fra de omkringliggende sogne fødte deres uægte barn i Sct. Hans.

I mindre udpræget grad kan dette også registreres i Janderup sogn.

Fængselspræsten Hafstrøm var i sin undersøgelse over sædeligheden i 1880'erne ikke inde på fænomener som stabilitet og mobilitet, eller om nogle sogne var mere tiltrækkende for gravide, ugifte mødre end andre.

Men der er i forhold til mødrenes sociale baggrund overensstemmelse

mellem hans påstand og denne og andre undersøgelser resultater. Næmlig, at det først og fremmest var de fattiges døtre, der fødte uægte børn.

Samtidig viser det tidsmæssige sammenfald mellem stigningen i antallet af uægte børn i Sct. Hans sogn og stigende forarmelse af de ugifte mødres sociale baggrund, at der var en sammenhæng mellem sociale vilkår og omfanget af uægte fødsler på en egn. Jo større fattigdom, jo flere uægte børn.

KAPITEL 8

Undfangelsesomstændigheder

Sommeren 1877 anlagde Elise Cecilie Ottesen (S65) paternitetssag under Børglum Herreds Politiret mod Ingvard Christian Jensen, fader til deres fælles avlede barn, Mariane Christine.¹²⁸

Ingvard nægter imidlertid at være faderen til barnet, han nægter overhovedet at have haft samleje med hende, og det er således op til Elise at sandsynliggøre og overbevise dommeren om, at det har de.

Under afhøringen af Elise fortæller hun, at hun har kendt Ingvard længe, idet de har tjent sammen på gårde fra maj 1874 til november 1875, »og det var paa Slutningen af deres Samværen der, at han gjentagne Gange i September Maaned havde Samleje med hende i Karlekammeret paa Garden ... Bemeldte Kammer benyttes foruden af Indklagede af Avlskarlen og en Dreng, men den Første gik Hjem hver Lørdag Aften, og det var den Lejlighed, de saa benyttede. Drengen laa nok i en Seng i det samme Kammer de Gange Kompd.¹²⁹ laa hos Indklagede om Natten, men hun tvivler paa, at han har bemærket noget, da han sov haardt.«

Ingvard benægter stadig, men indrømmer dog, at hun »flere Gange laa i Sengen hos ham, naar Avlskarlen, med hvem han ellers delte Seng, var borte, men han paastaar, at det er hende, der er gaaet i Seng til ham, men at han desuagtet ikke har haft Omgang med hende«.

En måned efter bliver vidnerne afhørt. Avlskarlen mente nok, at der dengang var tale om et kæresteforhold: »De søgte da hinanden, og Vidnet har ogsaa engang set at de kyssede hinanden.« Derimod vidste han ikke, om de havde søgt Seng sammen.

Også tjenestepigen Nicoline Jensen mente, at de dengang var kærester: »Vidnet laa i samme Værelse og samme Seng som Klagerinden, og ved at Indklagede, undertiden kom ind til dem, efter at de vare gaaet i Seng, og lagde sig hos Klagerinden, der var afklædt, medens dette derimod ikke var

128. Det følgende er citeret fra udskrift fra Børglum Herred politiret 1877 i B1-6920, Hjørring amt alimentationssager B1 6941, 38/77, LAN.

129. Kompd eller Compt. er forkortelser for Comparent(inde): En person, der afgiver forklaring i retten eller for myndighederne.

tilfældet med Indklagede ...« Hun kunne også bevidne, at Elise hver lørdag nat, når avlskarlen var borte, sov hos Ingvard.

Såvel Elise som Ingvard indgår i denne personundersøgelse. Hun som mor til fire uægte børn og han som et uægte barn ud af en større uægte søskendeflok.¹³⁰ Han var kun 18 år, da denne retssag fandt sted. Hun var 10 år ældre og havde i forvejen to uægte børn med en anden tjenestekarl. Barn nummer to fødte hun i december 1874 efter at have arbejdet på samme gård som Ingvard siden maj måned samme år. Ingvard vidste altså, at hun havde børn.

Historien om Elise og Ingvard er taget med, fordi vi her får en forholdsvis detaljeret beskrivelse af omstændighederne, hvorunder et uægte barn blev skabt. Samtidig illustrerer historien på en meget levende måde noget af det, som man kan udlede af flere af levnedsbetretningerne. Nemlig hvor undfangelserne af de uægte børn fandt sted, og hvem de udlagte barnefædre var.

Alt i alt har jeg fundet helt basale oplysninger om 134 undfangelser fra de to sogne.

Betegnelsen basale oplysninger dækker her over oplysninger om, hvem pigen blev gravid med, hvor hun var, og hvad hun ernærede sig ved på den tid, hun blev gravid. Disse oplysninger fordeler sig på 122 undfangelser fordelt på 72 kvinder fra Sct. Hans sogn og 12 undfangelser fordelt på 12 kvinder fra Janderup sogn.

I Janderup fordeler disse 12 undfangelser sig nogenlunde jævnt fra 1835 til 1880, idet tre er fra den første femårsperiode, fire er fra den midterste og fem er fra den sidste.

Hvad Sct. Hans angår er der stor skævhed i tallene. Her er det muligt at sige lidt om omstændighederne ved 10 af undfangelserne fra den første periode, 1835-40.

For den anden periode, 1850-55, har jeg kunnet finde oplysninger i 54 tilfælde.

Og for den sidste periode, 1875-80, har jeg fundet oplysninger i 58 tilfælde.

Samtlige 134 kvinder opholdt sig følgende steder, da undfangelsen fandt sted:

130. Ingvard var det ældste uægte barn af Petrine Pedersen (S82).

Tabel 8,1. Moderens bo- eller arbejdssituation, da undfangelsen fandt sted.¹³¹

Sogn	Moderen var tjenestepige	Moderen var hjemmeboende	Moderen sad i lejet logi (indsidderske)	Moderen var husholderske	Andet	I alt
Janderup	10	1	1	0	0	12
Sct. Hans	78	18	22	2	2	122
I alt	88	19	23	2	2	134

I Janderup er det så nemt. Her var der lige så mange undfangelser, 12 i alt, som der var gravide piger. Det lyder indlysende, men er det faktisk ikke.

I Sct. Hans var der 122 undfangelser, der fordelte sig på 72 kvinder. Nogle blev altså frugtsommelige flere gange, så den samme person kan meget vel befinde sig både i kategorien tjenestepige som i kategorien indsidderke eller i kategorien hjemmeboende. Det komplicerer optællingen en smule. Men hvis vi samler alle undfangelser i en stor bunke, så vil vi efterfølgende kunne fordele dem som ovenstående tabel viser.

Tjenestepiger

Elise var tjenestepige, da hun blev gravid, og Ingvard var tjenestekarl. Dette viser sig at være i overensstemmelse med langt de fleste af undersøgelserne fra såvel Sct. Hans som Janderup sogn. I Janderup havde 10 af undfangelserne fundet sted, mens pigens var tjenestepige, hvilket vil sige i 83% af tilfældene. I Sct. Hans var de tilsvarende tal 80, (inklusiv de to husholdersker) hvilket vil sige 66% af de kendte tilfælde.

Det er ikke så mærkeligt, at langt de fleste af pigerne var tjenestepiger, da de blev gravide. Det var de fleste af pigerne på landet i det hele taget. Og ikke mindst pigerne fra husmands- og daglejerhjem.

Udgangspunktet er således, at de fleste unge piger fra landbostanden udførte tjenestepigearbejde og boede som tyende hos forskellige gårdmænd og herskaber fra deres konfirmation, og til de blev gift.

Elise og Ingvard var tjenestefolk på en større gård. Hvilket også er et fænomen, der går igen i mange af levnedsbetretningerne. Men desværre er der ikke mange betretninger, der fortæller så indgående og detaljeret som i til-

131. De tilgrundliggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 3 (Janderup) og bilag 4 (Sct. Hans).

fældet Elise og Ingvard, og det er da også udelukkende, fordi deres historie kom i retten, at vi i dag får et lille indblik i et kæresteforhold, fortalt af de implicerede selv og disses nærmeste omgivelser. De var tydeligvis kærester dengang i 1875, og de var begge to aktive i at opsøge hinandens senge. Det var ingen hindring, at de ikke var alene i værelset, endsige alene i sengen.

Man skulle i dag mene, at de havde flere odds imod sig: De må begge ud fra egne erfaringer have vidst, at dette kunne få følger. Han som det ældste uægte barn i en større søskendeflok, og hun som mor til to uægte børn i forvejen. Endvidere var han kun 17 år, da kæresteforholdet stod på. Elise kan derfor ikke have gjort sig store forhåbninger om, at et forhold til ham kunne føre til et giftermål. Så ung som han var, har han ikke haft økonomisk mulighed for at etablere sig eller forsørge en familie. Alligevel gik de i seng sammen, når der var mulighed derfor. Det var ikke en enkeltstående oplevelse i forbindelse med dans og drikkeri, det ser derimod ud til at have været et fast og længerevarende forhold.

Den mest nærliggende forklaring er således, at de simpelthen havde lyst til hinanden, og at denne lyst var stor nok til at fordrive alle de forbehold, der måtte være.

Spørgsmålet er, om Elises og Ingvards historie er enestående eller typisk for tiden og stedet.

Det vil vi aldrig med sikkerhed kunne sige noget om i og med, at der ikke findes ret mange tilsvarende beskrivelser af kærlighedslivet blandt tjenestefolk dengang.

Men det er værd at lægge mærke til, at herredsfogeden lagde stor vægt på at finde ud af, om de var at betragte som kærester eller ej. Heri er underforstået, at var de det, havde de nok også et seksuelt forhold til hinanden. Disse spørgsmål får kun mening, hvis denne underforståenhed afspejler den 'almindelige' opfattelse på denne tid og dette sted, nemlig at det var almindelig praksis, at kærestepar gik i seng med hinanden.

I den følgende gennemgang har jeg valgt at fokusere på to forhold, nemlig for det første, hvor tjenestepigerne blev gravide og, for det andet, med hvem. Med det formål at kunne belyse en lille flig af de omstændigheder hvorunder de uægte børn blev til.

Hvor blev tjenestepigerne gravide?

Som tidligere nævnt var sognepræsterne i Sct. Hans og i Janderup sogn efter 1850 meget omhyggelige med at skrive ind i kirkebogen, hvor den ugifte moder opholdt sig 10 måneder før det uægte barns fødsel. I Sct. Hans nøjedes præsten normalt ikke bare med at skrive navnet på det pågældende

sogn, men også navnet på gården, hvor hun havde tjent. Derfor kan vi i dag sætte navn på de gårde, hvor der blev avlet flest uægte børn.

For tiden før 1850 er det betydeligt vanskeligere at finde lignende oplysninger. Man kan prøve at finde den enkelte, ugifte moder i kirkebøgernes lister over ankomne og afvandrede til sognet i årene omkring graviditeten og fødslen. Men det er usikkert, for det er meget skiftende, om præsterne skrev både sognet og tjenestestedet ind i kirkebogen, når hun rejste til eller fra et nyt tjenestested. Ofte skrev de kun, hvilket sogn hun begav sig til eller kom fra. De eneste tilbageblevne muligheder er, hvis undfangelsestidspunktet tilfældigvis faldt sammen med en folketælling, eller hvis man kan finde omstændighederne beskrevet i en eventuel faderskabssag. Følgende udredninger stammer således fra de oplysninger, jeg har kunnet finde om de enkelte personer i kirkebøgerne under fødsler, lister over ankomne og afvandrede, folketællinger, faderskabssager og i to tilfælde også politisager.

– I Janderup

Der er alt i alt registreret 10 tjenestepigeundfangelser, fordelt på 10 piger på ni forskellige tjenestesteder. Heraf fem i Janderup sogn, tre i Varde by, en på Varde Søndermark og en i Torstrup sogn.

De fem undfangelser, der fandt sted i Janderup sogn fordeler sig på fire i Hyllerslev, heraf to i den mellemste periode og to i den sidste periode, og en i Janderup by.

Desværre er det kun lykkedes i to tilfælde at finde frem til, hvor undfangelserne mere præcist fandt sted. Begge fandt sted på Hyllerslev Storgård, der hele århundredet igennem var en mellemstor gård med tre til fire tjenestefolk ansatte. Her blev en tjenestepige gravid i 1849 og en anden i 1877.

De tre tjenestepiger, der blev gravide i Varde havde fæste hos henholdsvis farver Schmidt, krigsraad og distriktslæge Murtfeldt og hos en S. Cro-ne.

Pigen, der blev gravid i Torstrup sogn, var muligvis i tjeneste på den eneste hovedgård i nærheden, nemlig Nørholm. Det var her den udlagte barnefader tjente, men om hun også gjorde, har jeg ikke kunnet finde dokumentation for. I 1845 var her 13 tjenestefolk tilknyttede.

Konkluderende kan man sige, at halvdelen var blevet gravide, mens de gjorde tjeneste i Janderup sogn og heraf langt de fleste i Hyllerslev. Herfra ved vi med sikkerhed, at der blev avlet uægte børn på stedets største gård, Hyllerslev Storgård.

Af de fem, der var blevet gravide uden for sognet, var det for de fleste af

dem sket, mens de var tjenestepiger i Varde, nemlig tre i byen og en på mar-
ken udenfor byen.

Der kan i Janderup ikke påvises ændringer over tid.

– *I Sct. Hans*

I Sct. Hans har jeg registreret i alt 78 undfangelser på tjenestepiger. Syv i den første periode, 35 i den anden og 36 i den tredje.

Af de syv graviditeter fra den første periode, 1835-40, blev de fire til i Sct. Hans sogn, nemlig to på Aastrup hovedgård, en i Gjurup og en uspecificeret i Sct. Hans sogn. De tre, der blev gravide uden for sognet, blev gravide på tjenestesteder i henholdsvis Løkken, Hjørring og i nabosognet Harritslev. De to sidste steder er ikke identificerede.

Af de 35 graviditeter fra den anden periode, 1850-55, blev de fleste, nemlig 23, til i Sct. Hans sogn. Heraf de fleste på Aastrup hovedgård, nemlig 10, og på Vanggaard med seks i løbet af de fem år. Derefter følger Lundegaard med to graviditeter. En fra teglværket og en fra selve gården.

To stammer fra mellemstore gårde i sognet: En fra Aastrup Møllegård og en blev til på gården Beith, hvis ejer var sognerådsformand i denne periode.

To var blevet gravide på små steder, nemlig en hos husmand Christen Jensen i Krustrup, der var kendt for at gøre sine tjenestepiger/husholdersker gravide. Og en blev til, mens moderen var i tjeneste på et mindre sted på Vanggårdhede.

Og endelig blev en gravid på en uspecificeret gård i Jongstrup.

Det fremgår, at Aastrup hovedgård og Vanggaard var i særklasse med i alt 16 graviditeter inden for disse fem år. Da disse to gårde er beliggende i Sct. Hans sogn, registrerer præsten samtlige de undfangelser og fødsler, der udgår herfra. Af andre store gårde i nabosognene leverede også hovedgårdene Hæstrupgård, Fuglsiggård, Høgsted og Rønnovsholm graviditeter blandt tjenestefolkene, hvilke undfangelser kun blev registreret i Sct. Hans kirkebog, hvis fødslen fandt sted her. Også på disse gårde blev mange uægte børn undfanget, hvilket et kig ned i pågældende sognes kirkebøger over fødte kan fortælle. Men også andre kilder kan. For eksempel blev der i året 1860 indgivet ikke færre end fire faderskabssager mod karle på herregården Rønnovsholm.¹³²

Vi kan konkludere, at de fleste graviditeter fra denne periode blev til på de store gårde.

132. Hjørring Amts Journaler 1860. LAN.

Af de her nævnte 35 graviditeter havde undfangelsen fundet sted, mens moderen var tjenestepige på en stor gård i 24 tilfælde. Det drejer sig om gårdene Aastrup, Vanggaard, Lundegaard inden for Sct. Hans sognegrænser, og Hæstrupgård, Rønnoholm, Knistrup, Bøgsted og en stor gård i Harritslev, uden for sognets grænser.

Af de 36 graviditeter fra den tredje periode, 1875-80, blev de tyve til i Sct. Hans sogn. Heraf de fleste på Lundegaard med fem undfangelser og dernæst gården Lund med fire undfangelser. Disse fire undfangelser på Lund skyldtes imidlertid ikke, at fire piger blev gravide der. Det skyldes, at ovennævnte Elise Cecilie Ottesen, der anlagde faderskabssag mod Ingvard, i alt blev gravid fire gange som tjenestepige på den samme gård. På Aastrup Hovedgård blev kun to piger gravide i disse år, og ingen blev gravide på Vanggaard. Til gengæld blev tre piger på en mellemstor gård nærved, nemlig Søndergaard i Gjurup, gravide, og to på gården Beith i Bagterp.

16 undfangelser fandt sted i andre sogne. Heraf de ni på hver sin store gård.

Alt i alt blev 20 børn undfanget på store gårde på egnen. Herunder medregner jeg Lundegaard, Lund og Aastrup fra Sct. Hans sogn og Børghlum Kloster, Fuglsig, Egeborg, Spanghede, Baggessvogn, Kobberholt, Træholt, Hæstrupgaard og Aldershøi fra andre sogne.

Seks børn blev undfanget på mellemstore gårde.

I de sidste 10 tilfælde har jeg ikke kunnet identificere gården, kun sognet. Vi kan derfor ikke vide, om pigerne havde tjeneste på små eller store ejendomme.

Kun en pige blev gravid, da hun var tjenestepige i Hjørring.

Der var øjensynligt sket en del ændringer på de forløbne 25 år. Mest i øjenfaldende er, at kun to blev gravide på Aastrup Hovedgård og slet ingen på Vanggaard.

Der er stadigvæk tale om, at de fleste undfangelser fandt sted i Sct. Hans sogn og de fleste fandt sted på egnens store gårde, men generelt er der i den sidste periode tale om større spredning af de steder, hvor pigerne blev gravide. Lundegaard var, med fem graviditeter, undtagelsen.

Sammenlignende om frugtsommelige tjenestepiger i Janderup og Sct. Hans sogne

46 nordjyske tjenestepiger var blevet gravide på nogle af egnens allerstørste gårde. Det vil sige 60% af de her undersøgte piger.

Det ser således ud til, at fængselspræsten Hafstrøm igen havde ret, når

han fremførte, at det især var på de store gårde, at tjenestepigerne blev frugtsommelige.

I midten af århundredet synes det især at have været de to største gårde i Sct. Hans sogn, der var arnested for de registrerede undfangelser, nemlig Aastrup hovedgård og Vanggaard. I årene derefter fortsatte det med at være de store gårde, der var de mest leveringsdygtige. Men koncentrationen af de mange undfangelser på de få gårde var ikke længere så udtalt. I stedet bredte fænomenet sig geografisk til store gårde på egne længere væk. Således Børglum kloster og hovedgårde i Mygdal og Ugilt sogne.

I Janderup kan det ikke påvises, at undfangelserne havde fundet sted på store gårde. Det nærmeste vi kommer er Storgaard i Hyldested, der navnet til trods, med sine tre-fire tjenestefolk må betegnes som en mellemstor gård. Sammenhængen mellem de store gårde og mange gravide tjenestepiger var således slet ikke til stede i Janderup.

Ligeledes viser de nordjyske tal, at de fleste af de uægte børn var blevet undfanget, mens moderen var i tjeneste i Sct. Hans sogn. Dette gjorde sig især gældende i den midterste periode, hvilket igen hænger sammen med de mange undfangelser på Aastrup hovedgård og Vanggaard.

I Janderup var kun halvdelen af de gravide tjenestepiger blevet gravide, mens de var tjenestepiger i sognet. En del af de ugifte mødre fra Janderup var blevet gravide, mens de var tjenestepiger i den nærmeste købstad, Varde.

Noget tilsvarende gør sig ikke gældende i Sct. Hans. Forbavsende få blev gravide som tjenestepiger i Hjørring by. Det skete, som vist, på hovedgårdene og på egnens største gårde.

Jeg vil derfor i det følgende nærmere undersøge tre af de gårde, der i Sct. Hans sogn var storleverandør af uægte børn, nemlig Aastrup hovedgård, Vanggaard og Lundegaard. Jeg vil først og fremmest undersøge de tjenestepiger, der blev gravide på netop disse gårde, med det formål at finde frem til, om der var nogle karakteristika ved disse piger, der kan være en del af forklaringen på de mange undfangelser.

Endvidere vil jeg undersøge om der var forhold, der kan forklare den udvikling, der fandt sted i den undersøgte periode, hvor der blev færre og færre uægte undfangelser på Aastrup og Vanggaard og flere og flere på Lundegaard.

Frugtsommelige tjenestepiger på Aastrup

De ti undfangelser på Aastrup hovedgård i årene 1850-55 fordeler sig på syv tjenestepiger, idet tre af dem blev gravide to gange som tjenestepiger på gården.¹³³

Disse kvinder havde flere ting tilfælles.

Alle syv fik flere end et uægte barn. Fra to til fem uægte børn hver. Og alle syv var tilflyttere fra andre sogn.

Det er endvidere karakteristisk for disse tjenestepiger, at de kom fra meget fattige hjem. Det gjaldt for seks af dem og af dem var de tre vokset op hos en forladt eller ugift mor.

Ikke færre end fem ud af de syv piger var blevet gravide med en karl på gården – fem forskellige tjenestekarle. Om de havde været kærester, eller om der var tale om løse forbindelser vides ikke, men det er et faktum, at ingen af parrene blev gift.

Måske havde alle syv fået nogenlunde samme svar som bryggerspigen Else Marie Jensdatter (S24), da hun dagen før skiftedag i oktober 1852 forelagde karlen, som hun havde været sammen med, at hun havde mistanke om at være frugtsommelig. Dertil svarede han: »at han var lige glad og ikke vilde have dermed at bestille« – hvorpå han dagen efter rejste fra Aastrup.¹³⁴

Det var med andre ord tilflyttende piger fra meget fattige hjem fra de omkringliggende sogne, der var kommet til Sct. Hans sogn for at arbejde på hovedgården, og som der blev gravide med en af tjenestekarlene. Ingen af dem blev gift, men fik siden på lignende vis endnu et uægte barn – hvis de da ikke havde et i forvejen.

Aastrup var hovedgården i Sct. Hans og gennem hele 1800-tallet den største gård i sognet, både hvad angik tilliggende jorder, bygninger og arbejdskraft. Igennem hele 1800-tallet var der knyttet godt tyve heltids tjenestefolk til gården og et varierende antal løsarbejdere. I 1880 var der 23 tjenestefolk ifølge folketællingen fra samme år.

I løbet af 1800-tallet havde gården ikke mindre end ni forskellige ejere, og var i længere perioder forpagtet ud.

Fra 1841 til 1856 hed ejeren Peter Thierry Tutein. Han forpagtede gården ud til to yngre slesvig/holstenere, den ene med ansvaret for gårdens drift, den anden med ansvaret for mejeriet på gården.

133. Det drejer sig om S14, S17, S22, S23, S24, S27, S37.

134. Afhøring af Else Marie Jensdatter i Vennebjerg Herred politiret. Her refereret fra Hjørring Amtstidende 9. april 1853.

Det var turbulente år på Aastrup, i hvert fald for tjenestefolkene. Det vidner følgende episoder om. Det er episoder, som jeg tilfældigvis er faldet over i kirkebog og i politiprotokoller. Muligvis er der flere endnu:

- Den 9. november 1841 døde Kirstine Johansdatter, 19 år og tjenestepige paa Aastrup. Hun druknede sig selv i Liver Å lige uden for gården.¹³⁵
- I vinteren 1847 blev de fleste af tjenestefolkene på Aastrup afhørt af herredsfogeden på grund af et tyveri af en trøje og fire alen stof fra røgter Christen Nielsen Skjøts kiste. Mistanken faldt på en af røgterens kolleger, tøndetærsker Thomas Madsen, der blev arresteret og først efter flere måneders afhøringer frigivet på grund af manglende beviser.¹³⁶
- I 1853 blev folkene på gården igen afhørt. Denne gang i forbindelse med en fødsel i dølgsmål og formodet barnemord. Det var ovennævnte bryggerspige, Else Marie Jensdatter, der var sigtet, og som natten efter afhøringen hængte sig selv i cellen i Hjørring arrest.¹³⁷
- Præsten skriver i 1855 i St. Hans kirkebog i spalten »døde Mandkjøn« om Hans Chr. Enevoldsen, 21 år og tjenende på Aastrup:« Paa hjemveien fra Hjøring drak han en flaske Brændeviin paa een Gang, hvorefter han strax faldt om og døde.«

Det var alvorlige sager. Tre voldsomme dødsfald og en tyverisag, hvor det i øvrigt var tyverisagen, der fyldte mest i politiprotokollen.

Og dertil kommer så undfangelsen af 10 uægte børn.

I 1875-80 var tallet faldet til to graviditeter på Aastrup. Og det var ikke fordi tallet af tjenestefolk var faldet. I 1880 var der ni tjenestepiger på Aastrup, i 1850 var der otte.

Det er så stort et fald i graviditeter, at det må skyldes radikale ændringer i forhold og sædvaner på gården. Det kan meget vel hænge sammen med et ejerskifte, med ændrede regler for samværet mellem tjenestefolkene, med nye værelser til karle og piger, osv.

På Aastrup fandt et ejerskifte sted i 1874, da sagfører Peter Hasselbalch og dennes bror overtog gården. Her ligger muligvis en forklaring på de færre graviditeter blandt tjenestepigerne. I hvert fald giftede Peter Hasselbalch

135. Sct. Hans kirkebog. Døde Qvindkjøn 1841.

136. Politiprotokollen Vennebjerg Herred 1847: B27 A, 85.

137. Vennebjerg Herreds Politiprotokol B 27A, 87, s. 273 B ff.

sig i 1879 med Marie Koppel, der var meget troende og engageret i menighedspleje.¹³⁸

I det hele taget var brødrene Hasselbalch mere strikse end man var vant til under de foregående ejere. Det fortæller Thomas Holt i sin slægtsbog fra 1934. Han var omkring 1880 hyrdedreng på nabogården Golde, og han fortæller om de stridigheder, der kunne opstå, når køerne gik over skellet og ind på naboens mark:

»Farbroder (gårdmanden på Golde) og holstenerne kom godt ud af det med hinanden; men på den tid, jeg var deroppe, havde brødrene Hasselbalch købt gården. De var mere nøjeregnende og så mere på deres eget, der blev strid mellem dem og farbroder på dette område.«¹³⁹

At Peter Hasselbalch var nærig, bliver også fortalt i en anden erindring, nemlig i J. S. Vanggaards. Og her bliver dette koblet sammen med følgende karakterbeskrivelse af gårdens tjenestefolk: »På udgifter til folkeholdet sparede han (Peter Hasselbalch) stærkt; det var til tider en slem samling.«¹⁴⁰ Desværre uddyber han ikke nærmere, hvad han mener med »en slem samling«, men det nedsættende i betegnelsen er man ikke i tvivl om. Hvorvidt det var den generelle holdning på egnen, kan vi ikke vide, men i hvert fald har vi her en holdningstilkendegivelse fra en af sognets senere toneangivende storbønder.¹⁴¹

Frugtsommelige tjenestepiger på Vanggaard

De seks uægte børn, der i perioden 1850-55 blev skabt på Vanggaard, fordeles sig på fem tjenestepiger, idet den ene blev gravid ad to omgange på gården.¹⁴²

To af tjenestepigerne var selv uægte børn, og de fik hver to uægte børn. De tre andre var husmandsdøtre, og de fik hver dette ene uægte barn.

Den ene af pigerne var fra Sct. Hans sogn, de fire andre kom fra sogne i nærheden.

I fire af tilfældene var pigerne blevet gravide med en karl på gården. To af dem oven i købet med den samme karl, Peder Jensen, på nogenlunde samme tid.

138. Th. Hauch-Fausbøll: Slægten Hasselbalch s. 181.

139. Møllejer Thomas Holt s. 57.

140. J.S. Vanggaard s. 77.

141. J.S. Vanggaard var skolelærerens søn i Bagterp. I begyndelsen af 1900-tallet overtog han gården Vanggaard, og tog navn derefter.

142. Det drejer sig om S18, S28, S35, S42, S45.

En var blevet gravid med en karl fra Aastrup Møllegård nær ved.

Der var klare lighedspunkter mellem Vanggaards tjenestepiger og de samtidige tjenestepiger på Aastrup hovedgård, ikke langt derfra, om end tendenserne er knap så tydelige som tilfældet var der. Ligesom pigerne på Aastrup, var Vanggaards tjenestepiger tilflyttere, barnefædrene var tjenestekarle fra stedet, men ikke alle piger havde flere uægte børn, og der var flere husmandsdøtre i blandt dem.

Vanggaard blev udskiftet fra gården Vandsted i slutningen af 1700-tallet. Bygningerne blev opført i begyndelsen af 1800-tallet, og i 1834 var den beboet af den daværende ejer, prokurator Niels Juel og familie. På det tidspunkt var der seks tjenestefolk på gården, heraf to tjenestepiger.

I 1850 var Vanggaard ejet af Peter Julius Degner, der også var sogneforstander. Han boede der med kone og tre små børn og havde ni tjenestefolk ansat. En stuepige, en barnepige, en kokkepige og en bryggerspige, en avlskarl og fire arbejdskarle.

Også Degner ejede Vanggaard i 1860 og i 1870. Da var der 13 tjenestefolk på gården. Degners var kendt for at være gæstfri og glade mennesker. Madam Degner var tillige kendt som en meget dygtig husmoder.¹⁴³

I løbet af 1870'erne blev gården overtaget af to af Degners sønner, i de første år som forpagtere. Den ene af disse boede på gården med kone og børn, den anden, som senere blev eneejer på gården, Peter Degner, forblev ungtkarl hele livet. I 1880 er de to gamle Degners borte og gården bebos af de to sønner og 13 tjenestefolk. Gården forblev i den samme familie i mange år, og der var ingen af dem, der blev religiøst vækkede eller på anden måde ændrede adfærd.

Man kan altså ikke pege på ændringer i ejerforholdene som forklaring på, at ingen af tjenestepigerne blev gravide på gården i femåret 1875-80 i modsætning til 25 år tidligere, hvor seks piger blev gravide i løbet af fem år.

Det må være noget helt andet, der spiller ind. Måske skyldtes det Maria-ne Nielsen. Da Peter Degner solgte Vanggaard i 1901, havde hun være i tjeneste på gården i ca. 40 år. Efterhånden med husbestyrerindestatus. Måske har hun håndhævet ændringer, der har virket befordrende for kønnenes adskillelse. Det kunne være et nyt pigeværelse. Ud fra skifteprotokollerne i 1836 og 1844 ved vi, at pigerne dengang sov i folkestuen, i to køjesenge i den nordre ende af stuen.¹⁴⁴ Denne praksis med at placere pigerne i folke-

143. Vandsted og Vanggaard s. 396.

144. Vandsted og Vanggaard s. 391.

stuen, hvortil der var nem adgang for karlene, blev anvendt flere steder i Vendsyssel.

Frugtsommelige tjenestepiger på Lundegaard

I perioden 1850-55 blev kun en pige gravid, mens hun var i tjeneste på Lundegaard, og en blev gravid, mens hun tjente på teglværket ved siden af.

Men i perioden 1875-80 blev fem piger gravide, mens de var i tjeneste på Lundegaard.¹⁴⁵

Blandt disse fem tjenestepiger, var der ingen fra Sct. Hans sogn. De kom alle fra sogne i omegnen. En var selv et uægte barn og var vokset op som plejebarn, en var vokset op hos en fraskilt mor, to var husmandsdøtre, og en er det ikke lykkedes at identificere.

To af dem fik mere end et uægte barn.

Det lader ikke til, at nogen af barnefædrene var tjenestekarle på Lundegaard. Tre af dem opgives at være tjenende i Hjørring.

En af pigerne blev gift med den udlagte barnefader.

Der var således både ligheder og forskelle imellem Lundegaards tjenestepiger og tjenestepigerne på Aastrup hovedgård og Vanggaard.

Ligesom dem var det piger fra andre sogne. Deres sociale baggrund var husmandsstanden og derunder. Og ligesom på Vanggaard havde to af dem flere end et uægte barn. Den største forskel var, at ingen af de udlagte barnefædre var karle fra gården, og at en af pigerne senere blev gift med den udlagte barnefader.

Lundegaard lå meget tæt på Hjørring by. Den var i 1801 ejet af »Selveyer Bonde Enke« Cathrine Jacobsdatter. Hun havde i alt otte tjenestefolk. Heraf to tjenestepiger.¹⁴⁶

I 1850 ejes Lundegaard ifølge folketællingen af en 65 årig ungkarl. Han havde 11 folk til at arbejde for sig. Heriblandt en husjomfru, en mejerske, en kokkepige, en bryggerspige og en mejeripige. Og fem arbejdskarle.

I 1870 og i 1880 hed ejeren Laurits Peter Ifersen. I 1880 var han 37 år og boede der med kone og fem små børn. Under Laurits Peter Ifersens ejerskab blev gården større, og i 1880 var der således 20 folk ansatte på gården. Heraf en mejerske, en husjomfru, en mejerielev og seks tjenestepiger.

Lundegaard var nu næsten af samme størrelse som Aastrup hovedgård.

145. Det drejer sig om S70, S72, S73, S76, S83.

146. Sct. Hans Ft. 1801.

Opsamlende om de største gårde i Sct. Hans

Denne gennemgang viser flere ting. For det første ser det ud til, at jo større gården var, jo flere frugtsommelige tjenestepiger. Dette afspejles i tilfældet Lundegaard.

Gården voksede med årene og ligeså gjorde antallet af uægteskabelige undfangelser. Det var imidlertid ikke gårdens karle, der var synderne. Det var overvejende unge mænd fra Hjørring by. Heri adskiller situationen sig på Lundegaard fra situationen på de to andre gårde cirka 25 år tidligere, hvor det for næsten samtlige uægte børn gjaldt, at deres far var en af karlene på gården. Sandsynligvis har dette noget at gøre med, at Lundegaard lå meget tæt på Hjørring. Men det kan også være et udtryk for byens vækst og stigende betydning også for landsognene udenfor bygrænsen.

Men også andre faktorer end gårdens størrelse spillede ind på omfanget af uægteskabelige undfangelser.

Aastrup hovedgård havde nogenlunde samme størrelse igennem de her beskrevne årtier, men alligevel var der stor forskel på antallet af uægte avlede børn i midten af århundredet og i slutningen af århundredet. Antallet faldt kraftigt, ligesom det også gjorde på nabogården, Vanggaard.

Det har imidlertid ikke været muligt præcist at bestemme arten af disse faktorer.

For Aastrups vedkommende kan man pege på et ejerskifte som mulig forklaring. Nye ejere kunne være lig med nye og strengere krav til tjenestefolkene. F.eks. i forhold til druk, fester og det natlige samkvem kønnene imellem. Men det kan hverken af- eller bekræftes, at det forholdt sig således.

For Vanggaards vedkommende kan man strengt taget ikke pege på noget – det kan kun blive til gætterier.

Hvad de frugtsommelige tjenestepiger på disse tre gårde angår, var det ikke sognets egne piger. De var kommet fra de omkringliggende sogne på grund af fæstemålet. De fleste kom fra meget fattige familier, og de var ikke helt uvante med situationen. De fik flere uægte børn.

De udlagte barnefædre

Præsternes angivelser af de udlagte barnefædre til tjenestepigernes uægte børn er meget uensartede. Nogle steder er der ud over navnet opgivet såvel erhverv som civilstand. Andre steder er der kun opgivet erhverv, og andre steder igen har præsten kun skrevet navnet på den udlagte barnefader. Det mest udbredte er imidlertid, at præsten har opgivet barnefaderens erhverv og navn.

Det vigtigste er her at finde ud af, hvem tjenestepigerne blev gravide

med. Og det vil i denne sammenhæng først og fremmest sige barnefaders navn, erhverv og bopæl på undfangelsestidspunktet, og dernæst civilstand. Formålet er at finde ud af, om de havde været i tjeneste sammen eller i nærheden ad hinanden, om de havde været kærestefolk, eller om der var tale om noget helt andet. De primære kilder til at belyse dette er folketællinger og politiprotokollers forhør i faderskabssager.

Lad os starte med at slå hovedkonklusionen fast, nemlig at i langt de fleste tilfælde var de udlagte barnefædre til tjenestepigernes uægte børn tjenestekarle og ungarle – i særdeleshed i det nordjyske sogn. Der er nemlig forskel de to sogne imellem. I Janderup var der tale om en mere broget forsamling af barnefædre.

Barnefædre i Janderup sogn

Det er lykkedes at finde oplysninger om ni af de ti fædre til tjenestepigernes børn, registreret i Janderup. Det viser sig, at de tre var tjenestekarle, to var smede, en var slagter, en var skrædder, en var stenhugger, og en var distriktslæge.¹⁴⁷ Erhvervene lader således antyde, at det i en del tilfælde drejer sig om byboere, hvilket harmonerer godt med, at ca. $\frac{1}{3}$ af tjenestepigerne havde haft tjeneste i Varde, da de blev gravide. Den ene af smedene, slagteren, skrædderen, stenhuggeren og distriktslægen havde således bopæl i Varde på undfangelsestidspunktet.

Syv af barnefædrene var ungarle, men en af dem blev gift med en anden kvinde kort efter at have gjort »vores« tjenestepige gravid.

En var gift mand og smed i Janderup by, hvor også pigen var tjenestepige, men der vides ikke med bestemthed hvor.

En var distriktslæge i Varde og omegn, enkemand og pigens husbond. Han ansatte hende nogle år efter fødslen som husholderske og tog også barnet til sig, der således voksede op som embedsmandssøn i Varde. Dette er i øvrigt et af de få tilfælde, hvor man med sikkerhed kan sige, at den udlagte barnefader ikke var den rigtige barnefader. I kirkebogen står der, at den udlagte barnefader var en Niels Pedersen fra Tønder. Om det bare er et navn, eller en person, der har modtaget penge for at fungere som barnefader, vides ikke. Men den rigtige barnefader vedgik sig senere faderskabet, så derfor ved vi i dag, at det, der står i kirkebogen, er forkert.

»Den virkelige barnefader var nemlig krigsråd, distriktskirurg Rudolf Ludvig Murtfeldt i Varde. Han var født i Tyskland og blev sikkert betrag-

147. De tilgrundsiggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 5.

tet som en stor mand. Det var ham, der vaccinerede de mange børn i byen og på landet». ¹⁴⁸ Da tjenestepigen fødte hans barn, var han 52 år.

Barnefædre i Sct. Hans

For den første periode i Sct. Hans er det lykkedes at placere syv af de udlagte barnefædre. Det viser sig, at de seks var tjenestekarle og ungarle. Den syvende var enkemand og husmand. De fem af parrene boede i nærheden af hinanden, da barnet blev undfanget. ¹⁴⁹

For den mellemste periode er det lykkedes nærmere at bestemme 33 af barnefædrene. Det viser sig at 24 af dem var tjenestekarle og blandt disse var de 17 tjenestekarle på den samme gård som pigens på det tidspunkt, undfangelsen fandt sted. De resterende fordeler sig over to snedkere, en teglværksarbejder, en indsidder, to husmænd, en avlsbruger, en skrædder og en separeret gårdmand. Den ene af de to husmænd var enkemand, og en af tjenestekarlene var separeret. Det ser ud til, at de øvrige var ungarle. Usikkerheden skyldes, at ikke alle tjenestekarle var ungarle, og ikke alle barnefædres civilstand er blevet opgivet i kirkebogen. Asbjørn Romvig Thomsens påviser således ved en grundig personundersøgelse af de udlagte barnefædres baggrund, at nogle af dem, som man umiddelbart ville tro var ungarle, faktisk var gifte mænd. ¹⁵⁰ En sådan undersøgelse har der desværre ikke været plads til her.

For den sidste periode i Sct. Hans er det lykkedes at identificere 31 af de udlagte barnefædre. Heraf var igen størsteparten tjenestekarle, nemlig de 22. To var gårdmænd, og en var kun betegnet indsidder, men var sandsynligvis daglejer. Disse er således alle tilknyttet landbefolkningen. De resterende seks fordeler sig i en række erhverv, der knytter sig til byen: en arbejdsmand, en handelsbetjent, en jernbanearbejder, en snedkerlærling, en skriverlærling og en teglværksarbejder. For ni af dem kan jeg se, at de har befundet sig på samme arbejdssted som pigens, da barnet blev undfanget. Fem af dem boede i umiddelbar nærhed af pigens. De øvrige barnefædre har jeg ikke kunnet bestemme det præcise opholdssted på, da barnet blev undfanget. To af barnefædrene var enkemænd, de øvrige ser ud til alle at have været ungarle.

Tjenestekarlene på de store gårde på egnen, og herunder tjenestekarlet det

148. Janderup og Billum sogne III s. 238.

149. De tilgrundliggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 6.

150. Asbjørn Romvig Thomsen: Hor: om ægteskabsbruddets udbredelse og baggrund i 1700- og 1800-tallets landbosamfund. DJH nr. 98-99.

samme sted som pigen, var oftest de udlagte barnefædre i Sct. Hans sogn. I begyndelsen og midten af århundredet ser det ud til, at de alle havde tjeneste på landet, eller boede på landet. I slutningen af århundredet var der derimod nogle af barnefædrene, der havde byerhverv. Det skyldes at Sct. Hans nærmede sig byen, samtidig med at byen voksede og antallet af unge i byen voksede tilsvarende.

Hvorimod forholdsvis flere, af de i forvejen få uægte fødsler, som præsterne fra Janderup registrerede, havde sit udspring i Varde by igennem hele den her undersøgte periode.

Tjenestefolk og kærestefolk

I august 1879 anlagde Maren Kirstine Sørensdatter (S78) paternitetssag ved Vennebjerg Herred Politiret mod Anders Larsen, der benægtede at have haft samleje med hende så tidligt, at han kunne være barnefaderen til hendes fødte uægte barn. Han påstår, at de første gang havde samleje den 12. juli. Men hun husker tydeligt, at han kom ind på hendes kammer Sct. Hans aften, og at de den aften var sammen. Hun begærede sagen udsat, da hun gerne vil fremføre et vidne. Vidnet var Else Katrine Jensen, der tjente sammen med Maren året før, og Else Katrine bevidnede at have set, at de to var ene sammen i Folkestuen, hvor Marens seng stod. »Om parterne havde legemlig Omgang med hinanden saa Comparentinden ikke, ej heller har hun senere hørt eller set noget hertil; hun ved at Parterne til den omspurgte Tid vare Kjærestefolk.«¹⁵¹

Else Katrine var ikke i tvivl om, at Maren og Anders var kærestefolk. Og mange af faderskabssagerne lader på samme måde forstå, at parterne var kærestefolk, da undfangelsen fandt sted. Hvor meget, der lå i det at være kærester dengang, er svært at vide, men i hvert fald vidner sagerne om, at det ikke nødvendigvis var ensbetydende med fremtidige bryllupsklokker.

Det er heller ikke til at sige noget om, hvor længe man normalt var kærester. Om det var noget, man blev ved med at være, også når man skiftede tjenestested, eller om et nyt tjenestested ofte var ensbetydende med en ny kæreste. For nogle af de her undersøgte personer fremgår det, at de havde kendt hinanden i flere år. Man må således gå ud fra, at det var nogle lange kæresteforhold i de tilfælde hvor de fik flere uægte børn sammen, og i de tilfælde, hvor de efter flere år endte med at blive gift med hinanden.

151. Vennebjerg Herred politiprotokol 20. august 1879.

Gift med den udlagte barnefader

På dette punkt er der meget stor forskel på de to sogne. Forholdsvis mange af parrene blev gift med hinanden i det sydjyske, og forholdsvis få af parrene blev gift med hinanden i det nordjyske.¹⁵²

I Janderup kan jeg se, at fem ud af de ti forældrepar til uægte børn, hvor moderen var tjenestepige, fortsatte samlivet. De fire af parrene blev gift, og en af tjenestepigerne blev husholderske hos barnefaderen. De tre af de fire par blev gift meget hurtigt efter det uægte barns fødsel, nemlig på barnets dåbsdag, hvilket i det hele taget ser ud til, i følge kirkebogen, at være en ikke ualmindelig praksis i denne del af Jylland. Disse tre børn nåede således ikke at få officiel status af at være et uægte barn.

Det fjerde par blev gift tre år efter barnets fødsel.

I Sct. Hans blev, i den første periode, ingen af de syv forældrepar gift, og kun i tre af de 35 tilfælde, hvor tjenestepiger blev gravide i perioden 1850-55 i Sct. Hans sogn, blev moderen gift med den udlagte barnefader.

I de to af tilfældene drejede det sig om tjenestepiger over tredive år. Den ene havde i alt tre uægte børn, og det var faderen til den sidste, hun blev gift med. I begge tilfælde fremgår det, at de boede med den udlagte barnefader, da de fødte, og for det andet par førte dette til afhøringer og en anklage om hor, idet den udlagte barnefader endnu ikke var blevet skilt fra den forrige kone. I det tredje tilfælde handler det tydeligvis om, at parret skulle tjene penge sammen, før de kunne etablere sig. Hans forældre blev plejeforældre for barnet, indtil de giftede sig. I øvrigt det eneste tilfælde, hvor barnet kom hjem til farforældrene at bo.

Også i perioden 1875-80 blev kun tre tjenestepiger ud af de 36 gift med barnefaderen. Disse tre par blev gift et til to år efter fødslen.

Det var alt i alt meget få af de gravide tjenestepiger i Sct. Hans, der blev gift med den karl, der havde gjort dem gravide. Og selv med forbehold for den eventuelle skævvridning af tallene som følge af de mange i Sct. Hans og de få i Janderup, så er det en slående forskel de to sogne imellem. Om-sættes det i procenter, så blev 40% af de par, der blev gravide sammen i Janderup, senere gift med hinanden, mens det tilsvarende tal i Sct. Hans var 7,8%.

Endvidere blev tre af parrene i Janderup gift samme dag, som deres barn blev døbt. Et tilsvarende fænomen er ikke set i Sct. Hans sogn.

Man kan ikke modsat konkludere, at tjenestepigerne fra Sct. Hans sogn ikke var kærester med de karle, de blev gravide med. Men man kan konsta-

152. Dette emne behandles i kap. 10.

tere, at kæresteforholdene i langt de fleste tilfælde ikke var solide nok til, at de førte til senere ægteskab, som tilfældet var i Janderup. Sammenholder man dette med de mange undfangelser på de store gårde og ofte med karle fra den samme eller en nærvedliggende gård, ja så er det nærliggende at antage, at mange af disse kæresteforhold kun varede, så længe parret arbejdede samme sted eller i det mindste i nærheden af hinanden.

Else Marie (S24) var ikke alene om at løbe ind i en karl der var »ligeglåd« og som tog fæste på en anden gård, når pigen var blevet gravid.

Karle og børster på de store gårde

Peter Madsen, der i 1890'erne var tjenestekarl på Hjermitslevsgård vest for Brønderslev beskrev forholdene således:

»Lørdag aften skulle der gerne en mand eller to til byen efter brændevin ofte en halv snes flasker. Så holdtes der gilde i karlekamrene til langt ud på natten, eller der blev budt til gilde i daglejerhusene, hvor ofte gårdens piger var med. Moralen stod ikke særligt højt ved disse gilder. Til daglig havde nok hver sin pige, men ved sådanne lejligheder gjorde det ikke så nøje, hvem de fik fat på, enten det var daglejerens kone eller en anden pige, og ofte endte det med slagsmål. Disse karle og piger kom i reglen selv til at bo i disse daglejerhuse, når de blev gifte, og de børn, der voksede op der, kunne jo ikke undgå at blive påvirket af det liv, de der var vidner til.«¹⁵³

»Til daglig havde nok hver sin pige« fortæller Peter Madsen. Man kan også formulere det på den måde, at hver pige havde sin karl, når barnefaderen skulle udlægges hos den lokale præst.

Når kæresteforholdene på de store gårde kun sjældent førte til giftermål, hænger dette muligvis sammen med, hvad det var for nogle karle, der tog hyre her.

Drikkeriet på landets hoved- og herregårde er beskrevet mange steder, også i den ovenfor citerede samling af herregårdserindringer.

Mikkel Christensen giver udtryk for det samme i sine erindringer. Han voksede op i 1880'erne og var tjenestekarl flere steder på gårdene i og omkring Sct. Hans sogn. I sin erindringsbog refererer han følgende samtale med en karl fra det nærvedliggende gods, Rønnovsholm.

»En karl fra Rønnovsholm viste os engang en halv hestesko med mange skarpe splinter i den spidse ende, som den ser ud, når en tyndslidt hestesko vrides over. Den havde han pyntet en pralhals med, sagde han ...

153. Herregårdsliv bd. 3. s. 72, NEU 9616, skrevet 1952.

– Med et sådant lille nemt våben kan vi klare os selv i de værste buler, og det er ikke blide børster, der dukker op hos os. Vi skal faen ederme være vågne, slog han fast.

Det var livet på herregårdene, han sigtede til.

Han skulle dog ikke have noget af at tjene på en bondegård. På herregårdene havde de det efter hans mening meget mere frit. Der var de ikke under opsyn, når arbejdsdagen var forbi. Og der var der altid piger, de frit og uden risiko kunne være sammen med. På bøndergårdene kunne en karl ikke komme i nærheden af en pige, uden at de straks skulle have et barn og giftes.¹⁵⁴

Står denne karl til troende, kan man måske bedst beskrive karlene på Vendsyssels herregårde og hovedgårde som frihedselskende og ansvarsløse kamphaner.

Tiden efter 1830 blev en mægtig opgangstid for det store landbrug på grund af de stigende kornpriser, og dette førte til stigende behov for øget arbejdskraft disse steder. De store gårde optog således mange af egnens karle og også mange af de såkaldte børster, der sjældent blev samme sted sommeren over, som brugte hver en klink de tjente på brændevin, og som vandrede fra gård til gård og tog løs hyre, hvor de kunne få det – og det kunne de ofte på de største gårde, der havde brug for arbejdskraften.¹⁵⁵

Pigerne havde disse steder gode muligheder for at finde en kæreste blandt de mange mandlige ansatte. Men at finde en ægtemand var straks vanskeligere. Som karlen ovenfor gav udtryk for, arbejdede disse mænd netop på de store gårde, fordi de der ikke blev kontrolleret efter endt arbejde, og fordi pigerne var villige uden at man først måtte love dem ægteskab og familieliv. Citatet siger meget om holdningerne til pigerne på de store gårde. Man gik ud fra, at de var villige til sex.

Man skal i øvrigt lægge mærke til begivenhedernes rækkefølge på bøndergårdene, ifølge Mikkel Christensen. Først graviditet, derpå ægteskab.

Frugtsommelige husholdersker

Ud over tjenestepigerne blev to husholdersker gravide under tjenesten. Det drejer sig om den 19-årige Ane Johanne Larsen (S48), der var blevet gravid med sin husbond, en husmand i Astrup sogn. Det samme gjorde sig

154. Mikkel Christensen s. 84.

155. Peter Riismøller s. 128-130. Riismøller har sin viden om herregårdsbørsterne fra en tidligere nordjysk herregårdsforvalter.

gældende for den noget ældre Birgitte Marie Christensen, der blev gravid med en 61-årig enkemand og husmand i Bagterp by.

Det kan i nogle tilfælde være svært at skelne mellem tjenestepiger og husholdersker. Her er anvendt den betegnelse, som er anvendt i den brugte kilde, hvad enten det drejer sig om kirkebog, folketælling eller faderskabssag.

Det gælder således Kirsten Marie Pedersdatter (S32), der er talt med blandt ovenfor omtalte tjenestepiger da præsten betegnede hende som »tjenende hos den udlagte Barnefader«. Det drejer sig i dette tilfælde om en mindre gårdmand fra Krustrup, også kaldet »Kongen af Krustrup.«¹⁵⁶ Han nåede over en årrække at gøre tre af sine tjenestepiger/husholdersker gravide.

Betegnelsen husholderske eller husbestyrerinde blev først almindelig anvendt senere i århundredet. I alle tilfælde er jeg ikke stødt på mange af dem i den her behandlede periode.

Fælles for dem er, at det drejede sig om husmoderarbejdet hos en enlig mand, herunder øjensynlig også den seksuelle del.

Sammenfatninger om frugtsommelige tjenestepiger

Elise og Ingvars historie kan på mange punkter siges at være en typisk historie bag tilblivelsen af et uægte barn i Sct Hans. Men overhovedet ikke i Janderup. Det må være den vigtigste konklusion, vi kan drage ud af ovenstående undersøgelse. Det viser sig i følgende forhold.

– I Sct Hans blev de fleste uægte børn undfanget på egnens største gårde.

Det kan ikke siges at være tilfældet i Janderup, hvor der overhovedet ikke eksisterede gårde med mange folk ansatte.

– I Sct Hans blev de fleste uægte børn undfanget på tjenestepladser inden for sognet.

I Janderup blev halvdelen skabt i sognet, af de resterende blev de fleste til, mens deres mor var tjenestepige i Varde by.

– I Sct. Hans var de fleste af de udlagte barnefædre tjenestekarle. I Janderup var billedet mere broget, idet en del af fædrene havde byerhverv.

– I Sct. Hans blev uendelig få af det uægte barns forældre gift. I Janderup blev næsten halvdelen gift.

Endvidere er det værd at lægge mærke til, at det i Sct. Hans overvejende var områdets fattigste tjenestepiger, dem der havde flere end et uægte barn,

156. Dette blev han kaldt i Sognerådets Forhandlings Protokol for Sct Hans/Sct.Olai kommune, referat fra 12. sept. 1853.

og som havde dem med en kæreste på tjenestestedet eller i umiddelbar nærhed, der blev gravide på de store gårde. Det ser ud til, at de store gårde trak de fattigste piger til sig, og de kom fra hele oplandet. Muligvis trak de også de mest fordrukne og ansvarsløse karle til sig. Her kunne man nemt få fæste – og for pigernes vedkommende – et barn.

Sammenhængen mellem store gårde og mange gravide tjenestepiger ser ud til at have eksisteret i Sct. Hans igennem hele perioden 1830-1880. Men en del af de mange uægte fødsler fra midten af århundredet var undfangnet på sognets to største gårde. I tiden derefter ændres dette og flere undfangelser finder sted på store gårde spredt ud over et større geografisk område.

Frugtsommelige indsiddersker og hjemmeboende

De fleste var tjenestepiger, når de blev gravide. De resterende var enten indsidderske i et hus eller på en gård, eller de var hjemmeboende hos forældrene eller hos den ene af disse. Et par gange har præsten skrevet, at hun havde »fast ophold« eller havde »til huse« på en egn. Det har jeg valgt at fortolke således, at hun var indsidderske der på stedet.

Betegnelsen indsidderske eller inderste beskriver ikke, ligesom tjenestepige, pigens erhvervsituation/ forsørgelse, men angiver hendes bosition som en, der lejer sig ind med egen husstand i en del af et hus eller en gård, der ejes af andre og ofte også bebos af andre. Betegnelsen brugtes på landet og antyder også personens sociale status, nemlig som en, der ikke ejer jord eller ejendom, og som derfor må ernære sig ved at arbejde for andre. Meget ofte ses betegnelsen i folketællingerne sammen med erhvervsbetegnelse daglejer eller »lever af Haandarbejde«.

Grethe Bangsgaard har i sin afhandling »Menneskelig springflod og kommunal økonomi« defineret inderste som dem, der boede i et selvstændigt hus som leje- eller aftægtsbolig, og indsiddere som dem, der boede til leje i en del af en gård eller et hus.¹⁵⁷ En lignende skelnen har det ikke været muligt at påvise i hverken Janderup eller Sct. Hans sogn, og jeg vil i det følgende nøjes med at bruge betegnelsen indsidderske.

Hvad de hjemmeboende piger angår, var disse bosiddende hos forældrene eller den ene af disse, da de blev frugtsommelige.

42 undfangelser fandt sted, mens moderen var enten indsidderske eller hjemmeboende. De fordeler sig på følgende måde:

157. Grethe Bangsgaard s. 89.

Tabel 8,2. *Fordelingen af undfangelser blandt indsidderker og hjemmeboende i de tre perioder.*¹⁵⁸

Sted	Kvinden var hjemmeboende	Kvinden var indsidderke	I alt	Fordelt på antal kvinder
Janderup	1	1	2	2
Sct. Hans	18	22	40	22
I alt	19	23	42	24

I dette afsnit gøres der både rede for de frugtsommelige indsidderker og for de frugtsommelige hjemmeboende kvinder. Dette gøres samlet, fordi de hjemmeboendes og indsidderkernes situation ofte mindede om hinanden. I begge tilfælde drejede det sig ofte om kvinder, der i forvejen havde et eller flere børn, og som ofte ernærede sig ved håndarbejde.

I nogle af tilfældene kan det være vanskeligt at bestemme om den rette betegnelse er hjemmeboende eller indsidderke. Det gælder eksempelvis i de tilfælde, hvor indsidderken boede hos et nært familiemedlem, for eksempel en bror eller en søster, hvilket måske var det nærmeste, de kom på at være hjemme. Eller som i tilfældet med søstrene Ane Andersdatter og Mette Kirstine Andersdatter, der efter faderens død blev indsidderker i deres eget barndomshjem, der var overgået til kommunen som fattighus i Gjurup.

– I Janderup

I Janderup er det hurtigt at beskrive den smule, vi ved om de ugifte mødre, som ikke var tjenestepiger på det tidspunkt, undfangelsen fandt sted. Det drejer sig kun om to. Den ene »havde ophold i Varde«, sandsynligvis hos barnets fader, da hun blev med barn.¹⁵⁹

Den anden var gårdmandsdatter på gården »Nørheboe« og sandsynligvis hjemmeboende på gården, da hun blev gravid. I hvert fald kan det konstateres, at hun ikke var draget ud som tjenestepige til andre sogne.¹⁶⁰

Begge de to kvinder blev ca. et år efter fødslen gift med den udlagte barnefader, der var deres forlovede og i øvrigt begge to tømrer. Den ene i Var-

158. De tilgrundliggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 3 (Janderup) og bilag 4 (Sct. Hans).

159. Det drejer sig om Nielsine Madsen (J17).

160. Det drejer sig om Johanne Jensdatter (J3).

de og den anden i nabosognet. Den sidste havde været soldat, da barnet blev født, og dette er forklaringen på, at brylluppet blev udsat.¹⁶¹

– I Sct. Hans

I den første periode, 1835-40, i Sct. Hans sogn har vi kendskab til tre undfangelser hos to kvinder, der ikke var tjenestepiger, da undfangelsen fandt sted.

Den ene kvinde var indsidderske i Bagterp, da hun blev gravid med sit tredje barn. Hun var indsidderske hos en daglejerfamilie, hvor hun siden sit andet barns fødsel havde levet af »Haandgierning«, ifølge folketællingen 1840. Muligvis var hun også indsidder samme sted, da hun blev gravid med sit andet barn, men det lader sig ikke verificere.¹⁶²

Den anden kvinde var enkekvind. Hun var daglejer og indsidderske hos sin søster og svoger i fattighuset i Gjurup, og her blev hun gravid to gange med to forskellige mænd. Begge børn døde kort efter fødslen.¹⁶³

I den anden periode, 1850-55, har vi kendskab til 17 undfangelser, der fordeler sig på 13 kvinder, der ikke var tjenestepiger, da undfangelsen fandt sted. Seks undfangelser fandt sted, mens moderen var indsidderske. 11 fandt sted, mens moderen boede hjemme. Heraf blev en også gravid, mens hun var indlagt på Hjørring sygehus.

Det er karakteristisk for såvel indsidderskerne som for de hjemmeboende, at det var deres andet, tredje, fjerde, femte eller sågar sjette barn, de blev gravide med. Kun for to af kvinderne, begge hjemmeboende, drejede det sig om deres første barn. De 11 andre havde i forvejen uægte børn.

Flere af dem boede i Gjurup. Således de to søstre Mette Kirstine (S41) og Ane Andersdatter (S15) fra fattighuset i Gjurup. Karen Pedersdatter (S29), der var indsidderske hos den udlagte barnefader, der i øvrigt var bror til de førnævnte søstres fader. Og Cecilie Marie Christensdatter (S21), der blev gravid med sit andet barn, mens hun boede hjemme hos sin fraskilte mor og dennes to søstre og børn i et hus nær ved de to andre netop nævnte.

De øvrige boede spredt over hele egnen. Marie Larsdatter (S40) blev således gravid med sit fjerde barn hjemme hos forældrene i Krustrup. Ellen Jespersdatter (S23) blev gravid med det andet og det tredje barn som ind-

161. Janderup og Billum sogne historie bd. III s. 177.

162. Det drejer sig om Ane Marie Pedersdatter (S4).

163. Det drejer sig om Kirstine Sørens datter (S7).

sidderske i fattighuset i Serritslev. Maren Thomasdatter (S37) »havde ophold i Harridslev« på den tid hendes fjerde uægte barn blev undfanget.¹⁶⁴ Og Andresine Kathrine Michelsen (S14) boede hjemme hos sin mor i Sønder Harridslev, da hun blev gravid fjerde gang. Femte og sjette gang var moderen død, men Andresine boede der fortsat.

Ved tidligere undfangelser havde samtlige disse kvinder været tjenestepiger. Nu, med undfangelse nummer to, tre eller fire, var de blevet indsidderske eller flyttet hjem til forældrene.

Nogle af de samme forhold kan man registrere i den sidste periode, 1875-80, i Sct. Hans, men med den forskel at der da var færre indsiddersker eller hjemmeboende, der blev gravide. Til gengæld blev de det flere gange. I alt er der registreret 20 undfangelser fordelt på syv kvinder. Fem af kvinderne betegnes som indsidderske. De fødte som sådanne 13 uægte børn.

To var hjemmeboende. Den ene var Karen Johanne Christensen (S75), der seks gange blev gravid, mens hun boede hjemme hos sin mor i Gjurup. Hun var datter af Karen Pedersen, der som nævnt ovenfor cirka 25 år før havde født datteren som ugift indsidderske hos den udlagte barnefader, altså Karen Johannes far.

Den anden hjemmeboende pige nøjedes med at få eet uægte barn. Hun boede hjemme hos forældrene, da hun blev gravid, og kort efter blev hun gift med den udlagte barnefader.

Ligheder og forskelle

Det er meget vanskeligt at sammenligne Sct. Hans og Janderup på dette område i og med, at der kun eksisterer to tilfælde af svangre hjemmeboende eller svangre indsiddersker i Janderupundersøgelsen.

Det eneste man kan sige er, at undersøgelserne viser, at der i Sct. Hans og omegn har eksisteret livsformer, som ikke var tilstede i Janderup sogn. Jeg tænker her på de indsiddersker eller hjemmeboende kvinder, der den ene gang efter den anden blev gravide og fødte uægte børn.¹⁶⁵

I Janderup var det i begge tilfælde tale om pigernes første fødsel, og de blev begge senere gift med den udlagte barnefader.

I Sct. Hans sogn har jeg registreret tre lignende tilfælde, alle tre hjemmeboende piger, en fra hver periode. Nemlig gårdmandsdatteren fra den før-

164. Tornby kirkebog Niels Marinus Thomsen født 18. marts 1858.

165. Nogle af disse undersøges nærmere i kap.14.

ste periode, Ane Marie Jensdatter (S3), der to måneder efter at have født sit første barn giftede sig med barnets fader. Og Lise Sørensen (S33), gårdmandsdatter fra Aastrupmark, der ligeledes blev gravid med sit første barn, mens hun boede hjemme på gården. Hun blev imidlertid ikke gift med den udlagte barnefader, men med sønnen fra nabogården, to år efter fødslen.

I den sidste periode var der også en hjemmeboende kvinde, Ane Kathrine Nielsen (S49), der blev gravid første gang og efterfølgende gift med den udlagte barnefader. Også hun var gårdmandsdatter.

Disse tre tilfælde minder en del om de to kendte tilfælde i Janderup. Det var første gang, de var gravide, de blev alle senere gift, – og kun i det ene tilfælde med en anden end den udlagte barnefader. Og de kom overvejende fra nogle lidt bedre stillede hjem, idet de fire af dem var gårdmandsdøtre.

Den store forskel imellem de to sogne er, at hvor denne type af uægte-skabelige undfangelser var den typiske i Janderup, så var den yderst sjælden i Sct. Hans.

Ikke i absolutte tal, her var der stor overensstemmelse de to sogne imellem. Men i Sct. Hans udgjorde disse kvinder en uendelig lille del af samtlige svangre hjemmeboende og indsiddersker.

Det var helt andre vilkår, der gjorde sig gældende for de 19 andre gravide indsiddersker eller hjemmeboende kvinder i Sct. Hans.

Jeg vil i det følgende nærmere undersøge disse for at se, om der kan ud-
drages generelle karakteristika.

Besvangrede indsiddersker og hjemmeboende med mange uægte børn

For de 19 øvrige kvinder, der blev gravide som enten indsidderske eller hjemmeboende, gjaldt det for de 18 af dem, at de fik flere end et uægte barn.

Alt i alt fødte disse kvinder 62 uægte børn, hvilket giver et gennemsnit på 3,4 uægte børn pr. kvinde.

For halvdelen gælder det, at de havde været tjenestepige, da de blev gravide med det første eller de første børn. Og flere var blevet frugtsommelige, mens de var tjenestepiger på store gårde i omegnen. Ikke mindst på Aastrup hovedgård. Det gælder for ikke mindre end fem af dem, altså ca. 25%.

Undersøger man disse ugifte mødres sociale baggrund, opdager man, at de kom fra samfundets laveste sociale lag. Fem af dem var selv uægte børn, derudover var der to, der ikke havde haft fornøjelse af deres far, idet han havde forladt barndomshjemmet, da de var små. Altså syv kom fra hjem

med kun en (kvindelig) forsørger. Seks kom fra husmandshjem, fem kom fra daglejer/arbejdsmandshjem, en enkelt fra et snedkerhjem, og endelig var der en, hvis baggrund vi ikke kender.

Otte af disses barndomshjem, ved vi med sikkerhed, modtog fattighjælp.

Efter den anden eller tredje fødsel slog de fleste af disse kvinder sig ned, enten i barndomshjemmet, hvis det var muligt, eller de lejede sig ind på et værelse eller en seng. Og her blev de ret hurtigt gravide igen.

De fleste af dem slog sig ned i Sct. Hans sogn. Det gjaldt både dem, der var hjemmehørende i sognet, og dem, der kom fra andre steder. En del af dem boede i Gjurup, andre i Bagterp, Bagterphede og i Krustrup.

Undtagelsen er Ellen Jespersdatter (S23), der af sin hjemkommune blev placeret i Serritslev fattighus og ligeledes Maren Thomasdatter, der af sin hjemkommune blev placeret i Tornby Hospital (fattighus). Andresine Kathrine Mikkelsen (S14) slog sig ned hos sin mor, der boede i Harritslev sogn, i et hus tæt ved Aastrups marker.

Skulle man finde et ord, der bedst kendetegner alle disse kvinder, må det blive fattigdom. 13 af dem modtog på et eller andet tidspunkt en eller anden form for fattighjælp. For nogle var det permanent støtte, for andre var det midlertidig hjælp. Derudover tjente de lidt ved håndgerning og daglejerarbejde.

Fem af dem blev senere gift med den udlagte barnefader til et af deres børn, men det har ikke nødvendigvis kunnet holde fattigdommen borte. En blev hurtig efter skilt igen og kom derefter på fattighjælp. To familier fik fattighjælpsstøtte, den ene blev placeret på fattiggården, hvor ægteparret blev ved med at producere børn. Af de to resterende blev den ene husmandskone i Bagterp, den anden flyttede med familien syd for Limfjorden.

Sammenfatning om den seksuelle adfærd før ægteskabet

Helt overordnet kan vi konstatere, at det mest udbredte var, at de ugifte mødre i vore to sogne blev gravide som tjenestepiger.

Den store forskel består i, at så mange flere tjenestepiger blev gravide i Sct. Hans og dertil, at en forholdsvis stor gruppe i Sct. Hans også blev gravide, når de foretog sig andet end at være tjenestepiger. En tredjedel blev gravide som indsiddersker eller mens de boede hjemme.

Hvad de frugtsommelige tjenestepiger i Sct. Hans angår, så fandt undfangelsen for de fleste piger sted, mens de var i tjeneste på egnens største gårde, der ser ud til at have tiltrukket nogle af egnens fattigste piger. Her

blev de kæresten med karlene, hvilket oftere førte til graviditet end til giftermål. Alt sammen i modsætning til Janderup.

Hertil kan vi tilføje eksistensen af indsiddersker- og fattigmiljøer i Sct. Hans, hvor kvinderne fødte flere uægte børn. Også i modsætning til Janderup sogn, hvor lignende miljøer ikke kan dokumenteres.

Det høje fødselstal af uægte børn i Sct. Hansundersøgelsen skyldes, at mange flere ugifte kvinder blev gravide her, men også at de blev det op til flere gange.

Undersøgelserne fra Janderup og Sct. Hans sogn viser således overensstemmende resultater med de iagttagelser, en række meddelere skildrede i deres indberetninger til fængselspræsten Hafstrøm i 1880'erne. Næmlig at:

- Det var de fattigste piger, der fødte de fleste uægte børn.
- Det var især på store gårde, at der blev avlet uægte børn.

For Hafstrøm var forklaringen enkel – det handlede om moral, eller rettere mangel på samme. Han var ikke i tvivl om, at det var de fattigste, der var de mest usædelige mennesker, og at der på de store gårde stort set ikke fandtes hæmninger blandt tjenestefolkene. Han var entydigt fordømmende heroverfor og mente, at der burde sættes en stopper for det. Nøgleordene var for ham oplysning og opdragelse – både af de unge, men også af herskaberne, som han mente burde skærpe kontrollen med deres tjenestefolk.

Undersøgelsesresultaterne fra Janderup og Sct. Hans er ligeledes overensstemmende med andre sogneundersøgelser i Skandinavien, der også viser, at det oftest var de fattigste landbodøtre, der fik uægte børn. Hvorfor vi kan konkludere bagud og sige, at dette viser, at disse i hvert fald nogle steder i landet havde et aktivt seksualliv, før de blev gift.

Om et aktivt seksualliv var noget, der især kendetegnede de fattiges døtre og ikke gårdmandsdøtrene, kan undersøgelsen imidlertid ikke fortælle os noget om. Muligvis har dette intet med forskel i den førægteskabelige seksualaktivitet at gøre, men er udelukkende en afspejling af det forhold, at det var lettere for gårdmandsstandens døtre at blive gift, end det var for husmands – og daglejerdøtrene. Først og fremmest fordi gårdmandsdøtrene kunne forvente økonomisk hjælp fra forældregenerationen til at etablere familie og bosætte sig. Man må formode, at dette ikke mindst gjaldt, hvis datteren var kommet i omstændigheder.

Man kan også forestille sig, at de bedre bemidlede gårdmænd betalte deres døtres barselsophold i et sogn langt væk fra deres eget, således at det

uægte barnebarns fødsel ikke blev registreret af den lokale præst i kirkebogen. Imod dette taler imidlertid det faktum, at præsterne fra omkring midten af århundredet var pålagt at indskrive fødslen i kirkebogen, selv om fødslen havde fundet sted langt derfra. Da netop gårdmandsdøtrene, meget oftere end husmands- og daglejerdøtrene boede hjemme og hjalp til på gården, indtil de blev gift, ville undfangelsen således have fundet sted i hjemsognet og derved ville det også blive registreret i hjemsognets kirkebog. I princippet. I virkeligheden kan vi ikke med sikkerhed sige, hvor mange uægte fødsler præsten undlod at registrere, muligvis i samråd med den svangre piges far.

Graviditet lig med ægteskab?

At det var de fattiges døtre, der fik uægte børn, kan man finde flere gode grunde til. Grunde, der bunder i pigernes hele sociale situation, mere end de bunder i de fattige tjenestepigers medfødte hang til usædelighed, sådan som fængselspræsten Hafstrøm mener.

Et af mine grundlæggende, forskningsmæssige udgangspunkter for denne undersøgelse var, at alle landbopiger ønskede at blive gift, herunder også husmandsdøtrene, daglejerdøtrene og de ugifte mødres døtre. Forudsætningen for at blive gift er imidlertid, at man finder sig en kæreste. Magesøgningen var således dengang, som i dag, en vigtig del af ungdomslivet. Men måden, den blev praktiseret på, var i modsætning til i dag i udpræget grad klassebestemt.

Den svenske historiker Marie Lindstedt Cronberg stiller sig selv spørgsmålet: Hvorfor gik pigerne i 1700-tallet overhovedet i seng med mænd, når følgerne og straffen var så hård? Samtidig påviser hun ud fra samtidigt retsmateriale, at det tit var pigerne, der krøb op i sengen til mændene. Hun påpeger således, at 1700-tallets tjenestepige var seksuelt aktiv og ikke bare et offer, der blev udnyttet eller voldtaget.

Næsten samme spørgsmål kan man stille om 1800-tallets fattige, danske landbopiger. Lejermålsstraffen forsvandt i løbet af århundredet, men de økonomiske følger af at få et barn var, som det senere vil fremgå, for den fattige kvinde næsten ubærlige. Så hvorfor gik hun jævnligt i seng med kæresten, når hun vidste, at følgerne meget nemt kunne blive (endnu) et uægte barn?

Ifølge Marie Lindstedt Cronberg ligger en del af svaret i den overordnede kategorisering af datidens kvinder, som hun fremstiller således:

1. Døtre af bønder eller borgere: Kvindernes funktion var at ejendomsoverføre. Kvindernes ægteskab var et anliggende for hele familien. Hun var tvunget at værne om sin uskyld for at blive gift.
2. Proletarpiger på landet og i byen: Ingen ejendom at overføre. Kvinden selv blev tvunget til at finde frier. En graviditet ledte ofte til ægteskab. Synet på seksuel kontrol/selvkontrol bliver ambivalent.¹⁶⁶

Hvis graviditet normalt førte til ægteskab, er det ikke så sært, at tjenestepigerne var seksuelt aktive. Det kunne betragtes som deres lige vej til at få sit eget hjem. At kæresten inden da kunne nå at forføje sig langt væk, er så en anden sag.

Det har ikke været muligt inden for dette forskningsprojekts rammer at undersøge omfanget af gravide brude i de to sogne, hvilket kunne indikere, om det også her forholdt sig således.

Men undersøgelsen har vist, at der var mange flere »proletarpiger«¹⁶⁷ i sognet med de mange uægte fødsler og at det almindelige var, at piger og karle blev kærestes som tjenestefolk. Ofte var de begge i tjeneste på den samme gård, eller på to gårde i nærheden af hinanden. Kæresteforholdet indebar, at parterne havde et seksuelt forhold, hvilket næsten uvægerligt, på et eller andet tidspunkt, ville føre til en graviditet.

Forventningen om kommende bryllupsklokker – og selvfølgelig også den naturlige lyst – kunne meget vel være incitamentet for pigernes seksuelle aktiviteter. Og det var først i det øjeblik, at karlen svigtede disse forventninger, at hun i stedet for at få en ægtemand fik et barn.

Man skulle således mene, at det var meget op til karlenes adfærd på en egn, om der blev født mange uægte børn eller ej. Den norske forsker Michael Drake formulerer det på den måde, at det afgørende for andelen af uægte børn synes at have været andelen af mænd, som stak af, når pigen blev gravid.¹⁶⁸ Spørgsmålet er så hvorfor de stak af, og hvorfor flere stak af i 1850 end i generationen før.

Man kan forestille sig, at de mange uægte børn i Vendsyssel også havde noget at gøre med den type karle, der fik fæste på de store gårde. Gårde, der op igennem århundredet havde et stadigt stigende arbejdskraftbehov. Vi kan konstatere, blandt andet ud fra Mikkel Christensens erindringer og ud fra de hændelser, der fandt sted på flere af Sct. Hans' store gårde, at tje-

166. Marie Lindstedt Cronberg s. 182.

167. Jævnfør Marie Lindstedt Cronbergs betegnelse ovenfor.

168. Michael Drake s. 61.

nestekarlene der ikke udviste stor interesse i at binde sig i et ægteskab. Ingen af de her registrerede udlagte barnefædre fra sognets største gårde giftede sig efterfølgende med deres barns moder.

Samtidig fremgår det, at tjenestefolkene på disse store gårde nød større frihed, end de gjorde på de mindre gårde.

Den lokale kontrol

Hermed er vi inde på det, som S.M. Hafstrøm syntes, at der var for lidt af, nemlig omgivelsernes kontrol med de unge mennesker.

Kontrollens betydning for adfærd og dermed også for antallet af uægte graviditeter er Marie Lindstedt Cronberg også inde på i sin afhandling om »Ogifte mødrar på svensk landsbygd 1680-1880«.

Hun opererer med tre typer af holdnings – og kontrolinstanser, nemlig:

- Staten, som slipper en stor del af kontrollen i løbet af 1800-tallet i og med at de seksuelle relationer mellem ugifte gradvist afkriminaliseres.
- De lokale autoriteter, som hun til gengæld mener forstærkede kontrollen i løbet af 1800-tallet. Her tænkes der på præster, degne, sognefogeder, herredsfogeder, måske også amtmænd. De er forbindelsen til øvrigheden samtidig med, at de er lokalt forankrede og de kan være vældig restriktive.
- Sædvane i lokalsamfundene, som varierer, og hvor kontrollen mindskes i og med, at landsbykollektiverne spredes/ophæves, og proletarisering-processen går i gang.

Præcis hvordan disse kontroller udformes, påpeger Marie Lindstedt Cronberg, har stor betydning for de unge menneskers liv.¹⁶⁹

I den forbindelse er det værd at bemærke, at det var nemmere for de uformuendes børn at unddrage sig lokalsamfundets kontrol. De kunne tage tjeneste på egne langt væk fra hjemegnen, eller på gårde, hvor kontrollen ikke var så streng. Det gjaldt såvel sønnerne og døtrene fra husmandsklassen og nedefter, at de blev tjenestefolk fra en ganske ung alder og således tidligt havde mulighed for at bevæge sig væk fra hjemegnens og familiens autoriteter. I Sct. Hans sogn viste sogneundersøgelsen en meget stor mobilitet af tjenestefolk ud og ind ad sognet, og man kunne registrere, at skaren af tjenestefolk steg kraftigt i løbet af århundredet.

169. Marie Lindstedt Cronberg s. 17.

I Janderup sogn så vi derimod, at mange gårdmænd og husmænd havde deres voksne børn boende derhjemme, hvor de fungerede som stedets arbejdskraft. Man kan forstille sig, at kontrollen med disse hjemmeboende unge var nemmere at praktisere.

Derimod har jeg ikke kunnet påvise, at kirken eller de forskellige præster skulle have større betydning eller nyde større autoritet i Janderup end i Sct. Hans sogn. Ej heller var der betydningsfulde religiøse vækkelser eller lignende i Janderup, hvorfor vi må lade denne forklaringsmodel ude af betragtning.

I det hele taget kan jeg ikke ud fra mine undersøgelser bevise, at de lokale autoriteter var strengere i deres kontrol af de unges udskejelser i Janderup end i Sct. Hans. Ej heller kan jeg dokumentere forskel i lokalsamfundenes sædvane og i de herskende æresbegreber.

Men jeg kan påvise de ovenfor nævnte forskelle i de ugifte mødres sociale baggrunde og de forskellige omstændigheder, hvorunder de blev frugtsommelige. Dette sammenholdt med den befolkningsmæssige udvikling, der fandt sted i Sct. Hans, og som ikke fandt sted i Janderup, mener jeg indikerer, at en proletariseringsproces fandt sted i Sct. Hans og omegn, og at denne startede i årene før århundredets midte med stor mobilitet og et stort befolkningsoverskud af fattige på egnen til følge.

Hvordan dette påvirkede de unges seksuelle adfærd, skal jeg ikke gætte på her. Det forekommer derimod rimeligt at fastslå, at den højere koncentration af uformuende unge også har betydet flere karle og piger, der ikke havde det økonomiske grundlag for at stifte familie.

I hvert fald førte kæresteri og graviditet blandt tjenestefolkene ikke nødvendigvis til ægteskab i Sct. Hans, hvorimod dette forholdsvis ofte var tilfældet i Janderup. Om man deraf kan udlede, at der var flere »gentlemen« i Janderup og modsat flere »drønnerter« blandt karlene i Sct. Hans er usikkert. Men vi kan konstatere, at forældrene til de uægte børn i Sct. Hans ofte var tjenestefolk på de store gårde, da undfangelsen fandt sted, og at tjenestepigerne der hørte til egnens fattigste piger. De økonomiske muligheder for at sætte bo var ganske givet dårligere for disse forældre end for de tilsvarende unge i Janderup.

Dertil kommer endnu en kendsgerning, nemlig at der i Sct. Hans og omegn fandtes steder, hvor indsiddersker og hjemmeboende kvinder flere gange blev gravide med uægte børn.

Sådanne steder fandtes ikke i Janderup. Dette indikerer, at der muligvis var steder med helt andre normer og sæder i Sct. Hans, end der var i Janderup. Man kan forestille sig, at miljøer med mange uægte børn og enlige

forsørgere betød, at der ikke blev set ned på disse, og at dette kunne virke selvforstærkende, således at der flyttede endnu flere ugifte mødre og uægte børn til sognet.

Eller også drejer det sig igen om de økonomiske muligheder, der gaves den enlige mor, nemlig at det i Sct. Hans var muligt, også for en enlig mor, at få tag over hovedet selv om det var nok så ringe et tag. Dette var ikke mindst nødvendigt, når fødslen nærmede sig. Herom i det følgende kapitel.

KAPITEL 9

Fødeomstændigheder

»(Derpaa) tjente hun fra først i Januar Maaned til 1. Mai forrige Aar hos Forpagter Severin i Harritslev, hvilken Tjeneste hun maatte forlade fordi hun var bleven besvangret af Ungkarl Morten Mikkelsen. Indtil nogen Tid efter at hun havde født sit Barn opholdt hun sig hos Christen Kjeldsen i Høiene St. Olai Sogn, hvorfra hun som tidligere omforklaret kom i Tjeneste hos Pastor Schjøtt omtrent 8 Dage ind i December Maaned forrige Aar«, ¹⁷⁰

En ting er at blive gravid. En anden at føde barnet. De fleste var blevet gravide som tjenestepiger, men det var ikke på tjenestepigepladsen, at de fødte deres barn. Den måtte de forlade, ligesom den ovenfor omtalte Karen Sophie Johannesdatter (S30). Hun fortæller politimesteren i Vennebjerg herred, at hun derpå opholdt sig i »nogen Tid« hos Christen Kjeldsen i Sct. Olai Sogn, hvorefter hun kom i tjeneste igen.

Jeg vil i følgende undersøge, hvor dette ophold i »nogen Tid« kunne være. Eller, sagt med andre ord, vil jeg i dette kapitel se nærmere på, hvor de ugifte mødre barslede. Endvidere skal der med udgangspunkt i Janderup og Sct. Hans undersøges, om der også på dette område kan registreres geografiske forskelle, som måske også kan være en del af forklaringen på den store forskel i antallet af fødte uægte børn egnene imellem.

Man kan som udgangspunkt opstille to overordnede grupper af fødende, ugifte kvinder i sognene. Den første gruppe består af dem, der barslede i sognet, fordi deres familie boede her. De var med andre ord taget hjem for at føde. Den anden gruppe består af piger, der ikke havde familiemæssig tilknytning til sognet, men som af den ene eller anden grund barslede her. Disse grunde vil den følgende undersøgelse nærmere belyse.

Undersøgelsens første del er disponeret kronologisk. Den statistiske fordeling af de steder, kvinderne fødte, bliver her præsenteret i de tre femårsperioder.

I undersøgelsens anden del er udgangspunktet de forskellige udledte fø-

170. Forhør af Karen Sophie Johannesdatter(S24). Vennebjerg Herred Politiprotokol 1853 B 27 A. p. 291 B . LAN.

desteder og de karakteristika, der kan udledes om de kvinder, der fødte hjemme hos forældrene, de, der fødte som fastboende indsidderker, eller de, der fødte, som det, jeg kalder, midlertidige eller barslende indsidderker.

Denne del af undersøgelsen indeholder også et afsnit, der nærmere prøver at indkredse mulige barselssteder i og omkring Sct. Hans sogn, og en enkelt kvindes barselsophold, nemlig Karen Sophie Johannesdatters, vil blive yderligere beskrevet.

Endelig berettes der om de få piger, der fødte på tjenestepigestedet og herunder Else Marie Jensdatters (S24) fødsel i dølgsmål på Aastrup hovedgård.

Undersøgelsen slutter af med en kort redegørelse om datidens jordemødre og fødselshjælp.

Fødestederne fordeler sig overordnet således:

Tabel 9,1. *Uægte børns fødested fordelt efter moderens opholdssted under fødslen.*¹⁷¹

Sogn	I alt	Hos forældre	I %	I lejet logi	I %	På tjenestestedet	I %	Ikke præciseret	I %
I Janderup	15	12	80,0	0	0,0	0	0,0	3	20
I Sct. Hans	144	67	46,5	61	42,3	9	6,2	7	4,8
I alt	159	79	49,6	61	38,3	9	5,6	10	6,2

Fødestedet er først og fremmest bestemt ud fra præstens opgivelse i kirkebogen. Desværre var præsterne ikke altid lige præcise i deres stedsangivelse. Men hvis der for eksempel i kirkebogen står, at Ane Kirstine Christensdatter fødte i Hylderslev, og jeg i øvrigt ved, at hendes forældre boede i Hylderslev, så har jeg skønnet, at hun har været hjemme at føde hos sine forældre.

Undersøgelsen bygger på i alt 159 fødsler, fordelt på 94 kvinder. Det er mange, hvorfor jeg for Sct. Hans vedkommende har valgt især at beskrive omstændighederne ved de fødsler, der rent fysisk fandt sted i Sct. Hans sogn.

Det vil klart fremgå, hvornår analysen bygger på samtlige 144 fødsler i

171. De tilgrundliggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 3 (Janderup) og bilag 4 (Sct. Hans).

og omkring Sct. Hans og hvornår den udelukkende bygger på de fødsler, der rent fysisk fandt sted i Sct. Hans sogn.

I Janderup

I alt er der registreret 18 uægte fødsler fordelt på 17 kvinder i Janderup sogn. De tre går fra, da jeg ikke har kunnet identificere mødrenes baggrund og derfor heller ikke kan vide, om de fødte hjemme eller ej. Tilbage bliver altså 15 fødsler.

På Janderupeggen var det mest almindelige at føde hjemme hos forældrene. Det skete ved 12 af de her registrerede uægte fødsler, fordelt på 11 kvinder, dvs. i 80% af tilfældene. De fleste havde været tjenestepiger, da de blev gravide, men vendte altså hjem før fødslen gik i gang. Det gjaldt både for de piger, der kom fra Janderup og for de piger, der kom fra andre sogne. Det drejer sig om otte tjenestepiger, hvoraf de fem kom fra Janderup og de tre fra andre sogne. En var hjemmeboende, både da hun blev gravid, og da hun fødte, og tre ved vi ikke, hvad lavede, da de blev gravide, men de fødte hjemme hos forældrene.

Tre vendte ikke hjem for at føde. To af dem var piger fra andre sogne. Den ene, Elisabeth Jessen (J8) havde været tjenestepige i Janderup, men i stedet for at vende hjem til Hemmet sogn, hvor hun kom fra, drog hun til Varde, hvor barnefaderen boede. Sandsynligvis boede de sammen, da barnet blev født. I hvert tilfælde blev de gift cirka en måned efter barnets fødsel, samme dag som barnet blev døbt.

De bosatte sig i Kræmmergade i Varde, hvor man finder familien i folketællingen 1860. Hans Conrad var da 39 år og stenhugger. Elisabeth var 30 år og de havde to døtre på seks og fire år.¹⁷²

Den anden pige hed Nielsine Madsen (J17), og hun havde også en kæreste i Varde, som hun senere blev gift med. Hun var blevet gravid i Varde, fødte i Janderup og drog derefter tilbage til Varde, hvor hun et år efter blev gift med kæresten, en tømmersvend fra Varde by. Hvorfor hun lige tog til Janderup for at føde, har jeg ikke kunnet finde nogen forklaring på.

For begge disse to kvinder gælder, at de muligvis havde fundet bedre fødemuligheder end hjemmet kunne tilbyde. I hvert fald Nielsine kom fra meget fattige kår, nemlig fra fattighuset i Brøndum sogn. Der er også den mulighed, at forældrene ikke eksisterede mere. Ingen af de to kvinders fæ-

172. Varde Ft.1860.

dre var forlovere ved deres bryllup, hvilket indikerer, at de muligvis ikke levede mere.

Den sidste pige Mette Kirstine Nielsen (J15) fødte på Søvigmark. Hendes mor boede med en ny mand i Hylderslev, og en moster boede i Kærup. Sandsynligvis fødte Mette ved nogle af familien, eller ved venner til familien. Søvigmark lå ikke langt fra Kærup, hvor Mette var vokset op.

Der kan være flere gode grunde til, at mødre ikke vendte hjem til forældrene for at føde. Forældrene kunne være døde, det kunne være, at de ikke ønskede at lægge hus til fødslen, eller måske ønskede pigen at være i nærheden af barnefaderen under og efter fødslen.

Det vigtigste i denne sammenhæng er at slå fast, at det drejede sig om undtagelser. Langt de fleste ugifte mødre, registreret i Janderupundersøgelsen, fødte hjemme hos forældrene.

Der kan ikke udledes forskelle over tid i dette fødselsmønster. Det almindelige var at føde hjemme såvel i 1830'erne som i 1870'erne

Den gennemsnitlige fødealder blandt de ugifte mødre var i Janderup 24,7 år.¹⁷³

Vidner

»Angivet som Barnefader Soldat Jens Christensen fra Baun i Alslev Sogn i Overværelse af Gaardmændene Peder Hansen og Hans Eskesen i Nørheboe«¹⁷⁴

Et fænomen i Janderup, som jeg ikke har registreret i Sct. Hans, er de såkaldte vidner. Efter at have skrevet navnet på den udlagte barnefader i kirkebogen skrev præsten derpå en sætning om at denne angivelse var bevidnet af : – hvorpå fulgte to mænds navne. Denne praksis var ret konsekvent ved de uægte fødsler i Janderup op til cirka 1840, hvorefter det stopper.

Om det er selve praksis med vidner der ophører, eller det kun er registreringen i kirkebogen, kan man ikke vide.

Vidnerne i Janderup var som oftest gårdmænd, og de boede i nærheden af fødestedet. I det ovenfor citerede tilfælde var den ene af vidnesmændene svoger til pigen, der fødte.

Vidneskikken kan ses som et udtryk for, at man i Janderup tog udlægelsen af barnefaderen alvorligt. Det var en alvorlig sag at blive udlagt som barnefader. Det var en angivelse, og vidnerne bekræfter angivelsens rigtighed.

173. De ugifte mødres fødselsalder i Janderup er opremset i bilag 5.

174. Janderup kirkebog fødte mandkøn 1837.

Det fremgår ikke, hvornår de optrådte som vidner, om det var under fødslen og således en del af den praksis, hvor jordemoderen under veerne pressede pigen til at fortælle, hvem der var faderen, eller om det var under fødselsanmeldelsen hos præsten.

I Sct. Hans

I Sct. Hans ser billedet mere broget ud. Også her kom nogle kvinder hjem for at føde, eller de havde boet hjemme hele tiden. Andre blev i sognet og fødte som indsiddersker, et fænomen, jeg ikke har registreret i Janderup.

I Sct. Hans kan man tale om to former for fødende indsiddersker.

Der var de kvinder, der i forvejen boede i sognet som indsiddersker. Dem stødte vi på allerede, da de blev gravide, hvor de, som vist i afsnittet om undfangelsesomstændigheder, ofte boede med flere uægte børn omkring sig og levede af håndarbejde og fattigunderstøttelse.

Men der var også en anden type af indsiddersker, nemlig dem, der kun var i sognet for en kort periode. De er i kirkebogen ofte registreret som »Indsidderske«, eller som havende »Ophold hos«, eller være »til Huse hos«.

De var kun i sognet i en kortere eller længere periode, nemlig omkring fødselstidspunktet. Man kunne således kalde dem for barslende indsiddersker.

1835-40

I den første periode er der registreret 15 uægte fødsler fordelt på 12 kvinder. Alle fødsler fandt sted i Sct. Hans sogn. Heraf går to fra, da vi ikke kender den familiemæssige baggrund tilstrækkeligt. Fødslerne fordeler sig således:

Tabel 9,2. *De ugifte mødres opholdssteder under fødslen i Sct. Hans 1835-40.*¹⁷⁵

Hjemme hos forældrene	Fastboende indsidderske i lejet logi	Barslende indsidderske i lejet logi	På tjenestestedet	Ikke angivet	I alt
5	4	3	1	0	13

Fem kvinder fødte hjemme hos forældrene, hvilket vil sige 38%. En betragtelig mindre andel fødte hjemme i Sct. Hans end i Janderup.

175. De tilgængelige personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 4.

De, der gjorde, kom alle fra Bagterp by, og for dem alle gjaldt det, at dette var deres første uægte barn, og at de kun fik dette ene uægte barn. Det var fire husmandsdøtre og en gårdmandsdatter. Disse kvinder har ligheder med de tilsvarende hjemmefødende kvinder i Janderup derved, at de typisk kun fik dette ene uægte barn, og at de ikke kom fra de allerfattigste miljøer. Man kan forestille sig, at det var piger fra hjem, der havde råd til og mulighed for at have en voksen datter gående hjemme i en periode og muligvis også til at tage vare på det lille barnebarns første år.

Den gennemsnitlige fødealder for disse fem kvinder var 25,8 år.¹⁷⁶ Den var således lidt højere end i Janderup men ikke mere, end at vi for begge egnes hjemmefødende ugifte piger kan slå fast, at den gennemsnitlige fødealder var omkring midten af tyverne.

En sidste lighed mellem disse hjemmefødende kvinder fra Sct. Hans' første periode og de hjemmefødende kvinder i Janderup er, at de fleste af dem senere blev gift. Det gjorde fire, heraf den ene med den udlagte barnefader.

Ved tre af fødslerne var mødrene indsidderker i barselsperioden.

Ane Marie Pedersdatter (S4), der kom fra Vrejlev sogn, fødte sit første uægte barn som indsidderke på gården Golde nær Aastrup Hovedgård, hvor hun havde været tjenestepige forinden. To andre piger fra fjernereliggende byer (Uggerby og Lønstrup) fødte begge som indsidderker i umiddelbar nærhed af deres tidligere tjenestepigested. Disse tre var i gennemsnit 28,3 år, da de fødte, altså lidt ældre, end deres hjemmefødende medsøstre. De to af pigerne fik kun dette ene uægte barn. Den tredje, Ane Marie, fik to mere. De var alle tre husmandsdøtre.

Ved fire af fødslerne var mødrene to fastboende indsidderker, der også havde været indsidderker da de blev gravide. Det drejer sig om enken Kirstine Sørensdatter (S7), der var indsidderke i fattighuset i Gjurup og som der fødte to uægte børn. Og det var den ovenfor omtalte Ane Marie Pedersdatter fra Vrejlev, der havde født sit første barn på gården Golde. Hun blev derpå fast indsidderke hos en husmand- og daglejerfamilie i Bagterp by og her fødte hun i årene efter uægte barn nummer to og tre.

De var ikke længere helt unge, da de fødte, og begge havde født før. Kirstine var 39 og 42 år gammel de to gange hun fødte, og Ane Marie var tilsvarende 31 og 35 år. Det var kvinder, der var ude over den typiske tjenestepigealder, som sandsynligvis ikke mere havde levende forældre og som havde bosat sig og forsøgte at forsørge sig selv. Kirstine var enkekvind, og til folketælleren opgav hun i 1840 at være daglejerske. Ane Marie arbejdede

176. De ugifte mødres fødselsalder i Sct. Hans kan ses i bilag 6.

med »Haandgjerning«¹⁷⁷ og giftede sig kort efter det tredje uægte barns fødsel med den udlagte barnefader, en 63 år gammel husmand, der boede tæt ved.

Begge var de indsiddersker i nogle af sognets allerfattigste områder.

Kun en var tjenestepige, da hun fødte, nemlig hos gårdmand Anders Mørk i Gjurup, der ikke var den udlagte barnefader.

1850-55

I den mellemste periode er der registreret 68 fødsler fordelt på 33 kvinder. Ved to af dem har det ikke været muligt at præcisere fødestedet, hvorfor de udgår af undersøgelsen. Cirka halvdelen, nemlig 33 af fødslerne fandt sted i Sct. Hans sogn. De øvrige fordelte sig jævnt i nabosognene hele vejen rundt om Sct. Hans. Samtlige fødsler fordeler sig således:

Tabel 9,3. *Samtlige ugifte mødres opholdssted under fødslen i Sct. Hans og omegn 1850-55.*¹⁷⁸

Hjemme hos forældrene	Indsidderske i lejet logi	På tjenestestedet	Andet	I alt
33	28	5	0	66

Vi kan konstatere, at omfanget af uægte fødsler er vokset meget siden den foregående femårsperiode, og at det var nogenlunde lige brugt at føde hjemme, som at føde som indsidderske.

Grupperingen af disse fødsler er imidlertid mere kompliceret end tallene lader ane. Kigger man for eksempel nærmere på de 28 indsidderskerfødsler viser det sig, at disse fordeler sig på 14 meget omkringflyttende kvinder.¹⁷⁹ Ingen af dem blev et sted og fødte deres børn der, tværtimod flyttede de fra sogn til sogn og fødte deres børn som skiftevis det ene og det andet. Et eksempel er Ane Andersdatter, der fødte sit første barn derhjemme, det andet barn »til huse« i Rakkeby, det tredje barn som indsidderske i Høgsted og det fjerde barn som fattiglem i barndomshjemmet i Gjurup.

Den samme kvinde kan således meget vel være at finde i gruppen over dem, der fødte hjemme, og i gruppen over dem, der fødte som indsidderske.

177. Folketælling 1840. Sct. Hans.

178. De tilgrundliggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 4.

179. Bilag 7 er en fortegnelse over disse 14 kvinder.

Disse 14 kvinder fødte tilsammen i alt 39 børn, altså knap tre per kvinde i gennemsnit. De 28 af disse børn blev født, mens moderen var enten fast eller blot midlertidig, d.v.s. barslende indsidderske. Elleve børn, typisk de første, fødte kvinderne hjemme hos deres forældre.

Undersøger man de fødsler nærmere, som udelukkende fandt sted inden for Sct. Hans' sognegrænser, fordeler disse sig således:

Tabel 9,4. *Ugifte mødres opholdssted under fødslen udelukkende i Sct. Hans sogn, 1850-55.*¹⁸⁰

Hjemme hos forældrene	Fastboende indsidderske i lejet logi	Barslende indsidderske i lejet logi	På tjene-stedet	Andet	I alt
18	1	9	5	0	33

De 18 fødsler i hjemmene i Sct Hans fordeler sig på 11 kvinder.

Men i forhold til de kvinder, der i perioden 1835-40 fødte hjemme, er der sket store ændringer i denne gruppe af fødende, ugifte kvinder.

Faktisk ser det ud til, at de fleste af de kvinder, der fødte hjemme hos forældrene i Sct. Hans sogn i perioden 1850-55, kom fra sognets allerfattigste hjem. Det drejer sig om søstrene Ane og Mette Kirstine Andersdatter (S15 og S41), og deres kusine Mette Marie Christensen (S42), som de delte barndomshjem med. Tilsammen fødte disse tre kvinder syv uægte børn i fattighuset i Gjurup. Ligeledes et andet søskendepar, nemlig to af daglejer Lars Espensens døtre fra Krustrup mark, Caroline og Marie (S20 og S40). De fødte tilsammen fire børn hjemme hos deres forældre. Disse fem kvinders hjem figurerede jævnligt som faste modtagere af fattighjælp i fattigvæsenets protokoller.

Til nogenlunde samme kategori hørte Cecilie Marie Christensen (S21), der også fødte to børn hjemme hos sin fraskilte mor i barndomshjemmet i Gjurup, og Mette Marie Mortensdatter (S43), der fødte sit uægte barn i forældrenes daglejerhjem i Bagterp.

Det var således syv kvinder, der tilsammen fødte 14 børn i nogle af sognets fattigste hjem. De hørte også til blandt de yngste, ugifte mødre. Denne gruppes gennemsnitlige fødealder ved det første uægte barn var 23,7 år.

Men derudover var der også nogle hjemmefødende kvinder, der på en række punkter lignede de hjemmefødende fra den tidligere periode og de

180. De tilgrundsiggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 4.

hjemmefødende i Janderup. Næmlich fire gårdmandsdøtre, der fødte dette ene barn hjemme hos forældrene, og som derefter ikke fik flere uægte børn. Det var døtre fra små gårde, og i to af tilfældene var moderen blevet enke, da datteren kom hjem for at føde.

To af disse hjemmefødende mødre blev senere gift. Den ene med den udlagte barnefader, den anden med en søn fra nabogården.

Vi kan konstatere, at gruppen af piger, der fødte hjemme hos forældrene, havde ændret sig i løbet af årene fra 1840 til 1850. Eller rettere sagt, den var blevet udvidet med en hel anderledes type unge kvinder. På den ene side bestod gruppen af de få ugifte mødre, der i forhold til social baggrund mindede om de få ugifte mødre fra Janderup og de få ugifte hjemmefødende mødre fra den tidligere periode i Sct. Hans. Og på den anden side en meget stor gruppe af nogle af områdets allerfattigste piger, som derudover var kendetegnet ved, at de fik flere end et uægte barn.

Der var i denne periode færre, der fødte som fastboende indsidderske i sognet. Det gjorde kun en kvinde, og hun fødte kun et barn, hvorpå hun blev gift med den udlagte barnefader.

Til gengæld var der ni, der fødte som midlertidig, eller barslende, indsidderske.

Ikke en eneste af disse piger havde forældre i eller var vokset op i Sct. Hans sogn. Tre kom fra Tornby sogn, en fra Vrejlev, en fra Sct. Olai, en fra Serritslev, en fra Hellevad, en fra Bjergby og en enkelt fra Norge. Så bortset fra Karen Sophie fra Norge kan man konstatere, at de øvrige kom fra forskellige egne i Vendsyssel.

Med undtagelse af Mette Marie Nielsdatter (S44), hvis videre færd vi ikke kender, fik alle flere end et uægte barn – men ikke i Sct. Hans sogn. Kun Ane Jeppesdatter (S17) fødte to gange uægte børn i Sct. Hans som indsidderske.

Det er endvidere karakteristisk for disse piger, at de kort forinden havde været tjenestepiger på en gård i nærheden af det sted, hvor de senere fødte som indsidderske. Fem havde været tjenestepiger på Aastrup hovedgård, en på Vanggaard og en på Knistup gård, der lå omme på den anden side af sognegrænsen i Sct. Olai sogn. Karen Sophie kom fra arresten i Hjørring og Mette Marie Nielsdatter havde været indsidderske på Hjørring mark, inden hun kom »til Huse« i Sct. Hans sogn.

Det er nogle af de samme piger, som er beskrevet i afsnittet om frugtsommelige tjenestepiger på Aastrup og Vanggaard, og som var kendetegnet ved flere uægte fødsler, en kæreste fra samme tjenestested eller en gård i nærheden, en meget fattig baggrund, og at de kom fra andre sogne

end Sct. Hans. Som endnu et karakteristikum kan vi nu tilføje, at de fleste af disse kvinder fødte deres uægte barn i huse i nærheden af det tjenestested, hvor barnet var blevet skabt. Efter et stykke tid flyttede de derpå ud af sognet.

Det ser ud til, at disse piger var lidt ældre end de af deres medsøstre, der tog hjem for at føde. Gennemsnitsalderen ved disse ni indsidderskefødsler var 28,5 år.

Den sidste gruppe udgøres af fem kvinder, der fødte på tjenestepigestedet. Det var højst usædvanligt at føde på tjenestestedet, og undersøger man tilfældene nærmere, viser der sig specielle forhold, der kan tjene som forklaring på dette. Else Maren Jensdatter (S24) havde således skjult graviditeten og fødslen overfor omgivelserne og fortsatte derfor i tjenesten, indtil det hele blev opdaget. To viste sig at være tjenestepiger hos den udlagte barnefader, hos hvem de blev, da barnet skulle fødes. Ane Elefsdatter (S16) var tjenestepige hos sit første uægte barns plejeforældre, og det er et åbent spørgsmål, om hendes ophold der ikke var lige så meget et barselsophold, som det var et tjenestepigearbejde.

Kun en af disse piger var fra Sct. Hans sogn, og hvorfor hun valgte at føde sit barn hos en fattig husmandsfamilie på Bagterp Hede, og ikke hjemme hos forældrene i Bagterp by, ved vi ikke.

1875-80

For den sidste periode har jeg fundet oplysninger om 66 fødesteder.

De fordeler sig således:

Tabel 9,5. *Samtlige ugifte mødres opholdssted under fødslen i Sct. Hans og omegn 1875-80.*¹⁸¹

Hjemme hos forældrene	Indsidderske i lejet logi	På tjenestestedet	Andet	I alt
29	27	3	7	66

Ligesom 25 år før fordeler samtlige fødende sig i to næsten lige store grupper. En, hvor kvinderne fødte hjemme, og en, hvor de fødte som indsiddersker. Gruppen andet dækker over upræcise angivelser, som det ikke har været muligt at gøre lidt mere præcise. Det gælder for eksempel for samtlige Elise Cecilie Ottensens (S65) fire fødsler, der alle fandt sted »i Hjørring«.

181. De tilgrundsiggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 4.

Mere er der ikke i kirkebogen skrevet om den sag. Endvidere er der i denne gruppe også registreret en fødsel på en ny institution på egnen, nemlig fattiggården.

Går vi igen inden for Sct. Hans sognegrænser finder vi, at 39 af disse 66 fødsler fandt sted her. Disse fordeler sig således:

Tabel 9,6. *Ugifte mødres opholdssted under fødslen udelukkende i Sct. Hans sogn, 1875-80.*¹⁸²

Hjemme hos forældrene	Fastboende indsidderske i lejet logi	Barslende indsidderske i lejet logi	På tjenestestedet	Andet	I alt
16	13	6	3	1	39

For de kvinder, der fødte hjemme, viser der sig samme tendens som 25 år før, nemlig at disse kan inddeles i to meget forskellige grupper.

Den ene gruppe havde tydelige fællestræk med de ugifte mødre i Janderup derved, at her fik kvinderne kun dette ene uægte barn, og derved, at de kom fra et bredt udsnit af sognets familier med hovedvægten på dem, der var flest af, nemlig husmandsfamilier og enkelte mindre gårdmandsfamilier. Denne gruppe udgjordes også i denne periode af fire ugifte mødre. Heraf var den ene gårdmandsdatter, to var husmandsdøtre, og en var fra et daglejerhjem på Vandstedmark. Den gennemsnitlige fødealder i denne gruppe var 24,2 år.

Ligesom i den foregående periode var den anden gruppe langt den største og den, der producerede de fleste børn. Og igen var de ugifte mødre herfra kendetegnet ved at få flere end et uægte barn, og ved at komme fra nogle af sognets fattigste hjem. To af dem var selv uægte fødte, nemlig af ugifte kvinder, registreret som mødre i den forrige periode. Således Karen Johanne Christensen (S75), der seks gange fødte et uægte barn hjemme hos sin mor Karen Pedersdatter (S29) i et af daglejerhusene i Gjurup, og Caroline Christine Simonsen (S58), der fødte sit barn nummer to hjemme hos sin ugifte mor, Maren Christensdatter (S34) på Bagterphede.

Også Elvine Pedersen (S68) førte traditionen videre, da hun fødte hjemme hos forældrene i det samme daglejerhus i Gjurup, hvori Cecilie Marie Christensen (S21) ca. 25 år før havde født sine to uægte drenge.

182. De tilgrundsiggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 4.

Endelig fødte to daglejerdøtre hjemme hos forældrene i Bagterp, og en enkelt arbejdsmandsdatter fødte i hjemmet på Vandsted mark.

Alt i alt 12 fødsler i nogle af de fattigste hjem i Sct. Hans sogn, fordelt på seks kvinder.

Et andet forhold, der karakteriserer denne gruppe af hjemmefødende, ugifte mødre, er deres lave fødselsalder ved det første uægte barns fødsel. Og denne blev med årene åbenbart endnu lavere. 25 år tidligere var den gennemsnitlige fødselsalder for denne gruppe kvinder 23,7 år ved det første barns fødsel. I perioden 1875-80 var den kun på 20,8 år.¹⁸³

19 børn blev født af indsiddersker i Sct. Hans sogn. Men i modsætning til 25 år tidligere var de fleste af dem nu født af fastboende indsiddersker i sognet. Fem kvinder boede fast i sognet, og de fødte som indsiddersker i sognet tilsammen 13 uægte børn. Fælles for disse fem kvinder var deres forholdsvise høje alder og deres beskæftigelse med alt inden for tråd og garn, og at de alle fik mere end et uægte barn. Derudover fik de tre af dem hjælp af fattigvæsenet.

To af dem havde tidligere været gift, men var blevet forladt af deres ægtemænd og efterfølgende af sognerådet placeret i Bagterp fattighus. De havde endvidere det tilfælles, at den udlagte barnefader til deres uægte børn var den samme mand, en tjenestekarl fra Bagterp. To andre fungerede som henholdsvis væverske og syerske i huse på heden uden for Bagterp, og den sidste var indsidderske i Bagterp by, sandsynligvis hos sin kommende svigermor. Hun blev som den eneste gift med den udlagte barnefader.

Den gennemsnitlige fødealder for disse fastboende indsiddersker i sognet, når udgangspunktet er deres første og deres sidste fødte uægte barn, var 34 år. Noget tyder således på, at det at blive fastboende indsiddersker hang sammen med at være over 30 år og at have flere børn – ægte som uægte.

Tilbage er der seks børn, født af fem mødre, der var indsiddersker i sognet i en barselsperiode. De forsvandt ud af sognet igen forholdsvist kort tid efter fødslen. Tre fødte i huse på Bagterphede. De kom alle fra tjenestepigepladser på store gårde i nærheden, nemlig Fuglsig Hovedgård og Aldershøj på Hjørring Mark. En var tjenestepige i Hjørring, men tog til Bagterp omkring fødetidspunktet og bagefter tilbage i samme plads. En var blevet gravid hjemme hos forældrene i Saltum, men drog til søsteren i Gjurup og fødte der. En var blevet gravid som tjenestepige i Ugilt sogn, men fødte barnet i et af daglejerhusene på Vanggaardmark.

183. Fødselsalderen findes i bilag 6.

Sammenlignet med perioden ca. 25 år før kan man konstatere, at der var blevet færre barslende indsiddersker i sognet, og en grundigere undersøgelse afslører, at disse ikke længere entydigt tilhørte de allerfattigste samfundsgupper. Derimod repræsenterer de i perioden 1875-80 et bredt udsnit af landbefolkningen. To var gårdmandsdøtre, to var husmandsdøtre, og en var datter af en ugift mor.

Tre af dem fik flere end et uægte barn, og i overensstemmelse med de barslende indsiddersker 25 år før, kom alle fem kvinder fra sogne udenfor Sct. Hans.

Vi kan konstatere, at der stadigvæk var kvinder, der i barselsperioden lejede sig ind som indsiddersker, og som derefter forsvandt ud af sognet igen. Det drejede sig i alle tilfælde om kvinder fra andre sogne. Der var blevet lidt færre af dem i denne sidste periode, og de hørte ikke længere entydigt til blandt samfundets allerlaveste sociale lag.

Den gennemsnitlige fødealder for denne gruppe kvinder var 26 år, altså to år yngre end i den tidligere periode.

Tre af kvinderne var i tjeneste da de fødte. Birgitte Marie Christensen (S56) som husholderske for den udlagte barnefader. Birgitte Marie var fraskilt, og hun havde to små døtre fra det tidligere ægteskab med sig ind i husholdersketjenesten.

Christine Jensen (S63) var mejerske på gården Beith, både da hun blev gravid, og da hun fødte, og Maren Kirstine Sørensen (S78) var tjenestepige på en gård nærved.

Igen må man betragte disse få fødsler på tjenestestedet som undtagelser.

En enkelt fødsel fandt sted på sognets fattiggård, der blev indviet i 1880.

Forskellige fødesteder

Overordnet kan man konkludere, at den største divergens mellem Janderup og Sct. Hans sogn i forhold til fødesteder er, at i Janderup tog de fleste piger hjem til deres forældre og barslede der.

I Sct. Hans deler gruppen af ugifte mødre sig i to næsten lige store grupper, nemlig dem, der fødte hjemme, og dem, der fødte som indsiddersker. Kun ganske få, og ingen i Janderup, fødte på deres tjenestepigeplads.

Jeg vil i det følgende opsummere og yderligere redegøre for de fødsler, der fandt sted i Sct. Hans sogn, med henblik på nærmere at få karakteriseret, hvem det var, der fødte hjemme hos forældrene, hvem der fødte hjemme i deres indsidderbolig, og hvem der fødte som barslende indsidderske. Dette vil blive fulgt op af et afsnit, der forsøger at indkredse de steder i sog-

net, hvor de ugifte kvinder »havde ophold« før, under og kort tid efter fødslen.

Hjemme

Det er ikke muligt at registrere ændringer over tid i Janderup. Vi kan blot konstatere, at det for hele perioden ser ud til, at det meste almindelige var, at pigerne kom hjem, når de skulle barsle.

I Sct. Hans derimod har vi påvist, at der skete ændringer i sammensætningen af den gruppe af kvinder, der fødte hjemme. I perioden 1835-40 minder denne gruppe meget om de ugifte mødre i Janderup. Det var tjenestepiger, der vendte hjem for at føde, og som kun fødte dette ene uægte barn. De var i de fleste tilfælde husmandsdøtre og gårdmandsdøtre og en del af dem blev efterfølgende gift.¹⁸⁴

Fra midten af århundredet kan man registrere to meget forskellige grupper af hjemmefødende, ugifte kvinder, nemlig den ovenfor beskrevne, der kun fik dette ene uægte barn, og en større gruppe, bestående af kvinder, der fik flere uægte børn, og som typisk kom fra sognets allerfattigste hjem.

Sat op i tabelform fordeler de fødsler, der fandt sted i hjemmene i Sct. Hans sogn, sig således:

Tabel 9,7. *Hjemmefødsler i Sct. Hans sogn fordelt på engangsfødende mødre og flergangsfødende mødre til uægte børn.*¹⁸⁵

År	Antal fødsler af engangsfødende mødre	Antal fødsler af flergangsfødende mødre	I alt
1835-40	5	0	5
1850-55	5	13 (fordelt på 6 kvinder)	18
1875-80	4	12 (fordelt på 6 kvinder)	16
I alt	14	25 (fordelt på 12 kvinder)	39

I alt 39 fødsler foregik i hjemmene i Sct. Hans sogn. Heraf var de 14 fødsler af kvinder, der kun fik dette ene uægte barn. Disse fødsler fandt fortrinsvis sted i husmandshjem og gårdmandshjem.

25 uægte børn blev født af tilsammen 12 ugifte mødre, for hvem denne uægte fødsel ikke var den eneste. De fødte i nogle af sognets allerfattigste

184. Civilstandsfordelingen efter fødslen beskrives i det næste kapitel.

185. De tilgrundliggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 4.

hjem, daglejerhjem, der ofte modtog fattighjælp. I nogle tilfælde var der tale om de samme hjem eller de samme huse. Dels fordi mødrene var beslægtede, eller fordi huset var hjem for ugifte mødre i flere generationer.

Det ser ud til, at den gruppe af mødre, der blot fik et uægte barn, var nogenlunde lige stor igennem hele perioden. Hvorimod den anden gruppe, der alle fik flere uægte børn, ikke engang eksisterede i den første periode, men fra midten af århundrede kom til at udgøre størstedelen af de uægte hjemmefødsler i sognet.

Man skal være opmærksom på, at der nok er tale om mange fødsler, men ikke så mange mødre, idet de jo fødte flere gange. I den mellemste periode fordeler de 13 fødsler sig på seks kvinder. Og ligeså i den sidste periode fordeler de 12 fødsler sig på seks kvinder.

I Janderup var gennemsnitsalderen for de hjemmefødende kvinder 24,8 år.

I Sct Hans var gennemsnitsalderen for de hjemmefødende kvinder 24,3 år. På det område var der altså stor overensstemmelse de to sogne i mellem.

Trækker man den gruppe hjemmefødende kvinder ud fra Sct. Hans, der fik flere end et uægte barn, vil man se, at disse var meget unge, da de kom hjem og fødte deres første uægte barn, nemlig i gennemsnit 22,1 år.

Fødende indsiddersker i Sct. Hans sogn

Ved cirka halvdelen af de uægte fødsler i Sct. Hans sogn, var mødrene registrerede som indsiddersker. Jeg har valgt at beholde betegnelsen indsidderske, også når det ved nærmere undersøgelser har vist sig, at de boede hos familiemedlemmer, eller hos den udlagte barnefader. Det viste sig at være tilfældet for tre af kvinderne.

Der var to typer af indsiddersker. De etablerede, det vil sig dem, der boede fast dette sted. Og de kortvarige, det vil sige dem, der efter fødslen forsvandt fra sognet igen.

I Sct. Hans sogn fordeler disse fødsler sig således:

Tabel 9,8. *Indsidderskerfødsler i Sct. Hans sogn fordelt på fastboende indsiddersker og barslende indsiddersker.*¹⁸⁶

År	Af fastboende indsiddersker	Af barslende indsiddersker	I alt
1835-40	4	3	7
1850-55	1	9	10
1875-80	13	6	19
I alt	18	18	36

I alt 36 uægte børn blev født af indsiddersker i Sct. Hans sogn. Disse for-
deler sig i to lige store grupper bestående af dem, hvor moderen boede fast
i sognet, og dem, hvor moderen var der for en kortere periode.

Det karakteristiske er, at de fastboende indsiddersker hver i sær fødte fle-
re uægte børn, mens de boede i sognet som indsiddersker. Syv faste insid-
dersker fødte tilsammen 18 børn.

Hvorimod de barslende indsiddersker blot fødte dette ene barn i Sct.
Hans og derpå drog videre til en ny tjenestepigeplads, eller de blev insid-
dersker i deres hjemsgn. Ved at følge disse kvinder over en længere årræk-
ke viser det sig, at langt de fleste af disse midlertidige, barslende insid-
dersker også fik flere end et uægte barn, men altså ikke i Sct. Hans sogn.

Man kan registrere en tidsmæssig udvikling i fordelingen af fastboende
og barslende indsiddersker i sognet. I den første periode er de to grupper
cirka lige små, men i den næste periode, perioden 1850-1855 var der kun
en fastboende indsidderske, der fødte et uægte barn i sognet. Men til gen-
gæld så ni uægte børn dagens første lys fra en seng, deres moder havde lej-
et eller lånt for en kortere barselsperiode. Med undtagelse af to var det alle
piger, der var blevet gravide på nogle af de største gårde i nærheden, typisk
med en karl fra samme gård.

Dette fænomen var ikke så udpræget i den sidste periode, hvor der dels
var færre midlertidige indsiddersker, og dels kom de fra alle hjørner af eg-
nen og ikke fra de samme store gårde.

Derved er der overensstemmelse mellem fødesteder og undfangelsesste-
der de to perioder imellem. Perioden 1850-55 var karakteriseret ved, at
mange af tjenestepigerne blev gravide på især Aastrup Hovedgård og
Vanggaard. En stor del af disse piger fødte ni måneder senere i huse i nær-

186. De tilgrundsiggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 4.

heden af disse gårde. Jeg vil i afsnittet om fødehuse i Sct. Hans sogn prøve at bestemme og beskrive disse huse nærmere.

I perioden 1875-80 var det stadigvæk på de store gårde, at de fleste uægte børn blev undfanget, men koncentrationen på bestemte gårde var ikke så udpræget mere, og det kan ikke længere påvises, at de piger, der fødte som barslende indsiddersker, var blevet gravide på gårde i nærheden. Til gengæld blev flere børn født af ugifte, fastboende indsiddersker.

Gennemsnitsalderen for de barslende indsiddersker var 27,6 år og dermed noget højere end blandt de piger, der fødte hjemme hos forældrene.

Fastboende indsiddersker i Sct. Hans sogn

Der er flere fællestræk ved de syv kvinder, der fødte som faste indsiddersker i Sct. Hans sogn, ligesom der også er fællestræk ved de miljøer, de boede i.

Alle, undtagen en, havde barn eller børn at tage vare på, da de slog sig ned i sognet som indsidderske, enten i en del af et hus eller alene i et hus. Og det var, mens de boede her, at de blev gravide (igen).

Da de fødte deres første uægte barn som indsidderske i sognet, var det med en gennemsnitsalder på 32 år.

Tre af dem havde været gift før, men de to var blevet forladt af deres ægtemand, og den sidste var blevet enke. Tre andre blev senere, efter en periode som indsidderske, gift.

Som indsiddersker ernærede de sig selv og børnene ved at spinde, sy, strikke og udføre daglejerarbejde. En af dem havde en væv, som hun forsørgede sig selv og datteren med.

De fleste af dem modtog i kortere eller længere perioder fattighjælp.

De boede alle i de fattigste miljøer i sognet, nemlig i fattighusene i Gjurup og i Bagterp, og de daglejerhuse, der lå i umiddelbar nærhed. Og på de udstykkede marker, der lå i nærheden, Vandstedmark og Bagterphede.

I kapitel 14 vil nogle af disse indsiddersker og deres omgivelser blive mere detaljeret beskrevet.

Der kan ikke registreres tidsmæssige ændringer for de fastboende indsiddersker i sognet. Ikke andet end at der åbenbart blev flere og flere af dem, og at de fødte flere og flere børn. De store uægte børneflokkede på fem og seks børn ser vi næsten udelukkende i den sidste periode, ligesom der også er blevet flere fattige miljøer i sognet, hvor de kunne bosætte sig. For eksempel på Bagterphede og Vandstedmark.

Fødehuse i Sct. Hans sogn

17 kvinder fødte som barslende indsiddersker i Sct. Hans sogn. Ikke en eneste af dem var hjemmehørende i Sct. Hans sogn.

Langt de fleste havde været tjenestepiger kort inden fødslen. Og de fleste af dem lige i nærheden af fødestedet. Seks havde været tjenestepiger på Aastrup hovedgård, to havde været tjenestepiger i Hjørring by, en på Vanggaard, en på Knistrup, en på Aldershøj, en på Fuglsig. De tre sidste navne var navnene på tre store gårde i nabosognene. En havde været tjenestepige et uspecificeret sted i Sct. Hans sogn, en et uspecificeret sted i Ugilt sogn, to havde været indsiddere i nærheden, og en havde været hjemme hos forældrene i Saltum.

Det er ikke lige til at gennemskue, hvorfor disse kvinder valgte at føde netop i Sct. Hans sogn.

Det er forståeligt i de tilfælde, hvor det ved nærmere undersøgelse viser sig, at de var blevet indsiddersker hos et familiemedlem. Det gjaldt for Ane Kathrine Nielsen (S49), der som 22-årig fødte et barn hjemme hos sin søster, der var nygift gårdmandskone på en lille gård i Gjurup. Ane Kathrine var blevet gravid, mens hun opholdt sig hjemme hos forældrene i Saltum, og det er troligt, at hun enten selv har valgt at drage væk fra fødehjemmet, eller hun er blevet sendt væk derfra, for at skjule skammen og fødslen hjemme hos søsteren. Her blev hun et par måneder efter fødslen gift med den udlagte barnefader.

Det er også forståeligt i de tilfælde, hvor man kan regne ud, at indsidderske og husvært må have kendt hinanden. Det er for eksempel tilfældet med Karen Sophie Johannesdatter (S30) og Karen Pedersdatter (S29). I efteråret 1853 gik de to rundt og var gravide sammen i et daglejerhus i Gjurup. Karen var inderste hos den udlagte barnefader, Johan Christen Christensen, og Karen Sophie var inderste hos Karen, ifølge præstens kommentarer i kirkebogen.

Året før havde Karen Sophie født hos Chr. Kjeldsen i nabosognet Sct. Olai og her havde hun i barselsperioden boet i hus sammen med Karen Pedersens mor, der var indsidderske samme sted. Det var således hende, der var bindeleddet mellem de to gravide kvinder.

Men ud over familiemæssige og venskabsmæssige relationer er der noget, der tyder på, at der på egnen har været steder, hvor ugifte kvinder kom for at føde deres uægte børn. Steder, hvor de højgravide piger indlogerede sig i en periode omkring fødetidspunktet. Om det skyldtes, at de ikke kunne, eller de ikke ville, tage hjem for at føde, kan vi ikke vide. Men det er et faktum, at de alle var piger fra andre sogne.

Det er en interessant tanke, at der rundt omkring i småbyerne og i huse-
ne på markerne har eksisteret hjem, der åbnede dørene for de piger, der
som tjenestepiger i nærheden var blevet gravide. Hvad var det for hjem?
Var det mere eller mindre tilfældige huse, eller var det noget huset var
kendt for blandt tjenestepigerne? Var det noget man tog penge for? Var der
fødselshjælp inkluderet, eller var der udelukkende tale om sengeleje?

Desværre giver kilderne ikke mulighed for at besvare alle disse spørgs-
smål. Men man kan forsøge at indkredse eventuelle fødehuse ved at se nær-
mere på de steder pigerne fødte, og undersøge, om der skulle være gentag-
gede steder og navne.

I 1837 fødte »Ane Marie Pedersdatter for Tiden i Gold«¹⁸⁷ en lille dreng
på gården Gold, der lå meget tæt på Aastrup hovedgård. Tre år tidligere
havde en anden pige, Maren Andersdatter også født på gården Gold, den-
ne gang med betegnelsen tjenestepige. Igen i 1844 fødte Mariane Peders-
datter som indsidderske et barn på gården Golde¹⁸⁸. Og i 1851 fødte Kir-
sten Marie Mikkelsdatter som indsidderske i Golde en lille dreng. Om der
ind imellem disse fødsler var flere fødsler af uægte børn på gården, ved vi
ikke, for det var ikke altid, at præsten opgav navnet på fødestedets hus eller
gård. Det mest almindelige var, at han udelukkende opgav navnet på loka-
liteten, hvilket i dette tilfælde vil sige Aastrupmark.

Der kan således meget vel have været flere uægte fødsler på gården
Gold, men under alle omstændigheder er fire fødsler nok til at kunne kon-
kludere, at Gold var et sted, hvor man tog imod piger, der skulle føde.

Da Maren Andersdatter fødte på Golde i 1834, var gården ejet af An-
ders Pedersen på 59 år og dennes kone på 81 år. I folketællingen samme år
kaldes bebyggelsen et boelsted, hvilket bedst kan beskrives som en mellem-
ting mellem en gård og et husmandssted. Tjenestepigen Maren blev senere
madmor på Gold, da de to gamle gik på aftægt. Hun blev nemlig gift med
den udlagte barnefader, Niels, der i 1837 købte gården for 600 rbd. sølv.¹⁸⁹

Maren er beskrevet således i familien Holtets slægtsbog: »Maren Golde
var en meget flittig og arbejdsom kone, og så var hun så munter af væsen.
Pigerne, hun havde, gav hende den bedste omtale. Hun var af den slags, at
det, der gav penge, havde hendes største interesse, derefter kom huslighe-
den, og med den var det sådan jævnt hen efter gammeldags skik.«¹⁹⁰ Glad,

187. Kirkebogen for Sct. Hans fødte Mandkjøn 1. nov. 1837.

188. Nogle gange kaldes gården for Gold, andre gange for Golde.

189. Skiftebrev efter Niels Jensen. Sct. Hans 23. Juni 1837. VhA.

190. Thomas Holt: Peder Jensen Holtets Slægt s. 55.

hjælpsom og pengeinteresseret lyder denne beskrivelse, og den passer egentlig meget godt på en, der hjalp nødstedte fødende piger mod en skilling. Oven i købet havde hun selv prøvet at stå i samme situation.

Aastrup Bomhus er også et af de steder, som præsterne specifikt nævnte i forbindelse med uægte børns fødsel.

Det var tilfældet, da Else Marie Jensdatter fødte sit første uægte barn i 1848. Else Marie var »tilhuse« i Aastrup Bomhus, da hun fødte en lille dreng, der senere kom i pleje i Else Maries hjemsgn, Bjergby sogn.

Tre år før havde en sømandskone været »tilhuse i Aastrup Bomhus« da hun fødte, og i 1842 fødte Else Cathrine Larsdatter en uægte dreng her. Hun var da »Indsidder i Aastrup Bomhus«.¹⁹¹ En af fadderne var Cathrine Horn af Aastrup Bomhus, en anden var Anders Pedersen af Golde. Igen i 1846 blev der født et uægte barn i bomhuset. Moderen var da ugifte Ane Marie Christensdatter af Hjørring, »tilhuse i Aastrup Bomhus«¹⁹². En af fadderne var Niels Golde.

Disse fadderskaber viser, at der har været en forbindelse mellem beboerne på Golde og beboerne i Bomhuset. Muligvis var forbindelsen de samme fødselshjælpersker.

I 1840'erne var Aastrup Bomhus beboet af en ung snedkerfamilie, indsidder Johannes Christensen og Cathrine Horn og deres fire små børn samt konens syge søster. I 1830'erne var huset beboet af husmand Lars Espensen og dennes familie. Sidstnævnte familie flyttede senere til Krustrup mark, hvor samtlige fire døtre næsten på skift kom hjem og fødte uægte børn. Bomhuset var et af Aastrup hovedgårds små daglejerhuse, og det blev i denne periode beboet af yngre og børnerige familier. Men åbenbart med plads til indsiddersker og spædbørn.

Endnu en af tjenestepigerne fra Aastrup hovedgård fødte på Aastrupmark, nemlig Ellen Jespersdatter i 1851, men her er det desværre ikke angivet hvor. Det kan være på Golde, det kan være i Bomhuset og det kan for den sags skyld være i et hvilket som helst andet hus på marken.

Af andre fødesteder i sognet kan nævnes Bagterphede, som lå tæt ved såvel Hæstrupgårds jorder og Aastrupmark.

Her er Niels Ulstrups navn nævnt to gange. Første gang da Helvig Mortensen (S25) i 1853 fødte et uægte barn »tjenende hos Niels Ulstrup på

191. Sct. Hans kirkebog 1842.

192. Sct. Hans Kirkebog 1846.

Bagterp Hede«. Og anden gang da Christiane Mikkelsen (S62) i 1877 fødte »hos Niels Ulstrup paa Bagterp Hede.«¹⁹³

Niels Ulstrup var i følge folketællingen 1850 51 år og husmand på Bagterp Hede. Han boede sammen med sin kone, Mariane Jensdatter på 60 år. I samme hus boede også en tjenestekarl og dennes unge kone og et nyfødt barn. Niels Ulstrup har altså tjent en ekstra skilling ved at leje noget af huset ud.

Også Ane Jeppesdatter (S17) fødte på Bagterphede. I sogneprotokollen kan man se, at hun i 1855 tildeles støtte, da hun »som Inderste sidder i Gerlachs Huus paa Bagterp Hede med et uægte Barn ..., da hun ei kan ernære sig. Der tildeles hende intermistisk 2 Rbd. 3 Sk. som bliver at refundere af Hellevad Sogn.«¹⁹⁴

Denne Gerlach var husmand og slagter og Niels Ulstrups nabo. I 1855 var Gerlachs kone død og som gammel og affældig kom han under fattigvæsenets forsørgelse og sat i pleje hos skiftende familier. Imens boede Ane og det nyfødte barn alene i huset, og det lykkedes hende ikke at ernære sig med »Haandgjerning«.¹⁹⁵ Ane måtte derfor igen i tjeneste. Hun kom tilbage til Aastrup, hvorpå hun omgående blev gravid igen.

Også Elisabeth Marie Nielsen (S64) kom til Bagterphede for at føde et barn og forlod stedet umiddelbart efter. Men ligesom i de fleste andre tilfælde har det ikke været muligt mere præcist at angive, hos hvem hun fødte.

Endnu en husværts navn er nævnt i kirkebogen. Det var da Maren Thomasdatter, endnu en tjenestepige fra Aastrup hovedgård, fødte i Bagterp by i 1853. Hun fødte hos indsidder og daglejer, Anders Christian Poulsen i Bagterp. Han var i folketællingen 1855 62 år, konen var 68 og fattiglem, og deres 36-årige, ugifte søn boede der også og var daglejer.

Af de øvrige midlertidige indsiddersker har præsten opgivet, at en pige fødte i Bagterp by, en fødte på Krustrupmark, en i Gjurup, en på Vanggaardsmark og endelig en på Vandstedmark. Kun ved den sidste er der nærmere angivet hvor, nemlig hos gårdmand Ole Nielsens enke, der ved nærmere undersøgelser viste sig at hedde Maren Høyrup. Hun var i 1855 47 år og boede alene med en 11-årig søn.

Man kan konstatere, at der var barslende indsiddersker spredt overalt i hele sognet, måske med hovedvægten på mark og hede, på Aastrupmark,

193. Sct. Hans kirkebog pågældende år.

194. Sogneraadsprotokol Sct. Hans og Sct. Olai kommune 2. februar 1855. pkt. 4. VhA.

195. Sct. Hans folketælling 1855.

Vandstedmark, Vanggaardmark og Bagterp hede. Sandsynligvis hænger dette sammen med, at det var her nogle af de fattigste i sognet boede.

Karen Sophies barselsfærd

I et tilfælde har vi noget, der ligner dokumentation for, at der var tale om et decideret barselsophold. Det drejer sig om Karen Sophie Johannesdatter (S30) og hendes ophold hos Christens Kjeldsen i Høiene, i nabosognet Sct. Olai.

I årene 1852-55 fødte ikke mindre end seks kvinder som indsidderse hos ham. De kom fra Sct. Olai, Hjørring og Sct. Hans sogne.

I folketællingen 1855 fremgår det, at Christian Kjeldsen var 57 år, hus-ejer, fra Norge og studehandler. Han var gift med Marie Christensdatter på 52, og sammen havde de et plejebarn på otte år. I samme hus boede også Johanne Svendsdatter på 61, indsidder og almisselem, og mor til Karen Pedersen i Gjurup, hos hvem Karen Sophie fødte sit andet barn, og Else Johanne Thomsen på 29 fra Sct. Hans og hendes nyfødte barn.

I folketællingen fra 1850 fremgår det, at Christian Kjeldsen var teglværksarbejder. I 1856 fik han afslag, da han mødte op til sognerådsmødet for at begære lidt understøttelse i anledning af hans kones sygdom, og i folketællingen 1860 er hans stillingsbetegnelse kludesamler.

Det var et meget fattigt område, de boede i og det er ikke sandsynligt, at Christian Kjeldsen og hans familie har haft råd til at have disse fødende kvinder boende gratis.

Det kan ikke påvises, at den gamle indsidderse (Karen Pedersdatters mor) eller Christian Kjeldsens kone fungerede som fødselshjælpere. Men vi kan konstatere, at i 1860 var begge disse kvinder døde, og Christian Kjeldsen havde ingen fødende kvinde boende. Til gengæld havde han fået en husholderske, en 39-årig ugift kvinde og dennes niårige datter »som for-sørges af Husfaderen«. ¹⁹⁶

Sandsynligvis var Christian Kjeldsens og Marie Christensens hus et ud af flere huse på egnen, der var kendt for at være et sted, hvor man kunne ligge til barsel. Her flytter Karen Sophie ind et par måneder før sin første fødsel og her blev hun indtil cirka tre måneder efter fødslen. Lige netop dette og lidt mere ved vi, fordi Karen Sophie et års tid efter blev anklaget for tyveri, og i den forbindelse gik Christen Kjeldsens kone, Marie Christensen til politimesteren:

196. Sct. Olai folketælling 1860.

»Hun fremstod og vedgik at være Marie Christensdatter, Huusmand Christen Kjeldsens Kone af Høiene, Sct. Olai Sogn, hvorpaa hun efter Opfordring til Sandheds Udsigende forklarede paa Tilspørgsel som følger:

Den norske Pige Karen Sophie Johannedatter opholdt sig hos hende og Mand fra Begyndelsen af Juni Maaned og til noget henimod Slutningen af November Maaned f.A. (1852), og gjorde Pigen Barsel hos dem i August Maaned. Nogen Tid efter at Pigen havde gjort Barsel var hun en Dag i Hjøring og medbragte da om Aftenen 2 smaa blaablomstrede Flødekander, 2 smaa hvide Porcelainskander, den ene uden Hank, 2 smaa hvide Porcelains Bægere og 2 ganske smaae Porcelains Underkopper. Disse Sager foregav Pigen at have faaet af nogle Nordmænd hun havde truffet i Hjøring og hun forærede da Compt. 2 af de smaae Flødekander, den ene blaaebloomstrede og den hvide uden Hank, samt det ene Bæger og den ene lille Underkop.«¹⁹⁷

Når Karen Sophie forærede disse ting til Marie Christensen, var det muligvis en del af betalingen for at bo der. Men hun var ikke kommet helt ærlig til dem, viser det sig, efterhånden som politiforhøret skred frem.

Det fremgår, at Karen Sophie kort efter fødslen havde fået aftenarbejde hos gæstgiver Lange inde i Hjørring. Denne blev også afhørt i sagen og han bekræftede at:

»Den Norske Pige Sophie rigtignok i forrige Sommer og Efteraarftener har gaaet hans Kone tilhaande og derfor faaet Hjælp og Betaling blandt andet ogsaa for at rive nogle Sengefjer.«

Karen Sophie vandrede altså kort tid efter fødslen ind til Hjørring om aftenen, hvor hun tjente lidt ved at arbejde hos gæstgiverens. Derudover supplerede hun indtægten ved at stjæle fra arbejdsgiveren:

»Dernæst tilstod hun at hun den Dag da hun til sit daværende Opholdssted hos Marie Christensdatter og Mand hjembragte de 4 Flødekander, de 2 smaa Porcelainsbæger samt de 2 smaa hvide Porcelainsunderkopper havde fundet Leilighed til hemmeligen at borttage disse Ting af et Fad paa en Hylde i Spisekammeret hos Gæstgiver Lange hvor hun da gik tilhaande. Hun puttede disse Sager i Lommen og gik saaledes bort med dem«.

Nogle af tingene forærede hun til husværtinden. Noget andet solgte hun til en anden indsidderske, der også lige havde født. Eller rettere sagt, de byttede:

»Der kom da ogsaa til Handel derom og hun gav Sophie til Bytte for dis-

197. Dette og de næstfølgende citater er fra Vennebjerg Herreds politiprotokol. B 27 A – 75/1853. p. 309B ff. LAN.

se Sager et lidet sort Bomulds Flonels Tørklæde med Fryndser og et sort Marino Forklæde, begge dele noget brugte, men dog efter hendes Mening af 4 p Værdi ...«

Når tyveriet overhovedet blev opdaget, skyldes det, at en senere kokkepige hos gæstgiver Lange genkendte dennes porcelæn hjemme hos Christen Kjeldsens kone, hos hvem hun angav at have været i væverlære i et halvt år. Hun fortalte gæstgiveren, hvad hun havde set, og det var først da denne havde sendt bud til Marie Christensen med ønske om at få sit porcelæn tilbage igen, at Marie Christensen gik til politimesteren i Hjørring og anmeldte, at »den tidligere dømte Arrestantinde Karen Sophie Johannesdatter havde til hende foræret og til en anden Kone solgt adskillige Sager som formentligen var frastjaalen Gjæstgiver Lange i Hjørring«.

Det ser ud til, at Marie Christensen var en kone med mange forskellige gøremål. Husning af barslende, ugifte kvinder var kun en ud af flere indtægtsgivende aktiviteter i huset. Vævning og undervisning i samme var en anden. Dertil kom en tredje indtægtskilde, som er dokumenteret i St. Hans/ St. Olais sognerådsprotokol:

»Christian Kjeldsens Hustru tilstedes 1 Rbd. For at have passet den syge Kirsten Pedersdatter af Høiene«. ¹⁹⁸

Sct. Hans' nabosogn, Sct. Olai, mindede på en række punkter om Sct. Hans sogn, og begge steder blev der født mange uægte børn.

I denne sag mod Karen Sophie bliver der peget på endnu et aspekt, der måske kan være med til at forklare dette. Nemlig at der i de to sogne var huse, hvor man for et mindre beløb – eller man betalte måske i naturalier – kunne barsle og samtidig have mulighed for at tjene lidt samtidig. Husene i begge sogne lå inden for gå-afstand til Hjørring, hvor mødrene kunne finde løst arbejde, for eksempel aftenarbejde, der i modsætning til tjenestepigearbejde kunne forenes med pasning af et nyfødt barn.

Fødsler i tjenesten

Kun ni kvinder, hvilket vil sige 6%, fødte mens de var tjenestepiger eller husholdersker. Vi kan således konkludere, at det var temmelig usædvanligt.

De var ældre end de piger, der tog hjem for at føde, og yngre end de fastboende indsiddersker. Gennemsnitsalderen for de kvinder, der fødte på arbejdspladsen, var 30 år.

Fire af dem havde allerede et eller to uægte børn, da de fødte som tjenestepiger, og de tre af disse havde det ældre barn med i tjenesten, hvilket ved

198. Sognerådsprotokol Sct. Hans og Sct. Olai Pkt. 9 den. 30. Juli 1851. VhA.

nærmere eftersyn ved to af dem viser sig at være hos den udlagte barnefader. Det drejer sig i begge tilfælde om husmænd fra Bagterp.

For to ser det ud til, at de måske snarere var indsiddersker end tjenestepiger. I begge tilfælde var der tale om en enten familiemæssig eller venskabsmæssig tilknytning til stedet.

Tre fødte på mellemstore gårde i sognet, og det ser ikke ud til, at husbond havde noget med deres graviditet at gøre. Hvorfor de fødte i tjenesten, fremgår desværre ikke. Måske har de ikke haft nogle steder at tage hen, eller måske var fødslen kommet før ventet. En født på Aastrup hovedgård. Det var bryggerspigen på gården, Else Marie Jensdatter (S24).

En fødsel i dølgsmål

Else Marie er den eneste af samtlige her undersøgte ugifte mødre, der fødte i dølgsmål. Man kan således konkludere, at det var noget, der skete uhyre sjældent, eller også var det noget, der meget sjældent blev opdaget. Når jeg beskriver denne fødsel udførligt i det næstfølgende, er det, fordi vi i Else Maries ulykkelige historie får et indblik i et stykke hverdagshistorie, der fortæller om menneskelige reaktioner og adfærd og derigennem giver os fornemmelse af kulturen og mentaliteten et af de steder, hvor der i sognet blev produceret mange uægte børn, nemlig på Aastrup Hovedgård.

Else Marie nåede at blive 33 år. Hun var datter af et husmandspar i Bjergby, der blev skilt, da Else Marie var barn. Moren ernærede sig og børnene ved dagleje- og håndarbejde.

Else Marie havde tidligere haft tjeneste på Aastrup Hovedgård – og også dengang var hun blevet gravid. Dengang havde hun født barnet i et af de mindste huse på Aastrup Mark, nemlig i Bomhuset. Det var i 1848. Drengen satte hun derpå i pleje hos en bonde fra hjemegnen, Peder Christensen Bak, og selv kom hun ud at tjene igen.

To år efter fødte hun sønnen Jens Christian Carlsen hjemme i Bjergby, og også han kom i pleje nær ved. Børnene voksede altså op uden moren i hver deres plejefamilie, de kom i hver deres skole, og efter konfirmationen kom de ud at tjene. Men de havde samme efternavn, for den udlagte barnefader var den samme mand, nemlig sømand Carl Josephson af Arendal, Norge.

Den 4. april 1853 blev Else Marie Jensdatter forhørt på Rådstuen i Hjørring tillige med hendes husbond, forvalter Langheim, madmor Madam Langheim, mejersken og to malkepiger. De tre sidste havde fundet et dødt barn på bunden af Else Maries kiste. Forhøret er refereret i Vennebjerg Herred Politiprotokol og delvis gengivet i Hjørring Amtstidende 9. april 1853.

Else Marie var i tjeneste som bryggerspige på Aastrup, og det var med en af karlene der, hun var blevet gravid. Karlen rejste imidlertid derfra til skiftedag 1. november, og aftenen før fortalte Else Marie ham, at hun mente at være gravid. Han var ligeglad, svarede han, og han ville intet have med det at gøre. Derfor valgte Else Marie senere at benægte graviditeten, for, som hun sagde til herredsfogeden:

»Hun vidste ikke hvad hun skulde gjøre naar han ikke vilde være Fader til Barnet, og hun havde allerede to uægte Børn i forveien.«¹⁹⁹

I øvrigt fastholdt Else Marie, at hun først en måned før fødslen selv var blevet klar over sin gravide tilstand. Omgivelserne begyndte imidlertid at spørge til hendes »tiltagende Førlighed«, og husbond havde mistanke og lod hende derfor undersøge af huslægen seks uger før nedkomsten, »uden at denne Undersøgelse dog bragte nogen Oplysning, idet Pigen for Lægen foregav en anden Grund for sin Førlighed«.²⁰⁰

Fredag aften fødte Else Marie sit barn. Hun vågnede ved veerne. Den pige, hun plejede at dele seng med, var der ikke den nat, og i den anden seng sov den anden pige tungt. Efter en times tid var barnet født, og Else Marie fortæller, at hun derpå selv faldt hen. Da hun vågnede igen, opdagede hun, at barnet var dødt, og hun formodede, at det var blevet kvalt imellem hendes ben. Først da, fortæller hun, besluttede hun at ville skjule fødslen og hun pakkede da barnet ind i et forklæde og lod det ligge hos sig under dynen.

Da den anden pige næste morgen havde forladt kammeret, puttede hun barnet ned i bunden af sin kiste, hvorpå hun de næste par dage holdt sengen. Men allerede tirsdag eftermiddag erklærede hun sig for rask.

De andre piger havde imidlertid lagt mærke til, at hun var blevet en del tyndere, og da mejersken to nætter i træk havde drømt, at hun så Else Marie gå med et dødt og blodigt barnelig, som om hun ville ud at begrave det, så besluttede hun og to andre piger at undersøge kisten. Det lykkedes dem at finde den rette nøgle, og dermed det døde barn på kistebunden.²⁰¹

En stor del af politiforhøret gik med at finde ud af, om Else Marie bevidst havde skjult sin tilstand eller ej. Det var af stor betydning for strafudmålingen, idet de kvinder, der skjulte graviditeten blev straffet hårdest, da

199. Hjørring Amtstidende 9. april 1853.

200. Hjørring Amtstidende 9. april 1853.

201. »Forhør i Anledning af en Anmeldelse fra Forpagter Langheim paa Aastrup om at Pigen Else Marie Jensdatter skal have gjort sig skyldig i Barnefødsel i Dølgemaal«. Vennebjerg Herreds Politiprotokol B 27A, s. 273 B ff. LAN.

man antog, at de på forhånd havde besluttet at slå barnet ihjel. Det er derfor, Else Marie understreger, at hun ikke selv vidste noget, og at det først var i sidste øjeblik, at hun valgte at skjule det, der var hændt. Først da pigen, hun delte værelse med, ikke vågnede ved hendes smertenshyl, opstod tanken, forklarede hun.

Det var vigtigt for Else Marie at overbevise dommeren om, at hun ikke havde planlagt at skjule graviditeten og dræbe barnet. Det var derfor alvorligt, da madmoderen fortæller, at Else Marie overfor hende forklarede sin dårlige tilstand om fredagen med, at hun havde fået sine månedlige »forandringer«.²⁰² Dette var en bevislig løgn for at skjule tilstanden, og med det vidneudsagn blev Else Maries dødsdom afsagt. Hun valgte imidlertid at gøre det selv.

Camillo Brun sluttede sin artikel i Hjørring Amtstidende med disse ord: »Vi erfare, just som Avisen er færdig til Trykning, at Else Marie Jensdatter har unddraget sig videre Forfølgelse af den menneskelige Retfærdighed, idet hun i Eftermiddag Kl. 1-2 har hængt sig i Arresten.«²⁰³

I gennemsnit blev der i 1850'erne hvert år registreret og dømt i 10-15 sager om fødsler i dølgsmål og fosterdrab.²⁰⁴

Det var en alvorlig sag, der efter Danske Lov blev straffet med døden. Mange blev dog benådet og fik i stedet lange fængselsstraffe i tugthuset.

Fra 1866 skete der en lempelse af loven, således at kvinder, der blev dømt for drab på nyfødte, fødsel i dølgsmål og fosterfordrivelse, ikke mere kunne idømmes dødsstraf, men højst strafarbejde på livstid.²⁰⁵

Historien om Else Marie fortæller os flere ting. For det første, at lægeundersøgelser dengang kunne være meget overfladiske! For det andet, at det var svært at skjule en graviditet og fødsel, når man var tjenestepige og delte kammer og seng med andre. Således fortalte såvel madmor, husbond og pigerne under afhøringerne, at de havde undret sig over Else Maries »tiltagende førlighed«, og hvordan denne pludselig forsvandt igen.

Det var med andre ord noget, der blev bemærket og talt om, ligesom også Else Maries benægtelse ikke blot bliver accepteret.

Det var mejersken på gården, der tog initiativ til at undersøge Else Maries kiste. Og hendes dramatiske begrundelse – hendes drøm, hvori hun så

202. Vennebjerg Herred Politiprotokol B 27A, Forhør d. 7. april 1853 p. 275 B. LAN.

203. Hjørring Amtstidende 9. april 1853.

204. Jævnfør optællinger fra Juridisk Ugeskrift 1850-60, hvor sagerne er omtalte.

205. Almindelig borgerlig strafferet af 10. feb. 1866 § 192-195. cit. Efter B. G. Nielsen, hæfte III s. 8-7 til 8-9.

Else Marie bære på et blodigt barnelig – fortæller os, at et barnemord var noget, hun anså for at være aldeles uhørt og forfærdeligt.

At tjenestepigerne blev gravide på Aastrup, må have været hverdagskost. På denne tid har der konstant været en gravid tjenestepige på gården, men reaktionerne her tyder på, at forsøg på at skaffe sig af med barnet ved at dræbe det, aldeles ikke var hverdagskost – det var meget usædvanligt. Og der var ingen tvivl i mejerskens og malkepigerens sind om, at Else Maries udåd skulle meldes.

For Else Marie har sagen set anderledes ud. For hende var graviditeten det værste, der kunne ske. Hun benægtede den derfor, måske også over for sig selv. Hun begrundede sine handlinger med, at hun ikke vidste, hvad hun skulle gøre med endnu et barn. Hun vidste, at hun var under stærk mistanke om at være gravid, og hun vidste, at straffen for at føde i dølgsmål var hård, og alligevel forsøgte hun at skjule fødslen og slog måske/måske ikke barnet ihjel.

Det viser, hvor desperat hun var. Hun har ikke kunnet se nogen udvej, og det skyldtes det faktum, at hun ikke kunne komme hjem til hemsognet med et tredje uægte barn. Det var ikke det at komme hjem med et uægte barn -det var det at komme hjem med det tredje uægte barn. Det kunne hun ikke, og så vidste hun ikke, hvad hun skulle gøre, som hun selv formulerede det ifølge herredfogedens afskrift af forhøret.

Der er to mulige forklaringer på, at Else Marie ikke mente, at hun kunne komme hjem med barnet. Den ene er, at hun forudså, at ingen ville modtage endnu et af hendes uægte børn. Det andet er, at hun risikerede at blive tiltalt for kvalificeret lejermål, altså en straf på vand og brød for det tredje gang fødte, uægte barn. Denne straf blev først fjernet i 1866. Under alle omstændigheder anså hun det for umuligt tage hjem til Bjergby med endnu et uægte barn. Og hvad så? Else Marie så ikke anden mulighed end at skjule graviditet og fødsel. Men da også dette fejlede, gav hun op og hængte sig selv.

Jordemødre og fødselshjælp

Det kan være svært at forestille sig, under hvilke forhold kvinder på landet fødte i 1800-tallet. Der findes flere overleveringer om fødsler, der beskrives som gode, fælles kvindebegivenheder, om tilstedeværelsen af jordemødre og mange hjælpekoner og om århundreders viden og traditioner på fødselsområdet.²⁰⁶ Men hvordan fødslen forløb, når det drejede sig om en

206. For eksempel beskrevet i: »Hekse, kloge koner og jordemødre« i Kvindfolk 1 og Møller, J.S: »Moder og barn i danske folkeoverlevering«.

ugift, og oftest meget fattig pige, som fødte i en meget fattigt miljø, og som helst ville have været denne oplevelse foruden, ja det ved vi meget lidt om.

Vi kender til fødsler i dølgsmål fra politiforhørene, men de nærmere omstændigheder, når den svangre datter uventet kom hjem til forældrene for at føde, kender vi ikke.

Vi kender heller ikke de forhold, indsidderkerne fødte under. Hvad var der af hjælp, da Karen Sophie fødte i Christian Kjeldsens hus i Sct. Olai? Man kan forestille sig, at Kjeldsens kone, der åbenbart kunne lidt af hvert, og den gamle indsidderke var til stede som fødselshjælper. Men det er kun en forestilling.

I 1810 blev Danmark inddelt i jordemoderdistrikter.²⁰⁷ Ifølge reglementet fra samme år med den hensigt, at der »Paa landet skal være saa mange jordemoderdistrikter, at den jordemoder, der ansættes i ethvert af disse, bekvemt kan varetage sine forretninger, og at beboerne uden alt for stor besværlighed kan kalde hende til hjælp.«²⁰⁸ Det blev de beskikkede lægers pligt at holde øje med, om alt fungerede, som det skulle, og stiftsfysikus skulle føre overopsynet med jordemodervæsenet i stiftet.

Lægerne og stiftsfysicus indberettede til sundhedskollegiet om sundheds- og sygdomstilstandene i deres områder, herunder også jordemodervæsenet. Det fremgår af medicinalindberetninger fra Jylland fra 1800-tallets midte, at såvel Janderup som Sct. Hans sogn var dækket ind i et, i hvert fald i følge lægerne, tilfredsstillende omfang.²⁰⁹

I Janderup hørte jordemoderen ind under distriktskirurgen i Varde. Under Varde distrikt hørte der i alt 22 jordmødre, her i blandt Kirstine Sørensens, der såvel i 1835 som i 1855 var jordemoder i Janderup og Billum sogn, med bolig i Billum. Hun havde i fast Løn 20 Rbd. og nogle »Tønder Korn, 4 P Smør, Ildbrændsel, Græsning til 10 Høns, Frit Huus. Bor i Billum. Hendes Kaar nogenlunde«.²¹⁰

Under Hjørring lægedistrikt var der tilsvarende, i de samme år, 13 jordemødre ansatte, hvoraf Christiane Mildberg Simonsen var jordemoder i Sct.

207. Ifølge Reglement af 21. november 1810. Reglementet er udførlig beskrevet i Jordemødrenes historie s. 112 ff.

208. Punkt tre i reglementet. Her citeret fra Jordemødrenes historie s. 112.

209. Ifølge medicinalindberetninger fra 1835, 1847 og 1855. Rigsarkivet.

210 Distriktskirurg Murtfeldts, distriktslæge i Varde, indberetning til Sundhedskollegiet i 1847. Rigsarkivet.

Hans og Olai sogne. Distriktslægen har ikke her opgivet jordemoderens lønvilkår.²¹¹

Der var jordemødre tilknyttede begge de to sogne igennem hele den her behandlede periode, og man må formode, at også de fattigste barselskvinder har benyttet sig af jordemoderens hjælp i det omfang, det har været muligt. Det taler yderligere herfor, at udgiften til jordemoderen kunne refunderes af fattiggassen. Det kunne hjælp fra enhver anden kone ikke, tværtimod var det forbudt at bruge andre end de autoriserede jordemødre. Således lyder punkt 33 i reglementet fra 1810: »Naar oplærte jordemødre er blevet ansatte i distrikterne eller også de, der ifølge § 26 og 27 har faaet tilladelse til at praktisere som jordemødre, skal ethvert fruentimmer, der uden enten at være eksamineret eller prøvet, betjener en barselskone, og ligeledes enhver barselskone, der benytter et saadant uautoriseret fruentimmers hjælp have forbrudt til den eller de beskikkede jordemødre, fra 2 mk. Til 5 rdl. Efter sagens beskaffenhed med mindre det bevisliggøres, at en autoriseret jordemoder ikke har været at erholde.«²¹²

Lønnen for en distriktsjordemoder på landet var fra 1810 20 Rbd. Plus brænde, tørv, et 4-5 fags hus med lille have og græsning til en ko.

I 1856 steg dette til 30 Rbd, plus vinterfoder til koen. Men det vigtigste var, at taksterne for kunderne forhøjedes til det tredobbelte. Gårdmænd skulle herefter for en fødsel betale to rigsbankdaler, husmænd skulle betale en rigsbankdaler, og inderste mindst tre mark som man imidlertid kunne få refunderet af fattigvæsenet.²¹³

Jordemoderprotokollerne dokumenterer, hvorvidt også de allerfattigste og de ugifte mødre brugte de beskikkede jordemødre. Desværre er de ikke alle bevarede.

Fra Hjørring og omegn har vi jordemoderprotokoller tilbage fra 1862 og i Varde og omegn tilbage fra 1915.

I enkelte tilfælde er jordemoderens tilstedeværelse nævnt i kirkebogen. Dette gjaldt ved et uægte barns fødsel i 1848 »Hjemmedøbt 2. Marts af Jordemoderen. Død samme Dag.«²¹⁴

Også i sognerådsprotokollerne kan vi finde dokumentation for, at jordemødrene blev brugt blandt de fattige og ugifte fødende:

211. Districtlæge Sundkenbergs, distriktslæge i Hjørring, indberetning til Sundhedskollegiet i 1847. Rigsarkivet.

212. Jordemødrenes historie s. 114.

213. Jordemødrenes historie s. 130.

214. Sct. Hans Kirkebog fødte mandkjøn 1848, 2. marts Jens Peter Thomsen.

»Thomas Høierup af Vandsted Mark, som havde kjørt efter Gjordemoder og Doktor til ugift Fruentimmer Mette Marie Nielsdatter, som havde født et dødfødt Barn, tilholdes dertil som Erstatning 2 M af Fattigkassen.«²¹⁵

Mette Marie var indsidder hos en enke på Vandstedmark. Denne var tilstede, da Mette begyndte at føde, og det var hende, der løb over marken til nabohuset, hvor husmand Thomas Højrup boede, og hvor man havde en hest og vogn, og således gjorde det muligt at få fat i jordemoder og læge i en fart. Men Mette kunne ikke betale Thomas Højrup for ulejligheden, hvorfor fattigkassen måtte træde til, og hændelsen blev derved registreret i sognerådsprotokollen.

Distriktsjordemoderens protokoller fra Hjørring fortæller os, at det var almindelig praksis i den sidste periode, at også de allerfattigste barselskvinder, gifte som ugifte, benyttede sig af jordemoderens hjælp. Jordemoder Madam Nielsen var således tilstede, da Karen Johanne fødte sine seks uægte børn i daglejerhuset i Gjurup og Else Marie Christensen sine to i fattighuset i Bagterp.

I alt 26 af de her registrerede 38 fødsler i Sct. Hans sogn i den sidste periode fandt sted under overværelse af jordemoderen fra Hjørring. Heraf kan man omvendt ikke udlede, at 12 børn kom til verden uden en jordemoders hjælp, idet man kan have benyttet en jordemoder fra et af nabosogne.

Men i nogle ganske få tilfælde ved vi, at barnet kom til verden uden en jordemoders tilstedeværelse. Hendes fravær har sandsynligvis foranlediget præsten til i kirkebogen at notere, hvem der så var tilstede ved fødslen, således at disse fik status af at være vidner herpå. Da Carl Anton fødtes i Bagterp fattighus 12. juni 1878, har præsten noteret de tilstedeværende i kirkebogen: »Tilstede ved Fødslen Barnets Moder og Fattiglem Inger Marie Madsen.«²¹⁶

Og da Caroline Margrethe Christensen (S60) samme år fødte hjemme hos forældrene, skrev præsten efterfølgende, at de tilstedeværende under fødslen ud over moderen selv var mormoderen og mosteren.

At der nogle gange var mange til stede ved en fødsel, fremgår af følgende uddrag fra lægen F.C. Krebs indlæg fra 1862 om indsidder- og husmandsboligerne på landet:

»Forfatteren har set 3 familier med tilsammen 11 personer stuede sam-

215. Sct. Hans/Sct. Olai Sogneforhandlingsprotokol 1842-65. 5. maj 1852.

216. Sct. Hans kirkebog. Fødte mandkøn 1878.

men i een stue. Hvad der tidligere var husmandens tørvehus eller stald for hans ko, indrettes til bolig for en familie. Vore innsiddere og husmænd have i reglen ikkun een stue, og den er aldrig stor, familien være sig stor eller lille. I denne stue forrettes al arbejde. I denne stue sover og spiser man. I den samme stue redes sygelejet eller dødslejet for fader, moder eller barn. I den samme stue føder moderen sit barn. Læge, jordemoder og et par nabokoner fylder da stuen indtil trængsel, medens de forbavsede børn med opspilede øjne fra sengen af betragter den uvante begivenhed.«²¹⁷

I de her gennemgåede politiforhør fra såvel nordjyske som sydjyske herreder er jeg ikke stødt ind i sager omhandlende fosterfordrivelse. Hvis det har været praktiseret, har det været uden øvrighedens vidende. Kun i forbindelse med jordemødrenes virke er ordet fosterfordrivelse brugt. F. eks i forordningen for jordemødre fra 1810, hvor § 41 lyder således:

»Befindes nogen jordemoder enten med raad eller daad at have bidraget til, at en frugtsommelig kvindes foster kunne vorde fordrevet, da bør hun straffes med tugthusarbejde paa livstid.«²¹⁸

Det ser ud til, at nogle jordemødre havde kendskab til fosterfordrivelsesmetoder, og at der eksisterede eksempler på, at de havde brugt eller fortalt om dem, siden lovgivningsmagten så sig nødsaget til at lovgive derimod. Hvor meget det har været praktiseret, ved vi ikke, men jeg kan konstatere, at der ikke er registreret noget af den art af myndighederne i de områder, jeg har undersøgt.

Samlet konklusion og perspektiv

Karen Sophie stjal, og Else Marie slog sig selv og barnet ihjel. Det er begge ekstreme reaktioner og som sådanne ikke typiske. Alligevel fortæller de os noget om mødrenes følelser og vilkår, når det uægte barn blev født. Karen Sophie kæmpede for sin og barnets overlevelse, og hun kunne ikke modstå fristelsen til at snuppe nogle ting, der sikrede hende og barnet tag over hovedet og tøj på kroppen. Else Marie gav op og dræbte barnet og sig selv – men hun havde også været igennem det hele to gange før.

Deres historier fortæller os, hvor svært det kunne være for de ugifte mødre, der ikke havde nogen familie, hvorfra de kunne få hjælp under og efter fødslen. Og det blev ikke lettere ved de næste børns fødsler, tværtimod.

I forhold til mødrenes alder, da de fødte, kan vi nu slå fast, at det var de

217. F.C. Krebs: »om udstykning og sammenlægning af jord. Kbh. 1862. Her citeret fra Jens Boel s. 209.

218. Jordemødrenes historie s. 114.

Yngste af dem, der drog hjem for at føde deres uægte barn. Jo yngre de var, jo større sandsynlighed ville der være for, at deres forældre ville være der og være i stand til at hjælpe dem.

Et andet karakteristikum er, at den gruppe unge kvinder fra Sct. Hans, der fødte flere uægte børn, var meget unge, da de kom hjem og fødte deres første uægte barn.

Dette kan meget vel være et udtryk for, at disse meget fattige piger havde deres seksuelle debut tidligere end normalt. Var dette tilfældet, skyldes det de vilkår, der var kendetegnende for disse piger. For eksempel, at de meget tidligt kom ud at tjene, og ofte på de store gårde, hvor den almindelige adfærd var seksuelle relationer tjenestefolkene imellem.

Man kan også forestille sig, at deres sociale ringe status gjorde dem mere udsatte for seksuelle overgreb, ligesom de selv fra en ung alder muligvis tjente en ekstra skilling ved seksuelle ydelser. Uanset hvad årsagen kan være, så blev resultatet, at jo før de startede, jo flere uægte børn ville de kunne føde.

Kunne man ikke føde hjemme hos forældrene, var der muligheder for at føde »til Huse«, som regel hos en daglejer og dennes kone. Det var der en del, der gjorde i Sct. Hans sogn og omegn, og de var i gennemsnit tre til fire år ældre end de piger, der fødte hjemme. Mange af dem, der fødte som indsidderke, havde nogle år tidligere født hjemme hos deres forældre. Når de ikke gjorde dette ved den anden eller måske tredje fødsel, kan det skyldes, at de ikke mere havde forældrene, eller at disse havde gjort det klart, at de ikke ville se flere uægte børn i deres hjem. I forhold til denne sidste hypotese må vi konstatere, at dette ikke nødvendigvis var tilfældet i de allerfattigste hjem. Her kom døtrene ofte hjem og fødte to eller flere uægte børn. Karen Johanne Christensen gjorde det hele seks gange hjemme hos moderen i Gjurup.

De faste indsidderker var de ældste blandt de fødende, ugifte kvinder. Deres gennemsnitsalder var i nærheden af de 35 år, når de fødte deres uægte børn i det hus eller det værelse eller det hjørne af stuen, hvor de boede, som regel med flere uægte børn.

Man kan således registrere en udvikling, der starter med, at det første uægte barn fødtes hjemme hos forældrene, mens moderen kun var i begyndelsen af tyverne. Det, eller de, næste børn fødte moderen til leje i nærheden af tjenestestedet, sædvanligvis når hun var i sidste halvdel af tyverne, og da de sidste børn fødtes, var hun blevet over tredive år, fast indsidderke og forsøgte at forsørge sig og sine ved daglejarbejde, ved al mulig hjemmearbejde med tråd og garn og suppleret med fattighjælp. Helt overordnet

i forhold til moderens alder og det antal børn, den enkelte kvinde fødte, forholdt det sig således.

Det var dog langt fra alle mødrene, der gennemløb nøjagtig dette forløb, men snarere dele deraf. Nogle blev for eksempel aldrig indsiddersker, og andre fødte aldrig hjemme hos forældrene.

Langt de fleste ugifte mødre fødte hjemme hos deres forældre, viser undersøgelsen i Janderup sogn.

I Sct. Hans var den tilsvarende andel cirka halvdelen af de ugifte mødre. Denne halvdel lignede i perioden 1835-40 meget de hjemmefødende piger i Janderup. De fleste kom fra den socialgruppe, der var flest af i sognet, nemlig husmændene og mindre gårdmænd og de fik kun dette ene uægte barn.

Men fra midten af århundredet kan man i Sct. Hans og omegn registrere en ændring, idet halvdelen af de hjemmefødende piger nu kom fra de allerfattigste hjem, og de fik ofte mere end et uægte barn.

I samme periode steg også antallet af barslende indsiddersker i sognet, og ser man nærmere på disse, viser det sig, at de kom fra nogle af egnens meget fattige hjem uden for Sct. Hans sogn, og efter endt barselsophold forlod de sognet igen.

Det ser ud til, at den store stigning i antallet af uægte fødte i Sct. Hans sogn – ud over at komme fra sognets egne allerfattigste familier, hvor døtrene i stedet for at blive gift, blev ved med at blive gravide og komme hjem og føde uægte børn – også kom fra nogle af nabosognenes fattigste familier, idet nogle af døtrene derfra valgte at føde i Sct. Hans, angiveligt fordi de havde mulighed for at finde en barselsseng her i nærheden af deres sidste tjenestepigeplads.

Også den sidste periode er kendetegnet derved, at fællesnævneren for de fleste ugifte mødre var fattigdom. Det var døtrene fra sognets egne meget fattige hjem, og det var især de fastboende indsiddersker, der blev gravide og fødte flere uægte børn.

Undersøgelsen af fødesteder viser det samme, som undersøgelsen af de ugifte mødres sociale herkomst, nemlig at det var de allerfattigste døtre, der blev mødre til det stigende antal uægte børn i Sct. Hans sogn. Det var piger, der havde været tjenestepiger i andre sogne, men som nu kom hjem til forældrene, eller den ene forælder for der at føde sit barn. Eller det var piger fra andre sogne, der var tjenestetyende i Sct. Hans eller nær ved, og som fødte i nærheden af tjenestestedet. Eller det var kvinder fra andre sogne, som var havnet i Sct. Hans, og der havde slået sig ned som faste indsiddersker.

Der er ikke noget i materialet, der tyder på, at gravide, ugifte kvinder flyttede til andre sogne, i dette tilfælde Sct. Hans, for at komme væk fra hjemegnens og familiens bebrejdelser. Deri er der overensstemmelse med den svenske historiker, Marie Christine Wikstrøms undersøgelse, der viste, at de udensogns piger, der kom til Sundswall, og som senere fødte uægte børn der, ikke kom, fordi de var gravide, men for at søge arbejde, og at det var i dette tjenestepigearbejde, at de fleste af dem blev gravide.²¹⁹

Det samme var tilfældet i Sct. Hans fra midten af århundredet. Mange piger var i sognet fordi de var tjenestepiger på de store gårde. Og nogle af disse blev i sognet, da de skulle føde.

Denne undersøgelse viser, at der i Sct. Hans og i nabosognet Sct. Olai fandtes huse, hvor flere ugifte kvinder lå til barsel. Eksistensen af sådanne fødehuse – steder, der øjensynlig var kendte for, og blev brugt af ugifte barslende kvinder – er ikke påvist i andre undersøgelser fra andre sogne. Muligvis fordi disse ikke har undersøgt fødeomstændighederne for de enkelte ugifte kvinder nærmere.

I hvert tilfælde kan vi nu påvise, at sådanne steder fandtes. De fandtes i de to ovennævnte sogne, og denne mulighed for at få husly under barselsperioden påvirkede givetvis også fødselstallet af uægte fødte i positiv retning.

Husenes nærhed af købstaden var en fordel for barselskvinderne. Det viser Karen Sophies historie. Samtidig afslører denne historie også lidt om livet i dette fødehus. Den fortæller om en meget aktiv kone, der blandt mange andre aktiviteter også modtog stjalne varer af en barselskvinde. Vi kan ikke vide, om Marie Christensen var vidende om, hvor Karen Sophie havde porcelænet fra, men det er værd at lægge mærke til, at hun først gik til politiet, da gæstgiveren forlangte porcelænet tilbage, selv om hun vidste, at Karen Sophie en månedstid før var blevet dømt for tilsvarende tyverier hos præsten i Skallerup. Det er ikke et spørgsmål om, hvorvidt man aftog hælervarer hos Christian Kjeldsen, det skal nok snarere ses som et udtryk for, at fattigfolk tog imod de forskellige former for betaling, de kunne få. Og der har ikke været mange penge at hente hos de fattige, barslende indsiddersker.

Hen i mod slutningen af den her undersøgte periode blev der færre af denne type, barslende indsiddersker, og det er nærliggende at forklare dette med et tilsvarende fald i undfangelser på bestemte store gårde i sognet.

219. Marie Christine Wikstrøm s. 175 ff.

Til gengæld blev flere børn født af inddersker, der var fastboende i sognet. Heriblandt et par forladte hustruer, der under mandens fravær blev gravide med andre mænd. En anden type enlige mødre var dukket op i sognet.

KAPITEL 10

Efter fødselen

Jeg vil i det følgende redegøre for personundersøgelsens resultater i forhold til mødrenes ophold og adfærd efter endt barselsperiode. Igen vil eventuelle forskelle i de to sogne blive registreret og analyseret med henblik på at forklare, om der også her eksisterede forhold, der kan være en del af forklaringen på de mange uægte børn i det ene sogn og de få i det andet.

Det er meget forskelligt, hvor længe efter fødslen de ugifte mødre efterlod sig spor. Det afhænger af, hvornår den næste folketælling fandt sted, eller af hvornår deres navn igen fandt vej til de offentlige registre. Det kan være som brud i kirkebogen, som fadder ved en dåb, i tilgangs- eller afgangslisterne eller som ugift mor igen. Nogle har jeg fundet i de amtslige protokoller, for eksempel som anmelder af en faderskabssag, andre igen har jeg fundet som fattighjælpsmodtager i de kommunale fattighjælpsprotokoller.

Blev mødrene siden hen gift, kunne det være kort tid efter fødslen eller det kunne være flere år efter. Det betyder i princippet ikke så meget i denne sammenhæng. Det vigtigste har været at finde ud af, om de overhovedet blev gift eller ej, og hvad de gjorde af barnet før og efter giftermålet.

Dernæst vil jeg se nærmere på, hvad der skete med de kvinder, der ikke blev gift. Hvor boede de, hvad var deres beskæftigelse, og hvordan organiserede de pasningen af deres barn/børn?²²⁰

Det viser sig imidlertid, at der var forskel på mødrenes vilkår og adfærd, alt efter om det var tiden efter det første uægte barns fødsel, eller om det var tiden efter det andet fødte uægte barn, eller måske efter det tredje osv. uægte barn. Jeg har derfor valgt at adskille gennemgangen, således at jeg først redegør for tiden efter det første barns fødsel. Indtil moderen enten blev gift eller fik endnu et uægte barn. Derefter tiden efter det andet uægte barn. Igen med fokus på, hvor mange af disse mødre med to uægte fødsler bag sig, der siden hen blev gift eller fik endnu et uægte barn. Det samme gentager sig efterfølgende for mødre til 3, 4, 5, 6 uægte børn.

Det giver sig selv, at undersøgelsesmateriale er størst i det første afsnit.

220. Børnenes vilkår er nærmere beskrevet i det næste kapitel.

Her har jeg fundet oplysninger om 16 kvinder efter deres første uægte barns fødsel i Janderupundersøgelsen og tilsvarende om 72 kvinder i Sct. Hansundersøgelsen.

I det efterfølgende afsnit falder Janderup næsten ud af undersøgelsen, idet kun een kvinde fik mere end et uægte barn i Janderup. Det er således en undersøgelse af udelukkende nordjyske forhold efter det andet uægte barns fødsel. Her bygger undersøgelsen på oplysninger fra 40 nordjyske mødre til mindst to uægte børn. Det sidste afsnit bygger på oplysninger om 17 ugifte, nordjyske mødre, der fik tre eller flere uægte børn.

Efter det 1. uægte barn

Som det vil fremgå kom de fleste ugifte mødre ud at tjene igen efter fødslen af deres første barn. Barselsperioden var således at betragte som en mindre pause i tjenestepigeansættelserne. Nogle fandt derpå en mand, andre gjorde ikke. Og andre fik et nyt uægte barn.

Denne del af undersøgelsen gælder tiden mellem det første uægte barns fødsel, til pigen enten giftede sig, eller blev gravid på ny.

- I Janderup

I Janderup har vi oplysninger om 16 ugifte mødre og deres børn. Fire mødre fra perioden 1835-40, seks mødre fra perioden 1850-55 og ligeledes seks mødre fra perioden 1875-80. Disse fordeler sig således:

Tabel 10, 1. *Ugifte mødre i Janderup fordelt efter civilstand og beskæftigelse efter det første uægte barns fødsel.*²²¹

År	Gift med udlagte barnefader	Gift med anden mand	Tjeneste- pige	Hus- holderske	I hjemmet	I alt
Samtlige tre perioder	7 43,7%	4 25%	2 12,5%	2 12,5%	1 6,2%	16 99,8

De fleste blev efterfølgende gift. Ud af de 16 kvinder i Janderup blev de 11 senere gift. Det vil sige 68,8%. Ud af disse 11 blev de syv af dem gift med den udlagte barnefader. Det var gamle kæresteforhold, hvor parrene af den

221. De tilgrundliggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 8.

ene eller den anden grund ikke giftede sig inden barnet fødtes. Fire par ud af de syv blev gift ret hurtigt efter fødslen. Tre af dem på barnets dåbsdag og et par kun fire måneder efter fødslen. Før de tre sidste par gik der et til tre år, før de blev viede.

Gift med den udlagte barnefader

Alle de syv børn, hvis forældre senere blev gift, voksede op hos forældrene og de søskende, der efterhånden kom til. Kun et af disse børn boede en år-række hos bedsteforældrene, indtil forældrene blev gift, hvorpå det flyttede ind hos forældrene.

De syv piger, der blev gift med den udlagte barnefader, skilte sig ikke ud i forhold til social baggrund. De repræsenterede et bredt udsnit af de få kvinder, der på denne egn fik uægte børn. De fire var således døtre af husmænd, en var gårdmandsdatter, og en var datter af fattiglemmer. Den sidste piges baggrund kender vi ikke.²²²

De mænd, pigerne giftede sig med, havde overvejende håndværksmæssige erhverv. Der var to tømrere, en skrædder og en stenhugger. Tre var landarbejdere, nemlig to daglejere og en tjenestekarl. Tre af dem slog sig ned i Varde, nemlig tømrerfamilien, skrædderfamilien og stenhuggerfamilien. To bosatte sig i Janderup, nemlig gårdmandsdatteren Johanne Jensdatter (J3) og hendes tømrer- og husmand og husmandsdatteren Benedichte Thomasdatter (J7), der først havde boet i Ribe sammen med sin daglejermand, men som derpå drog til Janderup, hvor hun og manden blev indsiddere hos hendes forældre. To år efter døde hendes mand af en blodstyrtning og Benedichte giftede sig derpå igen med en gård- og enkekmand, som hun forinden havde været indsidderske hos.

Umiddelbart ser det ikke ud til, at det at have fået et barn før de blev gift, betød at disse kvinders liv på nogen måde afveg fra deres jævnaldrende medsøstres.

Gift med en anden mand

Fire kvinder giftede sig med en anden mand end den udlagte barnefader.

Maren Nielsdatter (J11) blev gift med en seks år yngre skomager. De overtog hendes forældres husmandssted i Janderup, hvor de drev skomagerforretning med en svend og en lærling. Marens uægte barn indgik i børneflokket som den ældste, men med et andet efternavn end de yngre søskende.

222. Det drejer sig om J4, Karen Nielsdatter, hvis identitet det ikke er lykkedes at fastslå.

Tre år efter at have født en uægte søn giftede Karen Thøstesen (J14) sig med en karl fra Varde. Hun havde ikke sønnen med ind i dette ægteskab. Han blev hos den plejefamilie, hos hvem han var blevet anbragt umiddelbart efter fødslen. Karen og manden slog sig ned i Varde, hvor de sammen fik en større børneflokk. Efter nogle år rejste de til USA, men vendte ca. 10 år efter tilbage til Varde, hvor han slog sig ned som børstebinder og hun som vaskekone.

Syv år efter fødslen giftede Mette Marie Matthiesen (J16) sig med en enkemand, daglejer og husmand. De slog sig ned i et hus i et af Janderups fattigste steder, i Grydvadhuse. I 1880 folketællingen havde de to børn sammen og i huset boede også en af hans sønner fra det tidligere ægteskab. Men ikke Mette Maries uægte dreng.

Nogenlunde samme historie har Ane Christine Christensen (J1), der cirka otte år efter at have født en uægte datter, giftede sig med en husmand fra Vester Nykirke sogn. Heller ikke hun havde datteren med ind i ægteskabet, men efterlod hende hos forældrene.

Såvel Karen Thøstesen og Mette Marie Matthiesen fik deres børn passet, mens de selv efter fødslen kom ud som tjenestepiger og derpå blev gift efter nogle år. Karens dreng blev plejebarn hos en daglejer og vejmandsfamilie i nærheden af Karens barndomshjem, og Mette Maries dreng blev anbragt hjemme hos hendes forældre, en husmandsfamilie i Kolle By.

Ane Christines datter kom først hjem til hendes forældre at bo, derefter hos en gårdmand i et andet sogn, og først da Ane var blevet enke, kom datteren hjem til hende selv at bo. Da var hun blevet voksen, men havde fortsat brug for pleje, da hun var sindssyg. Ane Christine modtog da 40 rbd. årligt af Janderup/Billums fattigvæsen for at have datteren boende.²²³ Senere flyttede datteren ind på sognets fattiggård.

Det kan ikke umiddelbart konstateres, om det, at de havde et uægte barn, betød noget for disse tre kvinders livsforløb. Det lignede meget andre landbodøtres, om end Karen, Mette og Ane Christine havde giftet sig til endnu større fattigdom, end de selv kom fra. Men for deres børn har det betydet noget at være født som uægte, da de voksede op uden at have nogen af deres forældre hos sig. De blev plejebørn eller bedsteforældrenes børn. Hvordan de har haft det, kan vi ikke sige, men de familiære rammer for deres opvækst var anderledes end andre børns der på egnen.

223. Janderup/Billum fattigprotokol, 12. okt. 1858.

Ugiftes forsørgelse

Fem af mødrene i Janderup forblev ugifte. Det vil sige 31%. Af disse blev de to tjenestepiger igen, og den ene efterlod barnet hjemme hos sine forældre, og den anden kvindes barn døde. 10 år efter fødslen boede hun i øvrigt selv i Janderup fattighus.

To blev husbestyrerinde, og de havde begge barnet med sig i husbestyrerindearbejdet. Den ene blev husbestyrerinde hos barnets fader, distriktslægen, der fuldt ud anerkendte faderskabet og lod sin søn opdrage og gå i samme skole som Vardes øvrige højere embedsmandsbørn. I det andet tilfælde blev moderen husbestyrerinde for en ældre husmand og enkemand, der foruden husbestyrerindens uægte barn også havde et barnebarn og et uægte plejebarn fra sognet boende.

Den sidste af mødrene blev efter fødslen boende hjemme hos sine forældre, en fisker- og husmandsfamilie. Hendes barn døde 1½ år gammelt af kighoste. Fem år efter boede moderen stadig hjemme hos forældrene.

Vi kan konstatere, at de fleste af de ugifte mødre i Janderup, der ikke blev gift, kom ud at tjene igen. Den eneste afvigelse fra de jævndrende barnløse piger var, at to af dem blev husbestyrerinder og havde deres børn med i dette job. Det var meget sjældent at se en ung og/eller barnløs husbestyrerinde.

Igen kan vi konstatere, at det umiddelbart ser ud til, at det i Janderup og omegn sandsynligvis mest var børnene, der mærkede, at de var født uden for ægteskab, i og med at de voksede op i andre familiesammenhænge end de andre børn. To fik overhovedet ikke nogen opvækst, men døde som små, hvilket ikke behøver at skyldes deres uægte status. Et barn blev boende hos bedsteforældrene, og to boede med moderen i dennes husbestyrerindejob. Dette sidste var en af de få muligheder, der gaves mødrene for at forsørge og have deres barn boende hos sig.

Men der var forskel på husholderens børn, alt efter hvem faderen var, eller rettere, der var forskel på, hvordan de er blevet registreret af folketælleren. I tilfældet Christian Ludvig Murtfeld, der voksede op som sin fars, distriktslægens, søn, men ikke sin mors, er moderen Magdalene i folketællingen tituleret husholderske, uden at hendes moderstatus så meget som antydes.²²⁴ I modsætning til Mette Kirstines søn, der meget klart distanceres fra husbond i og med at drengen kaldes »Husholderens Søn».²²⁵

Kun en af de ugifte mødre i Janderup fik endnu et uægte barn, nemlig

224. Ft. Varde 1845. Magdalene Nielsdatter, J5.

225. Ft. Henne sogn 1880 nr. 112. Se mere om børnene i kap. 11.

Ane Ebbesen, der efterlod sit første barn hjemme hos forældrene, en arbejdsmandsfamilie i Varde, hvorpå hun ret hurtigt blev gravid igen.

– I Sct. Hans

I Sct. Hans fordeler de ugifte mødre sig således:

Tabel 10,2. Ugifte mødre i Sct. Hans fordelt efter civilstand og beskæftigelse efter det første uægte barns fødsel.²²⁶

År	Gift med udlagte far	Gift med anden mand	Tjeneste- pige	Hushol- derske	Ind- sidderske/ hjemme- boende	Usikre	I alt
1835-40	1	5	1	1	1	1	10
%	10%	50%	10%	10%	10%	10%	
1850-55	2	4	14	0	5	2	27
%	7,4%	14,8%	51,8%		18,5%	7,4%	
1875-80	5	5	17	2	5	1	35
%	14,2%	14,2%	48,6%	5,7%	14,2%	2,8	
I alt	8	14	32	3	11	4	72
%	11,1%	19,4%	44,4%	4,1%	15,2%	5,5%	

Betegnelsen »Usikre« dækker i dette tilfælde over, at det ikke har været muligt at dokumentere, hvorvidt disse kvinder slog sig ned som indsiddersker efter fødslen, eller om de kom ud som tjenestepiger. To ting er imidlertid sikre, nemlig at de forblev ugifte, og at de blev gravide igen.

Sammenlignet med de ugifte mødre fra Janderupegnen er det slående, at så mange i Sct. Hans forblev ugifte efter det første barns fødsel. Fordelingen imellem dem, der forblev ugifte, og dem, der blev gift, er næsten præcis omvendt af fordelingen i Janderup.

I Sct. Hans blev sammenlagt 30,5% af de ugifte mødre senere gift efter at have født et uægte barn. I Janderup var det tilsvarende tal 68,8%.

I Sct. Hans forblev sammenlagt 70,6% af de ugifte mødre ugifte, hvorimod dette kun var tilfældet for 31,2% i Janderup.

En anden forskel er, at mens fordelingen imellem efterfølgende gifte og ugifte stort set var den samme de tre perioder imellem i Janderup, så var der i Sct. Hans stor forskel på den første og de to sidste perioder.

226. De tilgrundsiggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 9.

I den første periode i Sct. Hans ved vi, hvad der skete med 10 af de ugifte mødre efter det første barns fødsel. Det viser sig, at kun en af dem blev gift med barnets fader. Men fem blev gift med en anden mand og tre vedblev at være ugifte. I alt var det 60%, der blev gift senere.

Af de tre der ikke blev gift, blev den ene husholderske, en blev tjenestepige, og den sidste forblev, hvor hun var blevet gravid og havde født, nemlig som indsidderske i fattighuset i Gjurup.

Ved den sidste kan det ikke med sikkerhed fastslås, om hun blev indsidderske eller tjenestepige efter fødslen.

I den anden periode ved vi, hvad der skete med 27 af de ugifte mødre efter deres første uægte barns fødsel.

Det første, der springer i øjnene er, at så få af mødrene senere blev gift. Kun to blev gift med den udlagte barnefader og fire blev gift med en anden mand end barnefaderen.

Sammenlignet med den tidligere periode er der nogenlunde overensstemmelse i det absolutte antal mødre, der blev gift. Men forholdsmæssigt var der nu, midt i århundredet, meget få, der blev gift, nemlig 22%. Sammenholdt med de 60%, der blev gift i den første periode er dette et markant fald.

Tallene er altså ikke et udtryk for at færre af de ugifte mødre blev gift, men et udtryk for, at der var blevet mange flere ugifte mødre, og at disse mange flere åbenbart ikke blev gift.

Noget andet, der springer i øjnene er, at så mange blev tjenestepiger igen efter fødslen. Det gjorde 14 kvinder, dvs. 52% af samtlige og 67% af dem, der forblev ugifte.

Tre bosatte sig hjemme hos forældrene, en hos barnefaderen, og en tog til sit hjemsovn og blev indsidderske i fattighuset der. Det ene af disse fem kvinders børn døde. De andre havde barnet boende hos sig.

Opsummerende om denne periode kan det konstateres, at de fleste af de ugifte mødre forblev ugifte, nemlig 78%, og de fleste af dem blev tjenestepiger igen efter endt barselsperiode.

I den sidste periode steg andelen en smule af de kvinder, der efterfølgende giftede sig. Men stadigvæk forblev de fleste ugifte. 10 blev gift, altså cirka en tredjedel. 71% forblev ugifte efter det første uægte barns fødsel. Fordelingen af disse er ligesom i den foregående periode. Langt de fleste blev tjenestepiger igen, nogle få stykker blev indsiddersker enten hos familien eller for sig selv, og endnu færre blev husholdersker.

Gift med den udlagte barnefader.

Kun otte ud af samtlige 72 mødre blev i Sct. Hansundersøgelsen senere gift med den mand, de ventede barn med. Det vil sige 11,1%. Sammenlignet med Janderup, hvor andelen var 43,3%, var det meget få af parrene, der endte med at blive gift i Sct. Hans. Dette er en meget stor forskel de to sogne imellem, men der er også andre.

Skikken med at blive gift på barnets dåbsdag forekommer overhovedet ikke i Sct. Hans, og hvor det i Janderup så ud til at være et bredt udsnit af de ugifte mødre, der senere blev gift med barnefaderen, er der i Sct. Hans en overvægt i andelen af gårdmandsdøtre, for hvem dette skete. Halvdelen af de piger, der senere blev gift med den udlagte barnefader, var i Sct. Hans således gårdmandsdøtre. Det vil sige fire af dem. Derudover var de tre husmandsdøtre, og en var selv et uægte barn og vokset op som et plejebarn i et fattigt hjem på Hjørring mark. Men det var åbenbart undtagelsen. Alt i alt ser det ud til, at de få piger, der i Sct. Hans blev gift med barnets fader, kom fra de lidt bedrestillede hjem. Dette bliver især udtalt, når man holder det op imod de ugifte mødres sociale baggrund, hvor gårdmandsdøtrene kun udgjorde 14,4%.

Gift med anden mand

14 blev gift med en anden mand end den udlagte barnefader, hvilket vil sige 19,4%. Her er det værd at lægge mærke til, at den ældste periode, 1835-40, afviger meget, hvad dette angår. Her blev 50% af de ugifte mødre siden hen gift med en anden mand end barnets fader, mod cirka 14% i de to næste perioder.

Ved nærmere undersøgelse af forløbet for de fem piger, der i den første periode giftede sig med en anden mand end den udlagte barnefader, viser det sig, at der gik en hel del år efter barnets fødsel, før det lykkedes dem at blive gift.

Det tog mellem tre og syv år. Kun en af dem boede hjemme hos forældrene fra barnets fødsel og til hun giftede sig. Det var samtidig den pige, der hurtigst blev gift, nemlig tre år efter fødslen. De andre var ude at tjene og fik samtidig på forskellig vis passet deres barn. Ane Margrethe Nielsdatter (S2) fik sit barn passet hos en gårdmandsfamilie i nabosognet, mens hun selv kom til Voergaard for at tjene. Her mødte hun en 11 år yngre tjenestekarl, som hun syv år efter fødslen blev gift med. Ane Kirstine Christensdatter (S1) blev gift seks år efter fødslen. I den tid havde hun barnet i pleje lidt længere nede ad gaden i Bagterp, hvor hun kom fra. Mariane Pedersdatter (S11) tog sit barn med i tjenesten hos et ældre ægtepar, hvilket

var meget usædvanligt. Hun blev gift med en husmand fire år efter fødslen. Og Mette Marie Hansdatter (S12) efterlod sit barn hos forældrene, mens hun selv rejste til en tjenestepigeplads uden for sognet. Det varede i fire år, hvorpå Mette Marie giftede sig. Samtlige fem tog efterfølgende deres uægte børn med sig ind i ægteskabet, der således voksede op i en familie med halvsøskende og stedfædre. Men der var, ifølge folketællerens notater, forskel på børnenes status i den nye familie. Således blev Ane Margrethes barn kaldt »deres Barn«,²²⁷ hvorimod Mette Maries Hansdatters barn klart distanceres fra de mindre søskende med denne betegnelse: »hendes uægte Barn«.²²⁸

Ingen af disse fem piger var gårdmandsdøtre. Det var husmands- og daglejerdøtre. Og de mænd, de giftede sig med, tilhørte samme stand som de selv.

Noget tyder på, at det ikke var specielt svært at blive gift i Sct. Hans i den ældste periode, selv om man i forvejen havde et uægte barn. Heri er der overensstemmelse med Janderupundersøgelsen, men i modsætning til Janderup sogn var det ikke de udlagte barnefædre Sct. Hans mødre blev gift med, men en anden og senere kæreste.

I et af tilfældene blev ægteskabet efter kun nogle få år opløst. Det har næppe været lykkeligt, da separationsbegrundelsen fra hendes side var mandens voldelige adfærd overfor hende og hendes datter.

Dette er den eneste dokumentation for formodet vold imod et uægte barn. Vi kan ikke udlede noget deraf, blot konstatere, at det åbenbart ikke i alle tilfælde var let for et uægte barn at få en stedfar.²²⁹

De næstfølgende år blev der i Sct. Hans sogn vendt op og ned på det hele, således at det nu var langt de færreste af de ugifte mødre, der siden hen blev gift. I absolutte tal var antallet af piger, der senere blev gift næsten det samme, men de kom til at udgøre en meget lille andel af den samlede flok, idet mængden af de piger, der ikke blev gift steg voldsomt.

Tjenestepige igen

I Sct. Hans Sogneraadsprotokol kan man den 12. september 1853 blandt andet læse følgende:

»Fra ugift Karen Margrethe Jensdatter af Krustrup indkom et Andra-

227. Dronninglund Ft. 1850.

228. Sct. Hans Ft 1845.

229. Man kan læse mere om Mariane Pedersdatter(S11) og hendes datter i kap.11, afsnittet om det usynlige barn.

gende om Hjælp til hendes uægte Barn, da Faderen er Død og hun saal. in-
tet Alimentationsbidrag kan erholde. Forstanderskabet fandt ikke at kunne
indlade sig derpaa saa længe, som hun er hos Christen Jensen, Konge kal-
det af Krustrup, men, naar hun vil tage Tjeneste, kan der først blive Tale
om passende Hjælp til Barnets Underholdning.«²³⁰

Med andre ord: Hvis hun kom ud at bestille noget i stedet for at dandere
den hos Christen Jensen, der i forvejen var far til flere uægte børn, så ville
kommunen bidrage med fattighjælp til barnets forsørgelse. Hvilket var ens-
betydende med at betale for barnets plejeanbringelse.

Og sådan var det for langt de fleste ugifte mødre efter fødslen, de kom i
tjeneste igen.

Men inden da måtte de af med deres barn. Hvis der var familie, der ville
eller kunne tage barnet, blev det løsningen, men var det ikke tilfældet, måt-
te barnet udsættes, som det hed i tidens terminologi. I så tilfælde skulle der
penge til. Disse kunne komme tre steder fra: Fra pigens egen indtjening, fra
faderskabsbidraget eller fra den forsørgelsesforpligtigede kommune.²³¹

I følgende udsnit af retssagen mod Karen Sophie Johannesdatter den 23.
april 1853 får vi et eksempel på, hvordan en plejeaftale efter endt barsels-
periode kunne komme i stand og praktiseres. Muligvis er det også et ek-
sempel på en måde at betale plejeforældre på.

»Efter Foranstaltning var mødt, fremstod og vedgik at være Ane Katrine
Simonsdatter, Husmand Svend Pedersens Hustru af Haugaards Mark i
Venneberg Sogn, hvorpaa hun efter Opfordring til Sandheds Udsigende
paa given Anledning forklarede som følger:

En norsk Pige ved Navn Karen som hun havde kjendt fra den Tid denne
tjente hos Forpagteren i S. Harritslev, kom omtrent 3 Uger før sidste Juul
ind til hende og medbragte sit da omtrent $\frac{1}{4}$ Aar gl. uægte Barn. – Hun lod
sig da overtale til at modtage dette Barn i Forpleining for Karen som for-
talte at hun skulde have tjeneste hos Pastor Schjøtt og derfor maatte have
sit Barn udsat. – Kort efter at Karen var tiltraadt sin Tjeneste hos Præsten
Schjøtt bragte hendes Søn Niels Peter Pedersen som da gik til Konfirma-
tion en Dag han havde været hos Præsten nogle Stumper Brød hjem med
sig i et Tørklæde og sagde til hende at Karen havde bedt ham bringe det til
hende og sagt at han kunde lade Enhver see det da hun havde Lov til at
give det bort. – De to næste Gange Drengen var hos Præsten bragte han

230. Sct. Hans/ Sct. Olai Sogneraadsprotokol 1842-65: 12. sept. 1853. VhA.

231. Mere herom i kapitel 12: Forsørgelsesmuligheder for den ugifte moder og hendes
barn.

hende ligel. hver Gang nogle Stumper Brød i et Tørklæde fra Karen. – Brødet var efter hendes Forsikring dels Endestykker og dels Snitlinger saaledes som de falde af naar der skjæres Brød med en Brødkniv, og kunde det til sammen vel have udgjort omtrent 3p Rugbrød. – Hun gjorde sig da ingen Betænkning ved at modtage dette Brød som hun ansaa som Affald og hun blev bestyrket heri da hendes Mand en Aften noget efter spurgte Karen der var kommen til dem hvorledes der kunde falde saadant Brød af i Huset hos Præsten, og Karen dertil svarede at de ikke havde andre Tjenestefolk end hende at føde hos Præsten, saa at der ikke var Brug for saadant Affald af Brød, hvorfor hun maatte give det til hvilket fattigt Menneske og saaledes ogsaa kunde give det til dem.- Karen tilføiede derhos at hun dog nu ikke vilde sende dem mere Brød, da hun havde betænkt at give det til Præstens Heste. – Om Aftenen sidste Nytaarsdag bragte Karen hende en gammel beskadiget Blikkaffekande, hvilken Karen sagde at have faaet til hende af Madam Schjøtt, hvem hun havde bedt derom. – Samme Aften gav Karen Compt. s Mand et spil brugte Kort, som hun fortalte at have faaet af en af Præstens Sønner. De havde ikke Grund til at troe noget Ondt om Pigen og antog derfor, at det var sandt hvad hun fortalte. – Noget efter Nytaar medbragte Karen ved et andet Besøg hos dem en brugt og temmelig lille Drengeskjorte samt et gammel stykke Blaarlærred og et lignende stk. S....., det første efter Udseende af et Lagen og det andet af et Rullegardin, hvilke Sager Karen fortalte at have tiggert sig til hos Madam Schjøtt til sit Barn. Det saaledes medbragte bered Karen Compt. for at bruges til Barnet og nogenlignende 2 Stykker Tøi for at omdannes til Vuggelagen. En Dag noget efter da Compt. var kommen til Præstens Bolig, gav Karen hende en lille hvid Porcelæns Overthekop med forgyldt skrift og kant og fortalte Karen da, at hun var kommen til at slaa Underkopper itu til 2 Par Thekopper og havde maattet betale Kopperne med 1 Rbd hun havde faaet i Drikkepenge af en Fremmed, der havde logeret hos Præstens, hvorfor Overkopperne tilhørte hende. – Dette troede Compt. ogsaa at være sandt og tog Overkoppen Hjem med sig. Omtrent 8 Dage før sidste Paaske sendte Pastor Schjøtt Bud efter Compt. Og ytrede at der var svundet Adskillige Ting, her i blandt noget Linned og spurgte om Karen ikke havde bragt noget saadant til hende. Hun fortalte da om Brødet og Drengeskjorten samt de 2 stk. Tøi, hvilke hun senere havde omsyet til Vuggelagen. –²³²

232. Vennebjerg Herreds Politiprotokol. B 27 A År 1853 den 23. april: »Forhør i anledning af en skriftlig Anmeldelse fra Pastor Skjøtt i Skallerup om at Karen Sophie Johannesdatter skal have gjort sig skyldig i flere Tyverier« P.284 B ff LAN.

Denne sag er interessant på mange måder. Ikke mindst fordi vi her har et vidnesbyrd på en ugift mors gøren og laden i tiden efter hendes uægte barns fødsel.

Vi ved fra et senere forhør, at Karen Sophie lå til barsel hos Marie Christensen og Christian Kjeldsen i Sct. Olai sogn, og at hun kort efter fødslen gik til hånd hos gæstgiver Lange inde i Hjørring om aftenen.²³³

Men Karen kunne ikke blive i Sct. Olai. Hun har muligvis ikke tjent nok hos gæstgiveren til at kunne betale opholdet hos Kjeldsen. I hvert tilfælde fik hun tjeneste hos pastor Schjøtt i Skallerup sogn fra begyndelsen af december måned 1852. Det betød, at barnet måtte udsættes, som Karen Sophie selv udtrykker det.

Ane Cathrine, som hun overtalte til at modtage barnet, kendte hun fra tjenestepigetiden i S. Harritslev sogn. Og denne boede nu i nærheden af pastor Schjøtt, i hvert fald så nær ved, at Karen var inden for gåafstand til sit barn. I det ovenfor citerede er der tre gange omtalt, at Karen havde været på besøg hos Ane Cathrine. Det er nærliggende at tolke dette, som at Karen benyttede sig af de muligheder, der var til at være sammen med sin lille søn.

At hun tænkte på ham, fremgår af de ting hun stjal. Drengeskjorten og det lærred hun fik Ane Cathrine til at sy om til vuggelagen. Som tak, og muligvis også som en del af betalingen, forærede Karen plejemoren de små ting, som det i vore øjne forekommer mærkværdigt at lave en flere dage lang retssag over. Men samtiden så på disse rapserier med stor alvor, og efter utallige afhøringer endte det med, at Karen blev idømt tre gange fem dages fængsel på vand og brød.

Barnet blev hos Ane Cathrine Simonsen som plejebarn, men betalingen overgik til fattigvæsenet og de faderskabspenge, det lykkedes at inddrive.

Karen Sophie var langt fra den eneste, der fik sit barn »udsat«. Nogle havde forældre eller en mor, til hvem de overlod barnet og derpå selv drog i tjeneste. Men de piger der ikke havde den mulighed fik i de fleste tilfælde sat deres uægte barn i pleje.

I perioden 1850-55 var der 14 mødre, der efter fødslen blev tjenestepiger. Der var naturligvis flere, fordi også de piger, der siden blev gift, i de fleste tilfælde først var tjenestepiger.²³⁴ Men hvis vi forbeholder undersø-

233. Sagen er beskrevet i forrige kapitel i afsnittet om fødehuse.

234. For denne periode har vi kendskab til fem mødres færden i tiden mellem barnets fødsel og til de blev gift. De to af dem var gårdmandsdøtre (S33 og S39), og disse opholdt sig i hjemmet indtil giftermålet. Af de øvrige var de to tjenestepiger og den sidste daglejrskone inden de blev gift.

gelsen til de piger, der ikke blev gift, viser det sig, at halvdelen af disse satte deres børn ud, når de selv gik i tjeneste. Altså fik dem passet hos nogle mennesker, der ikke var den nærmeste familie. De fleste af disse børn er fundet i folketællingen 1855, hvor de har forskellige betegnelser.

Ane Elefdatters (S16) søn, Elef Thomsen kaldes således »Pleiebarn i Sønnens Sted«²³⁵, hvorfor man må gå ud fra, at Ane ikke har betalt for at have ham boende der.

Marie Larsdatters (S40) barn, Karen Marie Thomsen, har derimod kastet penge af sig. Hun kaldes i folketællingen »Pleiebarn for Betaling«.²³⁶

Hvad de øvrige syv børn angår, der ikke blev plejebørn, kom de to af dem hjem til bedsteforældre/bedstemoderen, to har jeg ikke kunnet spore og tre døde som spæde.

I efteråret 1853 lagde Christen Mørck, gårdmand i Gjurup, sag an mod Juliane Jensdatter fra Iilbjerger, fordi denne udeblev af den tjeneste, som han havde fæstet hende til. Personerne blev afhørt på rådstuen i Hjørring, og det fremgår af forhørsreferatet, at Juliane var blevet fæstet for 22 Rbd. til et års arbejde. Dette var den almindelige løn på denne tid og på denne egn,²³⁷ og det viser, hvor svært det har været at få tjenestepigelønnen til at række til en plejeløn, der på denne tid kunne udgøre det samme som hele lønnen. I en faderskabssag fra 1849 fortæller moderen således, at hun »har maattet udsætte Barnet mod en Aarlig Betaling af 24 Rbd. og mod selv at klæde det.«²³⁸ En anden mor fortæller imidlertid året efter, at hun må betale 10 rbd. årligt for sit udsatte barn²³⁹. Man kan således konkludere, at plejepri- serne varierede meget.

I perioden 1875-80 blev 17 mødre tjenestepiger efter fødslen. For de 13 af dem har jeg fundet frem til, hvad de gjorde af deres børn efter barselspe- rioden. De seks af dem satte deres barn ud i pleje. Heriblandt Viktorine, der betalte 30 kroner om året herfor. Fire børn kom hjem til bedsteforældre/ bedstemødre at bo, en kom hjem til en ugift moster at bo, og to døde som ganske små.

Af samtlige 32 mødre, der ikke blev gift, men som blev tjenestepiger igen

235. Ft Sct. Hans 1855.

236. Ft Sct. Hans 1850. Se mere om plejebørn i det næste kapitel.

237. Ifølge A. Christensen: Gildeskikke og folkeliv i Midtthy, Historisk Årbog 1919, varie- rede tjenestepigelønningerne i midten af århundredet mellem 18 og 25 Rbd. Malkepi- gerne på de store gårde tjente mest, nemlig 25 Rbd.

238. Vennebjerg Herred Politiprotokol B 27 A, 86 Paternitetssagen no. 90/1849.

239. Vennebjerg Herred politiprotokol B 27 A, 86 sag 22/159.

efter fødslen, gentog historien sig for de fleste af dem efter nogle år. Seks af dem har jeg kun kunnet spore i en begrænset årrække, hvorefter de forsvinder ud af billedet, men de 26, altså 81,2%, har jeg registreret igen i forbindelse med fødslen af deres andet uægte barn.

Husholderske var ikke en udbredt måde at klare forsørgelses- og pasningsproblemerne i Sct. Hans sogn. Kun tre i alt blev husholderske. Heraf blev den ene gravid igen, med sin husbond.

Indsiddersker og hjemmeboende

Lidt flere blev indsidderske eller slog sig ned i hjemmet, nemlig 11 i alt. En boede hos den kommende ægtemand. Fem boede alene eller i en del af et hus som indsiddersker, fem flyttede hjem til forældrene, eller den ene af disse. Ved flere af disse mødre har folketælleren noteret at de »ernære sig ved Haandgjerning«. ²⁴⁰

Samtlige af disse kvinder havde deres børn boende hos sig med undtagelse af to, hvis børn døde som spæde, og de blev alle, med undtagelse af to, gravide igen.

De to der ikke blev gravide igen var begge hjemmeboende. Den ene var gårdmandsdatter (S28), den anden husmandsdatter (S46).

Sammenfatning

Man kan konkludere, at der var stor forskel mellem Janderup og Sct. Hans sogn, hvad angår mødrenes civilstand efter det første uægte barns fødsel. I Janderup blev de fleste efterfølgende gift. I Sct. Hans blev de færreste efterfølgende gift. Forskellene er så udtalte, at de gjort op i procenter er meget tæt på at være direkte modsatte.

Endvidere var de fleste af de mænd, mødrene blev gift med i Janderup, barnets fader. Modsat var det de færreste i Sct. Hans sogn. Alt i alt en adfærd, der var vidt forskellig i de to sogne.

Fra midten af århundredet steg andelen af ugifte mødre i Sct. Hans, der forblev ugifte, radikalt. Man kan således konstatere, at der var sammenfald mellem stigningen i antallet af uægte fødsler i sognet fra slutningen af 1840'erne med stigningen i antallet af piger, der forblev ugifte efter at have fået et uægte barn.

Muligvis er dette en del af forklaringen på det store uægte babyboom, man kan registrere i Sct. Hans sogn fra midten af århundredet. Hvor det tidligere var normalt, at de ugifte mødre senere blev opslugt i et ægteskab,

240. For eksempel Petrine Pedersen (S82), Ft Sct. Hans 1860.

og der fortsatte med at føde, men nu ægte børn, så ser vi nu, at der opstod en stor gruppe af uægte børns mødre, der ikke blev gift. Men som også fortsatte med at føde børn.

Mens Karen Sophie Johannesdatter (S30) var i tjeneste hos præsten i Skallerup, ja ganske kort tid efter at hun var startet i tjenesten, blev hun gravid igen. Præsten og hans familie og dermed også tjenestepigen boede, mens præstegården var ved at blive bygget færdig, hos en gårdmand på Hunderupmark, og det var en tjenestekarl derfra, Karen Sophie udlagde til at være hendes andet barns fader.

Heri ligner Karen Sophies historie de fleste andre ugifte mødres, der efter fødslen kom ud at tjene igen. Det lader til, at de fik en kæreste, men det førte ikke nødvendigvis til ægteskab, snarere til en ny graviditet.

I Janderup var der kun en af mødrene, der fødte mere end et uægte barn. Det var med andre ord undtagelsen, hvor det i Sct. Hans mere var reglen.

Blandt de 14 piger, der i perioden 1850-55 blev tjenestepiger igen efter at have født et uægte barn, blev de 12 gravide igen.

Ud af de fem indsiddersker blev de fire gravide igen, og de to usikre, hvor det ikke kan afgøres, om de blev tjenestepiger eller ej, blev begge gravide igen. Det vil sige, at ud af de 21 piger, der ikke blev gift, blev de 18 gravide igen, altså 86%. Jeg vil tro, at det må være lige så mange som hos de gifte medsøstre. I forhold til fertiliteten, kan man således udlede, at det omkring midten af århundredet var fuldstændig ligegyldigt, om de ugifte mødre blev gift efter at have fået et uægte barn. I Sct. Hans blev de under alle omstændigheder gravide igen.

Samme tendens viser sig i den sidste periode. 14 ud af de 17 tjenestepiger blev gravide igen. Det samme gjorde fire ud af de fem indsiddersker, en af de to husholdersker og den ene usikre.

I alt blev 20 ud af 25 ugifte mødre gravide igen. Det giver en gengraviditetsprocent på 81%. Situationen er altså statistisk set næsten identisk med situationen 25 år før.

I den første periode er tallene for små, til at der kan konkluderes noget. Vi må nøjes med at konstatere, at de fleste blev gift igen, nemlig seks ud af ti. Blandt de fire, der ikke blev gift fik de to endnu et uægte barn, altså 50%.

Alt i alt blev 31% af mødrene gift efter at have født et uægte barn i Sct. Hans sogn.

I absolutte tal drejer det sig om 22 mødre, der blev gift og 50 der ikke blev gift.

Af disse 50 fødte ikke mindre end 40 endnu et uægte barn, altså 80%.

Efter det andet uægte barn

Kun en af de ugifte mødre registreret i Janderup fik to uægte børn.

Det var Ane Ebbesen (J12), der begge gange fødte hos forældrene i Varde. Det første barn var blevet undfanget, da Ane var tjenestepige i Janderup sogn, det andet da hun boede i Varde. I begge tilfælde overlod hun børnene til sine forældre, der boede i en baghuslejlighed i Nørregade. Anes far var arbejdsmand. Da Anes yngste søn var fem år gammel, døde hendes far, og familien blev splittet op. Såvel Ane som den yngste søn forsvinder derpå uden at efterlade sig spor, hvorimod hendes ældste søn dukker op som et af lemmerne på Janderup/Billum fattiggård. Fordi undfangelsen havde fundet sted her, var dette den forsørgelsesforpligtigede kommune.

Ud af de 40 anden gang, uægte fødende kvinder, registreret i Sct. Hans sogn er det lykkedes at finde oplysninger om de 35. Disse fordeler sig således:

Tabel 10,3. Ugifte mødre i Sct. Hans fordelt efter civilstand og beskæftigelse efter det andet uægte barns fødsel.²⁴¹

År	Gift med udlagte barnefader	Gift med anden mand	Tjeneste- pige	Hushol- derske	Ind- sidderske/ hjemme- boende	Usikre	I alt
1835-40	0	0	0	0	1	0	1
1850-55	3	0	7	1	6	0	17
%	17,6%	0	41,1%	5,9%	35,3%	0	
1875-80	2	3	4	1	6	1	17
%	11,8%	17,6%	23,5%	5,9%	35,3%	5,9%	
I alt	5	3	11	2	13	1	35
%	14,3%	8,6%	31,4%	5,7%	37,1%	2,9%	

Også i dette tilfælde dækker den »Usikre« over en kvinde, hvis videre færd ikke kan dokumenteres, kun at hun blev svanger igen.

Sammenlignet med tabel 10,2 er den største ændring, at forholdsvis flere blev indsiddersker efter det andet uægte barns fødsel end efter det første. Samtidig blev færre tjenestepiger, og færre blev gift. Kun en af mødre-

241. De tilgrundliggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 10.

ne er hjemmeboende. Det er Karen Johanne Christensen (S 75), der fortsat bor sammen med sin mor og sine børn i barndomshjemmet i Gjurup.

Nogle blev gift

22,9% blev gift efter at have født to uægte børn. Dette kan ses som et udtryk for, at det var en lille tand vanskeligere at blive gift efter at have født to uægte børn end efter et. Jævnfør tabel 10,2, der viste, at 30,5% af mødrene blev gift efter at have født det første, og for dem det eneste, uægte barn.

I absolutte tal drejer det sig kun om otte kvinder. Af dem blev de fem gift med den udlagte barnefader.

Det mærkelige ved det er, at det drejer sig om nogle af de allerfattigste piger i sognet.

I den mellemste periode var det således tre Gjurup piger fra nogle af de mindste daglejerhuse, der blev gift. I alle tre tilfælde var brudgommen den udlagte barnefader til begge deres to børn. Men i to af tilfældene skulle han lige skilles først.

Den ene var Karen Pedersdatter (S 29), der længe havde boet med den udlagte barnefader, der endnu ikke var blevet lovformelig skilt fra sin tidligere kone. Som separeret var det ikke lovligt at leve sammen med en anden, som var man mand og kone, hvorfor den udlagte barnefader, Christen Christensen, kaldet Metsen, blev anklaget for hor. Det var præsten, der anmeldte Christen til amtmanden, men herredsfogeden forhalede sagen, og i mellemtiden lykkedes det Christen at få skilsmissepapirerne i orden og Karen og han blev gift, inden hordommen blev fastsat, hvorved anklagen faldt bort.²⁴²

Den anden var Mette Kirstine Andersen (S41), der var niece til ovennævnte Christen og datter af dennes broder, fattiglemmet Anders Christensen, kaldet Metsen. Den udlagte barnefader til Mettes to uægte børn var en 49-årig tjenestekar, der også lige skulle skilles, før han kunne gifte sig med Mette. Ægteskabet varede kun to år, så blev de skilt, hvorpå Mette fødte endnu et uægte barn med eksmanden som den udlagte barnefader.

Den sidste pige var Cecilie Marie Christensdatter (S21) fra huset lidt længere nede ad markvejen i Gjurup. Også her var der tale om den samme fader til de to børn. Et års tid inden giftermålet lagde Cecilie faderskabssag an mod barnefaderen, hvor hun blandt andet krævede, at dennes husbond skulle tilbageholde noget af lønnen til alimentationsbidraget. Det var kun aktuelt i et år, så giftede de sig og blev innsiddere i et hus syd for Aalborg.

242. Denne sag er yderligere beskrevet i kapitel 14, afsnittet »Tre generationer«.

Også de to piger, der blev gift med den udlagte barnefader i den sidste periode, hørte til sognets allerfattigste. De var begge selv uægte børn og var vokset op i yderste fattigdom.

Caroline Christine Simonsen (S58) gjorde det samme som Cecilie, begærede alimentionssag mod barnefaderen, hvorpå de året efter giftede sig. Han var kun 22 år og daglejer, og da de giftede sig var et nyt barn på vej.

Else Marie Larsen (S67) og Peter Andreas Svendsen blev gift fire måneder efter deres fælles barns fødsel. Peter Andreas var tjenestekarl på en gård nærved og Else Marie boede sammen med sin datter og den lille ny i Bagterp i Peter Andreas' barndomshjem, et hus, hvor også hans 71-årige mor²⁴³ boede på aftægt sammen med datterens to uægte børn.

De to piger, der i den sidste periode fandt en anden ægtemand end den udlagte barnefader, var ligeledes fra sognets fattigste hjem. Det drejer sig om Elvine Jensine Pedersen (S68), der som daglejerdatter voksede op i det hus i Gjurup, hvor ovenfornævnte Cecilie Marie Christensen også var vokset op. Hun var tjenestepige i fem år efter det sidste uægte barns fødsel, mens begge børn var henholdsvis i pleje for fattigvæsenets regning og indkvarteret på fattiggården. Derpå giftede hun sig med en ti år yngre daglejer.

Også Marie Carlsen (S79) ægtede en yngre daglejer efter at have fået to uægte børn med to andre mænd. Hendes børn var i pleje hos forældrene på Vandsted Mark.

Tjenestepige og indsidderske

Alt i alt blev knap en tredjedel tjenestepiger igen, efter at have født det andet uægte barn. Ligesom efter det første uægte barns fødsel var der tale om flere, idet nogle af de piger, der siden hen blev gift, først havde en tid som tjenestepiger inden giftermålet. Som for eksempel ovennævnte Elvine, der var tjenestepige i fem år, før hun blev gift med en daglejer.

Men selv om disse midlertidige tjenestepiger tælles med i antallet af tjenestepiger efter henholdsvis det første og det andet uægte barns fødsel, så viser tallene en klar tendens til, at det efter det andet uægte barns fødsel ikke var helt så udpræget, at mødre efter barselstiden blev tjenestepiger igen. Det kan der være flere forklaringer på, men det, vi kan registrere ud fra tallene, er, at der til gengæld var betydeligt flere, der blev indsiddersker.

Dette kan meget vel skyldes, at det med to uægte børn var blevet svære-

243. Ane Marie Pedersdatter (S4). Ugift mor fra 1. periode, 1835-40.

re for mødrene at få forsørgelse og pasning af børnene til at hænge sammen, hvorfor flere af dem valgte, eller blev nødt til at indlogere sig i et hus sammen med deres børn. Her forsøgte de at tjene nok til sig selv og børnene ved håndarbejde og alskens daglejerarbejde.

Da Cathrine Christensdatter fra nabosognet Sct. Olai i begyndelsen af 1850 blev forhørt for at være tjenesteledig ved politiretten for Vennebjerg Herred, forklarede hun sin situation og fremtidsplaner således:

»Fremstod Cathrine Christensdatter af Sct. Olai Sogn som paa Tilspørgsel forklarede, at hun har 2 uægte Børn et paa 5 og et paa 1¹/₂ Aar, og den Karl der er Fader til Børnene for et Aarstid siden kom i Felten, og da Compt. ei derefter kunde forblive hos hans Forældre har hun maattet paa egen Haand ernære sig og sine Børn, og da hun ikke kunde forlade disse og tage fast Tjeneste, maatte hun tage sit Erhverv ved Haandgjerning hjemme, hvormed hun har ernæret sig uden fremmed Hjælp. Men fra 1. April faar Compd. sit mindste Barn udsat for 10 rbd. Aarlig, og til saadan Tid antager hun Tjeneste hos Præstens i Vinstrup, hos hvem hun skal forblive indtil 1. November eller dog saa længe han har Brug for hendes Tjeneste. Det største af Børnene tager hun med sig.«²⁴⁴

Der er flere interessante oplysninger i dette lille forhør. For det første synes Cathrine ikke, at hun kan forlade børnene, hvorfor hun arbejder ved håndgerning derhjemme. Om det er hjemme hos forældrene eller som indsidderske et andet sted, fremgår ikke klart. Men det var åbenbart ikke holdbart på lidt længere sigt. I hvert tilfælde havde hun fået en tjenstepigeplads fra 1. april, hvor hun regnede med at skulle være i det mindste til 1. november. Derfor har hun lavet en plejeaftale for det mindste barn, hvorimod hun vil tage det ældste barn med sig i tjenesten. Dette sidste var usædvanligt, og vel også grunden til, at det kunne lade sig gøre. Hendes tjenstepigeløn rakte sandsynligvis ikke til to udsatte børn.

For Cathrine handler det om at gøre det, der sikrer hendes og børnenes overlevelse. Hvordan hun så havde det med at skulle udsætte den mindste og tage den ældste med i en tjenstepigestilling, er i denne sammenhæng underordnet. Tjenstepigearbejdet er det, der sikrer hende en fast indtægt, og hende og det ene barn kost og logi for en periode.

Det fremgår af flere tilsvarende forhør i politiretten, at det ikke var usædvanligt for kvinderne at skifte imellem at have tjenstepigearbejde og at være indsidderske og arbejde med håndarbejde. En del af de adspurgte i

244. Sag No. 22/1850 Til Oplysning angaaende Antal (...) tjenesteledige Personers Forhold i Sct. Hans og Sct. Olai sogne. Vennebjerg Herred Politiprotokoller. LAN.

Sct. Hans og Sct. Olai fortalte, at de var tjenestepiger i sommerhalvåret og indsidderske eller hjemmeboende i vinterhalvåret. Begrundelserne var forskellige, for eksempel at de ikke havde pasning til børnene og derfor måtte være hjemme hos dem, at de var for svagelige til fast tjeneste hele året, eller at de i perioder måtte være hjemme og hjælpe gamle forældre.²⁴⁵

De ugifte mødres adfærd var først og fremmest bestemt af de givne økonomiske muligheder, eller rettere, hvilke muligheder der gaves for børnenes og hendes egen overlevelse. Og jo flere børn hun fik, jo færre var mulighederne.

Tjenestepigernes løn kunne sjældent finansiere to børns udsættelser, med mindre pigen var heldig at finde en behjertet familie, der ikke krævede meget. Hun var derfor afhængig af, at plejeudgiften helt eller delvist blev betalt fra anden side. Her var det to muligheder. Alimentsbidraget og/eller fattigpenge.

Nogle blev ved med at føde uægte børn. I mine undersøgelser har jeg registreret 17 kvinder, der fik flere end to uægte børn. De var enten tjenestepiger eller indsiddersker, da de blev gravide for tredje gang.

Ni tjenestepiger blev gravide igen efter at have født to uægte børn. Lige så seks indsiddersker/hjemmeboende og en enkelt, hvis bosition vi ikke ved noget om. Igen må vi konstatere, at tjenestepigerne var mest udsatte for at blive gravide, og de var åbenbart ikke mindre udsatte som mødre til to uægte børn i forvejen. Ni ud af de her registrerede 11 mødre blev som nævnt gravide igen, altså 82%.

Muligvis var der endnu flere, der fik et tredje uægte barn. Det har ikke været muligt at finde oplysninger, der kan af- eller bekræfte dette, i seks af tilfældene. To indsiddersker, ved vi med sikkerhed, forblev ugifte og levede i flere år fremover som fattiglemmer og indsiddersker sammen med deres to børn, og en indsidderske døde.

Hvad de to husholdersker angår, så emigrerede den ene med sine børn til USA, og den anden forblev husholderske hos den udlagte barnefader og fik ikke flere uægte børn.

Vi kan konstatere, at det var dobbelt så udbredt at få et tredje uægte barn som at få en mand. 22,9% af de registrerede, ugifte mødre i Sct. Hans blev gift efter at have født to uægte børn. 48,6% fik et tredje uægte barn og ingen mand.

245. Forhørene beskrives i kap. 14, i afsnittet »Løsgængere i Sct. Hans og Sct. Olai 1849-50«.

Efter det tredje, fjerde osv. uægte barn

17 kvinder i Sct. Hansundersøgelsen fik med sikkerhed flere uægte børn.

Heraf fik otte kvinder tre uægte børn, fire fik fire uægte børn, to fik fem uægte børn og tre kom op på seks uægte børn.

De fleste var registreret i den mellemste periode, nemlig ni kvinder. De færreste var fra den ældste periode, nemlig kun en kvinde. Tilbage bliver der syv kvinder fra den sidste periode.

Tabel 10,4. *Ugifte mødre i Sct. Hans fordelt efter civilstand og beskæftigelse efter det tredje uægte barns fødsel.*²⁴⁶

År	Gift m. udlagte barnefader	Gift m. anden mand	Tjeneste- pige	Ind- sidderske	Døde	I alt
Alle tre perioder	2	1	5	8	1	17
i %	11,8%	5,9%	29,4%	47,1%	5,9%	

Efter deres tredje uægte barns fødsel blev tre af mødrene gift, hvilket vil sige 17,6%. I to af tilfældene med den udlagte fader til deres tredje uægte barn. Den sidste, Ane Marie Pedersen (S52), som fødte sit tredje uægte barn i 1878, blev året efter gift med en helt anden mand. Muligvis har denne mand ikke vidst, at Ane Marie havde født tre gange. Hendes to ældste børn var døde kort tid efter fødslen, og det tredje barn, Laura, var blevet sat i pleje hurtigt efter fødslen, og så derefter aldrig sin biologiske mor igen.²⁴⁷

Noget tyder på, at Ane Marie var meget forhippet på at skjule sine uægte fødsler. Hun fortalte jordemoderen ved Lauras fødsel, at hun aldrig havde født før, hvilket var en lodret løgn i betragtning af, at hun to gange før havde barslet.²⁴⁸

Også de to andre kvinder, der blev gift efter det tredje uægte barn, havde mistet et af deres tidligere børn. I realiteten havde de kun et levende, uægte barn, da de blev besvangret af den mand, de senere giftede sig med.

De fem, der blev tjenestepiger igen, fik på forskellig vis deres børn pas-set, mens de var i tjeneste. Andresine Mikkelsen (S14) efterlod sine børn

246. De tilgrundliggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 11.

247. Ifølge Lauras nulevende barnebarn, Hans Jensen, Hjørring.

248. Jordemoderprotokol for Hjørring lægedistrikt. B128- 62. LAN.

hjemme hos sin mor, der var indsidderske i et hus tæt ved Aastrup hovedgård. Det drejede sig om to børn, da det ene døde tre uger efter fødslen.

Ane Jeppesdatter (S17) brugte både forældrene, den udlagte barnefader og en plejefamilie finansieret af fattigvæsenet som barnepassere.

Samtlige Elise Cecilie Ottesens (S 65) fire børn kom i pleje, finansieret af fattigvæsenet, og ligeså kom Marie Larsdatters (S40) børn i pleje på fattigvæsenets regning.

Annine Caroline Andersens (S54) to ældste børns skæbne kender vi ikke, men det tredje barn kom kort efter fødslen i pleje hos en fiskerfamilie langt væk fra Annine.

Nogle holdt barnet i familien, hvor det kunne lade sig gøre. Andre, ser det ud til, afgav barnet til en plejefamilie og havde derefter ikke mere med det at gøre.

Det er således meget forskelligt, hvorledes tjenestepiger med flere uægte børn fik organiseret børnepasningen. Sandsynligvis var det et spørgsmål om, hvilke muligheder de havde. Det var tydeligt, at jo ældre de selv – og deres forældre – blev, jo vanskeligere var det at overgive børnene til bedste-forældrene.

Tjenestepigepladsen var stadigvæk for disse kvinder et sted at blive gravid. Fire ud af de her omtalte fem tjenestepiger med tre uægte fødsler bag sig, blev frugtsommelige igen, med barn nummer fire.

Herefter stoppede tjenestepigearbejdet for de to af dem.

Andresine (S14) flyttede hjem og overtog sin mors gerning som daglejer-ske og spinderske i huset i Sønderharritslev. Moderen var sandsynligvis svækket, da Andresine fødte barn nummer fire, for kort tid efter døde hun. Andresine blev boende i huset, og fire år efter fødte hun her sit femte uægte barn. Børnene blev boende hos hende, indtil de kom ud i tjeneste, og Andresine forsørgede familien med daglejerarbejde, spindearbejde og ind imellem fattigunderstøttelse. Otte år senere fødte hun som 40-årig sit sidste uægte barn. Dette barn blev sat i pleje i præstegården. Andresine blev boende i huset med en mandlig logerende, og begge modtog »partiel Fattigunderstøttelse«²⁴⁹

Også Marie Larsdatter holdt med tjenestepigearbejdet og slog sig ned som indsidderske på Hjørring mark. Hun levede af fattighjælp fra Sct. Hans kommune til sig selv og sine fire børn.

Ane Jeppesdatter (S 17) og Elise Cecilie Ottesen (S65) blev tjenestepiger igen.

249. Harritslev Ft. 1880.

Ane Jeppesdatter blev fæstet på Aastrup Hovedgård, og blev næsten øjeblikkelig gravid igen. Hun fødte barnet på Bagterp hede i nærheden af tjenestepigepladsen, efter nogle måneder fik hun barnet i pleje i hjemsognet og tog herefter tjeneste igen på Aastrup hovedgård, hvorefter historien gentog sig.

Hun blev gravid igen, oven i købet med den samme mand. Barnet døde, og fire år efter var Ane 39 år og tjenestepige på en stor gård i nærheden af hjemsognet.²⁵⁰

Elise Cecilie Ottesen blev efter fjerde fødsel og fjerde plejeanbringelse tjenestepige på en stor gård på Hjørring mark, og derefter har jeg ikke fundet spor af hende.²⁵¹

Hvad indsidderskerne angår, så var to af disse, nemlig Ellen Jespersdatter (S23) og Maren Thomasdatter (S37) begge hjemmehørende i Tornby sogn, og her blev de anbragt i sognets hospital (fattighus) sammen med deres børn, og de forsørgedes alle af fattigvæsenet.

Søstre Ane og Mette Kirstine Andersdatter (S15 og S41) blev indsiddersker og fattiglemmer sammen med deres børn i barndomshjemmet, som var blevet et af sognets fattighuse.

Victorine Christiane Jørgensen (S 83), som havde sat de to ældste børn i pleje, slog sig sammen med den yngste ned i Løkken, hvor hun blev vaskepige med fattigunderstøttelse, og i Sct. Hans sogn prøvede Petrine Pedersen (S 82), Karen Johanne Christensen (S75) og Gertrud Marie Jensen (S69) at klare dagen og vejen med daglejer- og syarbejde plus fattigunderstøttelse. Med forskelligt held, lader det til. Gertruds børn blev fjernet på grund af misrøgt, hvorimod Petrines børn voksede op til at blive respekterede borgere, med solide jobs.

Maren Thomasdatter, Ane Andersdatter, Karen Johanne Christensen, Gertrud Marie Jensen og Petrine Pedersen blev som indsiddersker endnu engang gravide med deres fjerde uægte barn. Den sidste nåede at få fem, Karen Johanne og Gertrud fik begge seks uægte børn.

Alt i alt var der altså otte ugifte mødre, der nøjedes med at få tre uægte børn. Herefter blev tre gift, og de andre blev henholdsvis tjenestepiger igen eller indsiddersker med løst arbejde og fattigunderstøttelse. Ud af disse 14, der således ikke blev gift, blev de ni frugtsommelige igen, altså 64,2%.

250. Dronninglund sogn FT. 1860.

251. Hjørring sogn Ft 1880. Elise tjente i 1880 på gården Christiansminde på Hjørring Mark.

Ingen af disse ni blev gift. Men fem af dem blev frugtsommelige igen.

Heller ingen af disse blev gift. Den ene, Ane Jeppesdatter, fortsatte som tjenestepige, da hendes yngste barn døde, de fire andre fortsatte som indsiddersker.

De tre af disse indsiddersker blev frugtsommelige igen og endte med hver især at være mødre til seks uægte børn.

Opsamling

Den helt store forskel imellem de to sogne var, at kun få af de ugifte mødre blev gift i Sct. Hansundersøgelsen, og modsat blev mange gift i Janderupundersøgelsen.

Sammenligner man med tidligere undersøgelser fra andre sogne i Danmark bliver det åbenlyst, at det var Sct. Hans mødrene fra cirka 1850 og fremefter, der 'handlede anderledes'.

Klaus Olsen påviste i sin undersøgelse af otte fynske sogne, at 40% af de ugifte mødre senere blev gift med den udlagte barnefader.²⁵² Dette ligner meget undersøgelsesresultatet fra Janderup. Begge steder var der tale om 'et hændeligt uheld' før brylluppet i knap halvdelen af tilfældene, blot var der mange, mange flere af dem på Fyn.

Ligeledes når Asbjørn Romvig Thomsen i sin undersøgelse af tre sogne fra Salling frem til, at de fleste af de ugifte mødre efterfølgende blev gift. I alt 55% af mødrene blev gift med en anden, end den udlagte barnefader,²⁵³ hvilket er nogenlunde overensstemmende med undersøgelsesresultatet fra Sct. Hans første periode, hvor 60% af mødrene blev gift med en anden mand, end den udlagte barnefader.

Men derefter stopper alle ligheder, hvad Sct. Hans angår.

Ifølge den fynske undersøgelse fik kun 10,7% af samtlige 290 undersøgte mødre mere end et uægte barn.²⁵⁴ Det er ikke så mærkeligt, i betragtning af, at så mange blev gift efter fødslen. De nåede at blive gift, inden barn nummer to var født.

Det gjorde de ikke i Sct. Hans. Men her fik 40 af samtlige 72 undersøgte kvinder barn nummer to, hvilket vil sig 56%, uden at være blevet gift forinden.

Selv om det statistiske talmateriale ifølge sagens natur bliver mindre og mindre efter hver frasortering og derfor også mindre og mindre sikkert, vi-

252. Klaus Olsen s. 83.

253. Thomsen s. 73.

254. Klaus Olsen s. 78.

ser tallene fra det nordjyske område en tendens, der kan formuleres således, at blev man ikke gift, var der stor chance for, at man i stedet fik endnu et uægte barn. Og dette gjaldt for indsidderker/hjemmeboende som for tjenestepiger. Forbavsende mange, ja næsten alle af dem, der ikke blev gift efter at have fået et uægte barn, fik endnu et uægte barn. Og dette fortsatte. Cirka 2/3 af dem, der ikke blev gift efter at have fået to børn, fik et tredje uægte barn. Og så videre.

Dette var udelukkende et nordjysk fænomen, idet undersøgelserne fra Janderup og omegn viser, at kun en af de ugifte mødre fik mere end et uægte barn.

Ligeledes viser tallene fra Sct. Hans og omegn, at det var et fænomen, der først og fremmest gjaldt for tiden efter 1850 og fremad. I den ældste undersøgte periode blev de fleste af de ugifte mødre gift efter det første uægte barns fødsel, hvorimod det modsatte gjorde sig gældende i tiden efter 1850. I den henseende var der ikke forskel på tiden omkring 1850 og tiden omkring 1880.

Tallene viser også, at det var lidt sværere at blive gift, jo flere uægte børn man havde. Resultatet blev en stor flok af ugifte mødre med en voksende børneflokk.

Kvindernes adfærd, efterhånden som børneflokkene voksede, viser også, at selv om en del prøvede at fortsætte som tjenestepige, så var der forholdsvis flere af mødrene der, jo ældre de blev, eller rettere, jo flere uægte børn de fik, prøvede at klare sig selv sammen med alle eller nogle af børnene, og de fleste med fattighjælpstilskud. Dette er overensstemmende med undersøgelsen af de ugifte mødres fødesteder, der viste en tendens til, at jo ældre og jo flere fødsler kvinderne havde bag sig, jo større sandsynlighed var der for at hun ville blive svanger, føde og leve sammen med børnene som fastboende indsidderke. De slog sig ned, eller kommunen placerede dem, med børnene de billigste steder på egnen overhovedet, for det var uendelig lidt de kunne tjene som daglejersker eller ved håndarbejde af den ene eller anden art.

KAPITEL 11

Børnene

Jeg vil i det følgende redegøre for personundersøgelsens resultater i forhold til børnene. Formålet er at finde ud af, hvad der blev af de uægte børn, mens de endnu var børn. Hvor boede de, hvem passede dem og sørgede for mad og tøj til dem? – og hvad med omsorg? Det sidste har det været vanskeligt at udlede noget om. Meget lidt i kildematerialet beskæftiger sig med den del af livet. Der vil således være tale om at udlede nogle antagelser på baggrund af de faktuelle oplysninger fra det eksisterende materiale.

Endvidere skal det undersøges, om der også blandt de uægte børn kan påvises regionale forskelle og/eller ændringer inden for perioden 1835-1880.

Oplysningerne om børnene stammer hovedsaglig fra folketællinger og kirkebøger. For nogle børns vedkommende har der været yderligere oplysninger at finde i skoleprotokoller, i fattigprotokoller og i faderskabssager.

Men ikke alle børn har efterladt sig spor. Nogle er blot blevet registreret i kirkebogen i forbindelse med deres fødsel, hvorpå alle spor efter dem er væk. Alt i alt er der fundet oplysninger om 154 børn. De fordeler sig på 17 børn fra Janderup og 137 børn fra Sct. Hans sogn. De sidstnævnte fordeler sig på 15 børn af mødre fra perioden 1835-40, 61 børn fra perioden 1850-55 og 61 børn fra perioden 1875-80. Ligesom deres mødre er det meget forskelligt, hvor meget jeg har kunnet finde om hvert barns liv. For nogle har jeg fået kendskab til forskellige perioder i deres barndom, for andre kender jeg kun til deres bosituation, som den så ud ifølge den første eller den anden folketælling efter deres fødsel.

Det kan være vanskeligt at holde styr på disse uægte børn, idet de fleste af dem boede flere forskellige steder i løbet af deres barndom. De blev flyttet rundt med alt efter omgivelsernes behov og nødvendighed. De kunne starte med at bo hos moderens forældre, for derefter at bo hos moderen, for derefter at blive sat i pleje for fattigvæsenets regning. Eller det kunne være en hel anden rækkefølge. For at lette overblikket har jeg delt barndommen op i to perioder, nemlig i de første år, der går fra 0 år til ca. 3 og de næste år, der går fra ca. 3 år til ca. 10 år.

Følgende tabel er en skematisk oversigt over børnenes første cirka tre le-

veår. Inden for denne aldersgruppe jeg fundet oplysninger om 140 børn. Heraf er 16 registreret i Janderup og 124 er registreret i Sct. Hans.

Tabel 11,1. *De cirka 0-3-årige fordelt efter opholdssted.*²⁵⁵

Sted	Døde	Hos bedste- forældre	Hos mor og bedste- forældre	Hos begge forældre	Hos far	Hos mor	I pleje	Fattig- gård/ hus	I alt
Janderup	1	6	3	4	0	1	1	0	16
Sct. Hans	32	17	12	8	1	26	24	4	124
I alt	33	23	15	12	1	27	25	4	140

Den næste tabel viser børnenes andet registrerede opholdssted. Da de var et eller andet sted mellem ca. 3 og 10 år.

Det drejer sig om færre børn end i den første tabel, idet der mangler de 33 børn, der døde som små. I alt er der fundet oplysninger om 107 børn ca. 3-10-årige. Disse fordeler sig således:

Tabel 11,2. *De cirka 3-10-årige fordelt efter opholdssted.*²⁵⁶

Sted	Døde	Hos bedste- for- ældrene	Hos mor og bedste- for- ældrene	Hos begge for- ældre stedfar	Hos mor	Hos far	Hos mor	I pleje	Fattig- gård	I alt
Janderup	1	1	0	7	1	0	1	2	2	15
Sct. Hans	7	6	5	11	11	2	28	20	2	92
I alt	8	7	5	18	12	2	29	22	4	107

Det første år var det farligste

41 børn døde, inden de blev 12 år. Heraf døde langt de fleste børn, inden de blev et år, nemlig i alt 32 børn. Spædbarnsdødeligheden var i gennem-

255. De tilgrundliggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 12-15. Opholdssted for de 0-3-årige.

256. De tilgrundliggende personoplysninger er opgjort i skematisk form i bilag 12-15. Opholdssted for de ca. 3-10-årige.

snit for de to sogne på 22,8%, hvilket vil sige, at godt hvert femte spædbarn døde.

Det første leveår var det farligste, og det gjaldt for alle børn i landet. Ifølge historiker Anne Løkke var det op til slutningen af 1800-tallet den gængse opfattelse, at den tidlige barndom var noget, man meget nemt kunne dø af, ligesom man kunne dø af alderdom.²⁵⁷ Det var et fænomen, man som menneske måtte finde sig i, nogle børn klarede det, andre gjorde ikke. Og der var mange, der ikke klarede det. Den gennemsnitlige spædbarnsdødelighed var i midten af århundredet 13-14%.²⁵⁸

Også medicinalindberetningerne fra disse år giver indtryk af, at det var farligt at være spædbarn. Således viser medicinalindberetningen for Aalborg stift, at betydeligt flere spæde døde i stiftet end gamle mennesker. Af de 2765 mennesker, der for eksempel i året 1847 døde i Aalborg stift, var de 745 under 1 år, hvorved disse udgjorde 27% af de døde det år. Til sammenligning angav stiftets physikus, at 612 døde af alderdom, altså 22%.²⁵⁹

Først fra slutningen af århundredet blev den høje spædbarnsdødelighed betragtet som et samfundsproblem, der kunne og skulle løses, et medicinsk, hygiejnisk og socialt problem.

Det var imidlertid særlig farligt at være et uægte barn. Såvel danske som udenlandske undersøgelser viser, at de uægte børn havde større spædbarnsdødelighed end andre børn. Herhjemme havde Th. Sørensen i 1883 lavet en undersøgelse over børnedødeligheden i 146 landsogne i perioden 1820-79. Hans konklusion var, at mens spædbarnsdødeligheden blandt landarbejderbørn var 12%, var den godt 16% for uægte børn.²⁶⁰

Mine undersøgelser fra de to sogne fremviser et endnu højere gennemsnitstal, men som det vil fremgå, dækker dette over store forskelle de to egne imellem.

Med de sædvanlige forbehold over for skævheden i omfanget af undersøgelsesmateriale ser det ud til, at der også på dette område var stor variation de to sogne imellem. Mange spædbørn døde i Sct. Hans og få døde i Janderup. I Janderup døde kun et uægte spædbarn, hvilket vil sige 6,25%. I Sct. Hans døde 31 uægte spædbørn, hvilket vil sige 25%.

257. Anne Løkke: Døden i Barndommen s. 11.

258. Anne Løkke s.383.

259. Stiftphysikus Speyer: Medicinalindberetning for Aalborg-Hjørring 1847. RA.

260. Th. Sørensen: Børnedødeligheden i forskellige Samfundslag, s. 116.

Der er ikke registreret tidsmæssige variationer i Sct. Hans sogn. Procentdelen af døde spædbørn var lige stor, hvad enten det drejer sig om 1835, 1850 eller 1880.

Anne Løkkes undersøgelse af spædbørnsdødeligheden i 1800-tallet viser, at der var store geografiske forskelle. Det var imidlertid ikke sådan, som man umiddelbart skulle tro, at de steder, hvor der blev født mange uægte børn, også var de steder, hvor der var en høj børnedødelighed. Anne Løkke har lavet en oversigt over spædbarnsdødeligheden i de enkelte herreder. Denne viser, at Vennebjerg herred og i det hele taget Nordjylland i perioden 1836-75 slet ikke var den egn i Danmark, hvor spædbarnsdødeligheden var størst. Det var til gengæld områderne syd for Limfjorden og i sognene rundt om Århus og det nordøstlige Sjælland. Heller ikke på Fyn, hvor der blev født forholdsmæssig flest uægte børn, var spædbarnsdødeligheden stor.²⁶¹

Der var heller ikke umiddelbar sammenhæng mellem fattigdom og stor spædbarnsdødelighed i og med, at spædbarnsdød forekom lige så meget blandt gårdmandsfamilier som blandt landarbejdere. Anne Løkke når frem til, at det havde nok så meget at gøre med spædbarnsernæringen. De steder, hvor idealet var lang tids amning, fandtes den laveste spædbarnsdødelighed. Og omvendt – flaskeernæring var livsfarligt for barnet.

Jeg har ikke undersøgt spædbarnsdødeligheden blandt de ægte fødte børn i Janderup og Sct. Hans sogne. Og jeg kan derfor ikke sige, om der var forskel i dødeligheden blandt de ægte og de uægte børn i de to sogne. Jeg vil nøjes med at slå fast, at spædbarnsdødeligheden blandt de uægte fødte var stor i Sct. Hans og lille i Janderup. Det kommer ikke som en stor overraskelse set i lyset af vor viden om de to sogne og de ugifte kvinder, der fødte der. Der var ikke økonomisk mulighed for længere tids amning blandt de ugifte mødre i Sct. Hans. De fleste af dem måtte ud som tjenestepige igen, ret hurtigt efter fødslen, hvorimod en stor del af mødrene i Janderup enten blev gift kort efter fødslen, hvorved tjenestepigelivet ophørte, eller de blev boende hjemme hos forældrene i en længere periode og havde derfor bedre mulighed for at kunne amme barnet.

Hvad døde de af?

15 børn var dødfødte, eller de døde inden de blev en dag gamle. Om de var født for tidligt, om de var syge, eller hvad årsagen var til deres død, vides

261. Anne Løkke: figur 2.9- 2.15 s. 144 ff.

ikke. Kun i et tilfælde ved vi, at barnet var blevet kvalt af moderens ben under fødslen. Men vi ved ikke med sikkerhed, om det var forsægtigt eller ej.²⁶²

Man kan blot konstatere, at en stor del af de her registrerede uægte børn fra Sct. Hans og omegn var døde næsten inden de nåede at se dagens første lys. Halvdelen af de børn, der døde, inden de blev et år, var allerede døde, inden deres første levedag var omme.

Det var altså meget sårbart at være uægte og ganske nyfødt. Vi kan kun gætte om årsagerne hertil: Måske var der flere, der ligesom Else Marie Jensdatter kom til at kvæle barnet under fødslen, måske var dødfødslen et resultat af giftige fosterfordrivelsesforsøg, måske skyldes det dårlige og uhygiejniske fødeomstændigheder, måske skyldes det, at moderen var i en ussel forfatning. Der er mange muligheder.

Anne Løkke har undersøgt lægernes angivelse af dødsårsagerne for København fra 1832. Hun konkluderer, at i 1830'erne var »Kramper« den hyppigste anvendte enkeltårsag. Fra ca. 1865 overtog »Spædbørnstæring« føringen, og fra ca. 1876 var det »Fordøjelsessygdomme«, f. eks. kolerine og tarmbetændelse. Nogle begrundet det ganske enkelt med, at barnet var nyfødt.²⁶³

Det er nogle meget brede kategorier, der ikke siger meget om, hvorfor børnene døde, eller hvad de døde af. Krampe er således et symptom på, at noget er galt, ikke en sygdom i sig selv. Spædbørnstæring ligeså, idet der i dette begreb lå en beskrivelse af en tilstand, hvor barnet aldrig kom i trivsel, men svandt hen for til sidst at dø. At være nyfødt var i sig selv så stor en svaghed, at man mente, at det kunne medføre døden.²⁶⁴ Kun fordøjelsessygdommene betegnede deciderede sygdomme.

Desværre var der ikke mange præster, der skrev dødsårsagerne ind i kirkebogen. Men der fandtes enkelte undtagelser. Således præsten i Hellevad, Hjørring Amt i 1850'erne. I årene 1856-57 døde der 14 små børn i Hellevad, ægte som uægte. Heraf døde, ifølge præsten, de fire af »Brystsyege«, tre af »Krampe«, to af »Svækkelse fra Fødslen«, en af »Brystsyege og Strubehoste«, en af »Strubehoste«, en af »Mæslinger«, en af »Kighoste« og en var »dødfødt«. Også i de næstfølgende år kan man se, at »Brystsyege« angaves som årsag til mange af dødsfaldene i sognet. Sandsynligvis dæk-

262. Da Else Marie Jensdatter fødte i dølgsmål.

263. Anne Løkke s. 57.

264. Anne Løkke s. 61.

ker betegnelsen over alle former for lungesygdomme, herunder også tuberkulose.

Desværre var der også kun få af præsterne fra Sct. Hans og Janderup kirke, der i kirkebogen redegjorde for, hvad sognebørnene døde af. Kun for fire af de her registrerede uægte børn er dødsårsagen angivet. Et af de to børn, der døde i Janderup døde af kighoste knap 2 år gammel. Et af børnene i Sct. Hans døde af mæslinger 4 år gammel og to døde af »brysts sygdom«, $\frac{1}{2}$ år og 1 år gamle.

Problemer med lungerne, lungebetændelse eller tuberkulose, ser ud til at have været en udbredt årsag til barnedød i Nordjylland.

Hos bedsteforældrene

107 børn overlevede spædbarnsfaren. Og det er meget forskelligt, hvor de kom til at bo de første år af deres liv. Nogle kom hjem til deres mors forældre. I nogle tilfælde sammen med deres mor, men i de fleste tilfælde kom hun ud at tjene igen. Andre kom i pleje hos en anden familie, og nogle blev hos deres mor og halvsøskende i et hus på mark eller hede. Nogle år efter kunne der så være vendt op og ned på det hele.

23 små børn kom hjem til bedsteforældrene, eller bare den ene af moderens forældre, der således påtog sig pasningen af barnet, mens moderen igen kom ud som tjenestepige.

Det gjaldt for seks børn, hvilket vil sige 37,5% af børnene i Janderup. En af dem var Kirstine Christensen (J1), der blev født hjemme hos bedsteforældrene, et aftægtspar på en mindre gård i Hylderslev. I april måned 1839 kom Kirstines mor hjem til forældrene fra sin tjenestepigeplads inde i Vardø. En måned efter var Kirstine født, og godt et halvt år efter blev hun af folketælleren registreret som »Pleiebarn« hos bedsteforældrene, den 64-årige Christen Nielsen, aftægtsmand, og dennes kone, Kirstine Nielsen, på 62 år.²⁶⁵

Betegnelsen »Pleiebarn« blev ofte brugt af folketællerne i Janderup i de tilfælde, hvor barnet boede hos sine bedsteforældre. I denne undersøgelse er definitionen af et pleiebarn imidlertid et barn, der var sat i pleje hos andre mennesker, end den nærmeste familie. Kirstine, og andre ligesom hende, er således ikke talt med i kategorien »Pleiebarn«, men i kategorien »Hos bedsteforældrene«.

265. Ft. Janderup 1840.

Kirstines mor var der ikke, hun var allerede ude at tjene igen. I en periode, da Kirstine var to år, var moderen i sognet et årstid, men flyttede derefter igen ud i en tjenestepuds uden for sognet. Imens blev Kirstine boende hos bedsteforældrene. I folketællingen 1845 er hun stadigvæk registreret som deres »Pleiebarn«. Men bedsteforældrene kunne ikke blive ved med at have hende boende, og da mormoderen døde i 1850 kom Kirstine i en ny pleje i et helt andet sogn, nemlig hos en gårdmand i Jerne sogn.²⁶⁶

Kirstines historie er typisk, derved at hun måtte flytte fra bedsteforældrene, da hun blev større – og bedsteforældrene blev ældre. Kun et hold bedsteforældre af de seks bedsteforældrepar i Janderup var således i stand til at have børnebørnene boende hos sig, til disse blev over ti år gamle. To børn kom derefter hjem til forældrene at bo. Et barn kom på fattiggården, da bedstefaderen døde og et har ikke været at finde.

Over en tredjedel af de uægte børn, registreret i Janderupundersøgelsen, kom altså hjem til morforældrene, hvor de boede og blev passet de første år af deres liv. Bedsteforældrene repræsenterede et bredt udsnit af befolkningen: En arbejdsmand i Varde, en skrædder, et par husmænd og en gårdmand.

Også i Sct. Hans var det et bredt udsnit af de ugifte mødres forældre, der tog imod de uægte børnebørn og havde dem boende, mens de var ganske små. Men i sammenligning med Janderup drejede det sig om forholdsvist få.

17 af de uægte børn, registreret i Sct. Hansundersøgelsen, startede livet hos bedsteforældrene eller den ene af disse. Det vil sige 13%.

En af dem, der tog imod sine børnebørn, var Kirsten Andersdatter, Kudsk kaldet. Kirsten var fraskilt, havde været i arresten for at leve i utugt med en frasepareret mand og en anden gang på grund af tyverimistanke, og præsten mistænkte hende endvidere for at være et løsgtigt kvindfolk.²⁶⁷ Hun levede af at spinde, af daglejerarbejde og modtog i perioder også fattighjælp. Kort sagt, hun hørte til på det absolut laveste trin af den sociale rangstige. Hver gang datteren Andresine (S14) skulle føde, kom hun hjem

266. Ft. Jerne 1855.

267. Læs om Kirsten Kudsk i Agnete Birger Madsen: »Kvindfolk og fattigfolk i Sønder Harritslev for ca. 150 år siden« Kilder til horsagen er Vennebjerg Herred Politiprotokol, B27A, 84, forhør den 5. aug. 1845 og dokumenter til politiprotokollen i Vennebjerg Herred, B27A, 102, Anmeldelser af 24. juni 1845 og 3. nov. 1846. Kilder til tyverisagen er forhøret over flere dage i Vennebjerg Herred Politiprotokol, B27A, 85, 1. dag: 9. dec. 1847 ff. LAN.

til moderen, Kirsten, hvor hun efterlod barnet for derpå at komme i tjeneste igen. Første gang, det skete, var i 1851, og fjerde gang var i 1859.

Caroline (S60) tog også hjem til forældrene da hun skulle føde i 1878. Hendes forældre havde en mindre gård i Gjurup, og her voksede sønnen Julius op. Julius forblev det eneste uægte barn på gården.

Begge typer af bedsteforældre er repræsentative, og man kan derfor ikke sige, at det var en bestemt gruppe, der tog imod deres uægte børnebørn. Sandsynligvis var det således, at de ugifte mødre søgte hjælp hos de forældre, hvor der var bare en smule hjælp at hente. De tog hjem til forældrene for at føde, hvor der var mulighed for det, og de efterlod barnet hos forældrene, hvor der var mulighed for det. At der var så forholdsmæssig mange flere bedsteforældre, der havde deres uægte børnebørn boende i Janderup, skyldes sandsynligvis, at der der var forholdsvis flere, der havde muligheden for at forsørge og passe endnu et barn.

Kirsten Kudsk hjalp datteren, lige indtil hun døde. Og det var måske et af problemerne. Bedsteforældrene blev ikke gamle. Kirsten var kun 53 år gammel, da hun døde. Der indgår ikke i dette forskningsprojekt en undersøgelse af, om de uægte børns bedsteforældre døde tidligere i Sct. Hans end i Janderup som følge af deres større fattigdom. Men man må gå ud fra, at de fattigste også var dem, der først bukkede under, og som var hårdest ramt af dårlig ernæring, dårlige boligforhold og slidsomt arbejde.

Bedsteforældrenes økonomiske evner og ikke mindst deres alder og helbredstilstand havde stor betydning for, om de kunne have eventuelle uægte børnebørn boende eller ej. At det kunne være vanskeligt for en bedsteforælder at få en ekstra mund at mætte, bevidner følgende brev fra en morfar til amtmanden i Hjørring:

»I forrige Aar blev min Datter Inger Christensdatter under Ægteskabsløfte besvangret af Ungkarl Lars Christian Christensen for Tiden tjenende paa Lien i Elling Sogn og fødte et Drengbarn der i Daaben blev kaldet Christen efter Barnefaderen, og hvilket Barn jeg siden har maattet tage til mig i Huset tilligemed Moderen og underholde førstnævnte baade med Mad, Drikke, Klæder og Reenlighed, uden at bemeldte Lars Christian Christensen har været villig til at betale mig det allerringeste til sammes Underholdning.

Da jeg som fattig Huusmand i mit 74 Aar ikke kan taale den Byrde mere at opfostre Barnet, ligesom min Datter af sin ringe Løn som simpel Tjenestepige heller ikke Evner at yde mig nogen Understøttelse, saa er min erbødigste Begjæring til deres Velbaarenhed at bemeldte Lars Christian Christensen maa være indkaldt for en Politirethvorefter jeg forventer

ham tilpligtet at betale et Aarligt Bidrag til Barnets videre Forsørgelse og Underholdning.«²⁶⁸

Brevet er skrevet i 1839 af en husmand i Flade sogn. Det er atypisk derved, at det er barnets bedstefader, der anmoder om, at barnefaderen bliver idømt at betale faderskabspenge. Det var i langt de fleste tilfælde barnets moder, der tog initiativ hertil, men da forsørgelsen af dette barn åbenbart var overgået helt til bedstefaderen, er det ham, der foranstalter nødråbet til amtmanden, da smertetærsklen var ved at være overskredet.

I øvrigt kan man i forhold til de uægte børn i Sct. Hans sogn og deres morforældre iagttage en svag udvikling i løbet af årene. I den sidste periode var der forholdsmæssigt flere bedsteforældre, der havde uægte børnebørn under deres tag, end i de to tidligere perioder. 10 børn boede hos bedsteforældrene i den sidste periode, tilsvarende seks fra den mellemste periode og et barn fra den første periode.

Kun i et tilfælde var det farforældrene, barnet boede hos. Det var højst usædvanligt, og ikke mindst i dette tilfælde, hvor forældrene to år efter fødslen blev gift, men desuagtet blev barnet boende hos faderens forældre. Måske har vi her et tilfælde af en fælles opfattelse af, at barnet ville have det bedst hos bedsteforældrene.²⁶⁹

Bedsteforældrene havde især betydning som børnepassere, da børnene var små. Kun syv børn boede hos bedsteforældrene, efter at være kommet igennem de første leveår. Det kan meget vel skyldes, at bedsteforældrene var blevet for gamle og svagelige til at de kunne passe børnebørnene.

Nogle bedsteforældre nåede end ikke at se deres uægte barnebarn. I dette forskningsprojekt har jeg ikke undersøgt hvor mange bedsteforældre, der overhovedet var i live, da barnebarnet blev født. Jeg vil derfor nøjes med at henvise til Sigrid Håkanssons undersøgelse af to svenske landsogne, hvori hun påviser, at ca. 40% af de uægtes morfædre var døde, inden det uægte barnebarn blev født.²⁷⁰

268. HA alimentationssager B1 585/ 1839, LAN.

269. Det drejer sig om Maren Christendatters (S35) datter, der i følge Ugilt Ft. boede hos faderens forældre i 1855, selv om forældrene var blevet gift i april 1853 i Sct. Olai kirke.

270. Sigrid Håkanson s. 75.

Hos mor og bedsteforældre

Nogle ugifte mødre slog sig ned i en længere periode hos deres forældre sammen med det uægte barn. Muligvis for også at kunne passe de gamle forældre. Da Andresine fødte sit fjerde barn hjemme hos moderen, blev hun efter fødslen boende. Sandsynligvis for at passe både børnene og moderen, der døde et lille år efter.

Det er en model, der ses hos nogle af de fattigste Sct. Hans hjem. Således i nogle af de gamle Bagterp og Gjurup familier. Mette Kirstine Andersdatter (S41) passede både sine to uægte børn og begge forældre, mens hun boede hjemme i Gjurup i første halvdel af 1850'erne. Forældrene var syge og døde med få års mellemrum.

Ligeledes boede Mariane Larsdatter (S10) hjemme med sit uægte barn hos sin gamle far, fattiglemmet Lars Sundby.

I Janderup drejede det sig om tre børn. Det ene døde knap to år gammelt af kighoste. Men indtil da boede barnet og moderen hos bedsteforældrene i deres husmands- og fiskerhjem.²⁷¹ Det andet barn boede sammen med moderen og bedsteforældrene på deres gård, mens faderen var soldat.²⁷² Det sidste barn boede sammen med moderen og bedsteforældrene på deres husmandssted, og der forblev han, da moderen efter et par år giftede sig med en mand, der overtog husmandsstedet og drev skomagerforretning der.²⁷³

Også denne måde at arrangere sig på er karakteristisk for ugifte mødre med små børn. Således boede 15 børn fra de to sogne de første år af deres liv sammen med moderen og bedsteforældrene, men kun fem af de større børn. Igen var en af forklaringerne at bedsteforældrene blev for dårlige eller døde, så der måtte findes en anden løsning.

Hos mor og far eller mor og stedfar

Fire børn i Janderup nåede knap nok at være uægte børn, idet forældrene giftede sig umiddelbart efter deres fødsel. Yderligere to par giftede sig, da barnet var ca. to år og blev flyttet fra bedsteforældrene og ind i forældrenes nye hjem. Og et sidste barn flyttede ind til begge forældre, der dog ikke var gift, men som boede sammen som husbond og husholderske. Det vil sige,

271. Ane Marie Niesldatter (J6).

272. Johanne Jensdatter (J3).

273. Maren Nielsdatter (J11).

at i alt syv børn i Janderup endte med at få det privilegium at vokse op med begge forældre under det samme tag.

I og med at så forholdsvis få af de ugifte mødre i Sct. Hans blev gift med den udlagte barnefader, var der også forholdsvis få af de uægte børn, der kom til at bo sammen med begge forældre. I alt otte uægte børn oplevede dette som små. I to af tilfældene var det imidlertid ikke, fordi forældrene var blevet gift, men fordi moderen fortsatte som tjenestepige hos faderen. Og i to af de tilfælde hvor forældrene giftede sig, varede ægteskabet kun i ganske få år, hvorpå forældrene blev skilt igen.

Vi må konkludere, at det var et meget sjældent forekommende fænomen, at de uægte børn i Sct. Hans boede sammen med begge forældre.

Ingen af de uægte børn flyttede som spæde sammen med moderen og en eventuel stedfar. Det var først et par år efter fødslen, at de ugifte mødre, for hvem det lykkedes at finde en, giftede sig med en anden mand end den udlagte barnefader. 12 børn kom efter nogle år til at bo hos deres mor og en stedfar. Indtil da havde en del af dem boet hos bedsteforældrene. Der var imidlertid ingen automatik heri. Det var således ikke alle børn, der flyttede ind hos moderen, i det tilfælde at hun giftede sig. Nogle ægtemænd har muligvis ikke ønsket at bo sammen med konens uægte barn, eller man har ikke nænnet at flytte barnet.

Hos faderen

Kun to af børnene boede på noget tidspunkt hos den biologiske far, uden at moderen også var til stede. Det var altså yderst sjældent, at det skete.

Jens Chr. Christensen (S32) voksede op hos sin far, Christen Jensen, en mindre gårdmand i Krustrup, og to ældre halvbrødre. Alle tre drenge var sønner af Christen Jensen, men de havde forskellige mødre, der alle havde været husholdersker eller tjenestepige hos deres far.

Amalie Nielsdatter (S17) havde først boet et par år hos bedsteforældrene, men da de ugifte forældre igen avlede et barn sammen, tilbød Amalies far at tage den tre-årige Amalie til sig, mod at moderen påtog sig forsørgelse og pasning af deres yngste barn. De delte med andre ord børnene imellem sig. Faren var daglejer og i mellemtiden blevet gift med en anden kvinde, så Amalie flyttede ind i et daglejerhus med stedmoder og mindre halvsøskende.²⁷⁴

274. Sagen er beskrevet i kapitel 13, afsnittet »Hos faderen«.

Hos moderen

27 børn boede hos deres ugifte mor de første år af deres liv, hvilket vil sige 19,3%. De fordeler sig på 26 børn i Sct. Hans og et enkelt barn i Janderup. Det ene barn i Janderup boede sammen med sin mor, der var husholderske hos en ældre husmand. Foruden husholderskens barn var der også et plejebarn i husstanden.

Kun et af børnene fra Sct. Hans var med sin mor på arbejde. Det var Mette Kirstine Nielsdatter (S11), hvis mor var tjenestepige hos et ældre ægtepar, da Mette var lille. Det var på en lille gård, hvor der kun boede et ældre ægtepar, en ung tjenestekarl, Mettes mor, og Mette selv: »Tjenestepigens Barn, der af hende forsørges.«²⁷⁵

De øvrige børn boede hos deres mødre, der alle var indsiddersker, og som i langt de fleste tilfælde modtog hjælp fra fattigvæsenet.

Det var især i midten af århundredet, at mange småbørn boede hos deres ugifte mor. I de tre femårsperioder fordeler tallene sig på to børn i den ældste periode, 16 børn i den mellemste periode og otte børn i den sidste periode. I de fleste tilfælde drejede det sig om moderens barn nummer 2,3,4,5 osv. Jævnfør forrige kapitel, der viste, at jo flere uægte børn en ugift kvinde fik, jo større sandsynlighed ville der være for, at hun slog sig ned, eller af fattigvæsenet blev placeret, som indsidderske i et hus på mark eller hede. Disse indsiddersker med de store børneflokke var der registreret flest af i den mellemste periode, hvilket muligvis er en del af forklaringen på de mange børn, der i denne periode voksede op hos deres enlige mor.

Lidt flere børn boede hos deres ugifte mor, da de var blevet lidt større, nemlig i alt 30 børn. Det drejer sig om 28% af de lidt større børn, og dermed var gruppen af større børn, der boede sammen med deres ugifte mor, den største. Igen er forklaringen, at jo ældre barnet er, jo ældre er også moderen og jo større er sandsynligheden for at hun har slået sig ned som indsidderske og prøver at forsørge sig selv og børnene ved daglejerarbejde, håndarbejde af forskellig art og fattighjælp.

275. Ft. Rakkeby sogn 1840.

Plejebørn

Børnene blev udsat hos en onkel eller tante, hos nære eller fjerne venner eller hos totalt ukendte. Det var de muligheder, den ugifte mor havde, når hun ikke selv eller den nærmeste familie kunne have barnet boende.²⁷⁶

25 af de her registrerede børn kom i pleje allerede som små. Heraf var kun et barn fra Janderup. Det var Anders Thøstesen (J14), der kort efter fødslen hjemme hos bedsteforældrene kom i pleje hos en husmands – og vejmandsfamilie, der boede i nærheden. Plejefaderen var i familie med Anders mormor, der var syg, da Anders blev født.

Plejeforældrene var ca. 40 år, og deres yngste hjemmeboende barn var på det tidspunkt 10 år gammel. Anders' opvækst ser ikke ud til at adskille sig væsentligt fra de øvrige børns på egnen. Han kom i skole hver dag og havde aldrig fravær uden grund.²⁷⁷ Her boede Anders, lige indtil han kort før konfirmationen kom i tjeneste hos en gårdmand i nærheden.

Der er flere eksempler fra Sct. Hans på lignende plejeanbringelser som Anders'. Hvor den biologiske familie kendte plejefamilien, der således overtog den biologiske families rolle, fordi denne af den ene eller den anden grund ikke var i stand til at have barnet.

Anders' mor var kun 18 år, da hun fødte Anders, og hun kom hurtigt ud at tjene igen. Mormoderen døde et par år efter, så hjemmet har sikkert ikke haft overskud til at påtage sig barnebarnet. Derfor måtte Anders udsættes.

Anders' mor anlagde kort efter fødslen faderskabssag mod den udlagte barnefader, og plejefamilien fik penge til barnets opdragelse fra faderskabsbidraget.²⁷⁸

Anders har ikke set meget til sin mor. Denne giftede sig efter nogle års forløb, og hun og manden rejste derefter til Amerika. Da Anders var ved at være voksen, vendte familien tilbage og slog sig ned i Varde. Han som børstenbinder og hun som vaskekone. I 1901 havde de fire børn, og Anders var ikke et af dem.²⁷⁹

Elise Cecilie Ottesen (S65) fra Sct. Hans fik alle sine børn udsat. Det

276. Jævnfør definition af plejebørn, som børn anbragt uden for faderens, moderens eller bedsteforældrenes hjem.

277. Hyllerslev Skoleprotokol 1887 til 1901.

278. Varde Købstads Politiprotokol B 84 5192, 1879. Sag nr. 13. P. 124 B f og 131 B ff.

279. Ft Varde 1901.

skete for faderskabspenge og for fattigvæsenets penge. Det er tvivlsomt, om Elise har haft noget som helst med sine børn at gøre. Børnene blev meget hurtigt efter fødslen sat i pleje, og i et par tilfælde var det plejeforældrene, der havde barnet til dåb i den kirke, hvorunder de hørte.

Det første barn, Severin, kom til en ældre husmand i Vellingshøj i nabo-sognet Sct. Olai. I 1880 var Severin syv år og »Forsørges af Fattigvæsenet«, som der står i folketællingen. Husmanden var Chr. Pedersen Munch på 66 år og dennes husholderske Ane Nielsdatter på 61. Ud over Severin havde Christen Munch en plejedatter på 10 år.

Det var et meget fattigt område, Severin voksede op i. I nabohuset forsørgedes alle beboerne af fattigvæsenet. Christen Munch var Mariane Pedersdatters (S11) tidligere mand, som hun i 1845 var blevet separeret fra, fordi han mishandlede hende og hendes uægte datter på det groveste.²⁸⁰

Det andet barn, Sabine, dukker op i Vester Bagterp skoleprotokol i nederste klasse, vinterskoleåret 1883-84. Hun var da otte-ni år gammel. Værgen var Husmand Niels Jensen, Bagterp, som også var fadder ved hendes dåb. Det gik Sabina godt i skolen. Hun fik »mg« og »g« til efterårseksamen i 1884, ligesom de fleste andre i klassen. Fra foråret 1885 kom hun i den øverste klasse. Stadig med den samme væрге. Hun fortsatte i skolen indtil konfirmationen, uden på nogen måde at skille sig ud, hverken hvad fravær eller karakterer angår. Hun blev konfirmeret i 1888.

Plejefaderen Niels Jensen var i 1880 60 år gammel, »Dagleier i Agerbrug« fra Hellevad og gift med Karen Marie Nielsen, 53 år og fra Jerslev. Det var hende, der bar Sabina ved dåben. De havde i 1880 en hjemmeboende søn på 16 år.

Det var et fattigt område, de boede i, hvor der boede flere uægte børn og plejebørn. Niels og Karen Maries egen datter havde også født et uægte barn, og Niels Jensen blev flittigt brugt som fadder ved nabodøtrenes uægte fødsler.

Det tredje barn, Mariane Christine Ottesen, blev straks efter fødslen »Pleiebarn paa Comunens Regning«²⁸¹ hos en husmandsfamilie i Sønder Harritslev. Husfaderen var ifølge folketællingen i 1880 40 år, og husmode-ren 30 år, og de havde i forvejen to døtre på fire og ti år.

280. Jævnfør politiforhør af Mariane Pedersdatter (S11) i forbindelse med hendes Horsag.

B1 568, 1840-1845. LAN. Sagen er refereret nedenfor i afsnittet »det usynlige barn«.

281. Hjørring kirkebog, fødte kvindkøn 30. juni 1876.

Plejefamilien har ikke vidst noget om Marianes baggrund, for de har til folketælleren opgivet hendes »Fødested ubekjendt«.²⁸²

Stedet, de boede, var et udpræget husmandsområde. Da Mariane blev konfirmeret i 1890 var hun i tjeneste hos gårdmand Søren P. Christensen i Sønder Harritslev. Hun hørte åbenbart ikke til de bedste i klassen. I kundskab gav præsten hende et »g«, og alle de øvrige konfirmander et »mg«.

Det fjerde barn, Christian Ottesen, kom straks efter fødslen i pleje hos en familie i Rakkeby. Husfaderen, Jens Pedersen, var ifølge folketællingen i 1880 53 år og »Bomvogter«. Konen var 40 år, og de havde i forvejen to børn på syv og fire år.²⁸³ Der står ikke noget om, hvor plejepengene kom fra. Christian var hjemmedøbt i Rakkeby en måned efter fødslen og frembåren i Rakkeby kirke 3. november 1878. Plejefaderen, Jens Pedersen, var en af fadderne.

Elises børn blev spredt for alle vinde, et i hver sit landsogn umiddelbart udenfor Hjørring. Og de blev sendt af sted umiddelbart efter fødslen. To af dem ved vi med sikkerhed blev forsørget offentligt, og to af dem fik penge af barnefædrene. Vi har ingen dokumentation for, at Elise nogensinde har haft noget med sine børn at gøre. Tværtimod må man tage plejeforældrenes oplysning til folketælleren om, at de ikke kendte til Marianes fødested, som et udtryk for, at de ikke kendte eller havde talt med barnets biologiske mor.

Det var ikke unge folk, børnene kom i pleje hos. To af plejefædrene var midaldrende, to var over 60. Erhvervsmæssigt repræsenterede de den fattigere del af samfundet: To husmænd, en daglejer og en bomvogterfamilie.

Plejefamilier

De fleste plejefamilier hørte til blandt husmands- og/ eller daglejerstanden. Det var med andre ord fattige folk, der tog et plejebarn til sig og bevægrunden herfor kunne være vidt forskellig, men det gennemgående motiv har givetvis været de penge der fulgte med barnet. Nogle har muligvis også gjort det for at hjælpe moderen, og nogle er muligvis også kommet til at holde af barnet.

Ane Cathrine Simonsen lod sig overtale til at blive plejemor, da Karen

282. Ft. Sønder Harritslev 1880.

283. Ft. Rakkeby 1880.

Sophie Johansdatter (S30) dukkede op med sit ca. tre måneder gamle spædbarn, Morten Carl Mortensen.²⁸⁴

Hvordan, mere præcist, Karen Sophie bar sig ad med at overtale Ane Kathrine, ved vi ikke, men det holdt, selv efter at Karen Sophie forlængst var forsvundet fra egnen igen. Således finder vi i en folketælling fra 1855:

»Ane Cathrine Simonsen, 36, gift, fra Rakkeby, lever af Haandgjerning. Husmoder og Morten Carl Mortensen, 3, fra Sct. Olai, pleiesøn og almis-selem.«²⁸⁵

At Morten var blevet almissemlem betyder, at Karen Sophie ikke mere betalte til hans forsørgelse. Han var overgået til fattigvæsenets forsørgelse, hvorfra Ane Cathrine fik sine plejepenge. Hvor Ane Cathrines mand var blevet af, fremgår ikke. Måske var plejepengene fra fattigvæsenet blevet et kærkomment og nødvendigt tilskud for Ane Cathrine.

At have et plejebarn var noget, man i langt de fleste tilfælde fik penge for. I 1850 boede der ifølge folketællingen 17 plejebørn under 14 år i Sct. Hans sogn. »Pleiebarn for Betaling« kaldes de 10 af dem. Det fremgår desværre ikke hvem betaleren var, om det var moderen, faderen, familien eller fattigvæsenet. Et af børnene kaldes »Pleiebarn paa Sognets Fattigkasse« og de resterende seks kaldes bare »Plejebørn«.

I Janderup var der ved samme folketælling kun registreret ni plejebørn under 14 år, altså cirka det halve. Og dette tal er med sikkerhed for højt, idet nogle folketællere i Janderup havde for vane at kalde også stedbørn og børnebørn for plejebørn.

Man kan konstatere, at der var betydeligt færre plejebørn i Janderup end i Sct. Hans.

Nogle plejeanbringelser kom til at være det meste af barndommen. For de her registrerede plejebørn gjaldt det for de 13, heriblandt Anders Thøstesen i Janderup. Det vil sige, at cirka halvdelen af plejebørnene boede i den samme familie hele deres barndom, hvorfor vi må gå ud fra, at de også opfattede denne familie som deres primære tilhørssted.

Hvad den anden halvdel af plejebørnene angår, har det været sværere for dem at knytte sig til et bestemt sted eller en bestemt familie, da de blev flyttet en del rundt med. Der var med andre ord tale om mere eller mindre midlertidige plejeanbringelser.

284. Ifølge forhør i Vennebjerg Herred Politiret, 1853. Forhøret er citeret i kap.10, afsnittet »Tjenestepige igen«.

285. Ft Vennebjerg. 1855.

Midlertidige plejeanbringelser

I nogle ganske få tilfælde varede plejeanbringelsen indtil moderen giftede sig, hvorpå barnet flyttede ind hos moderen og stedfaderen. Det forekom imidlertid ikke så ofte, i og med at der ikke var mange af mødrene fra Sct. Hans, der giftede sig. Alt i alt har vi kun kendskab til tre børn, der først kom i pleje og derpå hjem til moderen og en stedfar. Og i Janderup forekom det slet ikke, da Anders Thøstesen forblev i sin plejefamilie, da moderen giftede sig.

Derimod var der flere, der først kom i pleje, men som senere flyttede hjem til moderen, der stadigvæk var ugift.

Det gjorde for eksempel Mikkel Christian (S31). Han kom i pleje i Vidstrup, et lille sogn nord for Sct. Hans. Han blev plejebarn hos en ældre (66 år) husmand og daglejer og dennes kone, der oprindeligt kom fra Tornby. Deres datter på 37, også fra Tornby, boede der også. Hun var væver, og så var der endelig Mikkel Christian på fire år.²⁸⁶

Mikkels mor, Kirsten, brugte alimentationsbidraget fra barnefaderen til at betale plejeforældrene med. Hun har givetvis kendt dem i forvejen, da hun ligesom husmoderen og datteren også kom fra Tornby Sogn.

Mikkel Christian boede ikke længe hos plejefamilien i Vidstrup. Kirsten fødte i december 1855 endnu et uægte barn og måtte derpå gå til sognerådet efter hjælp, hvorpå hun blev anbragt i Tornby hospital (fattighus), hvortil også Mikkel blev flyttet. Det var givetvis den billigste løsning for Tornby/Vidstrup kommune at have børn og moder samlet under fattighusets tag, når det drejede sig om flere børn, fremfor helt eller delvis at betale for børnenes udsættelse i plejefamilier.

Seks børn havde nogenlunde samme historie som Mikkel Christian. Først var de i pleje, men kom senere efter et varierende antal år som plejebørn hjem til moderen at bo, efter at fattigvæsenet havde overtaget dele af familiens forsørgelse.

Fem prøvede den omvendte tur. De var først hos deres mor, men da denne kom ud som tjenestepige igen, blev de sat ud i pleje, i nogle tilfælde på fattigvæsenets regning.

Børnenes ophold var bestemt af den økonomiske nødvendighed. Det skulle være så billigt som overhovedet muligt, set fra forældrenes og fattigvæsenets side.

286. Ft. Vidstrup.1855.

For fattigvæsenets regning

Den 4. november 1878 besluttede sognerådet i Sct. Hans/ Sct. Olai, at Elvine Jensine Pedersens (S68) søn Marcus på to år skulle sættes i pleje hos Jens Aalbæk i Bindslev Sogn for 60 kr. årligt fra 1. november samme år.²⁸⁷ Elvine selv blev fæstet som tjenestepige på Fuglsig Hovedgård.

Marcus' plejefar var daglejer i agerbruget på Ravheden i Bindslev sogn, og i 1880 var han 53 år gammel. Han var gift med Mariane Hansen på 44, og de to havde foruden plejesønnen Marcus tre mindre hjemmeboende børn.²⁸⁸

Efter nogle få år i plejefamilien har »Moderen selv anlagt sig Barnet«. ²⁸⁹

Hvorfor Elvine fik Marcus hjem, ved vi ikke. På det tidspunkt havde hun født endnu en søn, også han var sat i pleje, men i dette tilfælde for alimenterationsbidraget på 32 kr. årligt.

Måske havde Marcus det ikke godt hos Jens Aalbæk. Vi ved, at Elvine havde været der, mens Marcus boede der, for det var hos Jens Aalbæk at hun fødte barn nummer to, Jens Axel, i februar 1879. Man må derfor formode, at hun kendte familien.

Under alle omstændigheder kom Marcus hjem til sin mor efter to til tre års ophold hos Jens Aalbæk. Det har stadig været på fattigvæsenets regning, og det har ikke fungeret. I hvert fald kom Marcus til fattiggården i Skibsby den 22. februar 1883. Han var da seks år gammel, og han medbragte »to sæt Gangklæder og to stk. Linned.« Han modtog i løbet af året sko og tøj. Den 16. marts 1884 rejste han igen.²⁹⁰ Marcus kom alene til fattiggården. Hverken hans mor eller bror er registreret der.

Det fremgår ikke af fattigprotokollen, hvorfor Elvines ældste søn kom i pleje for fattigvæsenets regning, hvorfor han kom hjem til hende at bo, og hvorfor han efterfølgende kom på fattiggården. Alt sammen inden for hans første syv år. Måske var det Elvine, der af ene eller den anden grund ikke kunne klare forsørgelsen, men prøvede på det. Hun kunne for eksempel være blevet syg. Men det kan også være, at det var fattigvæsenet, der presede hende til at overdrage barnets forsørgelse til kommunen, så hun selv kunne komme i en tjenestepigeplads og derved i det mindste blive selvfor-

287. Fattigprotokol for Sct. Hans og Sct. Olai 1865-1886, VhA.

288. Ft. Bindslev 1880.

289. Fattigprotokol for Sct. Hans og Sct. Olai 1865-1913. Hovedbog. VhA.

290. Lemmer paa Fattiggaarden og deres Ejendele. 1880-1899. VhA.

sørgende. Dette var ifølge sognerådets forhandlingsprotokol en meget anvendt politik overfor de enlige mødre i Sct. Hans og Sct. Olai kommune.

Den lille Marcus flyttede ud fra fattiggården i 1884, efter at have boet der et år. Der var en helt klar grund til, at han flyttede derfra. Hans mor var nemlig blevet gift. Det kan således se ud til, at det at gifte sig var den mest effektive måde at komme fri af fattigvæsenet på og selv få mulighed for at leve sammen med sine børn.

At sognerådets dispositioner ikke altid harmonerede med mødrenes ønsker kan man også finde belæg for i sognerådsprotokollerne. I det følgende tilfælde er det ikke en ugift moder, men en nylig enke, der fik sat tre af sine børn i pleje, meget imod hendes ønske. Hun gik til amtmanden og klagede sin nød, og denne rettede forespørgsel hos sognerådsforstanderskabet, hvilket førte til følgende referat i protokollen:

»Klage fra Niels Thomsens Enke af Spilhuset (tilsendt fra Amtet til Erklæring). Hun besværede sig over at de 3 af hendes Børn skulde udsættes i Kost og Pleie, samt at hun i det hele fik for lav Understøttelse, blev besvaret derhen at de 3 Børn efter Bestemmelse skulde udsættes og at hun skulde have liden Understøttelse til det fjerde.«²⁹¹

Desværre blev der ikke nærmere argumenteret for denne bestemmelse, det var åbenbart ikke nødvendigt.

I et andet tilfælde var det imidlertid nødvendigt for sognerådet at argumentere. Det var, da man besluttede at fjerne Gertrud Marie Jensens (S69) børn fra hende, og da var begrundelsen overfor amtet nærmest at betegne som omsorgssvigt.

Gertrud var kommet til Sct. Hans omkring 1870 sammen med sin mand og et par børn. Manden forlod hende og børnene ret hurtigt efter, og Gertrud blev placeret i Bagterp fattighus, hvor hun fik flere uægte børn. Det var herfra, at fire af hendes børn blev fjernet.

Begrundelsen til amtet for et så drastisk skridt lyder således:

»Sogneraadet for Sct. Hans/Olais kommune søger Amtets Sanktion paa en af det tagen Beslutning om at tage Fattiglem i Bagterp Fattighus Niels Laurids Jensens Enkes (hun var nu forladt –forfatterens kommentar) Børn fra hende og anbringe dem andetsteds, da de i Hjemmet nyde en meget uforsvarlig Opdragelse saavel i fysisk, intellektuel som moralsk Henseende.«²⁹²

291. Sognerådets Forhandlingsprotokol 1865-1883, Sognerådsmøde 1874, 1. juni. VhA.

292. Hjørring Amtsprotokol konto 9 sag nr. 15/1877. LAN.

Det har stået slemt til. Så hård en sprogbrug har jeg ikke tidligere registreret fra hverken sognerådsreferater eller amtsprotokoller.

Desuden var det billigere for sognet at lade moderen selv passe børnene for fattighjælpen, især når det drejede sig om så mange, som det var tilfældet her. Men det kunne altså blive for slemt. Gertruds børn kom i pleje for 15 kr. i kvartalet. De blev spredt ud i fire husmandsfamilier, de tre i kommunen og den fjerde i Tornby.

Gertrud fik nye børn, og igen gik det galt. Og denne gang ville sognerådet have hende straffet. I sognerådsreferatet den 1. december 1879 kan man således læse:

»Niels Laurits Jensens Kone Gertrud Marie Jensen(fattiglem) som tidligere paa Grund af slet Behandling og med Amtets Tilladelse, har frataget 4 Børn, ansøges Amtet om at maatte blive straffet for uforsigtig Omgang og Pleie af sit for 4 Maaneder siden fødte Barn, idet bemeldte Kone ... har ladet Barnet lide baade Sult og Kulde og mere slet Behandling, hvilket Na-boerne vil bevidne.«²⁹³

Der var med andre ord tale om vanrøgt, og også dette barn kom i pleje.

Da Sct. Olai og Sct. Hans kommune fik en fattiggård, kom Gertruds børn derhen at bo – og også ind imellem Gertrud.

I alt fødte Gertrud mindst 9 børn, hvoraf de seks var uægte. Vi ved med sikkerhed, at tre børn døde og fire overlevede. Det yngste barn blev født på fattiggården og boede der størstedelen af sin barndom. De andre havde først boet hos moderen, var derpå blevet tvangsfjernet og sat i pleje, for så at komme på fattiggården sammen med moderen igen.

Var der ikke plejefamilier nok, kunne man sætte en annonce i avisen, således som for eksempel Hjørring fattigkommission gjorde det den 22.2. 1858:

»De som ønske at modtage af de Børn, som af Fattigcommissionen udsættes i Kost og Pleie, bedes henvende sig til en af Undertegnede. En Dreng paa 6 Aar ønskes udsat snarest«. Underskrevet S. Cortsen, I.C. Jacobsen, W.C. Høyrup.²⁹⁴

I »Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19. århundrede« beskriver Harald Jørgensen plejeanbringelserne som et mørkt kapitel i Danmarkshistorien. Han skriver, at sognerådene næsten overalt bestræbte sig på at slippe så billigt som muligt fra deres for-

293. Sognerådets Forhandlingsprotokol 1865-1883, sognerådsmøde 1. dec. 1879. VhA.

294. Hjørring Amtstidende 22.2.1858.

sørgelsespligter, mens plejeforældrene prøvede at presse prisen op og derudover udnytte barnets arbejdskraft så meget som muligt.²⁹⁵

Grov udnyttelse og slavelignende forhold er det billede, Harald Jørgensen tegner af plejebørnenes vilkår. Værst kom dette til udtryk i de offentlige udliciteringer, hvor »Børnene blev stillet frem i deres fattige Klæder, og de, der havde lyst til at byde på dem, lod deres Bud afhænge af Børnenes Legemskraft, Størrelse og almindelige Sundhedstilstand«. ²⁹⁶

Sådanne offentlige børneaktioner har jeg ikke fundet spor af i Sct. Hans eller Janderup Sogne. Derimod ser det ud til, at medlemmerne i sogneforstanderskabet forpligtede sig selv og hinanden på at sprede budskabet, når man stod og manglede en plejefamilie til et barn. Da man for eksempel på sognerådsmøde i Sct. Hans/Sct. Olais sogneråd vedtog, at man ville sætte Poulines endnu ufødte barn ud, afsluttedes punktet i referatet med denne opfordring: »..,hvorfor det overdrages Forstanderne (de ti medlemmer) at forhøre omkring i Sognene, hvo der vil modtage det.«²⁹⁷

Prisen på et plejehjem

Det var meget forskelligt, hvad et plejebarn kunne indbringe en plejefamilie. Det afhang af plejefamiliens relationer til barnets familie, af barnets alder og af fattigvæsenets takster. Og givetvis også af udbud og efterspørgsel.

Da Cathrine Christensdatter blev afhørt i politiretten, fortalte hun, at hun havde fået sit yngste barn udsat til 10 rbd. årligt.²⁹⁸ Året før fortalte Christiane Sørensdatter samme sted, at hun havde fået udsat sit spædbarn til 24 rbd. Og at hun oveni skulle passe det med tøj.²⁹⁹

Det er en meget stor forskel på 14 rbd. for to jævndrende børn på samme egn og på samme tid. Begge priser viser sig at ligge uden for den gængse pris, hvis man sammenligner med de priser, fattigkommissionen ifølge Sct. Hans/Sct. Olai fattigprotokol udbetalte plejefamilierne.

Omkring 1850 lå betalingen til et plejehjem på mellem 15 og 20 rbd. årligt, når fattigvæsenet betalte.

I slutningen af 1870'erne lå prisen på ca. 60 kr. årligt. Det fremgik at

295. Harald Jørgensen s. 323.

296. Harald Jørgensen s. 254.

297. Sct. Hans- Sct. Olai kommune forhandlingsprotokol 1842-65. Sognerådsmøde 5. man 1851. VhA.

298. Vennebjerg Herreds Politiprotokol B27A , 86. Sag nr. 22/150. LAN

299. Vennebjerg Herreds Politiprotokol B27 A, 86, Paternitetssagen No 90/1849. LAN.

være prisen, da fattigvæsenet satte Elvines ældste søn i pleje i Bindslev sogn i 1878, og da afdøde Niels Thomsens døtre kom i pleje i 1875.

Da kommunen fik fattiggård, faldt prisen imidlertid til det halve, således at maximumplejelønnen i kommunen blev sat til 30 kr. årligt, og samtidig kom fattiggården til at erstatte en del af de plejeanbringelser, som kommunen havde praktiseret overfor børn og gamle indtil da.³⁰⁰

På Vardeegnen, hvor der var meget færre plejebørn end på Hjørringegnen, ser det ud til, at det var dyrere at udsætte barnet. Her betalte to mødre henholdsvis 88 kr. og 120 kr. årligt for deres børns pleje i 1876 og 1878.³⁰¹

Prisen faldt med barnets alder. Således mente en udlagt barnefader, at han burde slippe billigere i alimentationsbidrag, nu da barnet er »7 Aar gammel og vil saaledes for Fremtiden ikke blive saa Kostbar at faa anbragt i Pleje som hidtil.«³⁰²

Logikken heri var, at plejefamilien i stedet for at modtage penge for barnet kunne modtage barnets arbejdsindsats. Prisen faldt således i takt med, hvor meget arbejde barnet var i stand til at yde.³⁰³

Kun i et tilfælde kan jeg være sikker på, at moderen eller fattigvæsenet ikke har betalt plejefamilien. Elef Thomsen³⁰⁴ var i 1855 »Plejesøn i Sønnens Sted«, som folketælleren formulerede det. Det var hos gårdmand Niels Christian Jensen og hustru i Krustrup.³⁰⁵

Elef Thomsens plejeforældre afveg også på et andet vigtigt punkt. Det var gårdmandsfolk.

Alle de plejefamilier, jeg har registreret, var husmandsfamilier og dag-lejerfamilier og i nogle tilfælde enlige. Det var typisk folk oppe i halvtredserne-tresserne, der supplerede den sparsomme indtægt med et plejebarn og de havde ofte mere end eet. For dem var børnene først og fremmest en (måske nødvendig) indtægtskilde.

De fleste plejebørn boede således i sognenes fattige miljøer, i områder med mange huse, mange gamle, mange fattiglemmer og mange børn – herunder plejebørn og uægte børn.

300. Harald Jørgensen s. 322.

301. K 27/1878 og K 55/ 1876. Østre og Vestre Herreds Politisager B83 7016, 1876-81. LAN.

302. Hjørring amts Alimentationssager B1 6940 sag 147/76. LAN.

303. Se Harald Jørgensen s. 319-21.

304. Moderen var Ane Elefsdatter (S16).

305. Ft. Sct. Hans 1855.

At være et plejebarn

Desværre er der ingen af de her registrerede børn, der har beskrevet deres liv som plejebørn. Vi kan således ikke sige noget om, hvorvidt det generelt var anderledes at være et plejebarn, end det var at være et »almindeligt« barn i en husmandsfamilie eller i en daglejerfamilie. Det nærmeste, vi kommer en beskrivelse af en af plejeforældrene, er Severin Larsens (S65) plejefar, der af hans tidligere kone betegnes som en meget voldelig mand.

Fattigdommen havde disse børn under alle omstændigheder tilfælles. De boede alle i fattige familier, hvor såvel sult og kulde i perioder var en del af dagligdagen. Det var kun graden af fattigdommen, der kunne variere.

Det var meget ofte børnerige miljøer, de boede i. Mange af disse børn var uægte børn, såvel plejebørn som børn der levede med deres mor og søskende. Man kan derfor forestille sig, at de uægte børn ikke blev specielt drillet eller udstødte blot fordi de var uægte fødte. Nogle steder har der været så mange af dem, at det har nærmet sig det normale.

Seks af de i Sct. Hans undersøgelsen registrerede uægte børn gik i klasse sammen i Bagterp skole i sommerhalvåret 1886. Og foruden disse seks var mindst tre af børnene i samme klasse plejebørn. Det må have betydet noget for disse børn, at de ikke var alene om at være uægte eller plejebarn.³⁰⁶

Vi kan i dag ikke vide, hvad der dengang var den værste situation for børnene. Hvorvidt det var at være under fattigforsørgelsen, om det var at være plejebarn, eller om det var det at være et uægte barn. Men fordi plejebarnet forekommer så alene og uden beskyttelse fra den nærmeste familie, overladt til nogle mennesker, hvis primære begrundelse for at have barnet er at tjene på det, ja så er det nemt at forestille sig, at plejebørnene var meget udsatte. Både i forhold til psykiske og fysiske overgreb og grov arbejdsudnyttelse. At der var noget om dette viser sig derved, at der i 1861 blev stiftet en forening i København, Præmieselskabet for Plejemødre, der havde til formål at hjælpe og beskytte plejebørn. Dels ved at føre tilsyn og dels ved at påvirke plejemødre til at tage sig bedre af plejebørnene.³⁰⁷

Jeg vil kort supplere med uddrag fra to plejebørns erindringer, der begge fortæller, at der var tale om barske opvækstvilkår.

Den ene var født i 1860, og hun og broderen blev plejebørn på Kalund-

306. Journal over Sommerskolegangen i Bagterp Skole for Halvaaret 1. Maj 1886 til 1. November s.A. Nederste Klasse. VhA.

307. Anne Løkke s. 388 ff.

borgegnen, da deres mor døde, og deres far blev syg. De nåede at være i pleje to forskellige steder, og det, der går igen i beretningen, er, hvor hårdt hun og broderen sled, og hvor meget de måtte undvære af helt basale fornødenheder. Om det første hjem skriver hun således: »Føden var knap og klæder var der så godt som ingen af, de havde jo taget os for pengenes skyld. 12 rbd. hver 3. måned var mange penge dengang (1866), og jeg måtte hjælpe til, hvor jeg kunne. Luge i haven, vogte fårene og ellers hjælpe til. Tre gange om ugen vandrede jeg ind på Gisseløre og hentede avisen, som de holdt fælles med en familie, som boede der ... Der var selvfølgelig frisk luft og fri adgang til at gå i vandet, men alligevel var jeg det bare skind og ben. Om vinteren havde jeg store huller og sår af frost både på hæle og tæer«. ³⁰⁸

Den anden erindring omhandler det at være et uægte plejebarn, med understregning af det uægte. Det er en andenhånds erindring, idet det er datteren, der har skrevet historien ned, som hendes mor, Marie, har fortalt hende.

Marie blev født som et uægte barn i Bindslev i Vendsyssel i 1888, og hun kom ret hurtigt efter fødslen i pleje hos sin morbror og tante. Og det var, mens hun boede her, at hun på mange forskellige måder fik at vide, at hun var en ringe person. For eksempel skulle hun stå op og spise, mens resten af familien sad ned. Men også direkte kom det frem:

»Foruden sit landbrug gik onkelen også ud som hjemmeslagter, og det traf sig, at der var steder, hvor der efter endt slagtning blev serveret rigeligt med drammer, så når onkelen kom hjem, var han både fuld og ondskabsfuld, og da oplevede mor engang, hvor hæslig han kunne være, for da han ser mor, råbte han: »Forsvind med dig din tøs, man kan nok se, at du er Jens Peter Johnsens horeunge.« ³⁰⁹

Fra plejebarn til fattiggårdsbarn

I den sidste halvdel af 1800-tallet opstod en ny institution mange steder ude i landsognene, nemlig fattiggården. Og det kom til at betyde noget for de uægte børn, idet mange af dem nu blev anbragt på fattiggården i stedet for at komme i pleje.

Fattiggårdene skulle erstatte fattighuse og plejeanbringelser og havde

308. Inge Jørgensen og Henrik Guldsøe Nielsen: Arbejdererindringer. Kilder til Danmarks historie ca. 1860-1960. Aalborg 1981.

309. Upubliceret erindring af Emma Madsen, Kvindemuseet, Århus.

derved som mål at centralisere og effektivisere fattighjælpsarbejdet ude i kommunerne. Fattiggården var en arbejdsanstalt i modsætning til fattighuset, der i de fleste tilfælde var et af kommunen opkøbt daglejerhus, hvor de fattige kunne få husly. Men det var forskelligt, hvornår man i kommunerne besluttede sig for at oprette fattiggårde. I Janderup/Billum kommune havde man således fået fattiggård i 1868, hvilket var tidligt sammenlignet med, hvornår det skete i Vendsyssel.

I Sct. Hans/ Sct. Olai skete det først i 1880.

Sidstnævnte sted var der delte meninger om ideen. En del skatteydere udtrykte modstand, men sognerådet argumenterede med, at så skulle der i stedet opføres kostbare fattighuse, da der var »Alt for lidt Huslejlighed«. ³¹⁰ Omfanget af fattige var stadigvæk stort i sognet, og i løbet af 1870'erne var der så mange, at det var et problem at finde boliger til dem alle. Spørgsmålet var så, om man skulle finde flere fattighuse eller om man skulle satse på en fattiggård.

Man endte med at købe Dyrslæge Mørcks ejendom i Skibsby, Sct. Olai sogn i 1880, og denne blev indrettet til kommunens fattiggård, og en fattiggårdsbestyrer med kone blev ansat.

Allerede i november samme år kom de første lemmer til fattiggården, seks gamle mænd.

I 1881 flyttede 33 mennesker ind på gården. De kom i flokke; således en flok den 22. jan., endnu en flok 1. feb. osv. Noget tyder på, at man i første omgang kørte rundt og tømte fattighusene og andre huse med fattiglemmer og flyttede beboerne over på fattiggården.

Tyve af de nye indflyttere var børn. De kom til gården på forskellig vis.

Fire af børnene kom sammen med deres forældre, syv børn kom sammen med deres mor (fordelt på to mødre), fem børn kom med søskende og uden forældre (fordelt på to hold søskende), og fire børn kom helt alene.

I de følgende år registreredes i fattiggårdens protokol, hvor meget hver enkelt fattiglem modtog, hvem der døde, hvem der fraflyttede, fødsler og nye indflyttere. ³¹¹

I 1890 boede 36 lemmer på fattiggården. Af dem var 12 over 55 år. Tyve var under 14 år. Fattiggården var med andre ord et meget børnerigt sted.

Kun fire af beboerne var i den arbejdsdygtige alder. Af dem var den ene

310. Sct. Hans/ Sct. Olais kommune Forhandlingsprotokol 1865-1883. Sognerådsmøde 3. april 1880. VhA.

311. Lemmer paa Fattiggaarden og deres Ejendele. 1880-1899. VhA.

døv, den anden sindssyg, den tredje formodentlig alkoholiker, og den sidste var Else Marie Larsen (S67), der boede der med sin syge mand og fem børn.³¹²

Ni af de her registrerede, uægte børn boede i en periode på fattiggården.

Hvornår Kirstine Jerminé Cecilie Nielsen (J4) flyttede ind på fattiggården i Varde, vides ikke med sikkerhed, men hun var der, da folketælleren kom forbi i 1850. Hun var da 13 år gammel og fattiglem. Fattiggården i Varde var blevet oprettet allerede i 1844, og den blev hurtigt fyldt op med invalide, småtossed, alkoholikere, gamle og børn. 40-45 lemmer boede der her.³¹³

Fattiggården blev Kirstines hjem. Hun boede der også i 1870, 32 år gammel, sammen med sine to uægte børn.³¹⁴

Johannes Ebbesen (J12) boede de første år af sit liv hos sine morforældre, men da morfaderen døde, kom Johannes på Janderup/Billums fattiggård, hvor han også boede i perioder som voksen.³¹⁵ Johannes Ebbesen er nævnt flere gange i Janderup/Billum sognerådsprotokol. Han kaldes sømand, rebslager – og meget svirende. I 1894, da Johannes var 18 år, prøvede sognerådet at slippe af med ham ved at give ham en billet til Amerika. Man gjorde sig endda den ulejlighed at følge ham helt til Hamborg, hvorfra skibet sejlede. Et par dage efter dukkede han op på fattiggården igen, aldeles blottet for billet og eksistensmidler.³¹⁶

Syv børn fra Sct. Hans sogn boede i en kortere eller længere periode af deres liv på fattiggården i Skibsby.

Marcus og Marius (S 68 og S66) var kun seks og tre år, da de flyttede ind. Den første kom alene og den anden sammen med sin mor og halvøster. Indtil da havde Marius boet i fattighuset i Bagterp. Marcus og Marius boede kun et år på fattiggården. For dem var det kun et midlertidigt ophold, der sikkert havde noget at gøre med en krisesituation, f. eks. sygdom hos deres enlige mødre.

For de øvrige fem børn blev det et ophold, der kom til at være det meste af barndommen.

312. Ft. Sct. Olai 1890.

313. Fattiggården i Varde er beskrevet af Ole Nørskov Nielsen: Fattiggården på Hjertingvej.

314. Ft. Varde 1870 og Fattiggårdens lemmer og rejsende svende. D 31 nr. 128, LAN.

315. Janderup/Billums fattiggård og nogle af lemmerne der er udførlig beskrevet af Knud Jensen i artiklen: »Fattigvæsenet og de fattige« i Janderup og Billum sogne bd. II.

316. Janderup/Billum sognerådsprotokol. 10/12 1894.

Det gjaldt for Jens Peter Svendsen.³¹⁷ Han flyttede fem år gammel ind på fattiggården sammen med begge forældre, en halvstoresøster og to mindre brødre. Jens Peters forældre var blevet gift kort efter hans fødsel og havde i perioder siden da været afhængige af fattighjælpen. De havde hele indboet med: »1 Dragkiste, 1 Hængeskab, 1 Stueuhr 1 glm Sengeklæder og 2 par Lagner«. Derudover havde de alle fire et eller to sæt klæder og et til to stykker linned.³¹⁸ De blev i løbet af året udstyret med sko og tøj, og faren med tobak.

Familien blev boende. Og i løbet af årene fødte Jens Peters mor tre børn mere. Børnene flyttede hjemme fra fattiggården, når de var 15, eller når de var konfirmerede. Det var med andre ord deres hjem.

Også for Gertrud Marie Jensens (S69) børn blev fattiggården et hjem. Da fattiggården var blevet en realitet, fjernede kommunen hendes børn fra deres forskellige plejehjem og anbragte dem på fattiggården, hvor de blev, indtil de var store nok til at komme ud i tjeneste. Gertrud Marie selv dukkede op på gården og var der i en kortere periode, og forsvandt derpå igen. Dette skete mange gange.

Det yngste barn, Ove Christian, er født under et af hendes mange ophold på fattiggården. Det skete i 1883. Han boede på gården hele sin barndom. Han figurerer i protokollen hvert år og modtog tøj og træsko indtil 1895, hvorefter han forsvandt i nogle år. Han kom tilbage til fattiggården igen i august 1898, hvor han modtog to bluser og tre par strømper.³¹⁹

Mikkel Christensen er født i 1880 på Guldager hede, som ligger lige syd for Sct. Hans sogn. Hans skolekammerater var for en stor del børn fra den nærvedliggende fattiggård. Han erindrer dette således:

»Ca. tredjedelen af børnene, ca. 30, kom fra Vrejlev fattiggård ... Børnene fra fattiggården satte i nogen grad præg på skolen. Ikke således at de var mindre begavede end de øvrige børn. Det var ikke tilfældet. Heller ikke noget i retning af, at de udviste en dårligere opførsel end de øvrige ... De var måske endda mere disciplinerede og absolut mere vidende om livets mange foreteelser end vi andre ... Børn, der fik kendskab til voksne mænds og kvinders viden og levemåde, utilsløret, udpenslet og ofte i sprogets mest rå form, når de sad på arbejdsstuerne og lyttede til, hvad der snakkedes om der. Men heller ikke det havde gjort dem anderledes end os andre. Det hav-

317. Moderen var Else Marie Larsen (S67).

318. Lemmer paa Fattiggaarden og deres Ejendele. 1880-1899.

319. Lemmer paa Fattiggaarden og deres Ejendele. 1880-1899.

de kun bevirket, at skolen fik præg af at være en fattigskole. Kun én gårdmand havde børn i denne skole«. ³²⁰

Fattiggården var et sted for mennesker, der ikke kunne forsørge sig selv. Derfor var der så mange gamle og børn. Med sociallovene 1891-92 indførtes alderdomsunderstøttelsen, hvor det blev muligt for gamle mennesker at modtage hjælp fra det offentlige, uden at det fik fattighjælpskonsekvenser. Og hermed forsvandt en del af grundlaget for fattiggårdene. Fra 1890'erne kan man registrere, at fattiggårdene var på retur som institution. Men i Vendsyssel blev de ved med at eksistere nogle år længere end i resten af landet. Hvor længe Skibsby fattiggård blev ved med at eksistere, vides ikke, men lemmernes ankomst vedblev med at blive registreret i protokollen til begyndelsen af 1900-tallet. ³²¹

Hvordan børnene havde det på fattiggården, kan vi kun gætte os til. I forhold til de fattige børn og plejebørnene på samme egn kan man konstatere, at fattiggårdsbørnene på en række punkter havde en mere tryk opvækst. De fik deres mest basale behov dækket. De fik mad til faste tider, de fik det tøj, de skulle bruge, og der blev sørget for, at de kom i skole hver dag. Fra Vårde Fattiggård har vi endog dokumentation for, at børnene blev straffet, hvis de ikke læste lektier. ³²² Og dermed er vi inde på de mere negative sider ved at vokse op på en fattiggård.

Disciplinen var streng på nogle fattiggårde, børnene voksede op sammen med nogle af egnens usleste eksisterende, og lemmernes omdømme blandt lokalbefolkningen var ikke godt. Man kan i dag ikke forestille sig andet, end at disse forhold må have skadet de børn, der i flere år boede på fattiggården, om ikke andet så i deres egen selvopfattelse.

Emnet børn på fattiggårde blev diskuteret i samtiden. Således skrev en læser i Vendsyssel Tidende i 1873 om de bestående fattiggårde, at de med deres strenge ordensreglementer og mange forbud mere var at betragte som et fængsel end et hjem, hvilket skribenten fandt problematisk i forhold til børnene – om end han fandt det positivt, at de »der nu lære Lydighed og Orden.« ³²³

320. Mikkel Christensen: Min lille verden s. 46-47.

321. Om fattiggårde i Vendsyssel læs: Ole Jensen: En undersøgelse af i hvor stor udstrækning fattigvæsenet i Vendsyssel, specielt Vrejlev-Hæstrup, er i overensstemmelse med fattigvæsenet i det øvrige land i tiden 1708-1933.

322. Ole Nørskov Nielsen: Fattiggården på Hjertingvej.

323. Her citeret fra Ole Jensen s. 40.

En omskiftelig barndom

Mange af de uægte børn skiftede bopæl i løbet af deres barndom.

I Janderup var det kun seks af børnene, der boede hos de samme mennesker som seksårige, som de havde boet hos de første par år af deres liv. Det var de børn, hvis forældre var blevet gift, umiddelbart efter fødslen, og det var Andreas, der blev boende hos den samme plejefamilie.

Men de børn, der i deres første leveår boede hos deres morforældre med eller uden deres mor, spredtes derefter, undtagen et barn.

To kom på fattiggården, en kom i pleje, to kom hjem til forældrene at bo, hvoraf det ene par havde giftet sig, og det andet par levede sammen som husbond og husholderske. Et barn kom hjem til sin mor og stedfar at bo, et barn døde, og det sidste er det ikke lykkedes at spore.

For børnene fra Sct. Hans ser det lige så kaotisk ud. Også her skiftede de fleste børn opholdssted et eller flere gange i løbet af deres barndom.

Overordnet set, var der færre af de 3-10-årige, der boede hos deres bedsteforældre, end de 0-3-årige. Der var også færre 3-10-årige plejebørn end blandt de 0-3-årige. Til gengæld var der flere af de større børn, der boede hos deres mor, end der var små børn, der boede hos deres mor. Uanset om hun havde giftet sig eller ej.

Dette skal selvfølgelig ses i sammenhæng med, at de fleste af de ugifte mødre efter det første uægte barns fødsel kom ud at tjene igen. Og barnet måtte hun jo derfor efterlade et eller andet sted. Når barnet blev ældre, havde moren måske fundet sig en mand – eller hun havde fået endnu et uægte barn og havde bosat sig som indsidderske med tråd og børn i mellem fingrene.

Alt i alt boede 54 af børnene sammen med deres mor, da de var helt små. Hvad enten hun var gift, boede hos forældrene, eller boede alene. Modsat boede 49 børn adskilt fra deres mor.

De børn der døde og dem, der kom på fattiggården, er holdt ude af dette regnskab.

Ca. halvdelen af børnene blev med andre ord fjernet fra moderen, mens de var ganske små. Og de kom enten hjem til hendes forældre at bo, eller de kom i pleje i en anden familie. I begge tilfælde kan vi ikke vide, hvor meget mor og barn så til hinanden, men tjenestepigens lange arbejdsdag sandsynliggør, at det ikke har været meget.

Dette forandrede sig, når børnene var blevet lidt større. Det viser sig, at hele 64 ca. 3-10-årige boede sammen med deres mor, mens omvendt 29

boede adskilt fra deres mor. Andelen af børn, der boede sammen med deres mor, var altså vokset fra at udgøre godt halvdelen af de mindste børn til at udgøre ca. $\frac{2}{3}$ af de lidt større børn.

Baggrunden for denne udvikling er forskellig i de to sogne. I Janderup var der flere ældre børn, der boede sammen med deres mor, end da de var yngre, fordi deres mor i mellemtiden var blevet gift. Langt de fleste Janderupbørn kom efter moderens ægteskab med deres far eller en anden mand hjem til dem at bo.³²⁴ Sådan var det også i Sct. Hans, men med den vigtige forskel, at det her var de færreste af mødrene, der giftede sig. Her finder man de fleste større uægte børn hos den enlige indsidderskemor til flere uægte børn.

Børnene blev flyttet rundt med alt efter omstændighedernes behov. Faktisk er jeg ikke stødt på dokumentation for, at der blev taget hensyn til barnet. For eksempel at barnets tarv kunne være bestemmende for dets anbringelse. Tværtimod kan man sige at omsorg for kommunens pengekasse var det vigtigste. Det kommer bl.a. frem i følgende brev fra en ugift mor til amtmanden.

»Da jeg i min Elendighed ei veed hvor jeg skal blive af med mig og mine tvende Børn som jeg er blevet besøvet med hvoraf den første er fød i Lendum Sogn og i 9de. Aar, jeg tjente for hans Ophold saa længe jeg kunde indtil Klæderne gik af Kroppen og da Jeg forlangte Hjælp til ham havde jeg 5 Rbd i Aar som Comissionen for Fattigvæsenet sammested som jeg tog imod til hans Underholdning og da de ei syntes de vilde beholde ham længere har jeg undertiden tjent med ham og til andre Tider vandret om med ham hvor jeg kunde.

Saa var jeg saa uheldig at blive bedaaet ved Thomas Baare her paa Eggen i Elling Sogn og fik en Datter som indlagte Daabsattest udviser og er nu bleven udsagt af Fattigcommissionen, som frygter for deres Byrde at beholde os alle 3 paa Sognet da jeg har været i Lendum siden jeg var fire Aar foruden det jeg har tjent flest og her imellem, og jeg er fød i Ugilt Sogn, og nu for Tiden har ingen Opholdssted, men fra et Sted til et Andet er endnu i Elling Sogn.

Nu da Baare ei vil understøtte mig og jeg med mine tvende Børn næsten maa forgaa af Hunger, da det ei er hver Dag jeg kan komme ud med det spæde Barn, er det jeg underdanigst beder Deres Højvelbaarenhed tillige om han maatte blive forpligtet til at yde mig Hjælp. Og tillige beder jeg at et

324. Naturligvis med undtagelser. Anders Thøstesen (J14) er som nævnt en af dem.

af ovenmeldte Sogne maatte blive mig anvist hvor jeg maatte opholde mig, her i Elling (har jeg) kun været 1 Aar, samt at min Søn kunde nyde nogen Hjælp af Lendum Sogn da han nu kunde paa denne Alder høilig behøve Skolegang.

M(?)endborg i Elling Sogn
Den 4. Mai 1840

Underdanigst
Johanne Marie Jensdatter³²⁵

Det fremgår af brevet, at Johanne Marie først har prøvet at betale barnets plejeophold med det, hun selv tjente. Da det ikke gik længere, gik hun til fattigvæsenet i Lendum kommune og fik derfra fem rigsbankdaler til at udsætte ham for. Men kun for et år. Derefter havde hun drengen med i tjeneste, og når det ikke kunne lade sig gøre, har hun vandret med ham. Hun har med andre ord været på tiggerfærd. Efter fødsel nummer to er hun og børnene oveni blevet kastebolde mellem to sogne, der helst så hende og børnene langt væk fra deres sognegræns.

De enlige mødre med børn var ofte ensbetydende med fattigudgifter, og derfor var de ikke just velkomne i mange kommuner, der gjorde hvad de kunne for at slippe for forsørgelsespligten.³²⁶

Både i faderskabssagerne og i politiprotokollen for Vennebjerg herred er der flere af lignende ynkelige historier, der vidner om ekstrem nød for børnene og deres ugifte mødre. Disse dokumenter, sammenholdt med det faktum, at langt de fleste af de her registrerede, ugifte mødre med hjemmeboende børn modtog fattighjælp, bekræfter, at de enlige mødres og deres børns sociale og økonomiske vilkår var tæt på at være så ringe, som de overhovedet kunne blive.

Det var i bogstaveligste forstand et dagligt spørgsmål om overlevelse.

Det usynlige barn

Ud over en omskiftelig og fattig tilværelse, kan vi tilføje, at mange uægte børn i forhold til myndighederne i vid udstrækning også kan betegnes som næsten usynlige børn.

Det gjaldt således for Mette Kirstine Nielsdatter, der blev født i 1837 i Bagterp af Mariane Pedersdatter (S11). Mette Kirstine boede det meste af sin barndom sammen med sin mor, men de boede mange forskellige steder

325. Hjørring Amt Faderskabssag B1 586, B9-54 –1840. LAN.

326. Anna Rasmussen s. 30-31.

hos mange forskellige mennesker. For eksempel havde Mette Kirstine været sammen med sin mor, da denne var tjenestepige i ca. tre år hos et ældre ægtepar i Rakkeby. Hun flyttede også med moderen, da denne blev gift med husmand Christen Munck i Harritslev. Da var Mette Kirstine fire år. Tre år efter flyttede de meget hurtigt ud af huset igen, moderen blev separeret, og de tog til Lønstrup, hvor Mettes morfar boede. Her boede de vinteren over, hvorpå de drog tilbage til stedfaderen i Harritslev, hvor de dog kun opholdt sig i nogle få dage. Derefter indlogerede de sig hos Svend Vægters enke i Hjørring, og Mariane fik forskelligt daglejerarbejde.

Al denne flytten rundt kender vi til, fordi Mette Kirstines mor i 1845 stod anklaget for hor. I retsreferaterne er moderens færden de seneste år gjort rede for, men kun i en bibemærkning er det nævnt, at hun havde Mette Kirstine med sig.

Det var i juli måned 1845, at Mariane blev anklaget for hor, forhørt og stillet for en extraret på Hjørring Rådhus, fordi hun, mens hun opholdt sig hos faderen i Lønstrup, angiveligt delte seng med en skræddersvend ved navn Svendsen. I følge anklageren lige så »aaabenlyst som om hun havde været ægteviet til ham«. ³²⁷ – Både Mariane og skræddersvenden benægtede, at de havde haft samleje, og de forklarede, at grunden til, at de delte seng udelukkende skyldtes mangel på sengelejlighed. Dette godtog dommeren ikke. De bliver dømt skyldige og Mariane idømmes 2 gange 4 dage på vand og brød og betaling af sagførersalær.

Mariane appellerede imidlertid dommen, og sagen blev taget op på landstinget i Viborg i august måned samme år, med det resultat at Mariane pure frikendtes og slap for vand og brød straffen på grund af manglende bevis.

Det fremgik af forhøret i Viborg, at Mariane og skræddersvenden ikke var alene i rummet. Faderens svigersøn og dennes hustru, Marianes søster, boede i den samme stue. Det var således deres vidneudsagn, der frifandt Mariane, idet både søsteren og svogeren i retten forklarede, at »de aldrig have mærket, at Tiltalte og Svendsen havde legemlig Omgang med Hinanden«. ³²⁸ Og forsvareren brugte som argument, at det var ganske normalt i de fattige hjem, at man delte de få senge, der nu engang var, uanset køn og alder.

Under retssagen fortæller Mariane, hvorfor hun blev separeret fra Chris-

327. Hjørring Amt Hoer og Lejermalssager: B1 568, b5 5/1845. LAN.

328. Som ovenfor.

ten Munck: »Grunden til at hun flyttede fra hendes Mand første Gang var, at han var ond baade mod hende og hendes Barn som hun har faaet udenfor Ægteskab, og som han ikke er Fader til, thi han slog og mishandlede dem begge paa det skammeligste.«³²⁹

Denne sætning er det eneste sted i retssagen, hvor det overhovedet berøres, at Mariane havde et barn at forsørge. Det var uden betydning. Men for Mariane har det åbenbart betydet en del. Hun havde Mette Kirstine med sig, hvor end hun flyttede hen, og hun forlod manden, fordi han var ond mod barnet og hende.

Det fremgår desværre ikke, hvor Mette Kirstine var, mens Mariane delte seng med skrædderen, ej heller hvor hun befandt sig om dagen, mens Mariane arbejdede i Hjørring.

Det er som om barnet ikke eksisterede, kun en tilfældig kommentar bevidner dets eksistens i retsreferaterne.

Dette siger sikkert mere om tidens opfattelse af børn i det hele taget, end om uægte børn specielt. De blev i bedste fald ignoreret og i værste fald slået. Begrebet barnets tarv var ikke opfundet endnu.

Alligevel er det nærliggende at sammenkoble disse usynlige, eller rettere ignorerede, børn med den kendsgerning, at de generelt set var meget uønskede.

De var uønskede i lokalsamfundet og blandt de nærmeste omgivelser. Først og fremmest fordi de var en økonomisk belastning for alle parter. For kommunen, for bedsteforældrene, for begge forældre. Det er heri, man skal finde forklaringen på nogle af de forhold, vi har registreret i det foregående:

At så mange døde.

At så mange blev flyttet rundt med.

At så mange blev puttet væk, hvor der var mulighed for det.

Man værner ikke på samme måde om det uønskede som om det ønskede, og for mange ugifte mødre var det uoverskueligt at forsørge et barn alene. Alene i det faktum er det forståeligt, at der døde flere uægte spædbørn, end der døde ægtefødte spædbørn.

Derfor er det også usædvanligt at støde på en historie som Mariane Pedersdatters, hvor man får det klare indtryk, at hun ikke ville give afkald på sit barn, og at hun prøvede at værne om det.

Det er vanskeligt overordnet at konkludere om de uægte børn – hvor de

329. Som ovenfor.

end boede, – blev mere forsømte end andre fattige børn på samme tid og sted.

Jeg har undersøgt de tilgængelige skoleprotokoller for henholdsvis Bagterp og Hyllerslev skole med henblik på at finde ud af, om de uægte børn havde flere fraværsdage end de øvrige børn. Dette kunne i givet fald skyldes plejefamiliernes udnyttelse af barnets arbejdskraft, eller den enlige mors afhængighed af barnets hjælp.

Det har imidlertid ikke vist sig, at de uægte børn havde mere fravær end de øvrige børn.

Præstens kundskabsbedømmelse ved konfirmationen kan måske også sige noget om, at de uægte børn ikke blev holdt til bogen og lektierne i samme grad som de øvrige børn. Men heller ikke her kan man registrere forskelle. Det eneste i den retning, jeg har registreret, er, at nogle stykker af de uægte børn blev konfirmeret meget sent, hvilket sandsynligvis skyldtes, at de først senere end andre børn var i stand til læse og klare præstens overhøring.

Endelig har jeg registreret, at hele tre af de kendte 16 børn fra Janderup boede på fattiggården som voksne. En var alkoholiseret, en var sindssyg, og for den tredje kender vi ikke grunden til fattiggårdsanbringelsen, men hun har helt sikkert ikke været i stand til at klare sig selv.

Det eneste, vi med sikkerhed kan udlede, er, at de uægte børn ikke har efterladt sig mange spor i kilderne. Vi kan endvidere se, at mange af dem ikke blev ret gamle, og at den væsentligste forskel måske ikke gik så meget på uægte/ægte, men nok snarere på, om barnets mor på et tidspunkt blev gift eller ej. Blev moderen ikke gift, ville hun i stedet med meget stor sandsynlighed få flere uægte børn, og dermed var det så godt som sikkert, at forsørgelsen af barnet ville blive den ringest mulige.

Der forekommer i kilderne af og til små glimt der viser, at også de ugifte mødre nærrede varme følelser for deres børn. Som for eksempel i den ovenfor beskrevne historie om Mariane Pedersdatter. Men at det var vanskeligt ud fra de økonomiske muligheder, der gaves den ugifte kvinde, at tage vare på barnet, er givet.

Karen Sophie Johansdatter gik så vidt som til at stjæle stof til et vuggelagen til barnet. Det fortæller os mindst to ting, nemlig for det første at Karen Sophie var ekstrem fattig og for det andet, at hun tænkte på barnet.

Et tredje eksempel er Karen Margrethe Jensdatter, der ikke ville finde sig i, at skolelæreren i Jongstrup slog hendes børn. Hun reagerede med at holde børnene hjemme fra skole, og da dette udløste bøder mødte hun op til sognerådets møde og klagede over pågældende lærer, der havde slået hen-

des søn med en stok således at »Han er bleven Halt og bærer Spor af Slaget«. ³³⁰

Sognerådet henstillede til læreren om ikke at bruge stok på børnene.

330 Sogneraadets Forhandlingsprotokol Sct. Hans/Sct. Olai 2. marts 1857 pkt. 6 og 7. Karen Margrethe er ikke en af de her undersøgte ugifte mødre. Hendes mand var »bortløben« i følge folketællingen 1855 i Sct. Hans, og hun var enlig mor til tre børn.

KAPITEL 12

Forsørgelsesmuligheder for den ugifte moder og hendes barn

Personundersøgelsen viste meget klart, at i det sydjyske sogn blev de fleste af de ugifte mødre senere i deres liv gift med enten den udlagte barnefader eller en anden mand. I det nordjyske sogn forholdt det sig lige omvendt. Her forblev de fleste ugifte, men de holdt ikke op med at føde børn af den grund.

I de to følgende kapitler vil jeg nærmere redegøre for de ugifte mødre, der forblev ugifte. Hvordan klarede disse kvinder at passe og samtidig forsørge barnet og sig selv?

Indledningsvis vil jeg her kort beskrive de to overordnede muligheder, som personundersøgelsen viste, var de mest benyttede.

1. De ugifte mødre blev tjenestepiger igen.
2. De ugifte mødre blev indsiddersker og udførte forskelligt, forefaldende arbejde.

Tjenestepige igen

De fleste blev tjenestepiger igen efter at have født et uægte barn, såvel i Janderup som i Sct. Hans. Tjenestepigelivet betød sikring af moderens egen forsørgelse, men også at hun så måtte skilles fra barnet. Der var ikke mange herskaber, der ville have en tjenestepige med barn, så barnet måtte bo et andet sted og altså passes af andre end moderen selv.

I nogle tilfælde var der forældre eller andre slægtninge, der kunne og ville passe og forsørge barnet gratis. Men var dette ikke muligt, måtte moderen på en eller anden måde skaffe penge til en plejefamilie. Der var følgende steder at skaffe penge fra:

- Hendes egen løn
- Bidrag fra hendes forældre eller andre
- Alimentsbidraget fra barnefaderen
- Fattighjælp

Tjenestepigelønningerne rakte ikke langt. I hele den her behandlede periode lå de på cirka det halve af, hvad en tjenestekarl kunne tjene. Og som en sognerådsforstander udtrykte det : »Pigen kan man ikke vente at faa noget af, for dette maa være godt, om hun kan klare sig selv«. ³³¹

Sine forældre kunne pigen heller ikke forvente støtte af. Når barnet måtte sættes i pleje for betaling, var det ofte, fordi bedsteforældrene ikke evnede selv at påtage sig barnet. Af fysiske og/eller økonomiske årsager.

Personundersøgelserne viser da også, at især alimentationsbidraget fra barnets fader og fattighjælp fra hjemkommunen var de to kasser, der oftest betalte plejefamilierne for det uægte barns forsørgelse. ³³² Alimentsbidraget var således en vigtig indtægtskilde for de ugifte mødre. Det kunne betyde barnets overlevelse, uden at moderen behøvede at inddrage fattigvæsenet.

Det kunne gå, hvis hun kun havde et uægte barn, men kom der flere, kom der også flere problemer. Det kom frem i sagen om Else Marie Jensdatter, der ikke kunne overskue, hvad hun skulle stille op med barn nummer tre, og som hun derfor fødte i dølgsmål.

Det afspejler sig også derved, at færre ugifte mødre blev tjenestepiger, når de havde fået flere uægte børn. Det blev simpelthen for vanskeligt at komme af med børnene og finde midler til at betale plejefamilier med. Undtagelsen var Elise Cecilie Ottesen, der fik samtlige sine fire børn i pleje, – via sognerådets mellemkomst.

Husholdersker var et sjældent syn i de to sogne. Ganske få kvinder blev husholdersker, og i de her registrerede tilfælde var det alle hos enkemænd.

Den store forskel mellem tjenestepigen og husholdersken var, at husholdersken ofte flyttede ind på tjenestestedet sammen med eventuelle børn, og at hun der fungerede som en slags husmodererstating. Når der forekommer så få husholdersker i dette materiale, skyldes det sandsynligvis, at de fleste enkemænd forholdsvis hurtigt giftede sig igen.

Ægteskabet var den eneste accepterede samlivsform, og da ethvert landbrug var afhængigt af såvel mandens som konens arbejdsindsats, var den almindelige praksis på landet, at man hurtigt fandt sig ægtefælle nummer to, når man havde mistet nummer et. Først fra slutningen af århundredet ændrede dette sig gradvist, hvilket indebar, at forholdsvis flere ugifte mødre blev husholdersker end tidligere.

331. Hjørring Amt alimentationsssager B1 6939, 170/ 1875. LAN.

332. Det redegøres der for i de to næste kapitler.

Indsidderske

De, der ikke blev tjenestepiger, solgte deres arbejdskraft på anden vis. De blev daglejersker og/eller arbejdede hjemme med at spinde, væve, sy for folk. De, der havde mulighed derfor, slog sig ned i barndomshjemmet, andre lejede sig ind som indsidderske i et hus eller i en stue. Det var situationen for flere kvinder, efter at de havde fået uægte barn nummer to. Også i dette tilfælde var mødrenes og børnenes overlevelse afhængig af

- Hendes egen indtægt ved det, hun (og børnene) kunne sælge. Det være sig hendes arbejdskraft, de husflidsprodukter hun kunne producere, eller hendes egen krop.
- Alimentationsbidrag.
- Fattighjælp.

De fleste indsiddersker arbejdede i hjemmet med tråd, nål, spinderok og eventuel væv. Det var ikke meget, de kunne tjene ad den vej, og det rakte ikke langt, hvis der var flere munde at mætte. I 1828 opgav Brinck-Seidelin prisen for at spinde et pund uld til 16-20 skilling og for at væve en alen hvergarn til 6-8 skilling. Hvor lang tid, det tog at spinde et pund uld eller væve et stykke tøj på en alen, er usikkert, men Brinck-Seidelin bruger blandt andet eksemplet til at kunne konkludere at:

»Af det anførte vil sees, at Bondekonen har meget lidet for sit Arbejde.«³³³

Mødrene kunne ikke forvente hjælp fra deres forældre. På det tidspunkt disse ugifte mødre blev indsiddersker, var deres egne forældre som regel borte, og deres fattigdom taget i betragtning har de sandsynligvis intet efterladt til deres børn.

Alimentationsbidraget blev igen en vigtig faktor. Men tit og ofte en ustabil indtægtskilde, i og med at den udlagte barnefader ikke altid var i stand til at betale beløbet. Blandt andet derfor måtte de fleste indsiddersker ty til sognerådet og bede om fattighjælp.

Mange ugifte tjenestepiger og indsiddersker prøvede at klare deres børns forsørgelse ved hjælp af alimentationsbidraget. Dette er baggrunden for at jeg med udgangspunkt i Hjørring amts alimentationssager vil se nærmere på denne kildegruppe og i det følgende kapitel beskrive omfanget og indholdet i en række af disse sager.

333. Brinck-Seidelin s. 278-279.

KAPITEL 13

Faderskabssager 1835-1880

I 1825 udstedte regeringen en plakat, der detaljeret beskrev, hvorledes sagsbehandlingen af faderskabssager skulle gribes an, og denne sagsbehandling holdt i hovedtrækkene indtil Retsplejeloven i 1919.³³⁴

Opgaverne var delt mellem retsbetjenten og amtmanden. Retsbetjenten var en fællesbetegnelse for herredsfoged, byfoged og birkedommer, og han virkede såvel som politimester og som dommer i sin retskreds. Det blev hans opgave at fastlægge faderskabet og forsøge at opnå forlig om bidragets størrelse, og hvordan dette skulle betales. I det tilfælde man ikke kunne opnå forlig, skulle amtmanden bestemme bidragets størrelse. Der blev ikke blandet sagfører ind i forløbet, og sagsanlægget var gratis for mødrene.

En faderskabssag startede, når moderen havde henvendt sig til amtmanden og over for ham begæret faderskabssag mod barnets fader. Dette kunne ske såvel mundtligt som skriftligt. I langt de fleste tilfælde kom denne første henvendelse fra moderen, men det kunne også være det lokale fattigvæsen, hvis forsørgelsen af barnet, af den ene eller anden grund, var overgået til dette.

Derpå henvendte amtmanden sig til herredsfogeden, der skulle sørge for, at sagen kom op i politiretten. Faderen blev stævnet, og begge parter, moderen som »Klagerinden« og faderen som den »Indklagede« mødte op og blev afhørt i retten, sammen med eventuelle vidner. På den baggrund skulle faderskabet fastslås, og underholdsbidragets størrelse og udredelse bestemmes.

Ifølge forordning af 14. oktober 1763 skulle barnefaderen betale halvdele af udgifterne til barnets underhold og opdragelse indtil barnets 10. år. I 1839 blev forordningen revideret, og herefter skulle faderen betale til barnets 14. år. Samtidig blev faderens forpligtigelse indskærpet og afvejet i forhold til hans økonomiske muligheder.³³⁵ Kunne eller ville han ikke betale, kunne han blive udpantet, ligesom det kunne blive pålagt hans arbejds-

334. Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve XIX. Deel. Ved Jacob Henric Schou. Kbh. 1829 s. 215.

335. Anette Jensen: Uægte Børn i Fåborg. S. 76 Fynske Årbøger 1998.

giver at holde bidraget tilbage af hans lønudbetaling. Var der stadigvæk ikke noget at betale med, kunne barnefaderen komme i fængsel på vand og brød.

Først i 1888 med børnelovene blev moderen sikret underholdningsbidraget, i og med at barnefaderens forsørgelsesforpligtigede kommune fik forsørgelsesforpligtigelsen til hans uægte børn, i de tilfælde han ikke selv kunne eller ville betale.

Faderskabssager fra de to sogne

Fra det det sydlige Jylland har kun to af de her undersøgte mødre begæret faderskabssag mod barnets fader, og de er begge fra perioden 1875-80.

I begge disse sager er der en del tovtækkeri om, hvor meget den udlagte barnefader menes at kunne betale, og i den ene sag er der endvidere tvivl om faderskabet, idet den udlagte barnefader nægtede at have været i seng med moderen på det relevante tidspunkt. Det ville han dog ikke aflægge ed på, og hans faderskab endte med at blive fastslået.

To ud af de i alt 17 ugifte mødre i Janderupundersøgelsen giver resultatet, at 11,7% af disse lagde faderskabssag an.

Fra Nordjylland har jeg fundet to faderskabssager fra de undersøgte mødre fra den første periode, 14 fra den næste og 15 fra den sidste periode. I alt bliver det 31 faderskabssager.

31 ud af de 83 ugifte mødre i Sct. Hansundersøgelsen giver det resultat, at 37% af disse lagde faderskabssag an.

Man kan konkludere, at forholdsvis flere mødre i Sct. Hans forsøgte ad denne vej at få fædrene til at bidrage økonomisk til det fælles barn. Det er ikke så mærkeligt, i og med at så mange flere af de ugifte mødre i Janderup senere blev gift, og på den måde fik skaffet en medforsørger til barnet.

Vi kan altså fastslå, at hvor de uægte børns forældre i Janderup ofte senere mødtes i kirken til fælles bryllup, så mødtes parrene i Nordjylland snarere i politiretten på Rådstuen i Hjørring til fælles udredelse af faderskabet og faderskabsbidragets størrelse.

Fordi det var et meget udbredt fænomen i Nordjylland, vil jeg i det følgende undersøge faderskabssager herfra nærmere.

Med det formål at opnå større bredde i undersøgelsen, bliver denne i det følgende bredt ud og der inddrages faderskabssager fra hele Hjørring amt.

Faderskabssager i Nordjylland

De følgende omhandlede faderskabssager er fra Hjørrings Amtsarkiver og fra Vennebjerg herreds retsbetjentarkiver, og de stammer fra perioden 1835 til 1880.

Mængden af sager var støt stigende i løbet af disse år. I 1835 var der 70 sager fra hele amtet, i 1851 var tallet steget til 118, og i 1875 blev der indgivet i alt 188 faderskabssager til Hjørring Amt.³³⁶

En faderskabssag bestod typisk af:

1. Et forhør fra et af herrederne
2. En udskrift fra kirkebogen
3. En kommentar fra herredsfogeden
4. Skrivelser fra sogne-, by-, eller herredsfoged i barnefaderens opholds-sogn
5. Brevveksling mellem amtmand og herredsfoged

Derudover forekommer, men knap så tit

6. En kommentar fra præsten i barnefaderens sogn
7. Brev fra barnemoderen
8. Brev fra barnefaderen

Der er meget stor forskel på, hvor meget sagerne fylder. De tyndeste er dem, hvor parterne indgik forlig, og hvor der ikke siden var problemer med at få pengene inddraget. De tykkeste er dem, hvor faderen nægtede at have været i seng med pigen og/eller ikke kunne eller ville betale bidraget.

Faderskabssagerne er interessante som kilde, først og fremmest fordi de giver os et fingerpeg om, hvordan forældrene til de uægte børn selv oplevede og forklarede deres situation.

De kan således bruges til at sige noget om parternes oplevelse af forsørgelse og økonomiske vilkår. Ofte er brevene til amtmanden en sand klagesang, og i den forbindelse skal man selvfølgelig være sig situationen bevidst. Nemlig at en faderskabssag er en interessekamp. Mødrene var interesserede i at få så stort et bidrag fra faderen som overhovedet muligt, og det modsatte var tilfældet for fædrene. Dette kommer især til udtryk i forældrenes breve til amtmanden og i politiforhøret.

Hvorimod myndighedernes syn på sagen kommer frem i brevene mel-

336. Antallet af faderskabssager er for hvert år fra 1834 til 1880 opgjort i bilag 16.

lem amtmænd og herredsfoged, ligesom også de lokale myndigheder indimellem får stemme i sognepræsters og sognefogeders breve til amtmænd og herredsfoged.

Disse sager kaldtes skiftevis alimentationssager, paternitetssager og faderskabssager med det første navn som den ældste betegnelse og det sidste som den yngste. I det følgende refereres de til som faderskabssager.

Private aftaler om barnets forsørgelse

Inden den ugifte moder henvendte sig til amtmænd, kan man roligt gå ud fra, at der var foregået en del parterne imellem, om end af uofficiel karakter. Der var blevet snakket, forhandlet og måske lavet aftaler. Det giver faderskabssagerne også et glimt af, idet disse indbyrdes aftaler kom for en dag, når den ene af parterne, som regel barnefaderen, misligholdt aftalen. Så blev aftalen til en faderskabssag.

Disse aftaler forældrene imellem handlede mest om, hvor meget faderen skulle betale til barnets forsørgelse. Sådanne aftaler var i visse tilfælde bindende. Det måtte Ane Johanne Larsen (S48) sande, da hun i 1876 stævnedes Christen Pedersen i en faderskabssag.

Denne stævning kom noget bag på ham, da han allerede før barnets fødsel havde tilbudt Ane Johanne et beløb på 200 kr. en gang for alle. Det havde hun accepteret og modtaget pengene. Ane Johanne indrømmede i retten at have modtaget 200 kr., men forklarede, at hun ikke havde opfattet beløbet som et engangsbeløb, men som et vederlag for den tid, hun efter barsel måtte blive hjemme.

Christen Pedersen førte imidlertid et vidne, nemlig hans broder, der den 1. april året før »af Indklagede blev anmodet om at komme ind i hans Sovekammer, hvor Indklagede og Klagerinden, der den gang var Husholderske hos Indklagede, begge vare tilstede. Da han var kommen derind opfordrede Indklagede Comparenten til at være Vidne til at han, Indklagede, udbetalte Klagerinden et Beløb af 200 Kr., imod at hun, herfor frasagde sig ethvert somhelst Krav paa Indklagede med Hensyn til det her under Sagen omhandlede Barn«. ³³⁷

Ane Johanne kommenterede dette udsagn med, at hun ikke turde benægte, at det forholder sig således, men at hun ikke helt erindrede det, hvorfor hun begærede sagen hævet. Og det blev den.

Om Ane Johanne havde glemt, at der havde været et vidne til stede, da

337. Dette og de næste citater er fra H. A. Alimentationssager B1 6939 nr. 170/1875. LAN.

aftalen blev lavet, eller om hun havde håbet, at Christen havde glemt det, skal jeg ikke kaste mig ud i at gætte på her. Men hun vidste, at slaget var tabt, da vidnet trådte ind i forhørslokalet.

Fire år efter, i 1880, blev Christen tilsagt i retten igen. Men denne gang var det ikke Ane Johanne, der var klagerinden, men derimod Jelstrup-Lyngby sogneraad.

Barnet Laurine var på fattigvæsenets regning sat i pleje hos en husmand i Astrup sogn, og da man ikke anede, hvor moderen var, mente man, at det var på tide, at barnefaderen betalte til barnets underholdning. Amtet var af den formening, at sognerådet i Jelstrup ikke kunne være bundet af forældrenes overenskomst, så derfor måtte Christen i retten igen angående størrelsen af det beløb, han skulle udrede.

Christen opponerede, at han vidste, at Ane Johanne tjente et sted i nærheden af Randers, og at hun i sommeren havde været oppe at se til barnet. Han mente, at hun selv måtte kunne ernære barnet, men skulle det offentlige overtage forsørgelsen, kunne han nok ikke undgå at betale noget. Han foreslog derpå 12 kr. årligt, som sognerådet afviste som værende for lidt.

Herredsfogeden skrev i sit følgebrev til amtmanden, at pigen jo måtte have masser af penge, efter at have modtaget de 200 kr., og han foreslår, at hun betaler disse til sognerådet i Jelstrup. Men kan hun ikke dette skal Christen Pedersen slippe så billigt som muligt, og ikke over 20 kr. årligt, »da han og familien ellers sandsynligvis vil falde kommunen til byrde«.

Der fortælles flere interessante ting i denne retssag.

For det første får vi her dokumentation for den form for handel, som sandsynligvis har været meget praktiseret, nemlig at pigen fik et beløb en gang for alle af barnefaderen.

200 kr. var mange penge dengang, tilsvarende to til tre års tjenestepigelønninger. Men ser man på, hvad Ane Johanne kunne have fået, dersom hun fra starten var gået rettens vej, og han var blevet idømt det gennemsnitlige beløb fra den tid, nemlig cirka 30 kr. om året i 14 år, ja så må man sige, at hun blev snydt. I så fald ville hun nemlig efter 14 år have modtaget i alt 420 kr. fra Christen.

Det var en streg i regningen for Christen, at sognerådet overtog barnets forsørgelse. Dem havde han ikke lavet aftale med, og han forsøgte derfor at overbevise dommeren om, at Ane Johanne selv burde kunne forsørge sit barn. Og det var lige ved at lykkes ham, som det ses ud af herredsfogedens brev til amtmanden, hvor denne fremførte, at pigen jo måtte have masser af penge.

I tilfældet Christen og Ane Johanne var aftalen sket på Christens foran-

ledning som en form for kvittering for det beløb, han havde udbetalt til Ane Johanne allerede før barnets fødsel. De fleste andre aftaler skete på moderens foranledning med det formål at holde barnefaderen fast på et løfte om fremtidig betaling til barnet. De fleste af disse aftaler har givetvis været mundtlige og kan således ikke dokumenteres. Men heldigvis findes der enkelte skriftlige.

Mariane Pedersdatter fra Rakkeby indgik to aftaler med faderen til deres fælles uægte barn. Den første aftale handlede både om penge og ægteskab, og den er underskrevet af barnefaderen og to vidner:

»Jeg underskrevne tilstaar at have indgaaet det Løfte med Pigen Mariane Pedersdatter at om 2 Aar eller rettere 1837 vil jeg i Guds Navn ægte hende og imidlertid vil jeg være hende behjælpelig med at opdrage den imellem os uden Ægteskabet avlede Søn Christian Petter med omtrent 6 Rigsbankdaler Aarlig.

Dette tilstaaes af mig

Rakkebye d. 19 April 1835; Peder Christian Christensen«

Men det blev ikke til noget bryllup mellem Peder og Mariane og som konsekvens heraf oprettede man to år efter en ny skriftlig aftale. Denne havde nærmest form og indhold som en gensidig overenskomst, og her skrev de begge under.

»Imellem os undertegnede, Peder Christian Christensen og Mariane Pedersdatter om det uden Ægteskab avlede Barn en Søn Christian Petter. –

Fra 1. Nov 1837 betaler Faderen for hans Ophold til 1. Nov 1844 dets Aarlige Contingent, imod at Fader og Moder er Enige om Barnets Opholdssted. – For øvrigt betaler Faderen til Barnets Klæder med Aarlig 15 Rbm, siger 15 Rigsbank Mark Sølv, som leveres Moderen til hvert Aar 1 Maj der begynde 1 Maj 1837, Hvorimod hun forbinde sig til at holde Barnet i Forsvarlig Stand med Klæder og Tilsyn. –

At dette er Frivillig indgaaet og i Vidners Overværelse bekræftes

Til vitterlighed

Peder Christian Christensen
Thomas Andersen/Niels Laursen
Mariane Pedersdatter Hald«

Begge dokumenter blev fremlagt i politiretten i 1838, fordi Peder Christian Christensen allerede da, året efter, havde misligholdt den fælles aftale. Han var åbenbart ikke en mand, der holdt det, han lovede, eller også var han mere eller mindre blevet tvunget til at skrive under. Han har således skrevet

under på, at han alene betalte for barnets forsørgelse, blot med den passus, at han skulle være medbestemmende om barnets opholdssted. Det var ikke nødvendigvis for at sikre sig, at barnet boede et godt sted, men snarere at det boede et billigt sted. Mariane skulle ifølge denne aftale ikke bidrage økonomisk til barnets forsørgelse, til gengæld skulle hun sørge for, at barnet holdtes i forsvarlig stand. Dette er et af de få steder, hvor noget, der kan ligne overvejelser om barnets velbefindende, indgår i faderskabssagen.

Dette dokument er et særsyn, fordi det så detaljeret beskriver en overenskomst mellem et ugift forældrepar. Hvorvidt det var en almindelig adfærd eller ej at udfærdige skriftlige overenskomster med vidners underskrift, kan man kun gisne om, idet disse først registreres, i det øjeblik aftalen misligholdtes, og der kom en retssag ud af det.

Sandsynligvis var de fleste aftaler mundtlige, hvilket flere mødres udtalelser til herredsfoged og amtmand vidner om. Mødrenes begrundelse for at begære en faderskabssag var nemlig ofte, at faderen ikke betalte det, han havde sagt, at han ville.

Benægtelsesed som pression

Det krævede sin kvinde at anlægge faderskabssag. Og her tænker jeg ikke på kvindens anseelse i lokalsamfundet, men på barnefaderens reaktion. Nogle blev rasende og reagerede med at true den tidligere kæreste. Det fortæller Ane Olesdatter om i dette brev til amtmanden:

»Efter at Korporal Niels Pedersen af 3. jyske Infanteriregiment med Dom og Deres Højvelbaarenheds Resolution var bleven tilpligtet at præstere et Underholdningsbidrag af 5 Rbd. Sølv aarligen til et med mig udenfor Ægteskab avlet, den 17.te Februar d:A. født Drengbarn Jens Peter, saafremt han ikke lovligen fralagde sig Paterniteten, indfandt han sig under 6 te September sidsttiden hos mig her i Byen med det Tilkjendegivende, at jeg strax skulde møde i Politiretten og hvis jeg vægrede mig derved og i øvrigt ikke var tilfreds med Halvdelen af hvad mig var tilsagt, vilde han gjøre det saaledes, at jeg aldeles Intet skulde erholde, hvilket foranledigede, at jeg, skjönt jeg var mig bevidst at han ikke uden at sværge falsk kunde fralægge sig Paterniteten, lod mig, saaledes som medfølgende Retsudskrift viser, bevæge til at nedsætte Underholdningsbidraget til 2 rbd., 48 sk. aarligen, hvoraf han lovede inden $\frac{1}{2}$ aar Tids Forløb at skulde have betalt de til 17 August d: A. forfaldne 1 rbd., 24 sk, men desuagtet er dette endnu ikke sket. –

Foranlediget deraf og da min Stilling er saaledes, at jeg ikke vil kunne

forskaffe Barnet Underhold, ansøger jeg om, at Deres Højvelbaarenhed gunstigst ville bevirke berørte Bidrag inddrevet. –

Hjørring den 18. December 1838

Underdanigst

Ane Olesdatter Norquist³³⁸

Korporalen havde med andre ord, da han erfarede, at han ville blive idømt et bidrag på fem rigsbanksdaler, været hjemme hos Ane Olesdatter og truet hende med, at hvis ikke hun ville gå med til det halve beløb, så ville han ved edsaflæggelse frasige sig faderskabet. Resultatet ville være, at hun intet ville få.

Det var ikke nogen tom trussel. Barnefaderen havde i princippet muligheden for at aflægge benægtelsesed, det vil sige sværge på, at han ikke havde haft samleje med »Klagerinden« inden for det relevante tidsrum, og gjorde han det, kunne han ikke sættes i bidrag, og moderen ville således intet få.

Kun få fædre benyttede sig af denne mulighed. Det var imidlertid også en alvorlig sag, som man ikke bare fik lov til uden videre. Det indebar at man skulle forberedes igennem længere tid hos den lokale præst, der underviste i de alvorlige konsekvenser af at sværge falsk over for Vor Herre.

Og inden det kom dertil, kunne dommeren frakende ham retten til at afgive benægteslesed, hvis denne vurderede, at der var stor sandsynlighed for, at han ville sværge falsk. Dette var tilfældet i sagen Elise Cecilie (S65) mod Ingvar, hvor sidstnævnte til trods for flere vidneudsagn, der overbevisende sandsynliggjorde, at de igennem længere tid jævnlige havde delt seng sammen, holdt fast i, at han aldrig havde haft legemlig omgang med Elise.

Dommeren troede ikke på Ingvar, og han mente, at det måtte være at »befrygte, at han (Ingvar), om, Sagens Udfald blev gjort afhængig af hans Ed, vilde aflægge en falsk Ed«. Dommeren afsagde derfor den dom, at Elise skulle aflægge ed på rigtigheden af hendes udsagn. Gjorde hun det, skulle Ingvar betale faderskabsbidrag, gjorde hun det ikke, skulle han intet betale.

Dette er det eneste eksempel i det her gennemgåede materiale, hvor kvinden tilbydes at aflægge ed. Det var således uhyre sjældent forekommende, i hvert fald i Hjørring amt.

338. H.A. alimentationssager B1 584, 1838-b-6-25. LAN.

Den 4. marts 1878 aflægger Elise eden, og amtmanden sætter herefter Ingvard til at betale 36 kr. om året til barnets opdragelse.³³⁹

Langt de færreste af de udlagte barnefædre nægtede at have haft samleje med klagerinden. Nogle fremførte, at det ikke kunne passe med tiden, at barnet var født for tidligt eller for sent til at han kunne være faderen. Men når det kom til edsaflæggelsen, var der næsten ingen, der insisterede på dette. Nogle ganske få fik frakendt muligheden for at aflægge eden, og nogle få, der fik muligheden trak i land igen efter forberedelsestiden.

Men som i Ane Olesdatters tilfælde, kunne muligheden for at anvende benægtelseseden bruges til at true pigen med. Af angst for slet intet at få gik hun med til at godkende det halve beløb, og det var først, da han ikke engang betalte dette, at Ane igen henvendte sig hos amtmanden, og offentligheden blev bekendt med baggrunden for dette meget lave faderskabsbidrag.

Vi kan naturligvis ikke vide, hvor ofte barnemødrene blev presset af fædrene til at acceptere et uacceptabelt bidrag med henvisning til, at han bare kunne nægte at være faderen. Men det forekom, hvilket Ane Olesdatters brev vidner om.

Hos faderen

De uægte børn var mødrenes sag. Det fastslog en forordning allerede i 1794, og fædrene skulle udelukkende betale bidrag hertil. Baggrunden for denne forordning var, at nogle af de udlagte barnefædre tilbød at tage barnet til sig for til gengæld at slippe for at betale faderskabsbidrag. Dette blev af myndighederne betragtet som et useriøst tilbud, idet man mente, at fædrene som udgangspunkt var så trætte af deres uægte børns eksistens, at man kunne frygte at de ville behandle dem ilde og i yderste konsekvens slå dem ihjel som følge af misrøgt.³⁴⁰ Om dette var et generelt syn på de udlagte barnefædre, vides ikke, men det kan fastslås, at meget få af dem havde deres uægte børn boende eller tilbød at modtage det. Det forekom i ganske få tilfælde.

Det kom således for dagen, da Niels Peter Sørensen blev forhørt på Hjørring Rådhus i forbindelse med hans faderskab til barnet Jens Martinus

339. H.A. alimentationssager B1 6941 38/1877 og B1 6942 72/9-78. LAN.

340. Nina Koefoed s. 61.

Anesen. Samtidig er dette et eksempel på en barnefader, der var meget tæt på at aflægge falsk benægtelsesed.³⁴¹

Drengen hed Anesen til efternavn, fordi præsten i Serritslev havde den praksis at give børnene moderens fornavn til efternavn, når barnefaderen ikke vedkendte sig faderskabet. Jens Martinus' mor hed Ane Jeppesdatter (S17), og når Niels Peter Sørensen ikke ville vedkende sig at være fader til hendes uden for ægteskab fødte søn, var det af en hel speciel grund.

Som forhøret skred frem, kom det nemlig for en dag, at de to, Ane og Niels, havde et endnu ældre uægte barn sammen. Dette barn, Amalie Nielsdatter, var tre år, da Jens Martinus blev født, og forældrene aftalte da at dele børnene imellem sig, således at Niels, der i mellemtiden var blevet gift, tog datteren Amalie til sig, og Ane beholdt den nyfødte, som Niels således ikke skulle betale noget til.

Men Ane Jeppesdatter kunne ikke klare at forsørge den lille dreng, og tre år efter var han sat i pleje på fattigvæsenet i Hellevad sogns regning, Anes forsørgelseskommune. Det var Hellevad sogneforstanderskab, der havde anlagt retssagen, imod Anes vidende, hvilket hun i forhøret udtrykte stor utilfredshed med. Men sognerådet mente ikke at kunne tage hensyn til forældrenes indbyrdes aftale, selvom disse var nok så tilfredse hermed, i og med det var kommunen, der betalte for det yngste barns pasning. Barnefaderen, mente de, skulle også betale til det andet barn.

Den eneste måde Niels kunne undgå at komme til at betale, var ved at nægte at have haft legemlig omgang med Ane. Og Ane hjalp ham ved at sige, at hun ikke kunne bevise, for eksempel med vidner, at de havde haft et forhold sammen.

Dommen lyder derpå, at hvis han aflægger »corporlig Ed« på, at han ikke har haft legemlig omgang med Ane Jeppesen til en sådan tid, at han kunne være fader til barnet, »da bør han af Sagen fri at være« – men aflægger han ikke ed, skal han betale det bidrag, som overøvrigheden (amtmanden) bestemmer.

To måneder efter skulle Niels aflægge eden foran retten, men: »Efter befalet Forberedelse erklærede Niels Peter Sørensen at han ikke ville aflægge Eden.«³⁴² Han tilføjede, at hvis bidraget blev for højt, ville han levere det barn, han alene forsørgede, tilbage til forsørgelseskommunen.

Det ser ud til, at denne trussel virkede. Niels blev sat til at skulle betale

341. Sagens akter befinder sig i H.A.alimentationssager B1 5199-5200, 1855-b-6-42. LAN.

342. H.A.alimentationssager B1 5199-5200, 1855-b-6-42. LAN.

fire rigsbankdaler, hvilket var cirka det halve af det gennemsnitlige bidrag på den tid.

Denne sag er interessant af to grunde. For det første har vi her et eksempel på, hvor alvorligt edsaflæggelsen blev vurderet i samtiden. Niels Peter Sørensen havde lige fra retssagens begyndelse løjet over for dommeren ved at benægte faderskabet til det yngste barn. Men da det kom dertil at han skulle aflægge ed på rigtigheden af sine udsagn, takkede han nej. Det var en ting at lyve over for dommeren og åbenbart noget helt andet og meget alvorligere at lyve overfor Vorherre.

For det andet har vi her et sjældent eksempel på at forældre, øjensynlig i mindelighed, delte børnene imellem sig.

At de uægte børn ikke i alle tilfælde var velkomne hos den udlagte barnefader, vidner det nedenstående brev til amtmanden om:

»Underdanigst!

Med gift Mand Anders Hviberg, som i Aaret 1835 beboede Gaarden Overskoven i Aasted Sogn og hos hvem jeg s.A. stod i Tjeneste, blev jeg besvangret. Han forundte mig strax efter Barnets Fødsel Varer til Værdie 5 Rbd. Sedler og lovede mig fremdeles et aarligt Bidrag til Barnets Opdragelse; men som han siden aldeles har forglemt. Ved Samtale med ham blev senere bestemt at han vilde modtage Barnet til Opdragelse og en fastsat Dag blev bestemt at jeg skulde møde med Samme. Jeg mødte den bestemmende Dag med Barnet og havde min Fader tilligemed Manden som kjørte os, til Vidner paa, at saasnaart Barnefaderen og hans Kone bleve os vare lukkede de alle Døre paa Huset, saa jeg med Barnet, efter et langt Ophold ved Huset, maatte med uforrettet Sag vende tilbage til mit Hjem. –

Jeg befinder mig i de alleryderst trykkende Kaar, og derfor beder jeg underdanigst at Deres Højvelbaarenhed højgunstigst og det allersnarest muligt vil foranstalte bemeldte A. Hviberg paalagt at udrede et aarligt Opfostringsbidrag til mit Barns Opdragelse, og hvis et Saadant ikke vorde erlagt, da at Samme maatte inddrives ved Udpantning.

Det bemærkes at bemeldte min Barnefader er for Tiden beboende i et Huus paa Kuskegaardens Jorder i Lendum Sogn.

Jeg stoler paa Deres Højvelbaarenheds højgunstige Bønhørelse.

Underdanigst

Bangsbostrand i Flade
Sogn 13.Mai 1838

Ane Marie Christensdatter
m.f.P.«³⁴³

343. H.A.alimentationssager B1 583, 1838-b-6-34 (314/1838). LAN.

Brevet fortæller i al sin grumhed om, hvor uønsket et uægte barn kunne være, først og fremmest fordi det var en økonomisk belastning. Moderen er i denne sag villig til, ja kræver at aflevere sit barn til nogle mennesker, som aldeles ikke vil have det.

Samtidig fortæller brevet om en husbond, der besvangrede sin tjenestepige og derefter lukkede alle døre og vinduer i efter sig. Hvor meget, det har været praktiseret, ved vi desværre ikke.

I begge tilfælde figurerer barnet blot som noget, hvis eksistens man skal finde en praktisk løsning på. Hensyn til barnet og overvejelser over, hvor det vil få det godt eller skidt, indgår ikke som et punkt i hverken retsreferatet eller i Ane Maries brev. Men det gør det i det hele taget uhyre sjældent i sagerne.

Børnene var stort set ikke eksisterende som andet end en udgift, der skulle fordeles mellem forældrene. Kun i meget få tilfælde figurerer noget, der ligner et hensyn til barnet.

Et af disse tilfælde var i en sag om en fader, der først erklærede, at han intet havde og derfor intet kunne give til sine to uægte børn. Han var nygift og en fattig indsidder. »... hvorimod han tilbød at ville tage til sig og forsørge det ældste af disse samme børn, nemlig Niels Jensen Hansen paa det Vilkaar, at Barnemoderen selv alene sørger for det andet ommeldte Barns Opfostring.

I Anledning af dette af Barnefaderen Fremførte erklærede Barnemoderen at hun ikke kunne antage dette Tilbud, saasom Barnefaderen Intet havde at gjøre Barnet Godt med, og hvorfor Barnet, som hun befrygter, vil være udsat for at lide Nød og Mangel hos ham.«³⁴⁴

Barnefaderen fik ikke barnet, myndighederne gav moderen ret.

I disse tre eksempler, der alle handler om det uægte barns eventuelle opvækst hos den udlagte barnefader, fremgår det, at dette ikke skyldtes barnefaderens lyst til at have barnet hos sig, men at det snarere handlede om tvang og økonomiske kalkuler. Man kan i disse eksempler udmærket forestille sig, at myndighederne havde ret i at befrygte, at barnet ville blive udsat for misrøgt hos barnefaderen. Ikke desto mindre var overdragelsen til faderen i de to af tilfældene i fuld overensstemmelse med moderens ønske, hvilket fortæller os, at hun enten var ligeglad med barnet eller i så desperat en situation, at hun vurderede, at barnets chancer for overlevelse var større hos faderen end hos hende.

344. H.A. alimentationssager B1 585, 1839-b-6-61. LAN.

Den første henvendelse

Ovenstående brev fra Ane Marie Christensen er typisk for det sprog og den stil, brevene fra de ugifte mødre til amtmanden var skrevet i. De bærer præg af at være bønskrifter. De fleste brevskrivere undskylder henvendelsen og begrundet denne med den store nød de befinder sig i.

Disse breve til amtmanden forekommer især fra den første halvdel af 1800-tallet. Det ser ud til, at det derefter gradvist blev almindelig praksis at anmode mundtligt om, at der blev foretaget faderskabssag. De her medtagne eksempler på skriftlige anmodninger til amtmanden er således alle fra de to første perioder, 1835-40 og 1850-55.

Kun få af brevene er skrevet af mødrene selv. De fleste fik hjælp til at skrive og formulere indholdet. Det er åbenlyst, når det som i ovenstående tilfælde står »m.f.P« (med ført Pen) under Ane Marie Christensdatters navn. Det viser, at hun ikke har været i stand til at skrive sit eget navn. I andre tilfælde står der ikke noget, men det fremgår alligevel af indhold og skrift, der i nogle tilfælde minder meget om herredsfogedens, at det ikke var moderen selv, der skrev. Det er nærliggende at antage, at herredsfoged, præst og degn har været behjælpelige i en del tilfælde.

Det er muligvis også tilfældet i det følgende brev, der er skrevet af en lærerdatter:

»Underdanigst! Jeg vover herved underdanigst i muligste Korthed, at foreholde Deres Højvelbaarenhed min meget trykkende Omstændighed.

Jeg er nemlig en Datter af forhenværende Skolelærer St.Lyngberg, der for 5 Aar siden bortdøde.

Min svagelige og aldrende Moder købte sig da en lille Huusleilighed med ubetydeligt Jord for 100 Rdl., hvilken Summe hun maatte laane og aarlig forrente.

Jeg som hendes eneste Barn og Alderdomstrøst, har ikke min fulde Førlighed, hvilken jeg som Barn mistede i Sygdom; og med al min Flid seer jeg mig dog næppe i Stand til at skaffe min gamle Moder og mig det nødvendige.

Jeg troede derfor at gjøre en god Lykke i at indlade mig i Ægteskab med Ungkarl Kjeld Christen Andreas Kjer, der driver Garver og Filtbareer Professionen i Østing Bye her i Sognet, da han som en duelig Haandværker kunde have tilveiebragt det fornødne. Men dette Haab feilede mig aldeles, og jeg maa derfor med Vemod beklage det Øjeblik da jeg gav ham min Haand paa min Kjærlighed; thi foruden dette at han blev utroe i sit Løvte,

betog han mig min Ære, og jeg har nu et Pigebarn med ham som nu er 1 Aar og 8 Maaneder gl.

Hvor haart jeg nu trænger til hans Bistand, da vi undertiden maae savne dette som kunde være nødvendigt, og hvor riig hans Fortjeneste end er da han tjener flere hundrede Rigsdaler om Aaret, har han dog ikke været at formaae til at yde mig mere Hjælp end blodt 4 Rigsdaler som han leverede mig d. 30 Juli 1836.

Jeg haaber og fortrøster mig til, at Deres Højvelbaarenhed ville naadigst Behage at tage mig under Deres Højædle Bevaagenhed, og gunstbeholdelig foranstalte, at jeg faae hvad Ret og Billigt være kan under saadanne Omstændigheder.

Saltum 18.juni 1837. Underdanigst

Christine Lyngberg³⁴⁵

I dette brev bliver vi bekendt med baggrunden for barnets tilblivelse, nemlig et ægteskabsløfte. Ligesom vi også her får Christine Lyngbergs overvejelser før hun indledte et forhold til garveren. »Han kunne have tilvejebragt det fornødne«, skriver hun.

Ægteskabet ville kunne sikre hende og moderen økonomisk fremover, og det var med det som mål, at hun indledte et forhold til ham. Han holdt imidlertid ikke sit løfte om ægteskab, men efterlod hende æreløs og med endnu en mund at mætte, nemlig barnets.

Et brudt ægteskabsløfte bliver nævnt i en del af brevene til amtmanden, nærmest som en beklagelse og en forklaring på barnets og dermed brevet tilblivelse. Derpå beskrives de meget fattige kår som brevsriveren befandt sig i, og de manglende hjælpemuligheder der var. Dette blev derpå ofte sat i relief til barnefaderens formåen, som for eksempel i Christine Lyngbergs og i det følgende brev:

»Underdanigst! Jeg vover hermed i allerunderdanigst Ydmyghed at henvende mig til Deres Højvelbaarenhed med mit saare ringe Andragende. Jeg undertegnede Maren Clemmensdatter af Skulsmark i Ingstrup Sogn har været saa Ulykkelig at være bedaaret af Kield Larsen som er Møllerkarl i Ingstrup Præstens Mølle og skønt han tjener en Løn af 20 rbd. Aarlig er han dog ikke at formaae til at ville understøtte mig med det allermindste Bidrag til det med ham avlede Drengbarns Opførsel og Opdragelse. Barnet var født den 17 Juni 1837 og er nu altsaa snart et Aar gammelt.

345. H.A. alimentationssager B1 583, 1837-b-6-5. LAN.

Jeg som er af en meget fattig Familie og har ingen som kan yde mig nogen Hjælp! –

Jeg har det glade og sikre Haab, at deres Højvelbaarenhed Hr. Kammerherre Amtmand Ridder v: Graah ville gunstbehagelige drage Omsorg for at jeg maatte faae hvad Ret og Billigt være kan under saadanne Omstændigheder. Underdanigst

Skulsmark den 29. d April 1838. Maren Clemmens Datter«³⁴⁶

Ordene kan variere, men som det fremgår af de to ovenstående breve, er det grundlæggende de samme vendinger og den samme historie, der fortælles.

Faktisk er der i disse to breve så meget tilfælles, at man må antage, at afsenderne har fået hjælp af den samme person, eller at det er den ene af kvinderne, der har skrevet begge breve. Indledningen og især afslutningen af brevene er fuldstændig identiske. Brevene er skrevet med et års mellemrum og kvinderne har ikke boet langt fra hinanden, men i to nabosogne, hvilket yderligere bekræfter mistanken om en fælles hjælper eller en fælles skribent.

Stilen og vendingerne i brevene viser således, at en eller flere hjælp mødre med at få formuleret og sendt brevene af sted til amtmanden.

Men derudover viser forskellige breve, skrevet i hver sin ende af amtet og med mange år imellem sig, at det indholdsmæssigt var de samme vilkår, der blev beskrevet.

I stort set alle brevene fortælles der, at brevskriveren var i den største nød, af fattig familie og uden nogen der kunne hjælpe, og at barnefaderen havde afvist at give et bidrag til barnets pleje, selv om hans økonomiske formlaan var betydeligt bedre end hendes.

Brevene er typisk skrevet et eller to år efter barnets fødsel, når alt håb om selv at kunne overtale barnefaderen til at yde noget, var forsvundet. Først da blev der rettet henvendelse til amtmanden.

At det virkelig var den sidste udvej fremgår også af følgende brev fra 1856:

»Under 17. October 1852 fødte jeg udenfor Ægteskab et Drengbarn, nemlig Jens Martinus Christensen og under 1. Mai 1851 et Drengbarn nemlig Christian Christensen, til hvilke 2 Børn Ungkarl Christen Mortensen, som fortiden opholder sig i Kjøbenhavn, er Fader.

346. H.A. alimentationssager B1 584, 1838-b-6-31. LAN.

Da han, uagtet gjentagne Løfter, ikkun har bedreget 5 Rbd. til Børnenes Underholdning, og jeg selv aldeles Intet eier, saa nødsages jeg til herved underdanig at andrage for det høie Amt paa ved dennes behagelige Foranstaltning at vurde tilskjønndt et passende Alimentationsbidrag hos Barnefaderen til Børnenes Opfostring. –

Det bemærkes at da jeg i Septb. Maaned sidste Aar var i Kjøbenhavn for at tale med bemeldte Christen Mortensen, boede han i Store Kongensgade 266, 2. Sal. –

Daabsattest for begge Børnene tillader jeg mig at vedlægge.
Serritslev d. 10. Februar 1856. Underdanigst Ellen Jespersdatter.³⁴⁷

Ellen Jespersdatter rejste helt til Kjøbenhavn for at tale med faderen til hendes to børn. Men lige meget hjalp det. Han lovede, men holdt intet, og da det ældste barn var blevet fem år, henvendte hun sig derfor til amtmanden med ønsket om, at faderen måtte tilkendes at betale et bidrag.

Den omtalte, vedlagte dåbsattest var en del af proceduren ved anmodning om, at der blev foretaget faderskabssag. Heri bekræftede den lokale sognepræst, at barnet var født og døbt i sognet, og at det stadigvæk var i live.

Men selv den udskrevne dåbsattest kunne være et problem for en fattig, ugift mor. Det fortæller følgende brev:

»I dybeste Underdanighed vover jeg fattige Pige at andrage min Nød for Deres Højvelbaarenhed, som er denne at jeg har ladet mig forføre og besvangre med Tjenestekarl Søren Nigel Svendsen: Nu tjenende hos Selvi-
eiergaardmand Jens Pedersen i Rakkebye i Sønderharritslev; og med ham avlet et Pigebarn som nu er over 1 Aar Gammel, og blev døbt i Seilstrup Kirke med det Navn Else Marie Sørensdatter. Men da Gjenstridige Karl ikke er at formaae til at give mig Noget til Barnets Opdragelse, enten paa ene eller anden Maade, men reendt ud foragter mig, og jeg ingen have som enten vil eller kan hielpe mig Noget; og jeg ikke er i stand til at forsørge baade Klæde og Føde baade til mig og Barnet uden at sulte Ihjel! Dersom Deres Højvelbaarenhed ikke vil hielpe mig til rette, at han skal blive indkaldet for den Høje Forliggelses Commision og derved blive paalagt at Bidrage Noget til Barnets Opdragelse Aarlig, indtil den Tid er omme, som hans Kongelige Mayestæts Lov og Forordning Fastsætter, hvilken Indkaldelse jeg bede maa skee hurtigst Muligt, da jeg intet har at leve af. – Anmoding at

347. H.A. alimentationssager B1 5223- 5224, 1856-b-6-20. LAN.

Barnets Daabs Attest fra Stedets Sognepræst, skulde have fulgt med min Klage. Men da jeg er meget Fattig, og Præsten ville ikke give mig den uden paa Stemplet Papiir, og han desuden ville have 1 Rbm (Rigsbankmark) for at skrive den var jeg ikke i stand til at indsende samme da jeg intet har og intet er Eiende af, uden hvad jeg kan fortjene med mine Hænder, som er saare Lidet, da Føde er dyrere nu fortiden for hvem som skal købe den og intet har.- Gud bevæge Deres Højvelbaarenhed til Medlidenhed imod mig at bemeldte Søren Nigel Svendsen, der tjener og er baade Frisk og Stærk og faaer en god Løn, kunde blive paalagt efter Deres Højvelbaarenheds Gunstige Bedømmelse at Bidrage Noget tilstrækkeligt til Barnets Opdragelse Aarlig.

Derom Sukker og beder. Underdanigst

Sara Andersdatter, Sejlstrupmark i Sejlstrup Sogn den 24.feb. 1837«³⁴⁸

I dette tilfælde var det næppe præsten, der havde hjulpet Sara Andersdatter med at skrive brev til amtmanden. Han ville næppe fremstille sig selv som en så lidet barmhjertig person, der ikke under en fattig, ugift mor en gratis udskrift fra kirkebogen. I øvrigt må man gå ud fra, at præsten, der på denne tid oftest var formand for kommunens fattigkommission, ville være meget interesseret i, at pigen fik anmodet amtet om et faderskabsbidrag, og derfor næppe ville sætte hindringer i vejen ved at kræve penge for afskrift af kirkebogen.

Politiforhøret

Amtmanden sendte anmodningen om en faderskabssag videre til herredsfogeden, der derpå indkaldte »Klagerinden« og den »Indklagede« til et politiforhør.

Der var to formål med dette politiforhør. For det første skulle faderskabet slås fast, og for det andet skulle man enes om et faderskabsbidrag.

I langt de fleste tilfælde vedkendte fædrene sig faderskabet, idet de erkendte, at de havde haft legemlig omgang med pigen. Nogle prøvede, som omtalt, at slippe ved at anføre, at tidspunktet ikke helt kunne passe, men kun ganske få prøvede at slippe ved at fremføre, at hun også havde været i seng med andre end den indklagede.

Daglejer Peder Jensen fra Vanggaardmark prøvede, da han i 1855 blev

348. H.A. alimentationssager B1 583 1837-b-6-16. LAN.

stævnet i en faderskabssag. Men det var måske ikke så mærkeligt, i og med at det ikke var ham, der tre år før var blevet udlagt som barnefader hos præsten.

»Ane Johanne Christensdatter, som ligeledes efter Foranstaltning var mødt, vedblev sin tidligere Forklaring om, at alene Indstævnte Peder Jensen var Fader til hendes Barn. At en Anden var bleven anført i Kirkebogen mente hun ikke kunde være af nogen Betydning, da hendes Fader, som nu er død, havde besørget Anmeldelsen for Præsten, og derved skulde efter hendes Opgivende til ham have anmeldt Indstævnte som Barnefader, men maa have forvekslet Navnet. – Hun maatte derfor paastaae Peder Jensen dømt til at udrede et aarligt Bidrag til Barnets Underholdning ...«

Peder Jensen erkjender at have havt legemlig Omgang med bemeldte Barnets Moder, medens de i Aaret 1852 tjente sammen paa Vanggaard.³⁴⁹ Men han mente ogsaa, at hun havde været i seng med andre, og det, at Jens Pedersen fra Vrejlev var opgivet som Barnefader til præsten, måtte betyde, at moderen selv mente, at det var ham, der var barnefaderen. I dommen fejedes dette imidlertid væk med henvisning til, at det ikke var bevist, og at moderen ikke havde ytret denne formodning.

Denne sag berører et forhold, der er næsten umuligt at bekræfte eller afkræfte: Om det nu ogsaa var den rigtige barnefader, der blev udlagt til præsten. I dette tilfælde tilskrives forvekslingen en gammel mand, der var kommet til at bytte om på navnene Jens Pedersen og Peder Jensen. Og forvirringen bliver ikke mindre af, at der åbenbart eksisterede på samme tid og på samme gård en Peder Jensen og en Jens Pedersen, der kom fra Vrejlev.

I hvert tilfælde brugte Peder Jensen dette til at formode, at Ane Johanne havde været i seng med andre end ham, nemlig med karlen fra Vrejlev.

Det var imidlertid ikke nok for dommeren, og da Peder Jensen ikke kunne føre bevis for, at hun havde været i seng med andre end ham selv, endte sagen med, at Peder fik tilkendt faderskabet.

Han dømmes til at betale et årligt alimentationsbidrag, og derefter gik man over til den næste fase, at finde frem til et beløb begge parter kunne acceptere.

Ud over den ovenfor nævnte sag er jeg kun stødt på to andre faderskabs-sager, hvor det fremgår, at den til præsten udlagte barnefader viste sig ikke at være den rette barnefader. I begge de to andre tilfælde var det den udlagte barnefader, der havde sørget for, at hans navn ikke kom til at stå i kirkebogen.

349. H.A. alimentationssager B1 5199-5200, 1855-b-6-110. LAN.

I det ene tilfælde bevidnes det, »at han under Løfte om en betydelig aarlig Understøttelse har formaaet hende til i Daaben at udlægge en fingeret Barnefader«. ³⁵⁰

I den anden sag havde barnefaderen sammen med barnemoderen fået overtalt en ung mand til, »at gjøre Anmeldelse om samme Barns Fødsel samt at angive sig selv som Barnefader, og for hvilken Villighed Companten udbetalte bemeldte Hans Larsen 5 Rbd. Samt lovede ham fri for nogensinde at komme til at betale Noget til Barnets Opdragelse.« ³⁵¹

Der er med andre ord tale om at købe sig ud af en pinagtig situation fra barnefaderens side.

Hvor meget det har forekommet, kan vi ikke sige. Men vi kan konkludere, at der ikke var mange sådanne sager, der nåede frem til politiretten. Jeg har således kun registreret de to ovennævnte.

Som nævnt var det yderst sjældent, at den udlagte barnefader benægtede overhovedet at have været i seng sammen med barnemoderen. Derimod forekom det, at karlen ikke mente at have været i seng med hende på en sådan tid, at han kunne være far til barnet. Det var tilfældet med Jens Christian Pedersen af Ugilt, da han blev forhørt i Horns Herreds politiret den anden april 1879. Han benægtede at kunne være faderen til Ane Marie Pedersens (S52) barn, da han kun havde været i seng med hende een gang, nemlig natten efter sommermarkedet den 17. juli 1877 i Hjørring. Og det var kun otte måneder før barnets fødsel. Dette blev til flere retssager, fordi der herskede tvivl om, hvorvidt det kan lade sig gøre at føde et fuldbyrdet barn efter kun otte måneder.

»Klagerinden fremlagde derefter en Erklæring fra Vedkommende Jorde-moder, der betjente hende ved Barnets Fødsel«.

Det drejede sig om distriktsjordemoder Sophie Nielsen, der beskrev barnet som normal og helt udviklet. Herredsfogeden indhentede derpå udtalelse fra Sundhedskollegiet, der skrev tilbage, at muligheden ikke kunne nægtes. Jens Christian Pedersen dømtes derfor tilpligtet til at betale alimentationsbidrag.

Sagen var flere gange oppe i Horns Herreds politiret. Den 26. april 1879 afhøres Ane Marie igen:

»Mødt var Ane Marie Pedersen af Lerbak, der foreholdtes det Fremlagte. (Hans benægtelse af at have været i seng med hende undtagen denne ene gang efter sommermarkedet) Hun erkjender, at hun ikke har haft le-

350. H.A. alimentationssag B1 –583, nr. 39/1837. LAN.

351. H.A. alimentationssag B1 – 585 nr. 61/ 1839 LAN.

gemlig Omgang med Indklagede Jens Chr. Pedersen siden Natten efter Sommermarkedet den 17. Juli 1877, men har hun derimod haft dette flere Gange tidligere, medens hun var i Ugilt Sogn og holdt hus for en Karl, der hed Mejling og boede i Ildal. Hun paastaar vedblivende, at Indklagede er Fader til Barnet, og at hun ikke har haft med andre at gjøre. Hun tilføjer nu, at Indklagede kun har haft Samleje med hende 2 Gange nemlig Natten efter Sommermarkedet og Søndag Nat før dette.³⁵²

Det sidste uddrag af forhøret lader en forstå, at forhøret var grundigt. I hvert fald nok til at Ane Marie kom i tvivl om, hvor tit de egentlig havde været i seng sammen.

Ofte kan man ud af afskriften af politiforhøret få en fornemmelse af den diskussion, der havde fundet sted i retssalen. Det gælder også i faderskabs-sagen Andresine Katherine Mikkelsen (S14) mod Peder Christian Nielsen.

Igen handlede det om bidragets størrelse. Han tilbød 6 Rbd., hun forlangte 12.

»Begge Parterne ere enige om, at ingen af dem eje videre end de med deres Hænder tjene. Dog udbryder Klagerinden, at indkaldte, efter hvad hun har hørt, skal eje 26 Rbd. i Sparekassen, hvad han imidlertid benægter Rigtigheden af, da han ikkun har 16 Rbd.«³⁵³

Amtmanden fastsatte bidraget til 10 Rbd.

Bidragets størrelse

»Forlig blev forsøgt Parterne i mellem, men var ikke at opnå«. Således slutter de fleste politiforhør i faderskabssagerne. Man kunne ikke blive enige om beløbets størrelse.

I princippet skulle barnefædrene betale det halve til barnets opdragelse og forsørgelse. Men samtidig skulle der i fastsættelsen af bidraget tages hensyn til faderens indtjenings – og formueomstændigheder. Hvor gode eller hvor dårlige disse var, havde indflydelse på fastsættelsen af beløbets størrelse og var derfor et emne, begge parter havde interesse i, og hvor modsatrettede argumenter ofte blev brugt i retssalen.

»Ungkarl Jens Christian Christensen vedgik at være Fader til det i Daabsattesten anmeldte af Christiane Sørensdatter den 27. Januar d A (1849) udenfor Ægteskab fødte Drengbarn Jens Christian Anton Jensen og at være pligtig til at Bidrage til dette Barns Opfostring indtil dets 14. Aars

352. H.A. alimentationssag B1 6943, nr. 32/1879. LAN.

353. H.A. alimentationssag B1 5273, 1858 b-6- 34. LAN.

fyldte og at han endnu Intet har erlagt men han erklærede derhos, at han som Følge af at han for Tiden ei har kunnet faae tilstrækkeligt Arbejde som Murer har maattet tage en fast Condition i Bagterp, hvorfor han kun faar 20 Rbd. aarlig Løn og at han derfor da han ikke eier Formue og desuden ogsaa bidrage 8 Rbd. aarlig til et 2 Aars Barn, ei vil kunne Bidrage mere end 6 Rbd. Aarlig ... Christiane Sørensdatter bemærker, at det er en frivillig Sag at han har taget Condition som Tjenestekarl, og at han maatte kunne fortjene mere som Murer, og da hun for selv at erhverve Noget har maattet udsætte Barnet mod aarlig Betaling af 24 Rbd. Og mod selv at Klæde det, formener hun, at Faderen maa være pligtig til i det mindste at bidrage 14 Rbd. aarligt. Da Parterne saaledes ikke kunde forenes om Bidragets Størrelse forestilles det sammes Bestemmelse til Amtets Resolution.³⁵⁴

Ringe indtjening er det argument for et lille bidrag, barnefædrene oftest hiver frem. Ofte kombineret med en række andre forhold. For eksempel dårligt helbred, andre uægte børn at betale til, kone og børn og måske forældre eller svigerforældre, der skulle forsørges.

Heroverfor fremfører mødrene de kummerlige kår, de befinder sig i, og at de, for selv at kunne tjene noget til deres egen overlevelse, har måttet udsætte barnet for et beløb, der således skal betales til en plejefamilie. Der er flere tilfælde, hvor barnemoderen argumenterer med, at han bør betale mindst det halve af, hvad plejefamilien skal have, og at han desuden har flere penge, eller kan tjene flere penge, end han åbenbart selv mener.

Når politiforhøret var afsluttet, og man ikke var blevet enige om beløbets størrelse, fik amtmanden det endelige ord. Herredsfogeden sendte efter høringen sagen til amtmanden, som regel med et bilag, hvorpå han anbefalede et bestemt beløb. I de fleste tilfælde rettede amtmanden sig efter herredsfogedens anbefaling.

I nogle tilfælde forhøres sognepræsten eller sognefogeden i barnefaderens hjemsgn. Dette for at få be- eller afkræftet rigtigheden af de argumenter, han havde fremført i retten.

Dette var også tilfældet, da amtmanden skulle fastsætte det beløb, teglværksarbejder Niels Pedersen skulle betale for det barn, han havde fået med Mariane Nielsdatter (S38) i Sct. Hans sogn.

Barnefaderen mente ikke, at han kunne betale mere end 4-5 rbd., da han i mellemtiden var blevet gift og sad i meget trange kår. Dette bekræftedes i en skrivelse fra Mygdal sognefoged, der var blevet bedt om at give en vur-

354. Vennebjerg Herred Politiprotokol B 27 A 104, No. 90/1849. 7. august. LAN.

dering. Han fortæller, at Niels Pedersen var en simpel arbejdsmand, at han var gift med en sygelig kone, med hvem han havde et barn. Og desforuden to slegfredsbørn at betale til – »og da jeg har hørt at Mariane Nielsdatter er en meget velhavende Pige, synes jeg, at han burde slippe saa lempelig som muligt.«³⁵⁵

Herredsfogeden i Vennebjerg, Timm, gav i følgebrevet til amtmanden tydelig udtryk for irritation over, at Mariane ikke var mødt op i retten, og lagde sig helt på linie med sognefogedens vurdering.

Amtmanden satte beløbet til 10 rbd., hvilket er det eneste tilfælde, jeg kender til, hvor bidragets størrelse lå så langt fra det af herredsfogeden anbefalede.

I realiteten var der ikke de store variationer i bidragenes størrelse. I 1830'erne og 40'erne lå de fleste bidrag på mellem fem og syv rbd. om året. I 1850'erne og 60'erne var de fleste bidrag på mellem otte og 10 rbd., og i 1870'erne var de fleste bidrag på mellem 28 og 32 kr. Kun ganske få afveg fra dette mønster.³⁵⁶

Inddrivelse af bidraget

En ting var at blive sat i bidrag. En anden ting var at betale. Meget ofte handler faderskabssagerne mest om problemer med at inddrive bidraget fra den udlagte barnefader.

Ved gennemgang af samtlige nordjyske faderskabssager fra et tilfældigt år – i dette tilfælde 1839 – er jeg kommet frem til, at cirka en tredjedel af disse først og fremmest handlede om at få inddrevet bidraget fra faderen.³⁵⁷

En del af brevene til amtmanden var således fra mødre, der ikke havde set nogle af de penge, som de, ifølge domsafsigelsen, burde have modtaget for længst. Og det var alvorligt for såvel mødrene som for børnene, hvilket følgende brev til amtmanden vidner om:

355. H.A. alimentationssager B1 5144-5146, 1853-b-6-47. LAN.

356. Tallene er fremkommet efter en gennemgang af de her behandlede alimentationssager og ifølge B 27 A 283:Fortegnelse over alimentationsbidrag 1864-66 og alimentations-resolutioner 1829-1840. LAN.

357. Det var øjensynlig ikke et enestående nordjysk fænomen. I Poul Porskærs Poulsens undersøgelse af faderskabssager i Gødvad sogn ved Silkeborg konkluderer han, at det tydeligvis var et problem at få fædrene til at opfylde deres forpligtigelser. DJH. Nr. 98-99 s. 134-35.

»Allerunderdanigst Bekjendelse

Jeg bekjender for min Høie Herre at Barnefaderen efter Døbe Attesten har i Mindelighed betalt til Barnet til Sankt Hansdag 1836 efter forrige Akort. Men for det sidste halve Aar og for det første halve Aar 1837, har han ikke betalt og er tilmed i lovlig Tid krævet og siden indkaldet af Flades Præst men til ingen behagelig Svar, hvorved jeg beklager mig til min Herre om De vil af Eders Godhed behjælpe mig i denne Sag da jeg tjener Hr. Albertsen i Tidensholm, og kan ikke komme nogen Steder selv, og den mand som haver Barnet, har jeg lovet disse Penge sidste Sankt Hans Dag, truer mig at jeg skal modtage Barnet. Men jeg beder Dem gode Herre at De vil Modtage min endfoldige Skrivelse og beder om Bønhørelse.

Tidensholm., Taars Sogn ds:13 August 1837 Mariane Nielsdatter³⁵⁸

Faderskabspengene blev brugt til at betale for barnets plejeophold. Og derfor var det noget nær en katastrofe for mødrene, hvis ikke pengene kom, som de skulle. I dette tilfælde truer plejefaderen med at levere barnet tilbage til moderen, hvilket ville stille hende i en umulig position på hendes tjenestepigeplads. Præsten havde også været involveret, hvilket denne sandsynligvis gerne gjorde. Som selvskrevne medlemmer af fattigkommissionen var præsterne meget motiverede for at få pengene ud af de udlagte barnefædre. Ellers var der store chancer for, at barnet overgik til fattigvæsenets forsørgelse, hvilket vil sige, at det blev kommunen, der kom til at betale for plejeanbringelsen af barnet.

Men karlen reagerede ikke på præstens indkaldelse, og pigen fik derpå skrevet ovenstående brev til amtmanden, hvori hun bad ham om at tage af-fære.

Det var derpå amtmanden, der beordrede den lokale herredsfoged i gang med at opspore barnefaderen. Det fremgår af mange sager, at det ikke altid var lige nemt. De fleste af de udlagte barnefædre var tjenestekarle, og det ser ud til, at de ofte skiftede tjenestepuds uden at efterlade navnet på den nye husbond. En af dem, der var rigtig god til at forsvinde, var Augustinus Madsen. Faderskabssagen mellem ham og Maren Thomasdatter (S37) indeholder ikke mindre end 45 breve, hvoraf langt de fleste drejer sig om at finde Augustinus, d.v.s forespørgelser mange steder i landet. Han kom sågar helt til København.

Når karlen først var lokaliseret, kom det næste problem, nemlig at få pengene ud af ham. Det var den lokale sognefoged, der havde til opgave at

358. H.A. alimentationssager B1 583, 1837-b-6-48. LAN.

inddrive pengene hos den udlagte barnefader. Hvis denne ingen penge havde, eller påstod at han ingen penge havde, havde sognefogeden to muligheder for at få dem inddrevet. Han kunne sætte en pantefogedforretning i gang, eller han kunne få den optjente løn udleveret af husbond – hvis der var noget løn opsparet.

De fleste udpantninger gav ikke meget, hvis de overhovedet gav noget. Og det ser heller ikke ud til, at muligheden for at inddrive pengene hos karlens husbond har virket efter hensigten. Som regel måtte sognefogeden gå tomhændet tilbage og derpå meddele det sørgelige resultat til amtmanden. Muligvis er sognefogeden blevet snydt, og karlen har sammen med husbond gemt og fornægtet de få penge eller ejendele, han havde. Det var der i hvert fald nogle af mødrene, der mente. Heriblandt Birthe Marie Christensen, der øjensynlig havde et bedre kendskab til indholdet i den udlagte barnefaders sparebøsse og kiste, end sognefogden:

»Efter at mig ifølge nærværende Resolution af 16. Juni d:A. for Tjenestekarl Chresten Clemmensen var bleven tillagt 5 Rdl Sølv aarligen som Bidrag til Underholdning for et med ham avlet uægte Barn, har Sognefogden iværksat Udpantning efter det tillige medfølgende Bilag, hvorefter det formentlig urigtigt er angivet, at Karlen ikke for indeværende Aar er acorderet nogen Løn, at han skulle møde ved Regimentet den 30. Juni sidstleden og at han ikke var mere eiende end de 3 ringe Klædningsstykker, hvori Udpantningen er iværksat; thi under Sagens Behandling ved Politiretten erkjendte Karlen at han af hans Husbond Anders Berthelsen i Røgelhede var acorderet Løn 13 Rdl, ligesom han og opholder sig og har hele Vinteren opholdt sig hos Husbonden. Ligeledes er det underligt at berørte til Udpantning anviste Klædningsstykker ere de ringeste Karlen eier da han er forsynet med meget gode Klæder, blandt andet 2 næsten nye sorte vadmel Frakker der hver for sig ere meget bedre end den ved Udpantningen beskrevne. –

Jeg giver mig saaledes den Frihed at ansøge om, at der gunstigt maatte føres videre Foranstaltning til Erholdelse af det til 1. Mai og 1. Novbr: f:A: forfaldne Underholdningsbidrag, saaledes at Husbonden gjøres ansvarlig for hvad han virkelig har acorderet eller betalt Karlen som Løn, samt at dennes bedre Klædningsstykker eller andet Løsøre i foruddent Fald maatte fremdrages. –

Steentinget i Hellevad Sogn den 18. April 1838.

Underdanigst, Birthe Marie Christensdatter³⁵⁹

359. H.A.alimentationssager B1 583 1837-b- 6-78.LAN.

Den sidste mulighed for at få pengene ud af den udlagte barnefader var at begære ham på vand og brød. Det var mødrene, der skulle begære dette:

»Det mig ifølge indlagte Resolution af 3 Juli d.A hos Jens Ole Nielsen af Hvidstedgaard tilkommende og afviste 22. Maj forfaldne Bidrag 2 Rbd. 48 Sk., som ved Udpantning ikke har været at erholde vover jeg underdanigst at bede af ham maa blive afsonet paa Vand og Brød.

Knivholdt Skovfogedhuus, Den 3 August 1837.

Underdanigst

Dorthe Christensen
m f P«³⁶⁰

Det var ikke i mødrenes interesse, at barnefaderen kom ind at sidde, for derved afsonede han jo gælden, hvilket betød, at hun ikke fik pengene. Ideen var, at udsigten til at komme ind at sidde i arresten i flere dage kunne få ham på til at finde pengene. Og det ser ud til, at det virkede i en hel del tilfælde.

Kirsten Marie Mikkelsen var ikke i tvivl om, at det var det, der skulle til.

I dette tilfælde havde den udlagte barnefader skrevet til amtmanden og bedt om, at alimentationsbidraget måtte sættes ned, da han sad i meget trange kår. Da Kirsten Marie blev hørt, om hun ville gå med til dette, var svaret et klart nej –« da jeg ikke kan antage ham for saa fattig, som han vil gjøre sig, og han desuden i de 4 forløbne Aar har vist sig uvillig til at betale, saa at jeg i den Tid kun har faaet ialt 7 Rbd. Det har været mig paafaldende at høre, at der ved Udpantningen ikke har kunnet erholdes Noget, da jeg har hørt, at han skal eie et Huus med saa meget Jord at derpaa kan holdes en Ko.

Efter det anførte maa jeg derfor bede om, at det engang bestemte Bidrag ikke nedsættes; thi jeg haaber at Lars Peter Christensen dog nok gjør Udveie til at betale, naar han mærker at han skal afsone det skyldige Bidrag med Fængsel paa vand og Brød.«³⁶¹

Og det virkede. Kirsten Marie fik sine penge, og det fremgår af sagerne, at det var der også andre, der gjorde. Men ikke alle. Og i de tilfælde var der ikke mere at gøre.

Først i 1888 blev det besluttet, at barnefaderens opholds – eller fødekommune måtte betale bidraget, i det tilfælde at han ikke selv kunne.

360. H.A. alimentationssag B1 583, 1837 b-6-30. LAN.

361. H.A. alimentationssag B1 5117-5118, 1852-b-6-109. LAN.

Sammenfatning

Det var ofte en lang og sej kamp for de ugifte mødre at få faderskabspenge ud af de udlagte barnefædre. Faderskabssagerne vidner om, at det var en temmelig usikker indtægtskilde. Hvilket var så meget desto værre, da det samtidig fremgår, at mødrene var meget afhængige af bidraget.

Jeg har i det foregående gengivet nogle af de ugifte mødres breve til amtmanden, ligesom jeg har citeret lange afsnit af politiforhørene. Det er således de implicerede parter selv, der fortæller inden for de temaer, jeg har fundet relevante. Der er imidlertid to ting, man skal være sig meget bevidst. For det første, at situationen var en decideret interessekonflikt. Begge parter ville opnå noget, og deraf bærer deres udtalelser præg. Den anden ting er, at såvel breve som forhør er formuleret af en anden person. Det er i langt de fleste tilfælde ikke pigerne selv, der har ført pennen. Det har sandsynligvis været herredsfogeden, præsten eller degnen, og skrivemåden og vendingerne er bestemt af deres virkelighedsopfattelse, snarere end af pigens. Den underdanige tone mange af brevene er holdt i, kan meget vel være et udtryk for skriverens mening om, hvorledes et brev til amtmanden skal skrues sammen. Alligevel fornemmer man pigens stemme bagved, og nogle af brevene er da også formuleret af dem selv.

Retsforhørene i politiprotokollerne er det referat af begivenhederne, som skriveren fandt væsentlig at få med. Det er således hans tolkning, der bestemmer referatets indhold. Heldigvis virker det, som om referaterne er ført meget omhyggelige, og mange detaljer er kommet med. Hvad der er udeladt, kan vi i sagens natur ikke vide noget om.

Nogle af mødrenes breve fortæller om baggrunden for graviditeten, nemlig at de var blevet lokket med ægteskabsløfte. Dette er i overensstemmelse med antagelsen om, at det normale var, at kærestepar gik i seng sammen og efterfølgende giftede sig, når dette førte til en graviditet. Eller sagt på en anden måde, det var med forventning om kommende bryllupsklokker, at pigerne gik i seng med karlene.

Hvorfor det ikke blev til det lovede bryllup, er der til gengæld ingen af brevene til amtmanden, der direkte beretter om. Det ligger som en undertone: Han svigtede, holdt ikke det han lovede, han er en slet karl.

De trange kår barnets moder levede under, er også et tema, der går igen i næsten samtlige breve. Det fremstår som begrundelse for henvendelsen overhovedet. Heri ligger underforstået, at hvis jeg ikke var så fattig, ville jeg ikke gå denne tiggergang. Det er tydeligt, at brevskriveren ikke betragtede det at få sat faderen i bidrag til barnet som en ret, moderen havde, men

snarere som en gave hun burde være taknemmelig for. Det er som nævnt ikke til umiddelbart at gennemskue, om den bedende tone skyldes skik og brug ved henvendelser til amtmanden, eller om det er et udtryk for moderens holdning og oplevelse af situationen. Den tryglende tone er meget gennemgående, så meget, at man lægger mærke til de få tilfælde, hvor den ikke er der. I de få tilfælde det forekommer, hænger det sammen med langsommelighed i forvaltningen. Moderen var med andre ord ved at blive desperat over ikke at få nogle penge fra barnefaderen. Det gælder i Cecilie Marie Christensdatters (S21) breve til amtmanden, hvor hun skælder ud på amtmand og herredsfoged for langsommelighed og eftergivenhed overfor barnefaderen og dennes husbond.³⁶²

Barnet bliver næsten aldrig nævnt ved andet end dets navn og fødselsdato i faderskabssagerne. Det er således ikke barnets tarv, der er bestemmen- de for fastsættelsen af faderens bidrag, men alene faderens økonomiske formåen. Ligeledes bruger moderen ikke barnets tarv som argument – for eksempel hvad en god plejefamilie måtte koste. I langt de fleste tilfælde er det hendes egen ringe situation, der bliver brugt, hvorved underforstås, at hun selv vil påtage sig barnets pasning, hvis altså hun havde økonomisk mulighed herfor.

Benægtelseseden forekommer os i dag at være et besynderligt juridisk redskab. Den kan ses som et udtryk for, at retsvæsenet endnu ikke var fuld- stændig verdsliggjort, men stadig forbundet med kirken og den kristne tro. Eden kan kun fungere i et samfund, hvor troen har godt fodfæste, idet man ellers kunne forvente, at den ville blive misbrugt. Vi må konstatere, at den øjensynlig ikke blev misbrugt i nogle af de her gennemgåede faderskabssa- ger, hvilket må tages som et udtryk for, at den kristne tro var godt forank- ret, – også hos tjenestekarlene.

Men at det efterfølgende kunne være endog meget svært at få barnefa- deren til at aflevere de penge, han var blevet dømt til at betale, som regel hvert halve år, viser rigtig mange sager.

Pengene var vigtige for moderen, det er der ingen tvivl om. De kunne være hendes bolværk mod forsørgelse via fattigvæsenet. Men samtidig må man konkludere, at faderskabsbidraget i mange tilfælde var en højst usikker indtægtskilde, og at det var meget usikkert at lade barnets forsørgelse af- hænge heraf. Der forekommer da også en hel del tilfælde, hvor fattigvæse- net overtog barnets forsørgelse og efterfølgende flere gange opfordrede amtmanden til at få iværksat, at barnefaderen fik betalt sin gæld.

362. H.A. alimentationssag B1 5117-5118, 1852 –b- 6- 38. LAN.

Heller ikke i de tilfælde, hvor fattigvæsenet havde overtaget barnets primære forsørgelse, blev barnets situation eller velbefindende nævnt i brevsvekslingen med amtmand eller herredsfoged.

Børnene eksisterede øjensynligt kun som et økonomisk problem, som en byrde de forskellige parter forsøgte at slippe af med eller gøre så lille som overhovedet muligt. Hvad der eventuelt kunne tjene barnet bedst er et ikke eksisterende emne i sagerne, hvorfor vi må konkludere, at dette ikke havde betydning som argument for nogen af parterne.

KAPITEL 14

Fattig- og kvindemiljøer i Sct. Hans sogn

Sammenligningen mellem de to sogne Janderup og Sct. Hans har vist os, hvor store forskellene kunne være fra egn til egn. Ikke blot i antallet af uægte børn men også i mødrenes og børnenes vilkår. Hvor de fleste mødre til uægte børn registreret i Janderup siden hen blev gift enten med den udlagte barnefader eller en anden mand, var dette ikke tilfældet i Sct. Hans. Og det var først og fremmest dette – om man var gift eller ej – der betingede forskellene i levevilkårene.

Undersøgelsen fra Janderup viste det samme som andre danske sogneundersøgelser, nemlig, at det for de fleste kvinder, ikke betød alverden, om de fik et barn før de blev gift. De fleste af de ugifte mødre blev gift alligevel, før eller siden, og det uægte barn voksede op som det ældste i en familie, der til forveksling lignede naboens.

Men i Sct. Hans var det anderledes. Personundersøgelsen af ugifte mødre registreret i Sct. Hans kirkebog viste blandt andet, at de fleste af de ugifte mødre forblev ugifte, og at nogle af disse slog sig ned i kortere eller længere perioder sammen med deres børn som indsiddersker hos andre eller alene i et hus. Jeg vil i det følgende nærmere undersøge nogle af de vilkår, disse enlige mødre og deres børn levede under, og de miljøer de boede i.

Det vil jeg gøre med udgangspunkt i Sct. Hans sogn, hvor personundersøgelsen har været forudsætningen for overhovedet at kunne finde og definere disse miljøer.

I første omgang vil jeg lokalisere nogle af fattig- og kvindemiljøerne i sognet og undersøge hvorvidt disse ændrede sig i løbet af perioden 1834-80. Dernæst vil jeg nærmere undersøge og beskrive udvalgte lokaliteter, deres beboere og de hændelser, der fandt sted der.

Formålet er at få større viden om disse uudforskede steder, blandt andet for derved, på et forsvarligt grundlag, at kunne bestemme, hvorvidt der i Danmark har eksisteret livsformer og miljøer på landet, der kan sammen-

lignes med, eller defineres på samme måde som Lasletts »The bastardy prone sub-society« i England.³⁶³

Udgangspunktet for analysen er folketællingerne 1834, 1855 og 1880 og personundersøgelserne. Endvidere inddrages i vid udstrækning sognets forskellige fattigprotokoller, politiprotokollen fra Vennebjerg Herred og sygejournaler fra Hjørring Amtssygehus.

Bagterp før 1850

Kvinde-spinde-fattigmiljøerne i Sct. Hans sogn er i 1834 centreret omkring sognets tre fattighuse. To i Bagterp by og et i Gjurup by.

I det første fattighus i Bagterp boede enken efter den afdøde skolelærer. Hun levede af hans pension og fattighjælp og havde hos sig tre børn, hvoraf den ældste datter kaldtes »Skræderpige«.³⁶⁴

I umiddelbar nærhed af dette fattighus er der tre huse med kvindelige hovedforsørgere. En væverske, der har to hjemmeboende børn og et 80-årigt almisselem boende hos sig. En spinderske, der har sin datter og dennes lille barn boende hos sig. Og en enke, der »lever af sin Jordlod«. Husmanden ved siden af væversken har også et gammelt fattiglem og derudover også et plejebarn boende.

Tæt på skolen lå endnu et fattighus, der beboedes af to ugifte damer. Et 81-årigt almisselem og Kirsten Marie Christiansdatter på 46 år, der var »Inderste« og »hjælper den Gamle«. Ved siden af boede Bodil Christensdatter i et hus alene. Hun var enke og »lever af at Spinde«.

Det var med andre ord et område beboet af fortrinsvis enlige, kvindelige forsørgere, der til folketælleren opgav forskellige erhverv eller rettere indtjeningsveje.

Det var dette miljø, Ane Marie Pedersdatter (S4) flyttede til, da hun i 1837 havde født sit første uægte barn, Peter Andreas Svendsen. Ane Marie, der var husmandsdatter fra Vrejlev sogn, havde først været tjenestepige på Aastrup, dernæst lå hun i barselsseng på Golde, og efterfølgende slog hun sig ned i Bagterp by. Ane Marie blev innsidderske, og hun ernærede sig og sine efterhånden to uægte børn med håndgerningsarbejde. Det var en husmand og daglejer og dennes 22 år ældre kone, hun var innsidderske hos, ifølge folketællingen 1840.

Ane Maries yngste barn var givetvis meget sygt, da folketælleren var på

363. Omtalt i Kapitel 1.

364. Denne og de følgende oplysninger stammer fra Sct. Hans folketælling 1834.

besøg i 1840. Under alle omstændigheder døde det et par dage efter. Men Ane Marie blev forholdsvis hurtigt gravid igen. Denne gang var faderen en anden end faderen til de to første børn, hun havde født. Det var en husmand ved navn Iver Poul Hansen. Han boede tæt ved, var 63 år og gift med en godt tyve år ældre kone. Denne kone døde i marts 1843, 84 år gammel og præsten har i kirkebogen skrevet, at hun de sidste otte år af sit liv var blind. Hun har således muligvis været skånet for at kende til ægtemandens gøren og laden. Ligesom hun heller ikke har kunnet se Ane Maries voksende mave. Denne fødte nemlig, to måneder efter den gamles død, en søn, hvortil Iver Poul Hansen var den udlagte barnefader, og tre måneder efter giftede Poul og Ane Marie sig.

Ane Marie flyttede med børnene ind hos ham og overtog den gamles plads. Hun var da 35 år og med sig ind i ægteskabet havde hun sønnerne Peter Andreas Svendsen og den lille nyfødte, Hans Peter Iversen. Allerede året efter fik hun og Iver Poul Hansen endnu et barn sammen, Johanne.

På listen over sognets bidragsydere til fattigvæsenet kan man se, at Iver Poul Hansen ikke blev vurderet til at kunne undvære ret meget. Hans hartkorn vurderes til tre fjerdingsskar, hvilket placerer ham blandt de mindste husmænd i sognet.³⁶⁵

Ane Marie supplerede indtjeningen ved året efter at passe konen det sted, hun havde været indsidderke. Det modtog hun af fattigvæsenet en rigsbankdaler for.

Ane Marie var langt fra den eneste, der havde uægte børn i Bagterp by. Blandt de nærmeste naboer havde seks døtre i fire af husene uægte børn.

Det var døtre af nogle af de meget fattige familier i Bagterp.

Et hus derfra boede Gertrud og Mariane Larsdatter (S10). De var i 1840 henholdsvis 33 og 32 år, og de havde hver deres barn på tre og to år. De var, ifølge folketællingen, indsidderke hos deres far, Lars Pedersen, Sundby kaldet, husmand og tømmermand. Lars Sundby var i 1842 på sognets liste over fattiglemmer. Det år modtog han fire skæpper rug, fire skæpper byg og to rbd.³⁶⁶

Mariane var ugift, og Gertrud var gift med en ung tjenestekarl fra Aastrup hovedgård.

Endnu et hus derfra havde Mette Marie Hansdatter (S12) i 1838 været hjemme for at føde sin uægte datter, som hun efterlod hos forældrene, husmanden Hans Steffensen og dennes kone.

365. Fattigprotokol 1842-1864, Bidragsydere 1843, VhA.

366. Fattigprotokol 1842-1864, Udgifter 1842, VhA.

I nabohuset kom husmand Jens Christensens døtre ligeledes hjem og fødte deres børn. Johanne Jensdatter (S5) fik et uægte barn, der kom i pleje i Mygdal, og søsteren Mariane Jensdatter fik to uægte børn, som hun i 1845 havde hos sig hjemme hos faderen.³⁶⁷

Søstre Else og Ane Kirstine Christensen (S1) boede fire huse derfra, også som indsiddersker hos deres far, Christen Nielsen, Lyngby kaldet, der i folketællingen 1840 betegnes almisselem. Det fremgår, at den ældste datter, Else Christensdatter på 37 år, boede der sammen med to uægte børn på henholdsvis 12 og seks år, og den ti år yngre Ane Kirstine boede der med sin lille nyfødte, Ane Marie Jensdatter, der i øvrigt senere, da moren igen blev tjenestepige, kom i pleje seks huse derfra, nemlig hos Lars Sundbys nabo, en husmand og murer ved navn Peter Mathiasen.

Else Christensen kom ikke ud at tjene. Hun var allerede i 1834 spinderske, og det vedblev hun ifølge folketællingen med at være.

I 1845 var forældrene begge døde, og Else boede alene sammen med den yngste datter. Hun var da fortsat spinderske.

Vi kan konkludere, at det i dette miljø, i en klump huse i Bagterp, mere var reglen end undtagelsen, at døtrene fik uægte børn. Det skete for ikke bare én datter, men for flere søstre. Det var de mindste huse i Bagterp, de kom hjem til. I fortegnelsen over bidragsydere til fattigpenge er deres jorder vurderet til ca. 1 skp. hartkorn, og formue og lejlighedsværdien var så ringe, at der ikke blev lignet her. Det var meget lidt, de kunne udrede til fattigvæsenet, mellem fire og 12 skilling årligt, og nogle af dem overgik fra at være bidragsydere til selv at blive modtagere af fattighjælp.³⁶⁸

Nogle af døtrenes uægte børn blev boende hos bedsteforældrene, nogle kom i pleje et par huse længere væk, og andre igen blev boende hos deres mor.

De fleste af disse børn flyttede på et tidspunkt sammen med deres mor igen. Disse blev nemlig senere gift, og slog sig ned i nærheden med en anden mand end barnets far, hvorpå det uægte barn flyttede ind hos dem. Børnene blev derved daglejer- eller husmandsbørn, og de fleste af dem voksede op i nogle miljøer, der lignede dem, deres mødre var vokset op i. Således var det for de fleste døtre i de gamle husmands/håndværkerfamilier i Bagterp indtil midten af århundredet.³⁶⁹

Else Christensen var en af de få kvinder, der ikke blev gift. Hun overtog

367. Sct. Hans folketælling 1845.

368. Fattigprotokol 1842-1864, VhA.

369. Jævnfør kapitlet »Efter det første uægte barn«, afsnittet »I Sct. Hans«.

forældrenes hus, da de døde, og her forsørgede hun sig selv og sine piger ved at spinde. I 1856 kom hendes ældste datter hjem og fødte og efterlod et uægte barnebarn hos Else.

Gjurup før 1850

Fra landevejen, der går igennem Gjurup og ned til gården Vanggaard, går der en grusvej. Langs denne vej lå der i 1800-tallet flere små daglejerhuse, og her så mange uægte børn dagens første lys. Der var ingen jord af betydning til husene.

Kirstine Sørensdatter (S7) var indsidderske i et af disse huse. Hun »nyder almisse til Børnene«, var 36 år, enke, inderste og daglejer ifølge folketællingen 1834. Børnene var tre og seks år gamle.

Det var Kirstines otte år yngre søster, Johanne Kirstine, og dennes mand, Anders Christensen, hun logerede hos.

Anders Christensen var daglejer, og det var Kirstines mand også, indtil hans død tre år tidligere, hvorved han efterlod hende med to små børn. Hun flyttede derpå hjem til Gjurup, hvor hun var vokset op, og hvor søsteren boede med mand og børn.

Det var ikke legekammerater, hendes børn kom til at savne. Johanne og Anders havde i 1834 fire små børn. I alt boede der således seks børn og tre voksne i huset.

I 1837 fødte Kirstine en lille pige i dette hus. Barnet levede kun i 15 dage, men nåede at blive døbt i kirken. Fadderne var alle fra Gjurup. Det var svogeren Anders og dennes bror Johan Christen, og det var Cecilie, datter i nabohuset.³⁷⁰

Tre år efter var den gal igen, men inden da var Kirstine blevet anmeldt til amtmanden for at bedrive hor med en gift mand. Det var sognepræsten i Sct. Hans kirke, pastor Kabel, der anmeldte hende:

»Kammerherre Amtmand Graah!

Enkekone Kirstine Sørensdatter Steen af Gjurup, St. Hans Sogn, Almisselem holde en givt Mand Christen Hansen af Serritslev Sogn i Huus og Seng hos sig og har selv tilstaaet at være frugtsommelig med hannem.

Dette forargelige fordærlige og straffelige Liv tilmeldes hermed ærbødigst for Deres Højvelbaarenhed for at udbede Amtets højgunstige Foran-

370. Sct. Hans kirkebog. Fødte qvindkjøn 1837.

staltning til at ... og forhindre dette syndige ... v.t i sine Følger fordærlige for Communen.

Hjørring 27. Marts 1840, Kabel«³⁷¹

Amtmanden udfærdigede derpå en resolution, hvorefter de to pålagdes straks og senest efter 14 dage at fjerne sig fra hverandre og han fuldstændigt at forlade sognet. Hvis de ikke efterkom dette, ville de blive tiltalt og straffet. Den 21. december samme år, en uge før fødslen, blev denne resolution forkyndt for Kirstine – Christen Hansen var ikke hjemme – men hun lovede at fortælle ham om indholdet. Det var to fra sognerådet, der forkyndte resolutionen for hende.

En uge efter fødte Kirstine et dødt barn, der ikke engang blev registreret under fødte i kirkebogen, men kun under døde.³⁷²

Kirstine var ikke ligefrem nogen årsunge, da hun fødte de to børn i daglejerhuset. Hun var 42 år gammel, da hun fødte den sidste. Muligvis har alderen og graviditeterne taget på kræfterne, i hvert fald var hun i følge folketællingen 1840 ikke længere daglejerske, men blevet almisselem. Også svogeren Anders Christensen havde fået den betegnelse og samtidig betegnes huset, hvori de alle boede nu »Fattighus«.³⁷³

Et eller andet var der sket i løbet af de seks år fra folketællingsbesøget i 1834 til folketællingsbesøget i 1840, bortset fra at Anders' og Johannes børneflokk var blevet endnu større. Måske var smertegrænsen i forhold til at være slidt op nået, måske var de i færd med at drikke sig ihjel, eller måske var de blevet syge. Under alle omstændigheder har de ikke kunnet tjene nok til føden eller til afbetaling på huset, hvorved dette overgik til kommunens fattigvæsen mod en fattigyldelse i form af naturalier eller rede penge. Husets beboere var alle blevet fattiglemmer.

Lidt længere oppe ad grusvejen i et andet jordløst hus boede en anden gammel Gjurup familie, nemlig søstrene Ane, Mariane og Johanne Pedersdatter. Det var deres fødehjem, de boede i. De var alle født i slutningen af 1700-tallet, de havde hver sit barn, de levede alle af »sine Hænders Gjerning«³⁷⁴, den ene var fraskilt, den anden var enke og den tredje var ugift.

Det var den ældste af dem, Ane, der havde skøde på huset. Hun var i 1817 blevet gift med Christen Skræder, og med ham fik hun datteren Ce-

371. H.A. hoersag B1- 568, 1840-b-5-8, LAN.

372. Sct. Hans kirkebog, døde mandkøn januar 1841.

373. Sct. Hans folketælling 1840.

374. Sct. Hans folketælling 1834.

cilie Marie Christensdatter (S21), og kort tid efter blev hun skilt fra manden.

Søsteren Mariane var blevet enke i en ung alder og var alene med sønnen Peder.

Den sidste søster, Johanne Cathrine, var krøbling og ugift, og hun fik i 1824 datteren Johanne Marie. Som den eneste af døtrene modtog Johanne Cathrine fattighjælp, hvilket hun havde gjort, siden hun var barn. Hun var således også på kommunens liste over fattiglemmer i 1842, men i modsætning til de øvrige lemmer modtog hun ikke korn, men kun rede penge, nemlig 1 rbd. og 2 skilling på et år.³⁷⁵

I 1834 boede disse tre søstre, alle i fyrrerne, alene i huset sammen med hver sit barn på mellem syv og ti år.

Et stykke derfra lå endnu et rent kvindebeboet, lille jordløst hus. Her boede Zidsel Pedersdatter, der også var ud af en gammel Gjurup-familie, og som i 1834 var 60 år gammel og fraskilt. Hos hende boede som indsidderiske ugifte Ane Jeppesdatter på 36 år sammen med sin lille fire-årige datter, Mette Marie Christensdatter (S42).

Fattigforsørgede i Sct. Hans sogn i 1840'erne

Der er i Sct. Hans især fire protokoller, der kan fortælle noget om de fattige i sognet fra 1842 til slutningen af århundredet. Hvad de modtog og hvordan, hvor meget, m.m.

1. Protokol over fattiglemmers effekter 1842-1873
2. Fattigprotokoller 1842-1915 (4 bind)
3. Sogneraadets Forhandlingsprotokoller 1842-1901 (4 bind)
4. Lemmer paa Fattiggaarden og deres Ejendele.³⁷⁶

Når protokollerne starter ved år 1842, skyldes det oprettelsen af landkommunerne i det år. Det betød afslutning på præsternes næsten enevældige administration af sognenes fattigvæsen og begyndelsen på gårdmændenes gradvise overtagelse af den offentlige, lokale forsorg.³⁷⁷ Det betød også, at hver skilling og hver klat korn, der blev givet ud til de fattige, nøje blev ført

375. Fattigprotokol 1842-1864, VhA.

376. Samtlige protokoller befinder sig på Vendsyssel historiske Arkiv i Hjørring.

377. Anna Rasmussen: Forsørget og forfulgt s. 11, Viborg 1996.

til protokols. Og udgifter og indtægter til fattigvæsenet blev skrevet ind år efter år.

Præsterne blev dog ved, i nogle år endnu, at være aktive i fattigvæsenerne. Således også i Sct. Hans sogn, hvor det var provst Kabel, der i de første år stod for regnskabet.

Indtægterne kom fra sognets gårdmænd og husmænd, der blev vurderet i forhold til ejendommens hartkorn, deres formue og deres bygninger, hvorefter deres bidrag til fattigvæsenet blev udregnet. Udgifterne bestod af underholdet til de faste fattiglemmer og af ekstraordinær hjælp til de fattige. Dette var typisk engangsbeløb, for eksempel til medicin og ligklæder.

Fattigunderstøttelsen gik forud for alt andet, og sogneforstanderskabet kunne inddrage lemmernes ejendele, når de døde. Det er baggrunden for, at to sognerådsmedlemmer vandrede rundt i Sct. Hans og Sct. Olai i 1842. De besøgte fattiglemmerne og registrerede og vurderede deres ejendele og effekter.³⁷⁸

I Bagterp var de inde i 11 hjem og i Krustrup og Gjurup var de inde i ni hjem.

De var således inde i nogle af de her omtalte personers hjem. Blandt andet hos Lars Sundby i Bagterp og hos Anders Christensen og krøblingen Johanne Cathrine i Gjurup.

Det fremgår af de to sognerådsmedlemmers optegnelser, at Lars Sundby havde temmelig meget tømmerværktøj, plus en høvlebænk, et furrebord, ikke mindre end tre senge, en kiste med årstallet 1736, to salmebøger og dertil potter, en olmerdugsdyne, to puder og et blaalærredslagen og beklædningsgenstande af forskellig art. Deriblandt en hat og et brunt silketørklæde. Alt i alt vurderedes hans genstande til 11 rigsbankdaler, 3 mark og 2 skilling.

Hos Johanne Kathrine, den invalide af de tre søstre i Gjurup, registrerede sognerådsmedlemmerne følgende:

»1. gl. hvid Kjole, 2 Særker, 1 blaastribet Forklæde, 1 Hvergarnskjole, 1 Do, 1 Do, 1 Hue, 4 sorte og 2 hvide Tørklæder, samt et brunt ulden Do., to Kopper og 1. pr. bomulds Vanter, 1 sortstribet olmerdugs Overdyne, 1. gl. Underpude, 1 par Blaagarnslagener, 3 Hørredpuder, 1. Sæt Omhæng, 2 gamle Kjoler, 1 Faar og hendes daglige Paaklædning«.

I alt vurderes hendes ejendele til 10 rigsbankdaler, 1 mark og 8 skilling.

Der er ikke registreret noget køkkengrej hos Johanne Kathrine, hvorfor

378. Og skrev iagttagelserne ind i »Protokol over fattiglemmers effekter 1842-1873«.

man må formode, at de tre søstre har haft et fælles køkken, og genstandene der har sikkert tilhørt husejerinden.

Anders Christensens største aktiv var hans hus. Det vurderedes til 16 rbd. og beskrives som et »Fire Fag Huus, indrettet til Stue og Ildsted«. Det vil sige, at man havde een fællesstue med et fælles ildsted, sandsynligvis placeret inde midt i rummet. Omregnet til centimeter målte firefaghuse fra denne tid og på denne egn ca. 575 x 500 cm. Arealmeterpladsen var således ca. 28,75 m².³⁷⁹

Ud over huset registrerede sognerådsmedlemmerne hos Anders Christensen:

»1 Olmerdugs Overdyne, 1 Undervaar og 3 Puder, 1 blaaegarns Lagen, 1 Dyne og 1 Vaar, 2 Spinderok, 1 Bord paa Fod og 1 Stol, 2 Fade, 2 Kister og 2 Potter, 1 Jerngryde, 1 Ildklemmer og 1 Spand, 1 Vest og 3 Særker, Mandens og Konens daglige Påklædning.« Disse genstande blev tilsammen vurderet til seks rbd.

I dette hus boede, som tidligere omtalt, to familier. Den ene familie bestod af Kirstine Sørensen og hendes to børn. Hvor længe hun havde manden fra Serritslev boende, vides ikke, men vi ved, at han flyttede fra sognet i december 1840. Den anden familie bestod af Anders Christensen og Johanne Kirstine Sørensdatter, der havde fem hjemmeboende børn i 1840. På det tidspunkt boede der således i alt 11 mennesker i huset, der bestod af en stue og som alt i alt var mindre end 30 m².

Hvor de har været, og hvor de har sovet, er et ubesvaret spørgsmål. Man må gå ud fra, at sognerådsmedlemmerne kun har registreret Anders Christensens og konens ejendele, og det fremgår af deres optegnelser, at Anders og Johanne havde to dyner, to undervår og tre puder, hvilket de må have været syv mennesker til at deles om. Det fremgår ligeledes, at de har arbejdet på to spinderokke og at de ikke har haft ret meget andet tøj, end det de stod og gik i. Børnenes tøj er ikke skrevet op.

Der er ingen senge registreret i de to hjem i Gjurup. Formodentlig var disse bygget ind i huset som alkover.

Sammenlignet med såvel Lars Sundby og Johanne Cathrine Pedersdatter kan man konstatere, at beboerne i Anders Christensens hus har haft endnu mindre at gøre godt med, og dette gælder sandsynligvis også pladsen.

De boede meget tæt, og måske er dette en del af forklaringen på den spædbarnsdødelighed, man kan registrere i huset. Kirstines to uægte døde

379. Ifølge Niels Bendsen, arkitekt på Vendsyssel historiske Museum.

børn er allerede omtalt, og i 1843 mistede også Johanne og Anders en lille pige, der kun nåede at blive et halvt år gammelt. Og dødsfaldene blev ved, også da de overlevende døtre en efter en kom hjem med deres uægte børn.

Sygdom og fattigdom ser ud til at forfølge familien også i de næste år. Anders Christensen og familien blev også kaldt Metsen til efternavn, og under det navn optræder familien ofte i sognets fattigprotokoller og i sognerådets forhandlingsprotokoller.

Næste generation

De tre små daglejerhuse langs grusvejen i Gjurup indeholdt hver to familier eller husstande. For overblikkets skyld vil jeg kalde dem hus 1, hus 2 og hus 3.

I hus 1 boede ovenfor omtalte Anders Christensen med familie og en indsidderske med børn.

I hus 2 boede de tre håndarbejdende søstre. Her udgjorde de to af søstrene, nemlig Ane, ejerinden, og Johanne den ene husstand sammen med Anes datter Cecilie, som var gravid, da folketælleren kom forbi i 1850. Cecilie fik i alt to uægte børn med den samme mand, som hun senere giftede sig med.

I den anden del af huset boede den tredje søster, Mariane, sammen med sin søn, der i 1850 var 22 år og skrædder.

I hus 3 boede en daglejerfamilie med to små børn, og som indsidderske i den anden ende af huset boede endnu en kvinde ved navn Mariane Pedersdatter, en fraskilt daglejerske på 39 år med sin 13-årige søn og en 37-årig og ugift daglejer ved navn Jens Christensen.

I hus 1 forsvandt Kirstine Sørensdatter og hendes børn ud af sognet i begyndelsen af 1840'erne. Men hendes alkove blev hurtig fyldt op igen af endnu en enlig kvinde.

Det var daglejersken Ane Jespersdatter og hendes uægte barn, der flyttede ind hos Anders og Johanne i fattighuset i Gjurup. Her finder man dem i folketællingen 1845. Ane var da 50 år, innsidder, og Mette Marie Christensdatter var 15 år (S42). Ane var på en lidt kringlet måde beslægtet med Anders, idet det var Anders' bror Johan Christen, der var far til Mette Marie, der således var kusine til de øvrige børn i huset. De har kendt hinanden i forvejen, for Anders stod fadder til Mette Maries dåb i 1830.³⁸⁰

380. Sct. Hans kirkebog. Fødte qvindkøn 1830.

Børnene i huset kom hurtigt ud at tjene, og døtrene kom hurtigt hjem igen i gravid tilstand.

Anders' og Johannes ældste datter hed Mette Kirstine (S41). Hun fik tre uægte børn med den samme mand og hun var 23 år, da hun i 1849 fødte sit første uægte barn. Barnefaderen var dobbelt så gammel som hende og fraskilt. Mette Kirstine var gift med ham i en periode på ca. to år efter det andet barns fødsel og før det tredje barns fødsel, hvorefter hun blev skilt fra ham igen.

Den næste datter Ane (S15) var jævnaldrende med kusinen Mette Marie (S42), og de to var i tjeneste sammen på den nærved liggende gård Vandsted, da de begge var 20 år. Allerede året efter fødte kusinen Mette Marie sit første uægte barn, og et par år efter var det Anes tur.

Mette Marie fik i alt to uægte børn, Ane kom op på fire, og den yngste af Anders Christensens døtre, Karen, har jeg registreret for tre uægte fødsler. Alt i alt fødte de tre søstre og kusinen 12 uægte børn fordelt på 14 år. Men mange af disse børn døde. I det hele taget døde der mange mennesker i Gjurup fattighus i løbet af 1850'erne.

Den første af de voksne til at blive syg var Ane, Mette Maries mor. I december måned 1853 tildelte sogneforstanderskabet Ane Jespersdatter 2 skp. rug og 1 skp. Byg, fordi hun havde været syg³⁸¹ – hun havde altså ikke selv tjent tilstrækkeligt til at kunne overleve vinteren. På det tidspunkt var datteren Mette Marie ude at tjene og det uægte barn, hun havde født to år før, havde hun sat i pleje. Mormoderen var enten ikke i stand til at passe barnebarnet, eller også havde Mette Marie med overlæg fjernet barnet fra fattighuset i Gjurup. Mette Maries mor blev rask igen og kom fast på kommunens liste over fattiglemmer.

Anders og Johanne kom ikke igennem det. Kort tid efter, i 1854, døde Johanne, og efter hende, i januar 1855, fulgte Anes første uægte barn, et halvt år gammelt. Begge kister blev betalt af fattigvæsenet med henholdsvis 4 rbd. og 1 rbd., 4 mark.³⁸² I juli måned samme år døde derpå faderen, Anders Christensen. Han blev i den sidste tid plejet hos naboen, gårdmand Christen Mørch, der af fattigvæsenet modtog 5 rbd. og 4 mark for kost og pleje af Anders.

Anders og hans familie var dyre for kommunen i disse år. Anders' kiste

381. Sogneraadets Forhandlingsprotokol 1842-68, ref fra 22. dec, VhA.

382. Disse og de følgende fattigudgifter til fattighusets beboere i Gjurup figurerer i Fattigprotokol 1842-1862 s. 201 ff. VhA.

var det næste, fattigvæsenet skulle betale, samt liglinned og skjorte til ham, men endnu værre var det, at døtrene kom på sygehuset. Det var ganske vist først og fremmest på amtets regning, idet amtet betalte ved mistanke om veneriske sygdomme. Men kommunen måtte betale for børnene, og det kostede den nette sum af 19 rbd., hvilket var den største enkeltpost i fattigregnskabet det år.³⁸³

Anders og Johanne kom ikke på sygehuset, og det fremgår ikke, hvad de døde af. Men de mange syge taget i betragtning er det meget sandsynligt, at der var tale om noget smitsomt i fattighuset.

De to døtre, Ane og Mette Kirstine, samt sidstnævntes eksmand og de tre børn kom alle ad flere omgange på sygehuset i Hjørring. Og fra deres journaler kan vi se, at de havde syfilis. Det ser ud til, at de klarede første omgang, men to år efter døde Mette Kirstines yngste datter, to år gammel. Mette Kirstine selv kom efter et længere sygehusophold tilbage til fattighuset i Gjurup, og hun og de overlevende børn kom fast på listen over fattiglemmer i kommunen. Imens hun var indlagt, betalte fattigvæsenet Abraham Smed, der boede tæt ved, for i perioder at have hendes børn boende. Det fik han 27 rbd. for og tillige 7 rbd. til klæder til børnene.³⁸⁴

Man får indtryk af ekstrem fattigdom i fattighuset i Gjurup. Der har ikke været nok til en ligskjorte til bedstefaderen eller til klæder til børnebørnene.

Fra 1857 kom Mette Kirstine fast på listen over kommunens fattige, og hun modtog det år 2 pund rug, 2 pund byg og 8 rbd.

Fra året 1861 er alle tre søstre, Mette Kirstine, Ane og Karen og de overlevende børn kommet på listen over sognets faste almisselemmer.³⁸⁵

På Krustrup mark, ikke langt fra Gjurup, boede daglejer Lars Espensen og dennes kone Maren Nielsen. Også disse to fik udelukkende uægte børnebørn – i hvert fald de børn, deres døtre fødte. Lars og Maren havde altid måttet klare sig med det forefaldende arbejde, som de og børnene kunne få. Med tiden fik de fire drenge og fire døtre. Drengenes videre færd kendes ikke, men hvad pigerne angår, har jeg registreret, at de alle fik uægte børn, og at ingen af dem blev gift. Indtil videre har jeg registreret ni uægte børnebørn, hvoraf nogle i kortere eller længere perioder boede hos bedsteforældrene på Krustrup mark.

Også denne familie kom på fattigvæsenets liste over fattiglemmer. I første omgang var det datteren Marie Larsdatter (S40), der i 1861 fik hjælp til

383. Fattigprotokol 1842-1862 s. 202, VhA.

384. Fattigprotokol 1842-1862 s. 207, VhA.

385. Fattigprotokol 1842-1862 s. 204 og s. 228, VhA.

to af sine børn. Hun fik fire uægte børn i alt. Et par år efter var også forældrene, Lars og Maren, på listen over sognets fattiglemmer.

Syfilis

I to af de tre daglejerhuse i Gjurup var der syfilis. Det fremgår af journalerne fra Hjørring amts sygehus. Samme sygehus var blevet oprettet i 1822, først og fremmest med det formål at bekæmpe den veneriske syge.

For årene 1822-91 er der fra dette sygehus fundet 3806 journaler, hvoraf de 77% var på venerisk syge patienter.³⁸⁶ Alle var indlagt på amtets regning. De fleste af de indlagte havde, eller var mistænkt for at have, syfilis. I det første tiår blev der indlagt 825 veneriske patienter, hvoraf kun en havde gonoré, resten havde syfilis. Fra 1842-51 var dette tal faldet til 354. Fra 1852-61 steg antallet igen, idet 538 blev indlagt i denne årrække. Men tiåret efter faldt det igen temmelig meget, således at kun 363 blev indlagt i den periode. I slutningen af 1870'erne var antallet af gonorétilfælde stigen-
de i amtet, men langt de fleste tilfælde var stadigvæk syfilistilfælde.³⁸⁷

Myndighederne var meget opmærksomme på faren ved syfilis og oprettelsen af sygehuset i Hjørring var en del af kampen imod sygdommens udbredelse.

I 1835 udsendte amtmand Graah i Hjørring en plakat til amtets sognepræster og sognefogeder, hvori disse kunne læse de af Stiftsphyzikus Hansen beskrevne »almindelige Kjendetegn paa den veneriske Sygdom blandt Land Almuen« i syv punkter og »Maaderne hvorpaa Smitten kan forplan-
tes« i seks punkter. Præster og sognefogeder skulle »paa hensigtsmæssigste Maade« bringe dette til Almuens Kundskab og »skal det paaligge enhver, som ifølge de anførte Kjendetegn maatte anses mistænkelig som angreben af bemeldte Sygdom strax at indfinde sig hos vedkommende Districts-
kirurg paa hans Bopæl til Undersøgelse, tilligemed de Børn de maatte have Hjemme, hvorpaa de der befindes angrebne af Sygdommen, skal med Districtschirurgens Attest herom begive sig til Amtscontoiret for at blive foranstaltede tagen under Kuur i Amtets Sygehuus.«³⁸⁸

I hus nr. 1 i Gjurup var Anders' og Johannes ældste datter Mette Kirsti-

386. Journalerne blev fundet i en skunk på loftet på sygehuset i Hjørring i forbindelse med et større ombygningsarbejde i 1998.

387. Hans. J. Møller: Hjørring Amts Sygehus 1822-1891. s. 35.

388. Hjørring og Aalborg Amters Fysikat. Indkomne Breve (Syphilis, Fødte og Døde ang.) 1808-1847 B 117-13, LAN og Medicinalindberetning Jylland 1835, RA.

ne den første, der blev indlagt med tegn på syfilis. Det skete den 9. januar 1855, og lægen registrerede da en mistænkelig hals og tuberkler på labia major.³⁸⁹

Mettes Kirstine havde alle tre børn med på sygehuset. Den nyfødte, Johanne Thomine, var »Reen-følger med Moderen«. Men de to lidt større børn, Caroline og Niels, slap ikke så let. De havde begge »Saar i Halsen.« De blev behandlet med salve, og de boede på sygehuset i 209 dage ligesom Mette Kirstine.

Også børnenes fader, Peder Thomsen, som Mette Kirstine var blevet skilt fra i 1854, blev indlagt den 9. januar. Også han havde sår i halsen, men knap så slemt. Han kunne rejse derfra 95 dage efter, og han blev ikke efterfølgende indlagt igen.

Det blev til gengæld Mette Kirstine og samtlige børn. Allerede i november samme år blev Mette Kirstine indlagt med den yngste datter, begge med nye syfilitiske udbrud. De blev der det meste af et år, nemlig i 282 dage, og i marts 1856 fik de følgeskab af Mette Kirstines to øvrige børn, der også havde fået nye syfilisudbrud, denne gang sår på mandlerne. Også de blev der længe, og for dem alle gjaldt det, at de denne gang kom på en langvarig kviksølvskur. En hård kur med hårde bivirkninger, blandt andet voldsom diarré.

Mette Kirstines yngste datter overlevede ikke. Ca. et år efter udskrivelsen fra sygehuset døde hun. Mette Kirstine selv blev for tredje gang indlagt otte år efter. I 1864 måtte hun som 36-årig igen flytte til sygehuset, hvor hun ca. hver 10. dag blev behandlet med kviksølv.

Et par måneder efter at Mette Kirstine og børnene kom på sygehuset første gang, blev også Mette Kirstines yngre søster, Ane Andersdatter indlagt. Hos hende var også tærne og tandkødet ramt. Hun var indlagt i 114 døgn, men året efter til januar 1856 blev hun indlagt igen med flere symptomer. Også hun kom denne gang på kviksølvskuren.

Ane blev gravid mens hun var indlagt første gang. Det var med en af de andre patienter, en ung 20-årig mand, Thøger Peder Jensen, der havde sår i halsen og tuberkler på tungen. Vi kan konstatere, at sygdommen ikke forhindrede dem i at finde sammen.

Han blev indlagt to gange mere i løbet af 1856, men om han blev helbredt fremgår ikke. Ane og barnet overlevede. I fattigprotokollen kan man

389. De unummererede journaler over venerisk syge patienter er samlet kronologisk af Hans J. Møller og befinder sig pt. på Steno museet i Århus. Følgende citater er fra de omtalte personers journaler.

se, at »Ane Andersdatter af Sct. Hans Sogn opholdende sig i Hobro tilstaaes den 6.1. 1868 24 Rigsbankdaler til hende og to Børn.«³⁹⁰

De kom ud af sognet men ikke ud af fattigdommen. Om de kom ud af sygdommen, vides ikke.

I daglejerhus nummer tre i Gjurup boede daglejersken Mariane Pedersdatter, og også hun røg ud og ind af hospitalet i løbet af 1850'erne. Den længste periode på sygehuset for hende var fra august 1851 til januar 1853. Hun gennemgik da kviksølvskuren, men allerede året efter var den gal igen. Mariane havde da et stort sår på skinnebenet. Alt i alt blev hun indlagt fem gange, hvoraf den sidste var i efteråret 1856. Denne Mariane, der også kaldes Mariane Aagaard mistede en søn i 1854, og hans kiste og liglinned m.m. blev betalt af fattigvæsenet. Han var ikke indlagt på sygehuset, så muligvis døde han af noget andet end syfilis.

Det var i 1850'erne, at syfilisen for alvor kom til Sct. Hans sogn. Foruden de her nævnte personer var tre kvinder og to mænd fra sognet i disse år indlagt med syfilis, eller under mistanke for at have sygdommen. Til sammenligning var der i 1840'erne kun een indlagt person fra Sct. Hans. I 1860'erne var der ud over Mette Kirstine kun en syfilitisk patient mere fra sognet, og i 70'erne var der kun en i alt fra sognet.

Det ser således ud til, at smitten kom i begyndelsen af 1850'erne for næsten fuldstændig at forsvinde igen godt 10 år efter.

Vi kan ikke vide, hvem der bragte smitten til sognet. Måske var det Jens Christensen. Han var i 1850 ugift, 37 år gammel, daglejer, og han boede sammen med den to år ældre Mariane Pedersdatter i daglejerhuset i Gjurup.³⁹¹ Eller måske var det Mariane, der havde givet ham sygdommen. I hvert tilfælde var Mariane den første, der blev indlagt, men derefter, i 1853, kom Jens Christensen på sygehuset med tydelige syfilistegn.

Jens og Mariane boede meget tæt på Mette Kirstine og Ane Andersdatter, og man kunne således forledes til at tro, at det var Jens Christensen, der overbragte smitten til en af søstrene – eller dem begge. Men vi kan ikke med sikkerhed vide det. Desværre står der ikke i sygejournalerne noget om smittekilder.

Vi ved heller ikke, om Mette Kirstine og Ane var født med syfilis eller havde fået den overført fra forældrene, der jo begge døde omkring samme tid, som søstrene var indlagt. Men det forekommer mere sandsynligt, at det

390. Fattigprotokol 1865-1913. (Hovedbog).

391. Ft. Sct. Hans 1850.

var søstrene, eller den ene af dem, der bragte sygdommen med sig ind i huset efter at være blevet smittet ved »legemlig omgang« med en syfilitisk mandsperson, en mistanke, der yderligere bekræftes af, at Ane og den unge Thøger selv under behandlingen og som indlagte med syfilis gik i seng sammen. De levede således til fulde op til Brinck-Seidelins beskrivelse af vendelboen som værende letsindig og ligeglad, hvormed han bl.a. forklarede sygdommens store udbredelse i Vendsyssel:

»Hvad der mest bidrager til, at disse smitsomme Sygdomme saa let finde Adgang hos Almuen her, og gjør det saa vanskeligt for Lægen at udrydde dem, er den Ureenlighed, der finder sted blandt Bønder, thi Huden er uren, Linnedet smudsigt og snevert, og Fødemidlerne ei med Renlighed behandlede, endvidere den beklumrede og fugtige Luft i Værelserne, bru- gen af Alkovesenge og Ligegyldighed for at undgaa Smitte.«³⁹²

I føromtalt plakater, beregnet til information til almuen, beskrev stiftsphysicus Hansen fra Aalborg stift i 1835 i seks punkter, hvorledes smitten for- plantes. Hans første punkt var legemlig omgang, derefter det at dele seng og sengetøj, det at berøre sår, ved kys og ved fælles brug af tallerkener, drikkekar og tobakspiber sammen med personer, der har veneriske sår på læberne eller i halsen, ved amning og ved at give børn tygget mad.³⁹³

Den manglende hygiejne og de tætte boligforhold var således faktorer, der også ifølge nutidens lægevidenskab virkede befordrende for smitten.³⁹⁴ Syfilisbakterien udtørre hurtigt, men det er muligt at videreføre den fra en person til en anden ved for eksempel at drikke af samme kar, som en per- son med syfilissår i munden netop har drukket af.³⁹⁵

Sygdommens udbredelse var altså ikke udelukkende seksuelt betinget, men også socialt og kulturelt betinget. Det sidste kom også til udtryk i skik- ken med at tygge børns mad i egen mund først og ligeledes i hygiejnestan- darden. Ligesom dette også var betinget af familiens økonomiske vilkår. Havde man ikke penge til sæbe, var det så meget desto værre kun at have een kop til flere personer.

De boede meget tæt i fattighuset i Gjurup, de sov i den samme alkove, havde intet ekstra sengelinned, vel heller ikke sæbe til at vaske det. Klæder var der heller ikke meget af. Fattigdommen var ekstrem og som følge heraf har der ikke været råd til hygiejne.

392. Brinck- Seidelin s. 8-9.

393. Indkomne Breve (Syphilis, Fødte og Døde ang.) 1808-1847 B 117-13, LAN.

394. H.J: Møller s. 34-35.

395. Ifølge speciallæge på Dermato-Venerologisk Afdeling D, Århus Amtssygehus.

De spiste af samme fad, måske endda med den samme ske, så sårene på læber, tunge og hals har haft alle muligheder for at sprede smitten. Sandsynligvis har de også bistået ved hinandens fødsler. I materialet fra Hjørring amts sygehus er der omtalt en jordemoder, som efter at have betjent en syfilitisk fødekvinde fik et sår på en finger, hvorefter hun, inden sygdommens karakter var klarlagt, viderebragte smitten til tre raske barselskvinder.³⁹⁶

Man kan ikke ud fra det foreliggende materiale konstatere, om døtrene i fattighuset var mere eller mindre prostituerede. Desværre står der ikke noget i journalerne om eventuelle tidligere samlejepartnere, så vi kan ikke engang sige noget om, hvorvidt de havde dyrket sex med mange eller ej. Men de fik syfilis og de fik flere uægte børn med forskellige mænd. Muligheden for, at Ane krævede penge af den unge Thøger, er således til stede, men kan ikke dokumenteres.

Grethe Hartmann,³⁹⁷ og mange andre med hende, har set på syfilis som noget, der fulgte med prostitution, hvilket der også er god grund til at antage. Men materialet fra Hjørring amts sygehus og forholdene i fattighuset i Gjurup fortæller også, at fattigdommen og de tætte boligforhold sikkert også var stærkt befordrende for smittens udbredelse i 1800-tallet.

Brinck-Seidelin fremhæver i sin rapport fra 1828 om Hjørring amt, at der i løbet af de sidste årtier havde bredt sig mere og mere løsagtighed i amtet. Og han fortsætter:

»Vil Udstykningernes Standsning formindske Ægteskaberne, frygter jeg for, at den (Løsagtigheden) i høi Grad vil tiltage.³⁹⁸

Det var ikke prostitution, han skrev om, men generelt om seksuel samkvem blandt ugifte. Når folk ikke var gift, blev deres seksuelle forhold automatisk defineret som løsagtige, i hvert fald ifølge de lokale myndigheder. Og det er da også som sådan, at jeg er stødt på myndighedernes brug af betegnelsen løsagtig.

Der foreligger således ikke i det her gennemgåede arkivmateriale noget, der kan dokumentere, at nogle af de her beskrevne ugifte mødre brugte prostitution som indtjening.

396. Hans Møller s. 35.

397. Boliger og bordeller, 1967.

398. Brinck-Seidelin 1828 s. 6.

Løsgængere i Sct. Hans og Sct. Olai 1849-50

Midt i århundredet gennemførte politimesteren i Vennebjerg Herred en række forhør af personer, som man mistænkte for at være uden lovligt erhverv. Afhøringen havde til formål at afgøre, hvorvidt disse personer var »at anse som Løsgængere«. Baggrunden herfor var et amtsligt pålæg, og de afhørte havde man fundet frem til efter sognerådernes anmeldelser. Det var således anmeldelser fra Bjergbye og Mygdal Sogne, Horne og Asdahl Sogne og Sct. Hans og Sct. Olai sogne. Det drejede sig næsten udelukkende om kvinder, og i Sct. Hans og Sct. Olai var der udelukkende tale om anmeldelser af kvinder.

I alt 20 kvinder fra Sct. Hans og Sct. Olai sogne blev afhørt i 1849 fordelt over tre dages forhør i foråret. De var alle ugifte og de var alle uden fast fæste. Nogle boede hjemme hos forældrene, andre var indsiddersker, og de skulle alle give gode begrundelser for, hvorfor de ikke var i fast tjeneste, og hvorledes de tjente til deres daglige udkomme.³⁹⁹

Det viser sig, at de fleste begrundelser for ikke at være i tjeneste var helbredsmæssige begrundelser. Fem piger angav faderens eller moderens dårlige helbred som begrundelse for, at de blev nødt til at opholde sig og arbejde i hjemmet. Her iblandt Mariane fra Bagterp.

»For Retten fremstod Pigen Mariane Pedersdatter af Bagterp, som forklarede at hun, der er 26 Aar gammel, stedse har været hjemme hos hendes Forældre, Huusmand Peder Christophersen for at gaae dem tilhaande ved Husets Drift. Der holdes derved 1 Hest og 3 Køer og Forældrene have ingen Tjenestefolk eller flere Børn hjemme end Comparantinden, saa det vil være dem umuligt at undvære hende, saa meget mere som hendes Moder er en gammel og svagelig Kone. Comparantinden tilføier at Forældrene om Sommeren holde en Hyrdepige.«

I nogle tilfælde blev også pigens far indkaldt til forhør for at bevidne, at han vitterlig havde brug for datterens arbejdskraft derhjemme.

Andre (fire i alt) gav deres eget dårlige helbred skylden for ikke at kunne klare en fast tjeneste. Således også Mette Sommer, den afdøde skolelærers datter, hvis moder var tilhuse i Bagterp Fattighus:

399. Forhørene er refererede i Vennebjerg Herred Politiprotokol B 27A, 86, sag no. 34/1849. 13. marts, 19. marts og 10. april s. 45 A ff. LAN og de følgende citater stammer herfra.

»Efter Tilsigelse mødte nu Pigen Mette Sommer, som forklarede at hun er 36 Aar gammel, og at hun vel et par Gange har gjort Forsøg paa at tjene, men har igjen maattet opgive dette, da hendes Helbredstilstand ikke har tilladt hende saadant. Det er saaledes omtrent 7 Aar siden hun havde fast Tjeneste i hvilket Tidsrum hun indtil for omtrent 3 Aar siden, har ret hjemme hos hendes Moder i Bagterp og ernæret sig tildels ved at gaae omkring paa Landet og sye for dem, der ønskede hendes Arbejde. Hun tilstaaer fremdeles at ernære sig paa samme maade, desuagtet hun indrømmer ikke at have nogen Bevilling eller Tilladelse til at befatte sig med Skrædderprofessionen, men at tage fast Tjeneste vil hendes Helbred næppe nogensinde tillade hende og lovede hun herom at ville fremsende behørig Lægeattest.«

To kvinder, begge fra Gjurup, gav den begrundelse, at de havde børn at passe og derfor ikke kunne tage fast tjeneste:

»Dernæst fremstod Kirsten Marie Johansdatter af Gjurup, som forklarede, at hun, der er 37 Aar gammel i de sidste 2¹/₂ Aar ikke har haft Tjeneste, idet hun har havt et uægte Barn at passe, men dette er nu for kort siden død. Desuagtet foregiver hun ikke at kunne tage fast Tjeneste, fordi hendes Helbred ikke er saaledes, at hun kan udstaa haart Arbejde. Hun ernærer sig ved Haandarbejde.«

»Dernæst fremstod Mariane Aagaard af Gjurup, som forklarede, at hun er 38 Aar gammel og at hun sidst har havt fast Tjeneste om Sommeren, men derimod sat til Huse om Vinteren, tildels for at passe sine 2 Børn, og har hun da ernæret sig ved haandarbejde. I anstundende Sommer er det imidlertid ikke hendes Aktion at tage Tjeneste ligesaa lidt som til Vinteren.«

Fælles for de sidste tre citerede vidneudsagn er håndarbejdet. De var alle tre afhængige af at tjene til egen overlevelse. Mette, fordi moderen hverken havde dyr eller jord til sit hus, men sad i et hus på fattigvæsenets nåde, og de to andre fordi de var enlige indsiddersker og selv forsørgere.

De fleste, nemlig ti af de afhørte kvinder, fortalte, at de tjente deres udkomme ved håndarbejde, heraf to ved at væve for folk. Ingen af dem havde bevilling til at udøve væve- eller skrædderprofessionen, men to erklærede, at de ville søge amtet derom.

Tilbage var der seks kvinder, der forsikrede, at de netop havde fået tjenestestigeplads.

Forhørene giver indtryk af først og fremmest at være oplysende med henblik på at opfange og sende de folk i arbejde, som myndighederne ellers kunne befrygte, ville blive en økonomisk byrde for sognene. Dette indtryk forstærkes året efter, hvor endnu syv personer fra Sct. Hans og Sct. Olai

blev indkaldt til afhøring. Men denne gang var det ikke for at vurdere om de »er at anse som Løsgængere« men »Til Oplysning angaaende Antal tjenesteledige Personers Forhold i Sct. Hans og Sct. Olai Sogne«. ⁴⁰⁰

Denne gang var der en 26-årig ung mand blandt de afhørte, og han fik som den eneste besked på, at han inden 14 dage skulle finde fast arbejde og »at han i manglende Fald vil blive tiltalt for Løsgængeri.«

I øvrigt var begrundelserne for manglende fast tjeneste de samme som året før: Eget eller en af forældrenes dårlige helbred tvang den afhørte til at blive hjemme. Kun en kvinde angav børnepasning som årsag.

Der var kun tre af de i alt 27 afhørte personer, der var alene med barn eller børn at passe.

En af dem var ovenfor citerede Mariane Aagaard, der var den samme som den Mariane Pedersdatter, der to år efter blev indlagt med syfilis.

Forhørene kan med den viden i baghovedet også anskues som en del af indsatsen mod udbredelsen af syfilisen, nemlig ved at slå ned på de miljøer, hvor myndighederne forventede, at der var stor smittefare, det vil sige i miljøer med prostitution eller løragtighed. Intet i forhørene lader imidlertid ane, at det drejede sig om specielt løragtige personer. Hvilket vel ikke er så mærkeligt, da helvede ville bryde løs over den enkelte pige, hvis hun indrømmede noget i den retning.

Hver eneste forhørte kunne således redegøre for, at hun arbejdede hjemme og blev forsørget af familien, eller at hun forsørgede sig selv ved håndarbejde, eller at hun netop havde fået en fast tjeneste.

Den forsvarsposition de udspurgte piger befandt sig i, rokker meget ved udsagnenes sandhedsværdi. Men de kan bruges som dokumentation på, at myndighederne som udgangspunkt fandt ugifte kvinder uden fast tjeneste mistænkelige, og samtidig kan de give os et indtryk af, hvordan de ugifte kvinder i sognet præsenterede sig selv.

Der er ikke megen ydmyghed at spore i kvindernes udsagn. De fremstår i en meget kortpresset, ja nærmest afmålt form, hvilket naturligvis kan skyldes bekvemmelighed fra referentens side, men man får også fornemmelsen af et knejs i nakken, når Mariane Aagaard afslutter sit indlæg med disse ord:

»I anstundende Sommer er det imidlertid ikke hendes Aktion at tage Tjeneste ligesaa lidt som til Vinteren«, uden at give nogen forklaring herpå. Ligesom der tydeligvis er en trussel i Johannes sidste ord:

400. De følgende citater er fra Vennebjerg Herred politiprotokol. B 27A, 86. Sagen No. 22/1850, pagina 184 B ff. LAN.

»Derpaa fremstod Johanne Marie Christensdatter, som forklarede at hun, der er 36 Aar gammel i de sidste 7 Aar har været hjemme og bestyret Husholdningen hos hendes 74 Aar gamle og svagelige Moder, der er Husfæsterske til Aastrup. Der holdes 1 Koe og nogle Faar ved Huset og saafremt Comparantinden skal drage fra Moderen vil denne komme til at falde Sognet til Byrde.«

Ingen af de afhørte modtog fattighjælp, og lige netop heri ligger muligvis forklaringen på, at så få af dem var alene med børn, i og med at de fleste indsiddersker med børn modtog fattighjælp.

Tre generationer

I 1855 var der kommet nye lejere i daglejerhus nr. 3 i Gjurup. Det var den 45-årige daglejer Johan Christen Christensen og dennes jævnaldrende kone Karen Pedersdatter (S29), samt deres kun to-årige datter, Karen Johanne Christensdatter (S75).

Johan Christen var, som tidligere nævnt, Anders Christensens bror, og ligesom ham havde han tilnavnet Metsen. Johan boede således meget tæt på sit ældste uægte barn, Mette Marie i fattighuset.

Johan Christen og Karen var blevet gift et par år før, og det skyldtes først og fremmest at de derved undgik at få en horsag på halsen. Allerede i 1850 havde de to fået et uægte barn sammen, som Karen fødte hjemme hos moderen i nabosognet Sct. Olai. Dette barn døde, og i 1853 blev Karen gravid igen, og denne gang slog de to sig ned som indsiddere i Gjurup.

Da Karen og Johan havde været hos præsten med den lille nyfødte, anmeldte denne dem hos amtmanden i Hjørring for at leve et usædeligt samliv. Det usædelige gik på, at de levede som mand og kone selv om Johan Christen kun var separeret. Den 22. december blev der derfor foretaget et undersøgelsesforhør, hvor Johan forsvarede sig med, at han troede, at han var blevet rigtig skilt. Han og konen havde ikke levet sammen i 16 år, og de havde været igennem mæglingforsøg hos præst og amtmand, men var enige om, at de ville skilles og derved få mulighed for at kunne gifte sig igen. Da det viste sig, at de ikke havde en skilsmissebevilling, søgte de derpå en, men i mellemtiden havde amtmanden udstedt et dekret lydende på, at Karen og Johan ikke måtte se hinanden mere: »Resolution!

Da Johan Christian Christensen og Karen Pedersdatter i Gjurup ifølge til Amtet indkomne Oplysninger føre et forargeligt Samliv, paalægges disse Personer hermed i Henhold til Lovens 6-13-3 og Pl 12. Juni 1837 at ad-

skilles og entholve sig fra hinanden, saafremt de ville undgaa Tiltale og Straf.

Hjørring Amt den 30. Marts 1854

Esbensen«⁴⁰¹

Herredsfogeden for Vennebjerg Herred, fik imidlertid udskudt dekretets offentliggørelse, indtil skilsmissebevillingen var igennem. Så da Karen og Johan endelig fik at vide at de ikke måtte se hinanden mere, var skilsmissen blevet bevilget og de havde nået at bestille lysning i kirken.

»– og skulde jeg derfor bemærke, at Decretet formeentligen vil tabe sin virkning efter Ægteskabets Indgaaelse mellem disse Personer« – skrev herredsfoged Timm retorisk til amtmanden.⁴⁰²

I denne sag er det tydeligt, at herredsfogeden støtter og hjælper Johan og Karen, hvorimod præsten og amtmanden ikke udviste den allerstørste konduite, men fulgte loven uden hensyntagen til eventuelle formildende omstændigheder. Baggrunden for de forskellige myndighedspersoners holdning og ageren skal være ufortalt her, men vi kan konstatere, at den åbenbart ikke altid var entydig moralsk fordømmende overfor fattige og ugiftes samliv.

Karen var selv et uægte barn. Hendes mor, Johanne Svendsdatter, forblev ugift hele sit liv, og Karen var vokset op hos hende og endnu en uægte søster på Skibsbyhede i nabosognet St. Olai, hvor moderen var inderste og spinderske. I 1840'erne kom moderen på listen over sognets almisselemmer, og i 1850 flyttede hun ind hos Christian Kjeldsen og dennes kone, der i løbet af disse år modtog mange barslende ugifte mødre. Disse, såvel som Johanne Svendsdatter, var en indtægtskilde for værtsparrer. Fattigvæsenet betalte Johannes husleje på 4 rbd. og udstyrede hende årligt med en skæppe rug og en skæppe byg.⁴⁰³

En af de piger, der lå til barsel i Christian Kjeldsens hus, mens Johanne Svendsdatter boede der, var den norske pige, Karen Sophie Johannsdatter (S30), der senere blev sat på vand og brød i Hjørring arrest, dømt for at stjæle mad og genstande hos sine arbejdsgivere.⁴⁰⁴ Hun var højgravid, da

401. H.A. hoersager: B1 5144, 1853-b-5-27. LAN.

402. H.A. hoersager: B1 5144, 1853-b-5-27. LAN.

403. Fattigprotokol 1842-1864 s. 177. VhA.

404. Vennebjerg Herred Politiprotokol B 27 A – 75/1853. LAN. Uddrag af denne tyverisag er citeret flere steder i denne bog. Se f.eks. afsnittet om Karen Sophies barselsfærd i kapitel 9.

hun afsonede straffen, men da hun fødte, boede hun hjemme hos Karen og Johan Christen i Gjurup.

Det kan se ud, som om Karen og Johan hjalp den norske pige, der med en dom for tyveri, højgravid og med et uægte barn i forvejen sandsynligvis ikke havde det let. Da Karen Sophie året før havde boet i samme hus som Karens moder, er det nærliggende at antage, at de to Karen'er kendte hinanden. I hvert fald var de gravide sammen som inderste i samme hus i Gjurup. Karen Sophie fødte først, og godt en måned efter fødte Karen. I 1854 modtog den norske pige en skæppe rug og en skæppe byg af Sct. Hans/Sct. Olai fattigvæsen, og derefter har hun ikke efterladt sig spor i kilderne.⁴⁰⁵

Karen og Johan Christen blev boende i Gjurup, i daglejerhus nr. 3, hvor de boede resten af deres liv sammen med datteren og mormoderen Johanne, da denne blev gammel.

Johan Christen døde i begyndelsen af 1870'erne, men Karen og datteren Karen Johanne blev boende i huset mange år endnu, og da Karen Johanne var 20 år, fødte hun der sit første uægte barn.

I alt fødte hun seks uægte børn med fire forskellige mænd, og hun giftede sig aldrig.

I 1880 var Karen Johanne 26 år, og hun boede i huset sammen med de tre ældste børn. Der står ikke hvad hun levede af, men moderen på 65, Karen Pedersen, boede der også, og hun blev af folketælleren kaldt arbejder-ske og fattiglem.⁴⁰⁶

Også den familie, de delte huset med, »nyder Fattighjælp«. Karen og Karen Johanne var de eneste tilbageblevne af beboerne i de tre daglejerhuse fra 1850'erne. Udskiftningen var stor, men fattigdommen åbenbart den samme.

Samme år lagde Karen Johanne alimentationssag an mod to af børnenes fader, Henrik Chr. Lyckegaard. Det fremgår af afhøringen, at de på det tidspunkt begge boede i Gjurup og sandsynligvis sammen, og at han havde forsørget dem alle de sidste to år:

»Klagerinden skulde for øvrigt bemærke at Indklagede har forsørget baade hende og hendes Børn samt hendes Moder i 2 Aar, saa at hun derfor intet har at klage paa hans Bidrag. Indklagede tilbyder til hvert af de bemeldte Børn at erlægge et aarligt Underholdningsbidrag af 24 Kr. altsaa 48 Kr. i alt. Klagerinden erklærede sig tilfreds med dette Tilbud, men ønsker dog at

405. Fattigprotokol 1842-1862 s. 174. VhA.

406. Ft Sct. Hans 1880.

Bidraget fastsættes med Amtets Resolution, hvor Indklagede erklærede sig enig.«⁴⁰⁷

Sjældent ser man så megen enighed i en politiretssal. Karen Johanne havde intet at klage over, han havde forsørget hende, hendes moder, og hendes børn indtil nu, men alligevel vil hun have bidraget stadfæstet med amtets resolution. Det kan kun være fordi hun vil sikre sig, at pengene også betales de efterfølgende år. Og det var klogt, for allerede i 1883 blev der problemer med at få pengene ud af Henrik Lyckegaard. Det resulterede i udpantningssager, og et par gange i de følgende år måtte han ind på vand og brød for at afsone gælden. Forklaringen ses i et brev fra Hjørrings herredsfoged, der skriver til Amtmanden at »Alimentanten er en højst drikfældig Person, der føre en vagabonderende Tilværelse. Han har ingen Familie og er Arbejdsløs.«⁴⁰⁸

Hermed dokumenterer herredsfogeden et forhold, som sandsynligvis var udbredt i mange af disse meget fattige miljøer. »Snapsen er fattigmands trøst« siger et gammelt ordsprog, og da alkohol på kort sigt lindrer på de værste såvel psykiske som fysiske lidelser, er dens udbredelse størst de steder, hvor nøden er størst.

Hvor meget alkohol fyldte i disse meget fattige kvindedominerende miljøer, kan vi ikke sige noget om. Der er ingen dokumentation for at der var kvindelige alkoholikere blandt de her undersøgte personer, og kun en af de ugifte mødre har en adfærd, der mistænkeligt meget ligner en alkoholikers.

Endnu en udlagt barnefader har vi dokumentation for, var dybt alkoholiseret. Det var Eskild Hansen, der var udlagt barnefader til Ane Jeppesdaters uægte børn nummer fire og fem. Eskild og Ane havde været tjenestefolk sammen på Aastrup, hvilket resulterede i, at hun fødte to uægte barn som indsidderske på Bagterp Hede i henholdsvis 1854 og 1856.

I 1857 blev Eskild Hansen indlagt på Hjørring Amts sygehus med en svulst på benet. Lægen noterede i journalen: »Han er en stærk Potator og faar maaske delir.«⁴⁰⁹

I 1888 flyttede Karen Johanne til Hjørring sammen med sine børn. Derved blev hun en af de første blandt de her undersøgte personer, der flyttede fra oplandet i håbet om at få et bedre liv inde i byen.

I Bagterp var fattighuset og de nærved liggende huse stadigvæk et ud-

407. H.A. alimentationssag B1 6944, 1880/ 83, 8483, 84. LAN.

408. H.A. alimentationssag B1 6944, 1880/ 83, 8483, 84. LAN.

409. Journaler HAS, 1857

præget kvinde- og fattigområde. I nabohuset til fattighuset boede Else Christensen fortsat med små uægte børn. Men nu var det næste generations uægte børn, idet datteren kom hjem og overlod sine uægte børn i moderens varetægt. Ifølge folketællingen fra 1860 var Else daglejerske, 58 år, og boede sammen med datterens uægte søn på fire år. Men hun havde slået sig sammen med to andre enlige kvinder på samme alder og med hver sit (barne)barn. Alle tre kvinder var daglejersker og børnene var mellem fire og syv år gamle.

Ti år efter var situationen næsten den samme, bortset fra at den ene af de midaldrende kvinder nu er blevet skiftet ud med en ung kvinde med to små børn. Elses datter var flyttet ind hos sit barn og Else, der nu var blevet fattiglem.⁴¹⁰ Året efter døde Else, 69 år gammel.

Fattighuset i Bagterp ca. 1880

»Hans Iversens Kone af Bagterp fremstod og begjærede Fattighjælp paa Grund af sin Frugtsommelige Tilstand, hun blev vist Plads i Bagterp Fattighus, blev tilstaaet 2 Kr.«⁴¹¹

I løbet af 1870'erne dukkede et fænomen op i Sct. Hans sogn, som ikke var set tidligere i et sådant omfang, nemlig forladte koner. Når Hans Iversens kone dukkede op til sognerådsmødet og bad om fattighjælp, var det, fordi Hans Iversen ikke mere var til stede. Han var i sommeren 1875 taget til USA og vendte, så vidt vides, aldrig hjem til Bagterp igen.

Hans Peter Iversen var Ane Marie Pedersdatters (S4) uægte barn med Iver Poul Hansen, som hun senere giftede sig med.

Hans Peter Iversen giftede sig i 1871 med Else Marie Christensen (S66) og en uge efter brylluppet fødte Else Marie en lille pige. Hans Peter var fortsat tjenestekarl, og Else Marie var indsidderske med barnet på Guldaager Hede, syd for Bagterp.

Hans Peters lillesøster, Johanne, fik tre uægte børn, som hun alle afleverede hos moderen, Ane Marie Pedersdatter, der ca. 1860 var blevet enke og aftægtskone. I 1873 sejlede Johanne som 29-årig til Pennsylvania, USA, og hun efterlod samtlige tre børn hos moderen, Ane Marie.

Johanne var blandt de allerførste, der rejste til USA fra Sct. Hans sogn. I

410. Sct. Hans folketælling 1870.

411. Fattigprotokol 1865-1886, 2. juli 1877. pkt. 2. VhA.

alt rejste 71 personer, der havde Sct. Hans som sidste opholdssogn, til USA i perioden 1873-1904.⁴¹²

Måske var det søsteren, der inspirerede storebroderen, Hans Peter, der, selvom han var gift og far alligevel drog af sted til New York City to år efter hende.

Dette var baggrunden for Else Maries vandring til sognerådsmødet i sommeren 1877. Hun var forladt af manden og eneforsørger for et seks år gammelt barn – og så var hun oven i dette blevet gravid med en anden mand.

Else Marie Christensen flyttede ind i Bagterp fattighus i sommeren 1877. Her boede andre af sognets fattigste, først og fremmest gamle kvinder eller enlige kvinder med deres børn. En af dem var Gertrud Marie Jensen (S69), der ligesom Else Marie var en forladt kone, og ligesom Else Marie var hun gravid med tjenestekarl Ove Pedersen. Gertruds mand var ikke rejst helt til USA, men til Skæve sogn, efterladende Gertrud med fire børn.

Hun var et problem for St. Hans/Olai kommune. Dette kom til udtryk, da man i 1877 valgte at fjerne hendes børn og to år efter at anmelde hende for vanrøgt af et nyt spædbarn.⁴¹³

Gertrud Marie var et isoleret tilfælde. Jeg er ikke stødt på lignende sager i sognerådsmaterialet, og hun havde tydeligvis ikke støtte i nærmiljøet, hvilket den sidste sætning i kommunens anmeldelse lader ane: »hvilket Naboerne vil bevidne«⁴¹⁴. Hendes manglende omsorg for børnene har været for meget for naboerne. En af disse var Else Marie Christensen, så selv om de to forladede koner delte samme mand, så delte de øjensynlig ikke helt samme vilkår.

Else Marie fik to uægte børn med Ove Pedersen, og begge børn overlevede hele barndommen. Gertrud Marie fødte fem uægte børn med Ove Pedersen. Kun et overlevede, nemlig den yngste, der hele sin barndom boede på sognets nye fattiggård.

Det fremgår ikke direkte, hvad der var årsagen til Gertrud Maries omsorgssvigt over for sine børn. Hun var muligvis syg eller dybt alkoholiseret.

I 1880 boede der udelukkende kvinder og børn i fattighuset. Seks kvinder i alderen 34 til 77, hvoraf de tre var forladede koner, to var enker, og en var ugift.⁴¹⁵

412. Udvandrerarkivet, Statens Arkiver. Dansk Demografisk Database.

413. Sagen er omtalt i Kapitel 11, afsnittet »For fattigvæsenets regning«.

414. Sognerådets Forhandlingsprotokol 1865-1883, sognerådsmøde 1. dec. 1879. VhA.

415. Sct. Hans folketælling 1880.

For fattige til ægteskab

Nogle huse derfra boede Else Marie Christensens svigermor, Hans Iversens mor, Ane Marie Pedersdatter, som aftægtskone sammen med datterens uægte børn. Hun delte i 1880 hus med sin anden svigerdatter og dennes to drenge.

Ane Marie havde sine børnebørn tæt omkring sig. I fattighuset boede sønnen Hans' datter, Poulina, hos sig selv havde hun datterens tre uægte børn, og i samme hus boede også hendes ældste uægte søn, Peter Andreas Svendsen, og dennes kone og to børn. I 1880 var Peter Andreas ikke i huset, da folketælleren kom forbi, idet han var tjenestekarl på en større gård i Bagterp. Han var blevet gift tre år før med Else Marie Larsen (S67), der havde et uægte barn med sig ind i ægteskabet. At være født uden for ægteskab var mere reglen end undtagelsen blandt denne flok mennesker, hvis man nærmere undersøger den enkeltes baggrund. Blandt de fem børnebørn, der boede i huset var kun det ene barn født i et ægteskab. Ane Mariens to sønner var begge født uden for ægteskab, og det viser sig, at også Peter Andreas' kone var født som et uægte barn, ligesom hun havde et med sig ind i ægteskabet med Peter Andreas.

Deres førstefødte var også et uægte barn, da dette barn blev født fire måneder før de blev gift. Men dette bar fattigkommissionen i Sct. Hans/Sct. Olai kommune den direkte skyld for.

Her gjorde man nemlig, hvad man kunne for at forhindre ægteskabet mellem de to, under henvisning til Forordningen af 30. april 1824, der sagde, at den relevante kommunes fattigkommission kunne nægte at give ægteskabstilladelse, hvis en af det kommende ægtepar tidligere havde modtaget urefunderet fattigdomsunderstøttelse.⁴¹⁶ Og det havde Peter Andreas.

Peter Andreas var med i krigen i 1864 og blev såret. Han søgte derfor hjælp på sogneforstandermødet i maj 1865, hvilket resulterede i at »Sogneforstanderskabet vilde udbedre at forsørge ham, dersom han skulde blive syg, hvilket indrømmedes«. ⁴¹⁷

Fra 1869 fik han tildelt 2 skæpper rug og ditto byg, i 1871 fik han i marts måned 5 rbd. til lægehjælp. I de næstfølgende år var han tjenestekarl på gårde i omegnen og figurerer derfor ikke i fattigprotokollen.

Peter Andreas og Else Marie ville giftes, inden deres barn skulle fødes, men inden det kom dertil, havde man holdt møde i fattigkommissionen og

416. Forordning om Præsters Embede med Hensyn til Ægteskab, 30. april 1824. RA.

417. Fattigprotokol 1865-1913. Hovedbog. Opslag under Svendsen. VhA.

var blevet enige om at nægte at give parret ægteskabstilladelse. Da Peter Andreas fik den besked, tog han direkte ind til amtmanden i Hjørring, hvor han klagede sin nød:

»Peter Andreas Svendsen af Bagterp besværer sig mundtligt over, at St. Hans sogn, der har ydet ham fattighjælp under hans sygdom i 1870-71 ikke har villet give ham tilladelse til at gifte sig.«⁴¹⁸ Amtet rettede derpå henvendelse til sognerådet for at høre, hvad begrundelsen monne være. Svaret lyder således:

»Grunden hertil var nærmest, at Sogneraadet, efter det Kendskab, men har til Andrageren, stærkt betvivler, at han vil være i stand til at forsørge en Familie, idet man veed at hans Evne er ringe, da baade han og den, med hvem han agter at indgaa Ægteskab, er aldeles uformuende, og man derhos, naar Hensyn tages til hans tidligere Vandel, temmelig sikkert kan formode, at ogsaa Villien er Ringe.«⁴¹⁹

Det var sognerådsmedlemmernes mening om Peter Andreas. At han var krigsveteran, og at han i krigen havde pådraget sig skader, der var årsag til hans sygdom, nævnes ikke.

Baggrunden for loven var, at man ved at forhindre ægteskab mellem fattige, håbede på også at kunne forhindre fødslen af flere fattige børn, der ville komme til at ligge de enkelte kommuner til byrde – selv om man var klar over, at dette muligvis ville betyde flere uægte børn.

I Sct. Hans sogn blev denne mulighed for at forhindre et ægteskab, kun forsøgt denne ene gang i løbet af de her undersøgte år, og kan således næppe siges at være en af begrundelserne for de mange uægte fødte børn i sognet.

I øvrigt blev Peter Andreas og Else Marie senere gift. Allerede året efter blev de viet i Sct. Hans Kirke, fire måneder efter at Else Marie var nedkommet med deres første fælles barn. Om det var denne fødsel, der fik sognerådet til at omstøde beslutningen fra året før kan vi ikke vide. Men dette barns ankomst til sognet viste, at selv om man ikke var gift kunne mans sagtens producere børn, der sikkert ville blive sognet en økonomisk belastning i årene fremover.

Sognerådet fik ret i vurderingen af Peter Andreas Svendsen. Han var ikke i stand til at forsørge familien og i 1881 blev de alle flyttet til fattiggården, hvor de boede i mange år, og hvor familien voksede med yderligere tre børn.

418. Hjørring Amtsjournaler. Fattigsager, konto 9, B1 5647, sag 48/75. LAN.

419. Samme som ovenfor.

På Bagterp Hede

Det ser ud til, at der op igennem det meste af 1800-tallet eksisterede fattige – og som regel også kvindedominerede – områder omkring fattighusene i Gjurup og Bagterp i Sct. Hans sogn. Men derudover dukkede der, i løbet af årene, nye fattige miljøer op i sognet på de udstykkede jorder på mark og hede.

Bagterp hede var et af de steder i sognet, hvor der blev bygget en del nye huse fra slutningen af 1830'erne. I 1834 var der syv huse på Bagterp Hede, og i 1880 var antallet vokset til 17 huse.

Også her levede nogle af sognets fattigste beboere. Deriblandt ugifte mødre med deres børn.

En af dem var Maren Christensdatter (S34), der i 1880 var 47 år gammel, og som boede sammen med sin søn på 11 år og et plejebarn på seks år. Maren var ugift, og det havde hun været i hele sit liv. Hun var selv et uægte barn, født i Ugilt sogn. Som ung var hun blevet gravid, mens hun gjorde tjeneste meget nær ved, nemlig på gården Beith lige udenfor Bagterp by, og hun havde født en datter, Caroline Christine Simonsen (S58).

Det var denne uægte datters uægte barn, som Maren havde boende hos sig på Bagterp Hede i 1880. I samme hus boede også datteren sammen med sin daglejermand på kun 22 år. De to var blevet gift året før, mens Caroline ventede deres fælles barn nummer to – hendes barn nummer tre.

Huset var delt i to husstande, og det var Maren, der i folketællingen stod som husejerinde og som plejemor til datterens ældste barn. Svigersønnen var »Indsidder og Daglejer i Agerbruget« og han og Caroline havde deres to børn boende hos sig.⁴²⁰

I nabohuset boede en 50-årig enke. Hun var også husejer, og hos hende boede tre mandlige fattiglemmer, der var imellem 51 og 80 år gamle. De to var fraskilte og den ene ugift.

Et par huse derfra boede endnu en midaldrende kvinde, nemlig en ugift mor i fyrrerne sammen med sin uægte søn. Også hun var husejer. Det var Petrine Pedersen (S82), og hun havde boet på Bagterp Hede i en længere årrække. Her fødte hun sit første uægte barn i 1858, Ingvard Chr. Jensen. Hun fødte i alt seks børn, hvoraf de to, et par tvillinger, døde som ganske nyfødte. Det sidste barn fødte hun i 1877, da hun selv var 44 år gammel.

Hun ernærede sig og børnene med håndarbejde. I folketællingen 1870 betegnes hun syerske. Men efterhånden som børneflokken blev større, blev

420. Sct. Hans Folketælling 1880.

det sværere at få det til at slå til, så Petrine stillede første gang på sognerådsmødet i januar 1865 og fik tildelt fire rbd. for vinteren. I august samme år fik hun 1000 stk. tørv, og fra 1873 kom hun fast på kommunens forsørgelsesplan med 1 skp. rug og ditto byg om året. I 1883 fik hun 5 kr. til tøj.

Petrine er et eksempel på, at børnene, efterhånden som de blev større, også kunne være en stor hjælp for en enlig kvinde. – I hvert fald indtil de selv fik et uægte barn at betale til.

Petrines ældste søn, Ingvard, blev som 18-årig dømt til at skulle betale 36 kroner om året til et uægte barn han havde med Elise Cecilie Ottesen (S65). Dette var et hårdt slag for Ingvard, og han skrev følgende brev til amtmanden i Hjørring:

»Underdanigst Ansøgning

Undertegnede vover hermed underdanigst at fremstille for Deres Højvelbaarenhed at jeg ikke ser mig i stand til at udrede de mig paalagte Bidrag til det af Elise Cecilie Ottesen af Lund i Sct. Hans Sogn D. 30. Juni 1876 udenfor Ægteskab fødte Barn, efter som Tiderne forholde sig og efter den Stand jeg er af.

Fra mit 9. Aar har jeg maatte tjene hos Fremmede, da min Fader Husmand Jens Peter Jensen af Bagterp er død og min Moder sidder i trange Kaar med 4 Børn foruden mig, hvoraf 2 endnu ikke er konfirmeret, saa jeg ikke har haft nogen Hjælp fra hist. Derfor ser jeg mig ikke i Stand til at udrede et aarligt Bidrag af 36 kr. og tillige den almindelige Løn er sunken fra 150-160 til 70-80 Kr.

Underdanigst

Ingvard Kristian Jensen

For Tiden Søndre Vinstrup Sct. Olai Sogn«. ⁴²¹

Det lykkedes ikke. Sognefogden i Sct. Olai fik til opgave at bekendtgøre for Ingvard, at »Bidraget ikke for Tiden kan nedsættes ...«

Dette skete den 29. juli 1878.

Det er værd at lægge mærke til, at det i dette brev lykkes Ingvard at fremstille moderen som en enke og dermed faderen som den afdøde ægtemand og alle børnenes fader. Eller rettere, han fortier, at det ikke helt forholder sig således. Sandheden er, at børnene med undtagelse af de to ældste havde forskellige fædre, hvoraf de to var fraskilte husmænd, der boede i nærheden og ifølge folketællingen 1880 »nyder fattigunderstøttelse«.

Men over for amtsmyndigheden var det åbenbart vigtigt for Ingvard at

421. Hjørring amt alimentationssager B1 6941, 38/77, LAN.

fortie sin uægte status, og i 1921 slettede han og brødrene det offentlige vidnesbyrd om deres uægte status ved at erstatte deres forskellige efternavne med et fælles efternavn, som også blev deres børns og børnebørns.⁴²²

Muligvis var dette også en måde for dem selv at markere, at de var brødre og havde haft den samme baggrund derude på Bagterp Hede. I hvert tilfælde kan man se, at det lykkedes Petrine at få dem godt i vej på trods af fattigdom og social status. De blev alle gift og fik en større børneflokk, som de forsørgede med gode, solide jobs, ligesom de sørgede for Petrines forsørgelse på hendes gamle dage.

På Vandsted mark var en klat huse ligeledes tilholdssted for nogle af sognets fattige. I 1880 var tre huse på Vandsted mark beboet af fem familier/husstande på tilsammen 23 mennesker. I det ene hus boede en stenhugger med sin kone og deres to døtre, der begge var malke- og sypiger, og den ene datters lille uægte barn. I det andet hus boede en enke og fattiglemmet Ane Jensen med sine fire børn, hvoraf den ældste datter var sypige, og en søster, der også var enke og derudover væverske. De delte hus med en yngre arbejdsmandsfamilie.

I det tredje hus boede endnu en enke med sine fire små børn. Hun var agerbruger og havde også et fattiglem boende i huset hos sig, en 56-årig, fraskilt mand. Hun delte derudover hus med en 37-årig væverske og dennes uægte barn.

En stenhugger, en arbejdsmand, to malke- og sypiger, en sypige, to væversker, to fattiglemmer, en agerbruger, ni børn, hvoraf de to var uægte. Kvinder og børn var klart i overtal. I dette miljø boede kun tre mænd.⁴²³

Sammenfatning

Der har sikkert altid eksisteret fattigmiljøer i Sct. Hans sogn. Denne undersøgelse har blandt andet vist, at fattigdommen var knyttet til bestemte huse og til bestemte familier i sognet. Men den viser også, at nye miljøer dukkede op med nye fattige beboere inden for det her undersøgte tidsrum.

Også på andre områder kan man registrere ændringer i løbet af disse 50 år.

Man kan tale om et søskendefænomen. Når man går i dybden og undersøger de ugifte mødres familieforhold nærmere, så viser det sig ofte, at dis-

422. Jensen, Thomsen og Pedersen blev til Jylling. Sct. Hans Kirkebog fødte mandkjøn, 1858, 1865, 1877.

423. Sct. Hans folketælling 1880.

se ikke var de eneste i familien, der fik, eller i forvejen havde uægte børn. Det gjorde nogle af deres søstre også. Dette viste sig især at være tilfældet i nogle af de gamle husmands- og daglejerfamilier i Bagterp, i daglejerhuse-
ne i Gjurup og på Krustrup mark.

Men med den store forskel, at hvor de fleste af disse Bagterpsøstre, der blev mødre i 1830'erne, senere blev gift, så var dette ikke tilfældet for de søstre, der blev mødre i 1850'erne. Samtidig kan man hos disse familier konstatere meget stor fattigdom.

Man kan påvise et flere generationer-fænomen. Uægte børn, der selv fik uægte børn, hvilket gjaldt for begge køn. Dem er der flere eksempler på i sognet, både i begyndelsen og i slutningen af den her undersøgte periode. I tilfældet med Johanne, Karen og Karen Johanne var der oven i købet tale om ugifte mødre i en lige kvindelinie.

I det hele taget kan man tale om familiebånd, der på forskellig vis vævede sig ind i hinanden. For eksempel det tilfælde, hvor det uægte barns far samtidig var onkel til de andre børn i huset, eller hvor den samme mand var far til flere nabokvindes uægte børn, eller hvor det uægte barn blev stedfar til et andet uægte barn, hvis mor i øvrigt også var et uægte barn, osv.

Vi kan konkludere, at der i Sct. Hans var miljøer, hvor det absolut ikke var unormalt at føde uægte børn, snarere tværtimod. Det var i meget fattige miljøer, og at det ser ud til, at denne fattigdom blev værre med årene. Elen-
digheden blev meget udtalt fra midten af århundredet. Her tænkes blandt andet på de mange dødsfald og syfilis indlæggelserne blandt beboerne i fattighuset i Gjurup, Gertruds misrøgt af børnene, og Peder Andreas' families mange år på fattiggården.

At de var fattige er sikkert. Om de var udstødte, er derimod usikkert.

På mange måder lever disse miljøer op til de karakteristika, som Peter Laslett beskrev som det, han kaldte »the bastardy prone sub-society«. Nogle af disse karakteristika var netop, at beboerne i sådanne miljøer ofte fik flere uægte børn, at de ofte var relaterede gennem slægt eller gennem ægteskab, og at det ofte gentog sig i næste generation. Der var med andre ord tale om en social arv.⁴²⁴

Sådanne miljøer fandtes der flere af i Sct. Hans sogn. De fandtes alle de steder, hvor fattigdommen var størst. Ifølge Laslett var der tale om en form for undergrundsmiljøer, der levede på kanten af samfundet og ikke var accepterede og kun lige tolererede af dette.

Hvorledes omgivelserne så på de her beskrevne miljøer, hvor uægte børn

424. Peter Laslett s. 218.

var ofte forekommende, skal være usagt. Sandsynligvis meget forskelligt, alt efter hvor man selv befandt sig i samfundshierarkiet i sognet. Det kan imidlertid konstateres, at der ikke forekommer moralsk indignerede indlæg i de kommunale arkivalier.

I det omfang disse mennesker optræder i de kommunale arkivalier, er det først og fremmest i forbindelse med økonomiske og praktiske foranstaltninger. At den og den begærede hjælp, og at den og den havde fået så og så meget i det forgangne år. Der kan også konstateres tilfælde af, at naboerne fik penge for at pleje fattiglemmerne i nabohuset, når nøden der var allerstørst.

Det var ikke naboerne, der var angivere i de to refererede horsager. Det var præsten, der anmeldte disse forhold til amtmanden og begærede parrene straffede.

De eksisterende kilder giver således ikke belæg for, at ugifte mødre og uægte børn blev behandlet som udstødte af den øvrige bondebefolkning i sognet. Måske tværtimod, kan man sige. Det var et fattigdomsproblem, hvilket var et problem, der blev delt af mange i sognet. Der var mange i samme båd.

Den stigende fattigdom og det voksende antal fattigmiljøer var ikke et enkeltstående Sct. Hans-fænomen. Det blev registreret med bekymring også andre steder i landet, blandt andet af en af datidens samfundsdebattører, lægen F. C. Krebs. Han beskrev i 1862 husmandens og indsidderens bolig som een ussel stue med lergulv og utætte vægge og loft. Tre, til fire halv voksne børn af samme køn deler seng, skriver han, og deres tøj er elendigt – og af den grund kommer de ikke i kirke eller i skole. Kosten er også ringe: »Grød, kartofler, rugbrød, kaffe og brændevin udgør den egentlige kost«, børnene kommer ud at tjene allerede som 8-10-årige. Han slutter sit indlæg af med disse ord:

»Man vil måske finde denne skildring alt for mørk og beskyldt os for at have fremstillet, hvad der ikkun undtagelsesvis finder sted, som det almindelige. Disse undtagelser, om man så vil, er i det mindste i mange sogne blevne frygtelig hyppige og almindelig.«⁴²⁵

F.C. Krebs præciserer ikke, i hvilke sogne den her beskrevne fattigdom var blevet almindelig. Det var sandsynligvis heller ikke hans ærinde at stedfæste dette rent geografisk. Han ønskede i stedet at gøre opmærksom på en

425. F.C. Krebs: Om udstykning og sammenlægning af jord. Kbh. 1862. Her citeret fra Jens Boel s. 210.

generel stigende fattigdom, der nogle steder fik ekstreme og uhyggelige udtryk.

Med denne undersøgelse kan man føje endnu et fænomen til disse fattigdomsudtryk, nemlig mange enlige kvindelige hovedforsørgere og mange uægteskabelige fødsler de steder, hvor fattigdommen var størst.

KAPITEL 15

Hovedkonklusioner

Formålet med dette forskningsprojekt har været at opnå ny grundviden om levevilkår for uægte børn og deres mødre på landet i 1800-tallets Danmark.

Denne opnåede viden er først og fremmest blevet brugt til at forklare den store forskel, der var i antallet af uægte fødsler i to egne af Danmark og til at belyse de ugifte mødres forsørgelsesmuligheder for sig selv og deres børn, herunder eventuelle ændringer inden for den behandlede periode.

De mange og de få

Den statistiske undersøgelse viste, at der var store regionale forskelle i Danmark, hvad angår omfanget af uægteskabelige fødsler i 1800-tallet. De to sogne, Janderup sogn i nærheden af Varde og Sct. Hans sogn i nærheden af Hjørring, blev valgt som undersøgelsesområder, fordi disse repræsenterede hver sin ende af skalaen, samtidig med at de på andre områder umiddelbart ser ud til at ligne hinanden. De havde lige mange indbyggere i 1850, og var begge landsogne i umiddelbar nærhed af en mindre købstad.

Undersøgelserne af de ugifte mødre i disse to sogne viste, at disse kom fra nogle af egnens fattigste hjem. Og samtidig kunne man ud fra sogneundersøgelserne se, at der i løbet af århundredet kom mange flere fattige tilflyttere til Sct. Hans, end der gjorde til Janderup.

Janderup ændrede sig ikke meget. Sct. Hans blev i begyndelsen og i slutningen af århundredet udsat for en stor befolkningstilvækst, og blev fattigere og fattigere.

Der var meget større mobilitet i Sct. Hans sogn og omegn, end der var i Janderup. Dette skyldes først og fremmest egnens store gårde, der tiltrak tjenestefolk, og som tilsvarende ikke fandtes i Janderup. Det var på disse gårde, at de fleste uægteskabelige undfangelser fandt sted, og sandsynligvis var disse gårdes tilstedeværelse grunden til, at der også fra århundredets begyndelse blev født lidt flere uægte børn i det nordjyske end i det sydjyske sogn.

Men cirka tre årtier ind i århundredet skete der noget i det nordjyske

sogn, idet omfanget af uægte fødsler fra da af steg voldsomt og gradvist flere dobles i forhold til det sydjyske sogn.

Overordnet kan man kalde det, der skete i Sct. Hans, for yderligere forarmelse – eller proletarisering. Jeg har registreret det på forskellig vis: Stigning i antallet af små husmandssteder og daglejerhuse i sognet, stigning i antallet af innsiddermiljøer, der især domineredes af enlige kvinder og børn, stor mobilitet, tjenestepigerne på de store gårde på egnen var piger fra de fattigste miljøer fra sogne uden for Sct. Hans og endelig en markant stigning i antallet af ugifte mødre, der forblev ugifte.

Sct. Hans tiltrak de fattigste, og det kan skyldes to ting, nemlig at det var muligt at finde tjenesteplass her, og at det var muligt at finde et sted at bo her.

Hvad det første angår, så betød de store gårde og deres stigende behov for arbejdskraft meget. Ligeledes blev der med årene flere jobmuligheder i Hjørring by, der netop i disse år udviklede sig til at blive det arbejdsmæssige og trafikale centrum for hele regionen. Varde voksede sig kun langsomt større, og fik slet ikke det omfang og den betydning for regionen, som Hjørring efterhånden fik.

Hvad det andet angår, bomulighederne, så voksede antallet af daglejerhuse og husmands-/håndværkerbrug meget i Sct. Hans, lige fra århundredets begyndelse og mange af husene blev indrettet til at huse flere familier.

Sct. Hans skiftede gradvist karakter i disse år. Selv om der stadigvæk var tale om et udpræget landsogn, så begyndte forstadspræget at dukke op allerede fra midten af århundredet. Der var flere muligheder for at tjene en skilling i den fremvoksende naboby, samtidig med, at de omkringliggende gårde også gav mulighed for daglejerarbejde. Byen gav endvidere større afsætningsmuligheder for eget håndarbejde, og endelig var der i sognene uden for byen mulighed for at finde en ussel, men billig bolig – og muligvis hjælp at hente hos ligestillede.

Karen Sophie Johansdatter er et udmærket eksempel på, at alle de nævnte forhold kan forklare de mange uægte børn i Sct. Hans.

Karen Sophie kom i 1851 til Hjørring fordi hun havde fået tjenestepigearbejde der. Senere fik hun arbejde på en stor gård lige syd for byen. Hun blev gravid, og da hun skulle føde, flyttede hun tættere på byen igen, fordi hun i Sct. Olai, nabosognet til Sct. Hans, havde mulighed for at komme »til Huse«, altså ligge til barsel hos en fattig familie, der tjente en smule ved at leje et værelse, eller måske bare en sengeplads, ud til ugifte barselskvinder. Barselsstedet lå inden for gåafstand til Hjørring, og hertil vandrede hun hver aften for at tjene lidt hos en gæstgiver.

Barnet kom i pleje, da hun fik en ny tjenestestigeplads i et andet sogn lidt længere væk fra Hjørring. Her blev hun gravid igen, og da hun skulle føde kom hun igen »til Huse« i et daglejerhus, denne gang i Sct. Hans, hos et fattigt par, som hun kendte i forvejen.

Vi kan konstatere, at Karen Sophie var kommet til egnen for at arbejde, og hun flyttede ind hos andre fattige mennesker, hos hvem hun – eventuelt mod betaling – kunne bo og måske få hjælp under fødslen. Hun benyttede sig med andre ord af de muligheder, hun havde for at få arbejde, husly og vennehjælp. Og de muligheder var tilstede i Sct. Hans og tilsvarende sogne i nærheden af Hjørring.

Jeg er ikke i denne undersøgelse stødt på lignende eksempler i Janderup sogn. Men i Sct. Hans blev der flere og flere af dem. I 1830'erne var 40% af de ugifte mødre i Sct. Hansundersøgelsen hjemmehørende uden for sognet. I 1870'erne var dette tal steget til 83%. Det var oplandets fattige døtre, der fik deres uægte børn registreret i Sct. Hans kirkebog. De kom til sognet, fordi der var jobmuligheder, her blev de gravide, mange fødte deres børn i sognet eller i nærheden, fordi der var muligheder herfor, og endelig slog nogle af dem sig ned her permanent og forsøgte at forsørge sig selv og den voksende børneflokk med det, de kunne tjene ved håndarbejde og forskelligt daglejerarbejde.

Det er endnu en stor forskel de to sogne imellem, at mens de fleste af de ugifte mødre i Janderup siden hen blev gift, så var dette ingenlunde tilfældet i Sct. Hans. Tallene viser en direkte modsat tendens på den måde, at der var forholdsmæssigt lige mange i Janderup der blev gift, som der var fortsat ugifte i Sct. Hans. Men de kunne stadigvæk få børn.

I stedet for en ægtemand fik de fleste af de ugifte mødre i Sct. Hans efter 1850 endnu et uægte barn, hvilket også er en af årsagerne til det stigende antal uægte fødsler i sognet.

Stigende fattigtilvækst og ugifte mødre, der ikke blev gift, lyder den ultrakorte forklaring på de mange uægte børn i det nordjyske sogn.

Stabile og ensartede sociale strukturer og giftermål lyder den modsatte forklaring på de få uægte børn i det sydjyske sogn.

Klaus Olsens undersøgelse af de fynske sogne viser noget andet. Han finder, at hovedårsagen til den høje fødselshyppighed blandt de ikke gifte på Fyn, først og fremmest var den, at mange par fik børn sammen forud for vielsen. Men de blev ved med at være par, og de fleste af dem blev siden hen gift.

Han konkluderer, at det var almindeligt der at have førægteskabeligt sek-

sultet samkvem, og det var helt almindeligt, at dette kunne føre til et barn før parret havde mulighed for at etablere sig.

For Fyns vedkommende ser det således ud til, at det høje antal uægte fødte først og fremmest skyldtes lokal skik og sædvane, der gjorde det muligt for parrene at vente med at gifte sig til efter barnets fødsel.

For Sct. Hans vedkommende drejer det sig om befolkningstilvækst og ændringer i lokalsamfundets sociale og økonomiske strukturer, hvilket blandt andet kom til udtryk i en tilvækst af meget fattige kvinder, der ikke blev gift, men blev ved med at føde uægte børn.

Eksemplerne viser, at vi skal tage os meget i agt for generaliseringer ud over sogne – eller egnsgrænser. Det eneste, vi med sikkerhed kan konkludere, er, at der var store regionale forskelle i omfanget af den uægteskabelige fertilitet i Danmark, og at forklaringerne herpå var mangfoldige og forskellige.

Hvordan fik de det?

Helt overordnet kan vi konstatere, at der var stor forskel på mødrenes og børnenes vilkår, alt efter om moderen siden hen blev gift eller ej. Gjorde hun det, ville hendes liv ikke komme til at adskille sig meget fra nabokonernes, og det uægte barn ville i de fleste tilfælde indgå i børneflokkene som det ældste – eventuelt med et andet efternavn end de mindre søskende.

Samtidig ser det ud til, at de få gårdmandsdøtre havde nemmere ved at finde sig en ægtemand end de øvrige, fattigere medsøstre havde.

Blev moderen ikke gift, ville hendes liv blive en konstant kamp for at få det hele til at hænge sammen – såvel barnets/børnenes som hendes egen forsørgelse.

Den ugifte moders barn blev flyttet rundt, alt efter de foreliggende økonomiske muligheder. Såvel i Janderup som i Sct. Hans. I undersøgelsen af børnene viste det sig, at mange døde som spæde, og de overlevende kom som små enten hjem til moderens forældre at bo, eller de kom i pleje i en anden familie. I begge tilfælde sandsynliggør tjenestepigens lange arbejdsdag, at mor og barn ikke har set meget til hinanden.

Et lille barn var en stor økonomisk belastning, når man ikke ejede noget. Og tjenestepigens løn var ikke nok til at betale en plejefamilie. Hun var nødt til at skaffe penge andetsteds fra.

Alimentationsbidraget fra barnets fader og fattighjælp fra hjemkommunen var de to kasser, der ofte, helt eller delvist, betalte plejefamilierne for det uægte barns forsørgelse. Alimentationsbidraget var en vigtig indtægts-

kilde for de ugifte mødre. Det kunne betyde moderens og barnets overlevelse, uden at hun behøvede at henvende sig til fattigvæsenet.

Hvor de uægte børns forældre i Janderup ofte senere mødtes i kirken til bryllup, så mødtes parrene i Nordjylland snarere i politiretten på Rådstuen i Hjørring til udredelse af faderskab og faderskabsbidragets størrelse.

Men faderskabspengene viste sig ofte at være en usikker indtægtskilde, idet barnefaderen enten ikke kunne, eller ikke ville betale. At det var en kamp at få inddrevet pengene vidner de nordjyske faderskabssager om. I princippet skulle fædrene betale det halve af barnets forsørgelse. I realiteten blev bidragets størrelse sat efter hans økonomiske formåen, hvilket ofte var mindre, end hvad det kostede at få barnet sat ud, som det hed i datidens terminologi. Når dertil kommer problemerne med inddrivelse af pengene, ja så må man konkludere, at ægteskabet nok var en bedre sikring af såvel barnets som moderens fortsatte overlevelse.

De fleste mødre blev tjenestepiger igen efter at have født et uægte barn. Og det var som sådanne, at de, der ikke blev gift med den udlagte barnefader, i Janderup mødte den kommende ægtemand, og i Sct. Hans den næste udlagte barnefader.

Efter det andet og især tredje uægte barns fødsel var det knap så udpræget, at mødre blev tjenestepiger igen. Til gengæld var der flere, der blev indsidderker i et lille hus eller i en stue.

Hvad fødeomstændigheder angår, så kan der registreres en udvikling, der typisk starter med, at det første barn fødtes hjemme hos pigens forældre, når hun var i begyndelsen eller midten af tyverne. Det eventuelt næste barn fødte hun »til Huse« i nærheden af tjenestestedet, og når de sidste fødtes, var hun blevet fast indsidderke, som regel i hjemsognet, og her forsøgte hun at forsørge sig og sine ved daglejarbejde, hjemmearbejde med tråd og garn, som regel suppleret med fattighjælp.

Nogle af de nordjyske mødre blev ved med at føde uægte børn. I Sct. Hans var der miljøer, hvor det absolut ikke var unormalt at føde uægte børn, snarere tværtimod. Tilsvarende miljøer fandtes ikke i Janderup. Vi kan endvidere konkludere, at det var meget fattige miljøer, og at det ser ud til, at elendigheden blev større med årene.

At de var fattige er sikkert. Om de var udstødte, er derimod ikke så sikkert.

På mange måder lever disse miljøer op til de karakteristika, som den engelske historiker Peter Laslett beskrev som »the bastardy prone sub-society«. Vi kan nu slå fast, at lignende miljøer fandtes i Sct. Hans sogn. De fandtes der, hvor fattigdommen var størst, og nogle af disse steder var der betyde-

ligt flere uægte børn, end der var ægte. Det var steder, der var karakteriseret af uægte børn i flere slægtled, og nogle var indbyrdes forbundne via ægteskabs- og familieforhold.

Nogle af dem dukker op i politiprotokollerne i forbindelse med faderskabssager, et par horsager og en enkelt tyverisag, men det kan ikke dokumenteres, at de derudover var på kant med myndighederne. Der, hvor de har efterladt sig flest spor, er i sygejournalerne og i fattigprotokollerne.

Hvorledes omgivelserne så på de her beskrevne mennesker og miljøer, kan vi ikke vide. Men de eksisterende kilder fra Sct. Hans sogn giver ikke belæg for, at disse fattige mennesker blev behandlet som udstødte af de øvrige beboere i sognet. Kun de lokale præster reagerede negativt i form af horanmeldelser til amtmanden. De enlige mødre og deres børn var først og fremmest udtryk for et fattigdomsproblem, og fattige var der mange af i sognet.

Lignende miljøer er ikke påvist, endsige beskrevet i andre skandinaviske undersøgelser. Elisabeth Haavet konkluderede at hendes undersøgelse ikke gav anledning til at tro, at der havde eksisteret subkulturer i Norge a la de af Laslett beskrevne.⁴²⁶ De få danske undersøgelser konkluderer på samme vis. Undtagen denne undersøgelse af ugifte mødre og uægte børn Sct. Hans sogn, og i særdeleshed undersøgelsen af fattig- og kvindemiljøerne i sognet.

Denne divergens i forskningsresultater kan skyldes de undersøgte perioder. Samtlige af de omtalte undersøgelser går ikke længere op i tid end til 1850. Undersøgelsen af Sct. Hans sogn viser, at disse meget fattige miljøer især blev markante i årene omkring midten af århundredet og var åbenlyst eksisterende i årene derefter. Og at mange af de uægte børn blev undfanget, født og voksede op i disse miljøer.

Hvad ændrede sig?

Meget lidt ændrede sig i Janderup, og en utrolig masse ændrede sig i Sct. Hans. Dette er den væsentligste forskel på de to sogne. I Janderup blev der født lige så få uægte børn i slutningen af århundredet, som i begyndelsen, og der kan ej heller registreres betydningsfulde ændringer i befolknings sammensætningen – alt ser således ud til at forløbe på nogenlunde samme vis, som det plejede.

I Sct. Hans begyndte det uægte fødselstal at stige markant fra 1830, og

426. Haavet 1982, s. 169.

det holdt sig oppe på et meget højt niveau i hele den undersøgte periode.

Undersøgelsen har vist, at det blandt andet skyldtes de mange piger fra andre sogne, der flyttede til Sct. Hans for at få arbejde på en af de store gårde, hvorpå de blev gravide og i mange tilfælde fødte i huse i umiddelbar nærhed. Der blev flere og flere af disse piger, og de var fra meget fattige hjem. De kan ses som et udtryk for stigende forarmelse, hvoraf nogle af de mest ekstreme og desperate kan aflæses i Else Maries og Karen Sophies historier.

Men også mange af egnens egne døtre blev ugifte mødre til flere børn, og også der kan man registrere en stigende forarmelse og elendighed igennem årene, for eksempel i tilfældet søstre fra fattighuset i Gjurup, Ane og Mette Kirstine.

Denne forarmelse kan også registreres i de kvindedominerede fattigmiljøer, der dukkede op i småbyerne, på mark og på hede.

Samtidig med at der blev flere fattige beboere i Sct. Hans, kan man også registrere, at forholdsvis flere og flere af de fattiges døtre forblev ugifte, efter at have fået et uægte barn. I 1830 var det de fleste af de her undersøgte ugifte mødre, der senere blev gift. I 1850'erne og i 1880'erne var det de færreste.

Undersøgelsen viser endvidere, at der i århundredets sidste halvdel dukkede et nyt fænomen op i Sct. Hans, nemlig forladte koner, som i deres forladthed fik børn med andre mænd. I et par af disse tilfælde fremgår det, at ægtemanden var rejst til USA.

Årene efter 1850 var således præget af øget fattigdom, øget mobilitet, opbrud – og en forøget mængde enlige og ugifte kvinder, ofte med store børneflokke. – Alt sammen i modsætning til Janderup.

Hvad fødeomstændighederne angår, så ser det ud til, at der i slutningen af den undersøgte periode var færre i Sct. Hans sogn, der fødte som barslende indsidderske i et hus i nærheden af den gård, hvor hun var blevet gravid. Til gengæld blev flere uægte børn født af fastboende indsiddersker, der kunne få temmelig store børneflokke.

Også børnenes vilkår var først og fremmest præget af fattigdommen. I begge sogne blev der flyttet en del rundt med dem alt efter omgivelsernes behov. Der kan anes en svag tendens til, at flere tilbragte nogle år hos deres mors forældre i slutningen af perioden end i begyndelsen, men det, der især kom til at betyde noget for børnene var, at flere af dem kom på fattiggården at bo i kortere eller længere periode af deres liv.

Fattiggårdenes ankomst i sognene kom til at betyde en anderledes opvækstvilkår for de uægte børn, der tidligere var blevet sat ud som plejebørn. Hvad dette kom til at betyde for levevilkår og bevidsthedsdannelse hos det uægte barn, kunne være det spændende tema for den næste undersøgelse.

Kilder

Landsarkivet Nordjylland, LAN

Vennebjerg Herreds Politiprotokoller

B27A, 81: 1835-39
B27A, 84: 1844-46
B27A, 85: 1847-48
B27A, 86: 1848-52
B27A, 87: 1852-53
B27A, 88: 1852-55
B27A, 89: 1854-56
B27A, 5129: 1871-74
B27A, 5130: 1874-79

Vennebjerg Herred Dokumenter til Politiprotokollen

B27A, 98: 1834-36
B27A, 99: 1837-39
B27A, 102: 1844-46
B27A, 104: 1849-50
B27A, 105: 1851-52
B27A, 106-108: 1853-1855
B27A, 5185-5187: 1876-1877
B27A, 283: Fortegnelse over alimentationsbidrag 1864-66 og udløbne alimentationsresolutioner 1829-1840.

Hjørring Amts Journaler 1833-40, 1850-56, 1860, 1875- 80

Hjørring Amt Alimentationssager

Konto 6:

B1 580, 1834
B1 581, 1835
B1 582, 1836
B1 583, 1837
B1 584, 1838
B1 585, 1839
B1 586, 1840
B1 5117-5118, 1852
B1 5144-5146, 1853
B1 5173-5174, 1854
B1 5199-5200, 1855
B1 5223-5224, 1856
B1 5273, 1858
B1 6939-6944, 1875-1880

Hjørring Amt Hoer- og Leiermaalssager

Konto 5:

B1 568, 1840-1845

B1 5144, 1853

Hjørring Amt fattigsager

Konto 9:

B1 5647, 1875

B1 5706, 1878

Hjørring og Aalborg amters fysikat. B 117-13

Indkomne Breve (Syphilis, Født og Døde ang.) 1808-1847

B. 128: Jordemoderprotokoller i Hjørring lægedistrikt

Protokoller for distriktsjordemoderen i Hjørring:

35. 1868-1876

36. 1876-1888

Protokoller for Sophie Nielsen, Jordemoder i Hjørring:

58. 1862-67

59. 1867-1871

60. 1871-1874

61. 1874-77

62. 1877-80

63. 1880-83

Protokoller for distriktsjordemoderen for Sct. Hans og Sct. Olai, Hjørring

67. 1880-1885

Protokoller for jordemoderen i Mygdal:

B. 128 – 96. 1861-80

Protokoller for jordemoderen i Rakkeby:

B.128 – 129. 1861-80

Stiftsfysikatet for Aalborg og Hjørring Amter

B.117. 13: 1808-47. Indkomne breve:

Indberetninger om Syfilis 1808-1847

Tabeller over født og døde 1842-47

Ribe amts journaler 1833-40, 1850-56, 1875-80

Varde købstads politiprotokol

B 83 5068, 1876

B 84 5192, 1879

Østre og Vestre Herreders Politisager

B83 7016, 1876-81

Alimentationssager Ribe amt

Ribe Stiftsamt Journaler 1835-40, 1850-55, 1875-80, K= alimentaionssager:

B9 – 875, 1837,1838

B9 5552, 1851

B9 5553, 1852,1853

B9 5565, 1876-79

B9 5566 Journalsager Gr Nr. K År 1880-84

Vendsyssel historiske arkiv

Alimentationsprotokol 1888-1900. Afd. 1C No 5

Fattigprotokol for Sct.Hans og Sct. Olai kommune 1842-1864, A4 997/483

Fattigprotokol for Sct.Hans og Sct. Olai kommune 1865-1886, A4 997/483

Fattigprotokol for Sct.Hans og Sct. Olai kommune 1886-1914/15, A4 997/483

Protokol over de fattiges kasse for Sct. Hans sogn 1862-1928, A4 997/483

Fattigprotokol 1865-1913. (Hovedbog) A4 997 484

Protokol over fattiglemmers effekter 1842-1873, A4 997/480

Sct. Hans- Sct. Olai kommune forhandlingsprotokol 1842-65 A4 997/101

Sognerådets Forhandlingsprotokol 1865-1883, A4 997/101

Sognerådets Forhandlingsprotokol 1883-1892, A4 997/101

Lemmer paa Fattiggaarden og deres Ejendele. 1880-1899

Vester Bagterp Skole. Journal over skolegangen, samt journal over eksaminer 1881-1920

Skiftebrev efter Niels Jensen, Golde, Sct. Hans sogn. 1837

Janderup lokalhistoriske arkiv

Hyllerslev Skoleprotokoller 1887-1901

Fortegnelse over fattiglemmer i Billum, Janderup kommune 1787-1901

Regnskabsbog over fattigvæsenet, Billum og Janderup kommune 1854-1880

Forhandlingsprotokol for Sognerådet, Billum og Janderup kommune 189-1921

Rigsarkivet, København

Forordning om Præsters Embede med Hensyn til Ægteskab, 30. april 1824

Sundhedskollegiet. Medicinalberetninger. Jylland 1847

Sundhedskollegiet. Medicinalberetninger. Jylland 1835

Sundhedskollegiet. Medicinalberetninger. Jylland 1855

Stenomuseet, Århus

Journaler over veneriske syge patienter på Hjørring Sygehus 1822-91

Interviews og erindringer

Telefoninterview med Hans Jensen, pensionist i Hjørring, barnebarn af uægte barn Laura Marie Pedersen født 29. marts 1878 på Vangårdsmark. S52

Interview med Lilly Thøgersen og Erna Pedersen. Børn af uægte barn Sørenmine Christine Christensen, født 10. maj 1878, Vandstedmark

Upubliceret erindring af Emma Madsen, Kvindemuseet, Århus

Folketællinger, kirkebøger og databaser

Folketællinger fra Janderup og Sct. Hans sogne, 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860, 1870, 1880, 1890. Samt udvalgte folketællinger fra disse sognes nabosogne, Erhvervsarkivet i Aarhus

Kirkebøger fra Janderup og Sct. Hans sogne 1810-1890. Samt udvalgte kirkebøger fra disse sognes nabosogne, Erhvervsarkivet i Aarhus

Databaser:

Dansk Demografisk Database: Indtastede folketællinger og udvandrersarkivet

FamilySearch. Mormonernes slægtsdatabase

Trykte kilder

Kayser, C.J. Dr.med.: Om Hyppigheden og Tilvexten af uægte Fødsler i Danmark i Tidsskriftet 1830-44. Trykt i Dansk Tidsskrift, København 1847

Juridisk Ugeskrift. 1850-1860

Statistisk tabelværk		Omhandler år	
	I,1, 1835		1801-1833
-	I,6, 1842	-	1834-1839
-	I,10, 1846	-	1840-1844
-	II,1, 1850	-	1845-1849
-	II,17, 1858	-	1850-1854
-	III,2, 1863	-	1855-1859
-	III,12, 1868	-	1860-1864
-	III,25, 1873	-	1865-1869
-	IVA,1, 1879	-	1870-1874
-	IVA,2, 1882	-	1875-1879
-	IVA,5, 1886	-	1880-1884
-	IVA,7, 1893	-	1885-1889

Litteraturliste

- Bang, Gustav: Kirkebogsstudier. København 1906
- Banggaard, Grethe: Menneskelig springflod og kommunal økonomi. Metodiske overvejelser ved undersøgelser af levevilkårene for den danske landbounderklasse i første halvdel af 1800-tallet. Fortid og Nutid, maj 1997
- Banggaard, Grethe: Til gavn eller til skade. Landbounderklassens vilkår under den kraftige befolkningstilvækst i perioden 1801-1845, belyst ved en undersøgelse af udvalgte fynske sogne. Speciale ved Odense Universitet 1998
- Bentzon, Svend: Uægte Børn. Deres Ret i Nutid og Fremtid. Gyldendal 1906
- Boel, Jens: Husmænd og landarbejdere i Danmark ca. 1848-1875. Med Holbæk og Vejle amter som eksempler. Landbohistorisk selskab 1985
- Brinck-Seidelin, L.C.: Hjørring Amt, beskrevet efter opfordring af det danske Landhuusholdningsselskab. 1828. Fotografisk genoptryk. Hjørring 1978
- Burmeister, Teresa m.fl.: Heks, hore, ærbar kone. Kvindeliv på landet i 1800-tallet. Viborg 1987
- Christensen, A: Gildeskikke og folkeliv i Midtthy. Artiklen findes på Thisted museums hjemmeside
- Christensen, Mikkel: Min lille Verden. København 1967
- Coninck-Smith, Ning de: For barnets skyld. Byen, skolen og barndommen 1880-1914. Doktorafhandling. Gyldendal 1999
- Cronberg, Marie Lindstedt: Synd och skam. Ogifte mødre på svensk landsbygd. Lund 1997
- Drake, Michael: Utenomekteskabelig frugtbarhet i Norge 1760-1960. Artikel i Bot eller bryllup? Universitetsforlaget 1981
- Dressel, Gert: Historische Anthropologie, Eine Einführung. Wien 1996
- Elklit, Jørgen: Folketællingen 1845, Århus 1969
- Friis, P: Litteraten Ludvig Murtfeldt. Artikel i Ribe Amt Årbøger, årgang 1966 s. 371-386
- Frykmann, Jonas: Horan i bondesamhället. Lund 1982
- Gøth, Jette: Seksualitetens dobbeltmoral. Almuens og borgerskabets sædelighedsforhold i 1800-tallet. Upubliceret speciale, Odense Universitet 1992
- Haavet, Elisabeth: Avvik eller uhell? Ugifte foreldre omkring 1800 – en sosial analyse. Utrykt hovedopgave, Bergen 1982
- Hafstrøm, S.M: Om Sædelighedsforholdene i det danske Folk, særlig i Bondestanden og Almuen. København 1888
- Hansen, Annette Eklund: Landarbejderfamiliens materielle vilkår ca. 1870-1900 og disses indflydelse på familiens størrelse og struktur, belyst ved et lokalstudie. Upubliceret speciale ved historisk institut KUA 1982
- Hansen, Georg: Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede, København 1957
- Hauch-Fausbøll, Th.: Slægten Hasselbach. København 1930
- Hedegaard Ruth: Landsbyen Vogn. En beskrivelse af udviklingen hovedsageligt i 1800-tallet, og en særlig undersøgelse af de ugifte mødres og deres børns forhold. Upubliceret opgave, Åbent Universitet, Ålborg 1993

- Herregårdsliv, beretninger fra århundredeskiftet. bd. 3
 Hoff, Randi Holden: Avlet i Synd og Ondskab. Oslo 1996
 Holt, Thomas: Peder Jensen Holtets Slægt. 1934
 Håkanson, Sigrid: »... då skall han taga henne till äkte ...«. Oäkta födslar, äktenskapsmarknad och giftermålssystem i Östsvrige och Västsvrige 1750-1850
 Janderup og Billum sogne I-III. Udgivet af et udvalg ved H.K. Kristensen. 1979
 Jensen, Annette: Uægte børn i Fåborg. Artikel i Fynske Årbøger 1998
 Jensen, Annette Vibeke og Kjærside, Niels: Socialt udsatte kvinder i Odense 1880-1901. Kvinder registreret som mødre til uægte børn, domfældte kvinder, prostituerede, fattig-understøttede samt fattiggårdsindlagte kvinder i alderen 15-49 år. Upubliceret speciale fra Odense Universitet. 1984
 Jensen, Ole: En undersøgelse af i hvor stor udstrækning fattigvæsenet i Vendsyssel, specielt Vrejlev-Hæstrup, er i overensstemmelse med fattigvæsenet i det øvrige land i tiden 1708-1933. Upubliceret opgave fra Hjørring seminarium 1975. VhA
 Jensen, Knud: Fattigvæsenet og de fattige. Artikel i Janderup og Billum Sogne bd. II
 Johansen, Hans Chr: Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede. Odense 1976
 Johansen, Hans Chr.: En samfundsorganisation i opbrud. 1700-1870. Dansk social historie 4. Gyldendal 1979
 Johansen, Hans Chr.: Kilder til dansk befolkningshistorie ca. 1750-1914. Odense, 1975
 Jørgensen, Harald: Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede. København, 1940
 Jørgensen, Inge og Nielsen, Henrik Guldsøe: Arbejdererindringer. Kilder til Danmarks historie ca. 1860-1960. Aalborg 1981
 Kaiser, Birgit: Historien om barnedåben. Gad 1995
 Koefoed, Nina: Synd og forsørgelse. Seksualitet uden for ægteskab i Danmark 1700-1850. Artikel i DJH Nr. 98-99 Århus 2002
 Klitgaard, Carl: Hjørring Bys Historie indtil det 19. Aarhundredes Midte. 1925
 Kvindfolk I og II. Gyldendal 1984
 Laslett, Peter, Oosterveen, Karla and Smith, Richard M. (Editors): Bastardy and its Comparative History. Studies in the history of illegitimacy and marital nonconformism in Britain, France, Germany, Sweden, North America, Jamaica and Japan. 1980
 Laslett, Peter: The bastardy prone sub-society. Artikel i Bastardy and its Comparative History. Side 217 ff. 1980
 Løkke, Anne: Døden i barndommen. Spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800 til 1920. København 1998
 Løkke, Anne: Præmierede plejemødre. Den københavnske filantropi og uægte børn i 1800-tallet. Artikel i Den jyske historiker nr. 67. 1994
 Madsen, Agnete Birger: Barnemordersken på Aastrup. Ugifte mødre og uægte børn i et vendsysselsk landsogn i sidste halvdel af 1800-tallet. Vendsyssel historiske Museum, 2003
 Madsen, Agnete Birger: Kvindfolk og fattigfolk i Sønder Harritslev for ca. 150 år siden. Artikel i Vendsyssel Nu & Da 1998-1999 s. 54 ff
 Madsen, Agnete Birger: Ægte historier om uægte børn. Kvindemuseets forlag, 2001
 Mathiesen, Chr.: Landbrugets Historie i Varde-Egnen, Odense 1881. Genudgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt 1982

- Mitterauer, Michael: *Ledie Mütter- Zur Geschichte unehelicher Geburten in Europa*, 1983
- Møller, Hans J: *Hjørring Amts Sygehus 1822-1891*. Upubliceret, Hjørring 1998
- Møller, J.S.: *Moder og barn i dansk folkeoverlevering. Fra svangerskab til dåb og kirkegang*. Kbhv. 1940
- Nielsen, Beth Grothe: *Anstaltbørn og børneanstalter gennem 400 år*. 1986
- Nielsen, Beth Grothe: *Letfærdige Qvindfolk. Fosterdrab og fødsel i dølgsmål i retshistorisk belysning. Hæfte I og II*. Kriminalistisk Institut, Københavns Universitet 1980
- Nielsen, Carl Lindberg: *Varde Bys Historie*, Varde 1942
- Nielsen, Lisbeth og Poulsen, Poul Porskær: *Kæltringer og skikkelige folk i Gødvad sogn. Et midtjysk sogn og dets mennesker belyst gennem herredretten 1858-1890*. Landbohistorisk Selskab 1991
- Nielsen, Ole Nørskov: *Fattiggården på Hjertingvej. Oprettelsen 1844 og en vurdering af forholdene i de første årtier*. 2003. Varde lokalhistoriske meddelelser nr. 1, 1998
- Nellemose, W. (red): *Danmarks Jordemødre*, 1935
- Norman, Hans: *Den utenomäkteskapliga fruktsamhetens lokala variationer*, 1977
- Olsen, Klaus: *Fødselshyppigheden uden for ægteskab på landet i det nittende århundredes første halvdel. Belyst ud fra en undersøgelse af forholdene i 8 fynske sogne i perioden 1830 –1844*. Upubliceret speciale. Odense, maj 1975
- Poulsen, Poul Porskær: *Bagerjomfruen og hornblæseren. Uden for ægteskabet i Gødvad i 1800-årenes anden halvdel*. Artikel i DJH Nr. 98,99 s. 131 ff
- Rasmussen, Anna: *Forsørget og forfulgt. Om offentlig forsorg på landet i første halvdel af 1800-tallet*. Viborg 1996
- Riismøller, Peter: *Sultegrænsen*. 2. udgave 1998
- Rubin, Marcus og Harald Westergaard: *Ægteskabsstatistik på Grundlag af den sociale Lagdeling*, København 1890
- Shorter, Edvard: *Kernefamiliens historie*. Odense 1979
- Skrubbeltrang, Fridlev: *Husmand og Inderste*, 1940
- Sogner, Sølvi og Jan Oldervoll: *Fødsler utenfor ekteskab i lys af giftermålsmarked og økonomisk utvikling ca. 1800-1850*. I Eliassen og Sogner (red): *Bot eller bryllup*. Norge, 1981. p. 71-80
- Sogner, Sølvi: *Barselkvinner på flyttefot og barnefedre på flukt*. I Langholm og Sejersted (red): *Vandringer*. Oslo, 1980. p 108-29
- Sogner, Sølvi: *Folkevekst og flytning 1-2*. Oslo, 1979
- Sundt, Eilert: *Om sædelighedstilstanden i Norge*, Oslo 1857. Ny udgave, Oslo 1968
- Sørensen, Th: *Børnedødeligheden i forskellige Samfundslag*
- Thomsen, Asbjørn Romvig: *Hor: om ægteskabsbruddets udbredelse og baggrund i 1700- og 1800- tallets landbosamfund*. Artikel i DJH nr. 98-99
- Thomsen, Asbjørn Romvig: *Uægte børn og deres forældre: Udstødte eller integrerede? – en undersøgelse af uægte børns og deres forældres sociale stilling med udgangspunkt i 3 jyske landsogne ca. 1750-1850*. Upubliceret speciale. Historisk Institut, AaU 2002. Udgivet 2005
- Trap, J.P.: *Danmark*. Anden udgave, 1875 bd. V og VI
- Trap, J.P.: *Danmark*. Femte udgave
- Vanggaard, J.S.: *Oplevelser, Mennesker, Synspunkter*. 1945
- Vanggaard, J.S.: *Vandsted og Vanggaard, Vendsysselske Aarbøger XI bind*. 1936

- Vikstrøm, Marie-Christine (Lotta): In the name of Shame? The Correlation between and the Consequences of Migration and Illegitimacy in Sundsvall During Industrialization. Artikel i *Sex, State and Society. Comparative Perspectives on the History of Sexuality*. Edited by Lars Göran Tedebrand, Umeå 2000
- Willert, Hanne: Store familier i små huse. København 1992
- Worsøe, Hans H.: Falden kvinde eller enlig mor? – de ugifte mødre og deres sociale placering, ca. 1700-1960. Artikel i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1993
- Worsøe, Hans H.: Nogle betragtninger om børn født uden for ægteskab. Deres vilkår og muligheder for at følge dem og deres forældre. Artikel i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1979
- Zachariae, Hugh: Lyst og nød. Træk fra kønssygdommens historie. Hovedland 2000

BILAG 1

Mødrenes geografiske og sociale baggrund, Janderup

1835-40	Navn	Hjemmehørende i	Datter af
J1	Ane Kirstine Christensd.	Hylderslev	gårdmand
2	Ane Katrine Andersd.	?	?
3	Johanne Jensdatter	Nørhebo	gårdmand
4	Karen Nielsd.	?	?
5	Magdalene Nielsdatter	Nørhebo	husmand

1845-1855	Navn	Hjemmehørende i	Datter af
J6	Ane Marie Nielsdatter	Nysogn	husmand/fisker
7	Benedicte Cathrine Thomasdatter	Kjærup	husmand/skrædder
8	Elisabeth Jessen	Hemmet	husmand
9	Johanne Cathrine Boiesdatter	Sd. Heboe	husmand
10	Kathrine Marie Nielsdatter	Grydvadhuse enke-spind.	husmand/
11	Maren Nielsdatter	Janderup	husmand/daglejer

1875-80	Navn	Hjemmehørende i	Datter af
J12	Ane Ebbesen	Varde	husmand/arbejdsd.
13	Bodil Kirstine Marie Jensen	?	?
14	Karen Thøstesen	Hyldeslev	husmand/daglejer
15	Mette Kirstine Nielsen	Kærup	daglejer/ født uægte
16	Mette Marie Matthiesen	Hynderup	husmand
17	Nielsine Madsen	Brøndum	daglejer/fattiglem

Kendskab til i alt 14 kvinder. Heraf var de 10 husmandsdøtre, to gårdmandsdøtre og to daglejerdøtre.

BILAG 2

Mødrenes geografiske og sociale baggrund, Sct. Hans

1835-40	Navn	Hjemmehørende i	Datter af
S1	Ane Kirstine Christensd.	Bagterp	husmand
2	Ane Margrethe Nielsd.	Uggerby	husmand
3	Ane Marie Jensd.	Bagterp	gårdmand
4	Ane Marie Pedersdatter	Vrejlev	husmand
5	Johanne Jensdatter	Bagterp	husmand
6	Kirsten Marie Larsdatter	?	?
7	Enken Kirsten Sørens.	Gjurup	husmand
8	Kirstine Pedersdatter	?	?
9	Margrethe Thomasd.	Jerslev	boelsmand
10	Mariane Larsdatter	Bagterp	husm/tømmerm.
11	Mariane Pedersdatter	Lønstrup	gårdmand
12	Mette Marie Hansdatter	Bagterp	husmand

I alt kendskab til 10. Heraf syv husmandsdøtre, to gårdmænds og en boelsmandsdatter.

1850-55	Navn	Hjemmehørende i	Datter af
S13	Amalie Christensdatter	Hjørring	sadelmager/pleje
14	Andresine Kathrine Mikkelsen	Harritslev	enlig, forladt mor
15	Ane Andersdatter	Gjurup	daglejer/fattiglem
16	Ane Elefsdatter	V.Brøndersl.	husmand
17	Ane Jeppesdatter	Hellevad	daglejer
18	Ane Johanne Christensdatter	Hørmested	gårdmand/fattiglem
19	Augusta Kat. Margrethe Vogt	Horsens S	gårdmand
20	Caroline Larsdatter	Krustrup	daglejer
21	Cecilie Marie Christensdatter	Gjurup	husmand/enlig mor
22	Elisabeth Kirstine Nielsdatter	Mosbjerg	snedker
23	Ellen Jespersdatter	Serritslev	husmand/ pleje-fattigv.
24	Else Marie Jensdatter	Bjergby	husmand/enlig mor
25	Helvig Mortensdatter	Bagterp	husmand
26	Jensine Marie Christensen	Hørmested	husmand
27	Johanne Kirstine Christensdatter	Vennebjerg	tjenestekarl
28	Karen Marie Nielsdatter	Hjørring	garver

29	Karen Pedersdatter	Olai	enlig mor/ spinderske
30	Karen Sophie Johannesdatter	Norge	enlig mor
31	Kirsten Marie Mikkelsdatter	Tornby	husmand
32	Kirsten Marie Pedersen Byrresen	?	?
33	Lise Sørens datter	Åstrupmark	gårdmand
34	Maren Christensdatter	Ugilt	enlig mor
35	Maren Christensdatter	Bjergby	husmand
36	Maren Christensdatter tvil.	Bagterp	gårdmand/ enlig mor
37	Maren Thomasdatter	Tornby	enlig mor
38	Mariane Nielsdatter	Krustrup	gårdmand
39	Marie Jensdatter Dahl	Lund	gårdmand
40	Marie Larsdatter	Krustrup	daglejer
41	Mette Kirstine Andersdatter	Gjurup	daglejer
42	Mette Marie Christensdatter	Gjurup	enlig mor
43	Mette Marie Mortensdatter	Bagterp	husmand/ daglejer
44	Mette Marie Nielsdatter	Vrejlev	?
45	Sidsel Marie Sørens datter	Tornby	enlig mor

Kendskab til 31. Heraf ni husmandsdøtre, seks var døtre af ugifte mødre, fem af gårdmænd, en af en forladt mor og tre var håndværksdøtre.

1875-80	Navn	Hjemmehørende i	Datter af
S46	Amalie Knudsen	Hørnsted	husmand
47	Ane Birgitte Sørensen	Uggerby	boelsmand
48	Ane Johanne Larsen	Jelstrup	daglejer
49	Ane Kathrine Nielsen	Saltum	gårdmand
50	Ane Laura Christensen	Taars	gårdmand
51	Ane Marie Larsen	Vrejlev	husmand/ pottemager
52	Ane Marie Pedersen	Tornby	husmand
53	Ane Marie Simonsen	Skallerup	enlig mor
54	Annine Caroline Andersen	Hjørring	gårdmand/ husmand
55	Augusta Hansine Hansen	Vanggård mk.	enlig mor/husmand
56	Birgitte Marie Christensen	Sindal	enlig mor/daglejer
57	Boeltine Jensen	Ugilt	husmand/indsidder
58	Caroline Christine Simonsen	Bagterp Hede	enlig mor
59	Caroline Dorthea Johnsen	Bagterp Hede	daglejer
60	Caroline Margrethe Christensen	Gjurup	gårdmand
61	Caroline Sørensen	?	?
62	Christiane Mikkelsen	Uggerby	husmand
63	Christine Jensen	Hjørring	husmand

64	Elisabeth Marie Nielsen	Asdal	enlig mor
65	Elise Cecilie Ottesen	S. Harritslev	husmand
66	Else Marie Christensen	Taars	daglejer
67	Else Marie Larsen	Mygdal	enlig mor/ bedsteforæ.
68	Elvine Jensine Pedersen	Gjurup	daglejer
69	Gertrud Marie Jensen	Jerslev	husmand
70	Jensine Jørgensen	Skallerup	husmand
71	Jensine Sophie Nielsen	Sindal/Bagterp	husmand
72	Johanne Louise Amalie Jøcumsen	Hjørring	enlig mor
73	Juliane Thomsen	?	?
74	Karen Johanne Christensen Hvid	Vennebjerg	husmand
75	Karen Johanne Christensen	Gjurup	enlig mor/daglejer
76	Kirsten Margrethe Jensen	Vidstrup	husmand/tømrer
77	Maren Jensen	Furreby	husmand
78	Maren Kirstine Sørensen	Ugilt	husmand
79	Marie Carlsen	Vandsted mk.	arbejdsmand
80	Marie Thomsen	Taars	husmand
81	Mette Kirstine Christensen	Bagterp Hede	daglejer/fattiglem
82	Petrine Pedersen	Aasted	husmand
83	Victorine Christiane Jørgensen	Hjermitslev	forladt mor

Kendskab til 36. Heraf 16 husmandsdøtre, otte var døtre af enlige mødre, fem af daglejere, fire af gårdmænd, en af en boelsmand, en af en forladt mor og en af en arbejdsmand.

BILAG 3

Undfangelser og fødesteder, Janderup

1835-40	Navn	Undfangelse	Fødested
J1	Ane Kirstine Christensd.	tj Varde	hj Hylderslev
2	Ane Katrine Andersd	?	? Janderup
3	Johanne Jensdatter	hj i Nørhe	hj i Nørhebo
4	Karen Nielsd.	?	? Hylderslev
5	Magdalene Nielsdatter	tj Varde	hj Nørhebo

1845-1855	Navn	Undfangelse	Fødested
J6	Ane Marie Nielsdatter	tj Janderup	hj i Nysogn
7	Benedicte Cathrine Thomasdatter	tj Varde	hj i Kærup
8	Elisabeth Jessen	tjHylderslev	? Varde
9	Johanne Cathrine Boiesdatter	tj Storeg	hj S.Hebo
10	Kathrine Marie Nielsdatter	?	hj Søvigmark
11	Maren Nielsdatter	?	hj Janderup

1875-80	Navn	Undfangelse	Fødested
J12	Ane Ebbesen	tj Hylderslev	hj Varde
	2.barn	? Varde	hj Varde
13	Bodil Kirstine Marie Jensen	tj Torstrup	? Søvigmark
14	Karen Thøstesen	tj Varde s. mark	hj Hyldeslev
15	Mette Kirstinen Nielsen	?	? Søvigmark
16	Mette Marie Matthiesen	tj Hylderslev	hj Kølle
17	Nielsine Madsen	Oph. Varde	? Janderup

tj = tjenestepige

hj = hjemme

Kendskab til 12 undfangelser, heraf var 10 tjenestepiger, en var hjemmeboende, en indsid-derske.

Kendskab til 18 fødesteder. Heraf blot stednavnet i seks tilfælde, tre af disse fødte uden for hjemmet, 12 fødte hjemme.

BILAG 4

Undfangelse og fødesteder i Sct. Hans

1835-40	Navn	Undfangelse	Fødested
S1	Ane Kirstine Christensd.	tj. Løkken	hj i Bagterp
2	Ane Margrethe Nielsd.	tj i Hjørring	indsid i Krustrup
3	Ane Marie Jensd.	?	hj i Bagterp
4	Ane Marie Pedersd. 1. barn	tj Aastrup ?	indsid barsl. Gold
4	Ane Marie Pedersd. 2. barn	?	indsid i Bagterp
4	Ane Marie Pedersd. 3. barn	indsid. Bagterp	indsid Bagterp
5	Johanne Jensdatter	tj i Harritslev	Hj i Bagterp
6	Kirsten Marie Larsdatter	tj på Aastrup	i Bagterp
7	Enken Kirsten Sørensd. 1. barn	indsidder i Gjurup	indsid Gjurup
7	Enken Kirsten Sørensd. 2. barn	indsidder i Gjurup	indsid Gjurup
8	Kirstine Pedersdatter	?	i Gjurup
9	Margrethe Thomasd.	tj i Gjurup	Tj Gjurup
10	Mariane Larsdatter	?	Hj i Bagterp
11	Mariane Pedersdatter	tj i Sct. Hans	indsid i Bagterp
12	Mette Marie Hansdatter	?	Hj. I Bagterp

10 kendte undfangelser fordelt på ni kvinder. Syv var tjenestepiger og tre indsiddersker.
15 kendte fødesteder. Heraf to blot stednavnet. Fem fødte hjemme, syv som indsidderske og en som tjenestepige.

1850-55	Navn	Undfangelse	Fødested
S13	Amalie Christensdatter	tj i Jonstrup	Hj
14	Andresine Kathr. Mikkelsen 1. barn	tj Aastrup	Hj
	Andresine Kathr. Mikkelsen 2. barn	tj Rønnovsholm	Hj
	Andresine Kathr. Mikkelsen 3. barn	tj Hæstrupgaard	Hj
	Andresine Kathr. Mikkelsen 4. barn	hj	Hj
	Andresine Kathr. Mikkelsen 5. barn	hj	Hj
	Andresine Kathr. Mikkelsen 6. barn	hj	Hj
15	Ane Andersdatter 1. barn	tj, dyrlæge i Vennebj.	Hj
	Ane Andersdatter 2. barn	sygehus	indsid barsl
	Ane Andersdatter 3. barn	tj på Høgsted	indsid barsl
	Ane Andersdatter 4. barn	inds/fattiglem Gjurup	Hj/indsid
16	Ane Elefsdatter 1. barn	tj Hæstrupg.	Hj

	Ane Elefsdatter 2. barn	hj i V. Brønd.	i tjeneste
17	Ane Jeppesdatter 1. barn	?	Hj
	Ane Jeppesdatter 2. barn	?	indsid barsl
	Ane Jeppesdatter 3. barn	?	indsid barsl
	Ane Jeppesdatter 4. barn	tj Aastrup	indsid barsl
	Ane Jeppesdatter 5. barn	tj Aastrup	indsid barsl
18	Ane Johanne Christensdatter	tj Vanggaard	Hj
19	Augusta Kat. Margrethe Vogt	tj Lundergaard	Hj
20	Caroline Larsdatter	?	Hj
21	Cecilie Marie Christensd. 1. barn	?	Hj
	Cecilie Marie Christensd. 2. barn	Hj i Gjurup	Hj
22	Elisabeth Kirstine Nielsd. 1. barn	hj i Mosbjerg	indsid barsl
	Elisabeth Kirstine Nielsd. 2. barn	tj Aastrup	hushold
23	Ellen Jespersdatter 1. barn	tj Aastrup	indsid. barsl
	Ellen Jespersdatter 2. barn	indsid	indsid fast
	Ellen Jespersdatter 3. barn	indsid Serritslev	indsid fast
24	Else Marie Jensdatter 1. barn	tj Åstrup	indsid barsl
	Else Marie Jensdatter 2. barn	?	indsid barsl
	Else Marie Jensdatter 3. barn	tj Åstrup	tj pige dølgsm.
25	Helvig Mortensdatter	?	Tj pige Ulstrup
26	Jensine Marie Christensen	tj Vanggaardhede	Hj
27	Johanne Kirstine Christensdatter 1. barn	?	indsid fattigh.
	2. barn	?	indsid fattigh.
	3. barn	tj Aastrup	indsid fast hos bf
28	Karen Marie Nielsdatter	tj. Vangg.	Hj
29	Karen Pedersdatter 1. barn	tj. Aastrup mølle	Hj
	Karen Pedersdatter 2. barn	inderste hos bf.	indsid fast hos bf
30	Karen Sophie Johannesd. 1. barn	? I Hjørring	indsid. barsl
	Karen Sophie Johannesd. 2. barn	tj.på præsteg. Skallerup	indsid.barsl
31	Kirsten Marie Mikkelsd. 1. barn	tj Knistrup	indsid barsl
	Kirsten Marie Mikkelsd. 2. barn	tj Hjørring	indsid fast
32	Kirsten Marie Pedersen Byrresen	tj hos ubf	tj pige bf
33	Lise Sørens datter	hj Åstrupmark	Hj
34	Maren Christensdatter 1. barn	tj Beith	indsid Guldager
	Maren Christensdatter 2. barn	?	?
35	Maren Christensdatter	tj Vanggaard	Hj
36	Maren Christensdatter tvil.	tj F.Severin S Harritsl	Hj
37	Maren Thomasdatter 1. barn	?	?
	Maren Thomasdatter 2. barn	tj. Aastrup	indsid barsl
	Maren Thomasdatter 3. barn	tj. Aastrup	indsid fast
	Maren Thomasdatter 4. barn	indsidder	indsid fast
38	Mariane Nielsdatter	tj. Teglværk	Hj
39	Marie Jensdatter Dahl	hj i Lund	Hj
40	Marie Larsdatter 1. barn	?	Hj

	Marie Larsdatter 2. barn	tj.Holm Vel.høj	Hj
	Marie Larsdatter 3. barn	tj skræd. Hjør.	Hj
	Marie Larsdatter 4. barn	Hj i Krustrup	indsid fast
41	Mette Kirstine Andersd. 1. barn	?	Hj
	Mette Kirstine Andersd. 2. barn	hj i Gjurup	Hj
	Mette Kirstine Andersd. 3. barn	hj i Gjurup	Hj
42	Mette Marie Christensd. 1. barn	tj Vanggå.	Hj
	Mette Marie Christensd. 2. barn	tj Vanggå.	Hj
43	Mette Marie Mortensdatter	?	Hj
44	Mette Marie Nielsdatter	inderste Hjør. Mark	indsid fast
45	Sidsel Marie Sørensdatte 1. barn	tj Vanggaard	indsid barsl
	Sidsel Marie Sørensdatte 2. barn	tj i Skallerup	indsid fast

54 kendte undfangelser fordelt på 30 kvinder. 35 var tjenestepiger, 11 hjemme, seks indsiderske, en indlagt.

66 kendte fødsler. 33 hjemme, 28 indsiddersker, fire tjenestepiger og en som husholderske.

1875-80	Navn	Undfangelse	Fødested
S46	Amalie Knudsen	tj Aastrup	Hj
47	Ane Birgitte Sørensen 1. barn	?	Hj
	Ane Birgitte Sørensen 2. barn	?	indsid
48	Ane Johanne Larsen 1. barn	husholders	Hj
	Ane Johanne Larsen 2. barn	?	?
49	Ane Kathrine Nielsen	hj	indsid.søster
50	Ane Laura Christensen	tj Bagterp	Hj
51	Ane Marie Larsen	tj i Sct. Hans	Hj
52	Ane Marie Pedersen 1. barn	tj Ugilt	?
	Ane Marie Pedersen 2. barn	tj Ugilt	?
	Ane Marie Pedersen 3. barn	tj Ugilt	indsid Vangmk.
53	Ane Marie Simonsen 1. barn	tj Hvidegård	indsid.hj.hede
	Ane Marie Simonsen 2. barn	tj Beith	indsid.hj.hede
54	Annine Caroline Andersen 1. barn	hj	indsid Bidstrup mk
	Annine Caroline Andersen 2. barn	St. Olai	indsid Bagterp hd
	Annine Caroline Andersen 3. barn	tj. Hjørring	indsid Bagterp
55	Augusta Hansine Hansen	tj Ø. Brønderup	Hj
56	Birgitte Marie Christensen 1. barn	indsid.	indsid
	Birgitte Marie Christensen 2. barn	Husholders	husholderske
57	Boeltine Jensen 1. barn	tj Spangerhede	Hj
	Boeltine Jensen 2. barn	tj Søndergaard	Hj
58	Caroline Christ. Simonsen 1. barn	tj Rønnebj	Hj
	Caroline Christ. Simonsen 2. barn	tj Hæstrupg	Hj
59	Caroline Dorthea Johnsen	?	Hj

60	Caroline Margrethe Christensen	?	Hj
61	Caroline Sørensen	tj Aastrup	indsid bf Ilbjerger
62	Christiane Mikkelsen	tj Aldershø	indsid Bagt H, Ulstrup
63	Christine Jensen	tj Beith	tj pige Beith
64	Elisabeth Marie Nielsen 1. barn	tj Fuglsig h	indsid.Bagt.hede
	Elisabeth Marie Nielsen 2. barn	tj Baggesevogn	indsid Bindslev
65	Elise Cecilie Ottesen 1. barn	tj Lund	?Hjør
	Elise Cecilie Ottesen 2. barn	tj Lund	?Hjør
	Elise Cecilie Ottesen 3. barn	tj Lund	?Hjør
	Elise Cecilie Ottesen 4. barn	tj Lund	?Hjør
66	Else Marie Christensen 1. barn	indsid	indsid Bagt.fattigh
	Else Marie Christensen 2. barn	indsid	indsid Bagt.fattigh
67	Else Marie Larsen 1. barn	tj Træholdt	Hj
	Else Marie Larsen 2. barn	indsid.	inds Bagt
68	Elvine Jensine Pedersen 1. barn	tj Vellingh	Hj
	Elvine Jensine Pedersen 2. barn	?	indsid Bindslev
69	Gjertrud Marie Jensen 1. barn	?	Hj
	Gjertrud Marie Jensen 2. barn	indsid	indsid Bagt fattigh.
	Gjertrud Marie Jensen 3. barn	indsid	indsid Bagt.hede
	Gjertrud Marie Jensen 4. barn	indsid	indsid Bagt.hede
	Gjertrud Marie Jensen 5. barn	indsid	Indsid
	Gjertrud Marie Jensen 6. barn	?	fattiggård
70	Jensine Jørgensen	tj Lundegå	Hj
71	Jensine Sophie Nielsen	?	Hj
72	Johanne Louise Amalie Jøcumsen	tj Lundeg.	?Hjør
73	Juliane Thomsen	tj Lundegård	?
74	Karen Johanne Christensen Hvid	tj Jonstrup	Hj
75	Karen Johanne Christensen 1. barn	hj	Hj
	Karen Johanne Christensen 2. barn	hj	Hj
	Karen Johanne Christensen 3. barn	hj	Hj
	Karen Johanne Christensen 4. barn	hj	Hj
	Karen Johanne Christensen 5. barn	hj	Hj
	Karen Johanne Christensen 6. barn	hj	Hj
76	Kirsten Margrethe Jensen 1. barn	tj Gjurup	?Gjurup
	2. og 3. tvil	tj Lundegå	indsid Hjør.mark
77	Maren Jensen	tj Søndergaard	Hj
78	Maren Kirstine Sørensen	tj Kobberholt	tj Bagterp
79	Marie Carlsen 1. barn	? Åstrupmark	Hj
	Marie Carlsen 2. barn	tj Ugilt	Hj
80	Marie Thomsen	tj Bagterp	Hj
81	Mette Kirstine Christensen 1. barn	tj Taars	indsid Elling

	Mette Kirstine Christensen 2. barn ?		Hj
82	Petrine Pedersen 1. barn	tj Hæstru.M	indsid Bagt.hede
	Petrine Pedersen 2. barn	indsid	Insid
	Petrine Pedersen 3. barn	indsid	Insid
	Petrine Pedersen 4. tvil	indsid	Insid
	Petrine Pedersen 5. –	indsid	Insid
83	Victorine Christiane		
	Jørgensen	1. barn	tj Børglum klos
		2. barn	tj Lundegård
		3. barn	?
			Hj
			indsid Hjør.
			indsid Løkken

58 kendte undfangelser fordelt på 33 kvinder. Heraf var 36 tjenestepiger 13 indsid, syv hjemme, to husholdersker.

65 kendte fødsler. Heraf fødte 29 hjemme, 26 som indsid, to tjenestepiger, en husholderske, seks uspecificeret, en på fattiggård.

tj	= tjenestepige
indsid	= indsidderke
indsid barsl	= indsidderke i barselsperioden
indsid fast	= fastboende indsidderke
hj	= hjemme
Bagt	= Bagterp
Hjør	= Hjørring
fattigh	= fattighus
M	= mølle
Klos	= kloster

BILAG 5

Moderens fødselsalder og barnefaders beskæftigelse, Janderup

1835-40	Navn	Alder	Udlagt barnefader
J1	Ane Kirstine Christensd.	28	?
2	Ane Katrine Andersd.	28	tjkarl
3	Johanne Jensdatter	25	tømrer/soldat
4	Karen Nielsd.	?	brænderikarl
5	Magdalene Nielsdatter	19	distriktslæge/husbond

1845-1855	Navn	Alder	Udlagt barnefader
J6	Ane Marie Nielsdatter	21	smed
7	Benedicte Cathrine Thomasdatter	24	daglejer
8	Elisabeth Jessen	26	stenhugger
9	Johanne Cathrine Boiesdatter	26	daglejer
10	Kathrine Marie Nielsdatter	25	skræddermest.
11	Maren Nielsdatter	31	tjkarl

1875-80	Navn	Alder	Udlagt barnefader
J12	Ane Ebbesen	21	tjkarl
	2. barn	23	slagter
13	Bodil Kirstine Marie Jensen	24	tjkarl
14	Karen Thøstesen	18	skræddersv.
15	Mette Kirstinen Nielsen	29	?
16	Mette Marie Matthiesen	26	?
17	Nielsine Madsen	26	tømrer

tjkarl = tjenestekarl

BILAG 6

Moderens alder ved fødsel og barnefaders beskæftigelse i Sct. Hans

1835-40	Navn	Alder	Udlagt barnefader
S1	Ane Kirstine Christensd.	27	ungk.i Løkken
2	Ane Margrethe Nielsd.	31	tjkarl
3	Ane Marie Jensd.	26	forlovede,tømrer
4	Ane Marie Pedersd. 1. barn	29	tjkarl
4	Ane Marie Pedersd. 2. barn	31	samme
4	Ane Marie Pedersd. 3. barn	35	husmand
5	Johanne Jensdatter	26	tjkarl Harritslev
6	Kirsten Marie Larsdatter	30	enkemand
7	Enken Kirsten Sørensd. 1. barn	39	?
7	Enken Kirsten Sørensd. 2. barn	42	gift mand
8	Kirstine Pedersdatter	?	tjkarl
9	Margrethe Thomasd.	36	tjkarl
10	Mariane Larsdatter	29	tjkarl
11	Mariane Pedersdatter	25	tjkarl
12	Mette Marie Hansdatter	21	tjkarl
1850-55	Navn	Alder	Udlagt barnefader
S13	Amalie Christensdatter	22	? Nørresundby
14	Andresine Kathrine Mikkelsen 1. barn	20	avlskarl,Aastrup
	Andresine Kathrine Mikkelsen 2. barn	24	tjkarl,Rønnovh.samme
	Andresine Kathrine Mikkelsen 3. barn	26	tjkarl
	Andresine Kathrine Mikkelsen 4. barn	28	tjkarl
	Andresine Kathrine Mikkelsen 5. barn	32	tjkarl
	Andresine Kathrine Mikkelsen 6. barn	40	ukendt
15	Ane Andersdatter 1. barn	23	tjkarl Vandsted
	Ane Andersdatter 2. barn	25	patient
	Ane Andersdatter 3. barn	28	husm enkem
	Ane Andersdatter 4. barn	32	?
16	Ane Elefsdatter 1. barn	23	tjkarl
	Ane Elefsdatter 2. barn	26	tjkarl, samme

17	Ane Jeppesdatter 1. barn	25	tjkarl
	Ane Jeppesdatter 2. barn	27	tjkarl
	Ane Jeppesdatter 3. barn	30	tjkarl
	Ane Jeppesdatter 4. barn	32	tjkarl
	Ane Jeppesdatter 5. barn	34	tjkarl, samme
18	Ane Johanne Christensdatter	24	tjkarl
19	Augusta Kat. Margrethe Vogt	17	?
20	Caroline Larsdatter	26	?
21	Cecilie Marie Christensdatter 1. barn	27	tjkarl
	Cecilie Marie Christensdatter 2. barn	30	tjkarl,samme
22	Elisabeth Kirstine Nielsdatter 1. barn	30	tjkarl
	Elisabeth Kirstine Nielsdatter 2. barn	32	husmand,samme
23	Ellen Jespersdatter 1. barn	24	tjkarl
	Ellen Jespersdatter 2. barn	25	arbejds m. Samme
	Ellen Jespersdatter 3. barn	30	tjkarl
24	Else Marie Jensdatter 1. barn	28	sømand, norsk
	Else Marie Jensdatter 2. barn	30	sømand, samme
	Else Marie Jensdatter 3. barn	33	tjkarl
25	Helvig Mortensdatter	29	tjkarl
26	Jensine Marie Christensen	20	tjkarl
27	Johanne Kirstine Christensd. 1. barn	27	tjkarl
	Johanne Kirstine Christensd. 2. barn	31	tjkarl
	Johanne Kirstine Christensd. 3. barn	33	indsid
28	Karen Marie Nielsdatter	21	snedker el. tjkarl
29	Karen Pedersdatter 1. barn	33	
	Karen Pedersdatter 2. barn	36	daglejer,samme
30	Karen Sophie Johannesdatter 1. barn	27	tjkarl
	Karen Sophie Johannesdatter 2. barn	28	tjkarl
31	Kirsten Marie Mikkelsdatter 1. barn	22	tjkarl
	Kirsten Marie Mikkelsdatter 2. barn	26	tjkarl
32	Kirsten Marie Pedersen Byrresen	32	husmand
33	Lise Sørens datter	24	gårdmandssøn
34	Maren Christensdatter 1. barn	19	tjkarl
	Maren Christensdatter 2. barn	36	?
35	Maren Christensdatter	19	tjkarl
36	Maren Christensdatter tvil.	31	tjkarl
37	Maren Thomasdatter 1. barn	22	?
	Maren Thomasdatter 2. barn	26	tjkarl
	Maren Thomasdatter 3. barn	27	tjkarl, samme
	Maren Thomasdatter 4. barn	31	?
38	Mariane Nielsdatter	41	teglværksarbejder
39	Marie Jensdatter Dahl	30	slagter Ålborg
40	Marie Larsdatter 1. barn	23	snedker
	Marie Larsdatter 2. barn	26	?
	Marie Larsdatter 3. barn	30	snedker

	Marie Larsdatter 4. barn	33	?
41	Mette Kirstine Andersdatter 1. barn	23	tjkarl, fraskil
	Mette Kirstine Andersdatter 2. barn	25	tjkarl, samme
	Mette Kirstine Andersdatter 3. barn	28	husmand, samme
42	Mette Marie Christensdatter 1. barn	21	tjkarl
	Mette Marie Christensdatter 2. barn	25	tjkarl
43	Mette Marie Mortensdatter	23	tjkarl
44	Mette Marie Nielsdatter	36	snedker
45	Sidsel Marie Sørensdatter 1. barn	28	tjkarl
	Sidsel Marie Sørensdatter 2. barn	29	skrædder

1875-80	Navn	Alder	Udlagt barnefader
S46	Amalie Knudsen	28	tjkarl
47	Ane Birgitte Sørensen 1. barn	20	tjkarl
	Ane Birgitte Sørensen 2. barn	36	tjkarl
48	Ane Johanne Larsen 1. barn	21	husmand
	Ane Johanne Larsen 2. barn	24	?
49	Ane Kathrine Nielsen	22	?
50	Ane Laura Christensen	22	gårdmand
51	Ane Marie Larsen	22	?
52	Ane Marie Pedersen 1. barn	22	smed og snedker
	Ane Marie Pedersen 2. barn	23	smed / sned.samme
	Ane Marie Pedersen 3. barn	25	tjkarl
53	Ane Marie Simonsen 1. barn	17	tjkarl
	Ane Marie Simonsen 2. barn	20	?
54	Annine Caroline Andersen 1. barn	26	tjkarl
	Annine Caroline Andersen 2. barn	28	tjkarl
	Annine Caroline Andersen 3. barn	36	handelsbetjent
55	Augusta Hansine Hansen	19	tjkarl
56	Birgitte Marie Christensen 1. barn	29	?
	Birgitte Marie Christensen 2. barn	31	husmand, enkem
57	Boeltine Jensen 1. barn	21	tjkarl
	Boeltine Jensen 2. barn	25	tjkarl
58	Caroline Christine Simonsen 1. barn	20	skriverlærling
	Caroline Christine Simonsen 2. barn	24	teglværksarb.
59	Caroline Dorthea Johnsen	28	? Ikke opgivet
60	Caroline Margrethe Christensen	28	tjkarl
61	Caroline Sørensen	23	indsidder
62	Christiane Mikkelsen	24	jernbanearb.
63	Christine Jensen	28	?
64	Elisabeth Marie Nielsen 1. barn	25	tjkarl
	Elisabeth Marie Nielsen 2. barn	34	tjkarl
65	Elise Cecilie Ottesen 1. barn	22	tjkarl
	Elise Cecilie Ottesen 2. barn	24	tjkarl,samme
	Elise Cecilie Ottesen 3. barn	26	tjkarl

	Elise Cecilie Ottesen 4. barn	28	? Ikke opgivet
66	Else Marie Christensen 1. barn	29	tjkarl
	Else Marie Christensen 2. barn	38	tjkarl,samme
67	Else Marie Larsen 1. barn	23	?
	Else Marie Larsen 2. barn	28	tjkarl
68	Elvine Jensine Pedersen 1. barn	22	tjkarl
	Elvine Jensine Pedersen 2. barn	25	tjkarl
69	Gjertrud Marie Jensen 1. barn	22	soldat
	Gjertrud Marie Jensen 2. barn	36	tjkarl
	Gjertrud Marie Jensen 3. barn	37	tjkarl,samme
	Gjertrud Marie Jensen 4. barn	38	tjkarl,samme
	Gjertrud Marie Jensen 5. barn	39	tjkarl,samme
	Gjertrud Marie Jensen 6. barn	42	? Ikke opgivet
70	Jensine Jørgensen	24	tjkarl
71	Jensine Sophie Nielsen	22	tjkarl
72	Johanne Louise Amalie Jøcumsen	20	arbejdsmd.
73	Juliane Thomsen	20	?
74	Karen Johanne Christensen Hvid	22	tjkarl
75	Karen Johanne Christensen 1. barn	20	?
	Karen Johanne Christensen 2. barn	21	?
	Karen Johanne Christensen 3. barn	24	tjkarl
	Karen Johanne Christensen 4. barn	25	tjkarl,samme
	Karen Johanne Christensen 5. barn	28	tjkarl,samme
	Karen Johanne Christensen 6. barn	31	?
76	Kirsten Margrethe Jensen 1. barn	25	tjkarl
	2. og 3. tvil.	27	tjkarl
77	Maren Jensen	28	gd.mand,husb.enkem.
78	Maren Kirstine Sørensen	23	tjkarl
79	Marie Carlsen 1. barn	22	tjkarl
	Marie Carlsen 2. barn	26	tjkarl
80	Marie Thomsen	26	snedkerlærling
81	Mette Kirstine Christensen 1. barn	20	tjkarl
	Mette Kirstine Christensen 2. barn	22	tjkarl, samme
82	Petrine Pedersen 1. barn	25	tjkarl
	Petrine Pedersen 2. barn	28	tjkarl,samme
	Petrine Pedersen 3. barn	32	enkem. Indsid.
	Petrine Pedersen 4. tvil	37	ikke opgivet
	Petrine Pedersen 5. tvil	44	?
83	Victorine Christiane Jørgensen 1. barn	21	tjkarl
	Victorine Christiane Jørgensen 2. barn	25	?
	Victorine Christiane Jørgensen 3. barn	28	tjkarl

tjkarl = tjenestekarl
gd.mand = gårdmand
husb = husbond
enkem = enkemand

BILAG 7

Fødende indsiddersker 1850-55. Sct. Hans og omegn

S15. Ane Andersdatter, der ud over to fødsler i hjemmet i Gjurup fødte to gange som indsidderske i andre sogne, nemlig i Rakkeby og i Høgsted.

S17. Ane Jeppesdatter, der også fødte fire gange. Første gang hjemme, anden gang som indsidderske i Serritslev, tredje gang som indsidderske på Bagterp Hede og fjerde gang som indsidderske et ikke specificeret sted i Sct. Hans sogn.

S22. Elisabeth Kirstine Nielsdatter, der fødte sit første barn »tilhuse i Hjørring« og det andet barn som husholderske hos den udlagte barnefader.

S23. Ellen Jespersdatter fødte sit første barn som indsidderske på Aastrupmark og de to næste som indsidderske i Serritslev.

S24. Else Marie Jensdatter fødte sit første barn som indsidderske i Aastrup Bomhus. Anden gang hos en enke i hendes hjemsogn og tredje gang i dølgsmål som bryggerspige på Aastrup hovedgård.

S27. Johanne Kirstine Christensdatter fødte de to første som indsidderske i fattighuset i sin hjemkommune, Vennebjerg, og det tredje »tilhuse« hos den udlagte barnefader i Sindal sogn.

S29. Karen Pedersdatter fødte sit første barn hjemme hos moderen i Sct. Olai og det næste som indsidderske hos den udlagte barnefader i et daglejerhus i Gjurup.

S30. Karen Sophie Johansdatter fødte første gang som indsidderske i Sct. Olai, i det hus, hvor Karen Pedersens moder boede. Det næste barn fødte hun som indsidderske hos Karen Pedersen.

S31. Kirsten Marie Mikkelsdatter fødte første gang som indsidderske på gården Golde på Aastrup mark og det næste barn som indsidder i Tornby.

S34. Maren Christensdatter fødte to børn som indsidderske i henholdsvis Guldager og Thorsager sogn.

S37. Maren Thomasdatters første barns fødested er ikke kendt. Det andet fødte hun som innsidderske i Bagterp. Det tredje som innsidderske i Vidstrup og det fjerde som innsidderske på hospitalet i Tornby.

S40. Marie Larsdatter, som fødte de tre første hjemme hos forældrene og det fjerde som innsidderske på Hjørringmark.

S44. Mette Marie Nielsdatter fødte sit ene barn som innsidderske på Vandsted mark.

S45. Sidsel Marie Sørens datter fødte sit første barn som innsidderske i Gjurup og det andet som innsidderske i Skallerup.

BILAG 8

Civilstand og/eller beskæftigelse efter det første uægte barn, Janderup

1835-40	Navn	Civilstand/beskæftigelse
J1	Ane Kirstine Christensd.	gift m. anden mand 8 år efter
2	Ane Katrine Andersd.	tjenestepige – almissem
3	Johanne Jensdatter	gift m. barnefader efter 2 ¹ / ₂ år
4	Karen Nielsd.	?
5	Magdalene Nielsdatter	husholderske hos barnefader

1845-1855	Navn	Civilstand/beskæftigelse
J6	Ane Marie Nielsdatter	ugift, hjemme hos forældre
7	Benedicte Cathrine Thomasdatter	gift m. barnefader efter 3 år
8	Elisabeth Jessen	gift m. barnefader på dåbsdagen
9	Johanne Cathrine Boiesdatter	gift m. barnefader på dåbsdagen
10	Kathrine Marie Nielsdatter	gift m. barnefader efter fire mdr.
11	Maren Nielsdatter	gift m. anden mand, skomager, efter 2 år

1875-80	Navn	Civilstand/beskæftigelse
J12	Ane Ebbesen	ugift, gravid igen
13	Bodil Kirstine Marie Jensen	gift m. barnefader på dåbsdagen
14	Karen Thøstesen	gift m. anden mand 3 år efter
15	Mette Kirstine Nielsen	ugift, husbestyrerinde
16	Mette Marie Matthiesen	gift m. anden mand 7 år efter
17	Nielsine Madsen	gift m. barnefader et år efter

BILAG 9

Civilstand og/eller beskæftigelse efter det første uægte barn, Sct. Hans

1835-40	Navn	Civilstand/beskæftigelse
S1	Ane Kirstine Christensd.	gift m.anden mand efter 6 år
2	Ane Margrethe Nielsd.	gift m.anden mand efter 7 år
3	Ane Marie Jensd.	gift m.barnefader efter 2 mdr.skilt og gift igen
4	Ane Marie Pedersdatter	?, gravid
5	Johanne Jensdatter	tj pige
6	Kirsten Marie Larsdatter	?
7	Enken Kirsten Sørens.	indsidderske, gravid
8	Kirstine Pedersdatter	?
9	Margrethe Thomasd.	husholderske
10	Mariane Larsdatter	gift m.anden mand efter 3 år
11	Mariane Pedersdatter	gift.m.anden mand eft.4 år. skilt
12	Mette Marie Hansdatter	gift m.anden mand eft.4 år.

To forsvinder, fem bliver gift m. anden mand, en bliver gift med barnefader, en bliver tjenestepige, en bliver husholderske, en bliver indsidderke, en usikker – to bliver gravide igen.

1850-55	Navn	Civilstand/beskæftigelse
S13	Amalie Christensdatter	gift m.anden mand eft.2 år
14	Andresine Kathrine Mikkelsen	tj pige, gravid
15	Ane Andersdatter	tj pige, gravid
16	Ane Elefsdatter	tj pige, gravid
17	Ane Jeppesdatter	tj pige, gravid
18	Ane Johanne Christensdatter	tj pige, forsvinder
19	Augusta Kat. Margrethe Vogt	gift m.anden mand eft.2 år
20	Caroline Larsdatter	tj pige, forsvinder
21	Cecilie Marie Christensdatter	hjemme,gravid,syerske
22	Elisabeth Kirstine Nielsdatter	tj pige,gravid
23	Ellen Jespersdatter	Indsidderke,gravid
24	Else Marie Jensdatter	tj pige,gravid
25	Helvig Mortensdatter	gift m.anden mand eft.4 år

26	Jensine Marie Christensen	?
27	Johanne Kirstine Christensdatter	?, gravid
28	Karen Marie Nielsdatter	?
29	Karen Pedersdatter	insidderske, gravid
30	Karen Sophie Johannesdatter	tj pige, gravid
31	Kirsten Marie Mikkelsdatter	tj pige, gravid
32	Kirsten Marie Pedersen Byrresen	?
33	Lise Sørens datter	gift m. anden mand eft. 2 år
34	Maren Christensdatter	?, gravid
35	Maren Christensdatter	gift m. barnefader eft. flere år
36	Maren Christensdatter tvil.	? Forsvinder
37	Maren Thomasdatter	tj pige, gravid
38	Mariane Nielsdatter	hjemme, aftægt
39	Marie Jensdatter Dahl	gift m. barnefader eft. 2 mdr.
40	Marie Larsdatter	tj pige, gravid
41	Mette Kirstine Andersdatter	hjemme, gravid
42	Mette Marie Christensdatter	tj pige, gravid
43	Mette Marie Mortensdatter	?
44	Mette Marie Nielsdatter	?
45	Sidsel Marie Sørens datter	tj pige, gravid

Seks forsvinder helt, to usikre, to gift med udlagte barnefader, fire med anden mand
14 tjenestepiger, tre hjemme, to insiddersker, – 18 bliver gravide igen.

1875-80	Navn	Civilstand/beskæftigelse
S46	Amalie Knudsen	hjem
47	Ane Birgitte Sørensen	tj pige, gravid
48	Ane Johanne Larsen	tj pige, gravid?
49	Ane Kathrine Nielsen	gift m. barnefader eft. 3 mdr.
50	Ane Laura Christensen	gift m. barnefader eft. 3 år.
51	Ane Marie Larsen	gift m. anden mand eft. 4 år
52	Ane Marie Pedersen	tj pige, gravid
53	Ane Marie Simonsen	tj pige, gravid
54	Annine Caroline Andersen	tj pige, gravid
55	Augusta Hansine Hansen	gift m. anden mand eft. 3 år
56	Birgitte Marie Christensen	Husholderske, gravid
57	Boeltine Jensen	tj pige, gravid
58	Caroline Christine Simonsen	tj pige, gravid
59	Caroline Dorthea Johnsen	tj pige
60	Caroline Margrethe Christensen	tj pige
61	Caroline Sørensen	gift m. barnefader eft. 2 år
62	Christiane Mikkelsen	gift m. anden mand eft. 9 år
63	Christine Jensen	?
64	Elisabeth Marie Nielsen	tj pige, gravid

65	Elise Cecilie Ottesen	tj pige, gravid
66	Else Marie Christensen	Indsidderske, gravid
67	Else Marie Larsen	?, gravid
68	Elvine Jensine Pedersen	tj pige, gravid
69	Gjertrud Marie Jensen	Indsidderske, gravid
70	Jensine Jørgensen	?
71	Jensine Sophie Nielsen	gift m. barnefader eft. 1 år
72	Johanne Louise Amalie Jøcumsen	gift m. barnefader eft. 1 år
73	Juliane Thomsen	?
74	Karen Johanne Christensen Hvid	gift m. anden mand eft. 4 år
75	Karen Johanne Christensen	hjemme, gravid
76	Kirsten Margrethe Jensen	tj pige, gravid
77	Maren Jensen	husholder
78	Maren Kirstine Sørensen	gift m. anden mand eft. 2 1/2 år
79	Marie Carlsen	tj pige, gravid
80	Marie Thomsen	tj pige
81	Mette Kirstine Christensen	tj pige, gravid
82	Petrine Pedersen	Indsidderske, gravid
83	Victorine Christiane Jørgensen	tj pige, gravid

Tre forsvinder helt, 17 tjenestepiger, fem bliver gift med den udlagte barnefader, fem bliver gift med anden, to bliver husholdersker, tre indsiddersker, to bor hjemme, en usikker.-20 bliver gravide igen.

tj pige = tjenestepige

BILAG 10

Civilstand og/eller beskæftigelse efter det andet uægte barn, Sct. Hans

1835-40	Navn	Civilstand/beskæftigelse
S4	Ane Marie Pedersdatter	indsidderske, gravid
S7	Enken Kirsten Sørensdatter	?

1 indsidderke, gravid.

1850-55	Navn	Civilstand/beskæftigelse
S14	Andresine Kathrine Mikkelsen	tj pige, gravid
15	Ane Andersdatter	tj pige, gravid
16	Ane Elefsdatter	?
17	Ane Jeppesdatter	indsidderske, gravid
21	Cecilie Marie Christensdatter	gift m. barnefader
22	Elisabeth Kirstine Nielsdatter	husholder hos barnefader
23	Ellen Jespersdatter	indsidderske, gravid
24	Else Marie Jensdatter	tj pige, gravid
27	Johanne Kirstine Christensdatter	tj pige, gravid
29	Karen Pedersdatter	gift m. barnefader
30	Karen Sophie Johannesdatter	tj pige, forsvinder
31	Kirsten Marie Mikkelsdatter	indsidderske, almisselem
34	Maren Christensdatter	indsidderske
37	Maren Thomasdatter	tj pige, gravid
40	Marie Larsdatter	tj pige, gravid
41	Mette Kirstine Andersdatter	gift m. barnefader, skilt, gravid
42	Mette Marie Christensdatter	indsidderske, syerske
45	Sidsel Marie Sørensdatter	indsidderske, håndarbejde

Tre blev gift m. barnefader, heraf en hurtigt skilt igen, syv tjenestepiger, seks indsidderker, en husholderske.

Ni blev gravide igen. Heraf seks tjenestepiger og tre indsidderker.

1875-80	Navn	Civilstand/beskæftigelse
47	Ane Birgitte Sørensen	indsidderske,væverske
48	Ane Johanne Larsen	?
52	Ane Marie Pedersen	tj pige,gravid
53	Ane Marie Simonsen	gift m.anden mand eft. 1/2 år
54	Annine Caroline Andersen	tj pige,gravid
56	Birgitte Marie Christensen	husholderske,USA
57	Boeltine Jensen	indsidderske,fattiglem
58	Caroline Christine Simonsen	gift m barnefader
64	Elisabeth Marie Nielsen	Tj pige
65	Elise Cecilie Ottesen	tj pige,gravid
66	Else Marie Christensen	indsidderske,fattiglem
67	Else Marie Larsen	gift m.barnefader
68	Elvine Jensine Pedersen	gift m.anden mand eft.5år
69	Gjertrud Marie Jensen	Indsidderske,fattiglem,gravid
75	Karen Johanne Christensen	indsidderske,hjemme,gravid
76	Kirsten Margrethe Jensen	?
79	Marie Carlsen	gift m.anden mand
81	Mette Kirstine Christensen	?
82	Petrine Pedersen	indsidderske,gravid
83	Victorine Christiane Jørgensen	?gravid

To blev gift m.barnefader, tre gift m.anden mand, fire tjenestepiger, seks indsiddersker, en hushold, en usikker.

Syv blev gravide igen. Heraf tre tjenestepiger, tre indsiddersker og en uvis.

tj pige = tjenestepiger

BILAG 11

Civilstand og/eller beskæftigelse efter det tredje uægte barn, Sct. Hans

1835-40	Navn	Civilstand/beskæftigelse
S4	Ane Marie Pedersdatter	gift m. barnefader

1850-55	Navn	Civilstand/beskæftigelse
S14	Andresine Kathrine Mikkelsen	tj pige, gravid
15	Ane Andersdatter	indsidderske, gravid
17	Ane Jeppesdatter	tj pige, gravid
23	Ellen Jespersdatter	indsidderske, fattiglem
24	Else Marie Jensdatter	selvmord
27	Johanne Kirstine Christensdatter	gift m. barnefader
37	Maren Thomasdatter	indsidderske, gravid
40	Marie Larsdatter	tj pige, gravid
41	Mette Kirstine Andersdatter	indsidderske

1875-80	Navn	Civilstand/beskæftigelse
52	Ane Marie Pedersen	gift, anden mand
54	Annine Caroline Andersen	tj pige, forsvinder
65	Elise Cecilie Ottesen	tj pige, gravid
69	Gjertrud Marie Jensen	indsidderske, gravid
75	Karen Johanne Christensen	indsidderske, gravid
82	Petrine Pedersen	indsidderske, gravid
83	Victorine Christiane Jørgensen	indsidderske, vaskekone

Ni blev gravide igen.
tj pige = tjenestepige

BILAG 12

Børnene i Janderup

Navn	År og Mor	1. opholdssted ca. 0-3 år	2. opholdssted ca. 3-10 år	3. opholdssted over 10 år
Andreas Thøstesen	1879 J14	Pleje hos husmand og vejmand – stedet beskrevet	Ditto Pleje	
Ane Sørensen	1849 J9	Forældre/gift	Forældre/gift	
Christian Ludvig Nielsen	1838 J5	Bedsteforældre min. 2 år	Hos fader og ugifte mor 7 år gl.	Ditto 12 år
Christine Nielsen	1851 J11	Mor og bedsteforældre	Mor og stedfader	
Henrik Ebbesen	1878 J12	Bedsteforældre min. 2 år	?	
Jakob Andreas Nielsen	1877 J15	Mor og husbond/husmand	Do Mor	
Johan Matthiesen	1877 J16	Bedsteforældre/daglejer	Bedsteforældre 13 år gl.	
Johannes Ebbesen	1876 J12	Bedsteforældre min.4 år	Fattiggården i Billum	
Jørgen Chr. Davidsen	1835 J3	Død knap et år gl.		
Kirstine Christensen	1839 J1 Sindssyg	Bedsteforældre min. 6 år	Plejebarn i andet sogn	Mor – fattiggård, Billum
Kirstine Yemine				
Cecilie Nielsen	1837 J4	?	13 år fattiggården i Varde, alene	32 år fattiggården i Varde
Margrethe Cathrine Buthmann	1854 J8	Forældre/gift	Forældre/gift	
Marie Dorthea Hermann	1875 J13	?		
Mette Christine Nielsen	1848 J7	Bedsteforældre min. 2 år	Hos forældre/gift	Forsvinder/ fader dør

Navn	År og Mor	1. opholdssted ca. 0-3 år	2. opholdssted ca. 3-10 år	3. opholdssted over 10 år
Niels Jørgensen	1847 J10	Forældre/gift	Ditto forældre	
Nielsine Marie Nielsen	1851 J6	Hos mor og bedsteforældre	Død af kighoste 2 år	
Peder Christensen Jensen	1837 J3	Mor og bedsteforældre 2 år	Forældre/gift	
Rasmus Jørgen Kristian Madsen	1875 J17	Forældre/gift	Forældre/gift	

Vi har kendskab til 17 børn og deres barndom.

Heraf kender vi til de 16 børns tidligste barndom: et barn døde, seks kom hjem til bedsteforældre, tre hos mor og bedsteforældre, fire hos gifte forældre, en hos sin mor, som var husholderske, en i pleje.

For de ca. 3-10 årige var en død, en boede fortsat hos bedsteforældrene, syv boede hos begge forældre, hvoraf de seks var gift, og i det syvende tilfælde var moderen husholderske hos faderen, en boede fortsat hos moderen, to var i pleje og to boede på fattiggården.

BILAG 13

Børn i Sct. Hans 1. periode

Navn	År og Mor	1. opholdssted ca. 0-3 år	2. opholdssted ca. 3-10 år	3. opholdssted over 10 år
Anders Christensen	1838 S2	Plejebarn i andet sogn 8 år	Mor og stedfar 8-12 år	
Ane Kirstine Frederiksdatter	1838 S12	Bedsteforældre	Mor og stedfar	
Ane Kirstine Jensdatter	1837 S7	Død 1 måned gl.		
Ane Marie Jensdatter	1839 S1	Plejebarn for betaling nær ved. Indtil 6 år	Mor og stedfar fra 6 år	
Dødfødt drengbarn	1840 S7	Dødfødt		
Else Marie Thomasdatter	1839 S3	Forældre/ gift	Bedsteforældre / forældre skilt	?
Hans Peter Iversen	1843 S4	Forældre/gift	Forældre/gift	Gift m. Else Marie Christensen
Martha Marie Pedersdatter	1836 S5	Plejebarn samme 4 år	Plejebarn i Mygdal 9 år	
Mette Kirstine Nielsdatter	1837 S11	Mor i tjeneste	Mor og stedfar	Forældre skilt
Nicolai Svendsen	1839 S4	Død efter 8 mdr.		
Ole Christian Jensen	1838 S10	Mor og morfar	Mor og stedfar	Ditto 12 år.
Peder Jensen	1835 S8	Plejebarn i Krustrup	?	
Peter Andreas Svendsen	1837 S4	Mor/indsidder	Mor/stedfar. 6år	Gift m. Else Marie Larsen
Thomas Christian Pedersen	1836 S9	Mormor		
Udøbt barn	1839 S6	Død inden dåb		

Oplysninger om samtlige 15 børn.

Heraf gælder for de yngste, at fire døde inden de blev et år, to var hos bedsteforældre, en hos mor og morfar, to hos gifte forældre, to hos deres mor, fire i pleje.

For de 3-10-årige gælder, at et barn boede hos bedsteforældrene, et hos gifte forældre, seks hos mor og stedfar og et barn var plejebarn.

I alt oplysninger om 9 børn.

BILAG 14

Børn i Sct. Hans 2. periode

Navn	År og Mor	1. opholdssted ca. 0-3 år	2. opholdssted ca. 3-10 år	3. opholdssted over 10 år
Amalie Nielsdatter	1849 S17	Bedsteforældre	Barnefaderen	
Anders Christian Poulsen	1868 S34	?	Mor-husejerinde	
Andreas Martin Frederiksen	1851 S14	Mormor	Mormor	
Ane Christensen tvil	1852 S36	Død 1 dag		
Ane Kathrine Henriksen	1851 S35	Farforældre	Mor og far /gift	
Ane Kirstine Iversen	1854 S22	Mor og udlagte barnefader / tjenestepige	Ditto- forældrene	
Ane Kirstine Jensen	1851 S42	Pleje i nabosogn	Mor/syerske	
Ane Kirstine Oline Christensen	1863 S14	Mor	Mor	
Ane Marie Jespersdatter	1857 S23	Mor/ indsidderske	Mor/ indsidderske	
Anesine Petrine Thøgersen	1856 S15	?	Mor/ fattiglem	
Carl Christian Eskildsen	1854 S17	Mor /indsidderske	Plejebarn/fattigvæsen	
Carl Christian Pedersen	1871 S14	?	Plejebarn	
Carl Senius Poulsen	1853 S21	Mor og mormor	Mor og far /gift	død
Caroline Christine Simonsen	1853 S34	?		
Caroline Eskildsen	1856 S17	Død 1 år		
Caroline Pedersdatter	1849 S41	Mor/bedsteforældre	Mor/ fattiglem	
Christen Christensen	1851 S23	Mor /indsidderske	Mor/ indsidderske	
Christen Christian Jensen	1847 S27	I fattighuset	Død 3 år	

Navn	År og Mor	1. opholdssted ca. 0-3 år	2. opholdssted ca. 3-10 år	3. opholdssted over 10 år
Christian Christensen	1862 S15	Død 4 mdr.		
Christian Nielsen	1852 S38	?	Mor og moster	
Christine Christensen	1853 S18	?	Pleje/Mosbjerg fattigv.	
Død inden dåben	1853 S24	Død		
Dødfødt	1853 S25	Død		
dødfødt drengbarn	1852 S44	Dødfødt		
dødfødt Drengbarn tvil	1852 S36	Dødfødt		
Dødfødt pige	1850 S29	Dødfødt		
Elef Thomsen	1848 S16	Mor og bedsteforældre	Plejebarn i søns sted	
Frederikke Jensine				
Theodore Pouline Jensen	1854 S19	?	?	
Inger Marie Christensen	1854 S13	Mor-daglejerske	Mor og stedfar	
Jens Christian Carlsen	1850 S24	Pleje	Samme pleje	
Jens Christian Christensen	1852 S32	Faderen	Faderen	
Jens Martinus Anesen	1852 S17	Pleje fattigvæsen	?	
Jens Martinus Christensen	1852 S23	Mor indsidderske	Mor/ indsidderske	
Jens Nicolai Larsen	1852 S28	Død kort efter fødsel		
Jens Nicolai Mortensen	1852 S43	?	?	
Jens Sørensen	1852 S39	Bedsteforældre	Bedsteforældre	
Jensine Jørmine Jensen	1859 S15	Mor/ fattiglem	Mor fattiglem	
Johanne Cathrine				
Frederiksdatter/Johansen	1848 S17	Bedsteforældre		
Johanne Thomine Pedersen	1854 S41	Mor/ fattiglem	Død 4 år mæslinger	
Johannes Christian				
Peder Andersen	1854 S15	Død 1/2år		
Karen Johanne Christensen	1853 S29	Mor og far/gift	Forældrene	
Karen Marie Hansen	1853 S30	?	?	
Karen Marie Thomsdatter	1849 S40	Pleje f. betaling 1 år	Pleje	

Navn	År og Mor	1. opholdssted ca. 0-3 år	2. opholdssted ca. 3-10 år	3. opholdssted over 10 år
Kirsten Marie Jensen	1856 S42	?	Mor/syerske	
Kirstine Karoline Mikkelsen	1855 S14	Død som spæd		
Lars Chr. Boesen	1855 S31	Mor /fattiglem	Mor/ fattiglem	
Lars Chr. Jensen	1852 S40	?		
Lars Chr. Nielsen	1859 S40	Mor/ indsid/ fattighj	Pleje fattigvæsen	
Mads Anthon Poulsen	1850 S21	Mor og mormor	Mor og far/gift	
Maren Kirstine Albina Larsen	1856 S40	Mor/indsid/ fattighj	?	
Maren Kirstine Augustinussen	1853 S37	Mor /indsidderske	Mor/indsidder-fattighus	Mor i fattighuset
Mariane Jensen	1852 S22	Død kort efter		
Marthinus Jensen	1854 S45	Mor/ indsid håndarbejde	?	
Martin Augustinussen	1854 S37	Mor/Indsidder	?	
Martin Olesen	1853 S27	?		
Mette Kirstine Johannesen	1853 S20	Død kort efter		
Mikkel Christen Larsen	1851 S31	Pleje udensogns	Mor/ fattiglem	
Morten Carl Mortensen	1852 S30	Pleje	Pleje/almissem 3 år	
Niels Chr. Thomsen	1851 S16	?	?	
Niels Christian Jensen	1851 S27	I fattighuset		
Niels Christian Pedersen	1853 S45	Mor/indsid/ håndarbejde	Pleje 7 år	
Niels Kjærsgaard Pedersen	1851 S41	Mor og bedsteforælde	Mor fattiglem	
Niels Marinus Thomsen	1858 S37	Mor/ fattiglem 2 år		
Petrine Kirstine Nielsen	1859 S14	Mormor og Mor	Mor	
Søren Andersen	1852 S33	Mor/ Morforældre	?	
Søren Chr. Christensen	1854 S26	?		
Thomas Peter Carlsen	1848 S24	Pleje	Samme pleje	
Thomine Antine Andreasen	1849 S37	?	Mor fattighus 10 år	

Navn	År og Mor	1. opholdssted ca. 0-3 år	2. opholdssted ca. 3-10 år	3. opholdssted over 10 år
Thomine Kirstine Caroline Pedersen	1857 S14	Mormor	Død 5 år	

Oplysninger om 61 børns opholdssted.

Heraf 54 cirka 0-3 årige:

13 døde, seks hos bedsteforældre, syv hos mor og bedsteforældre, to hos forældre, to i fattighuset, 16 hos indsidderskemor, syv i pleje, en hos faderen.

Oplysninger om 39 cirka 3-10-årige:

Tre døde, to boede hos bedsteforældrene, ingen hos mor og bedsteforældre, fire hos forældrene, en hos mor og stedfar, to hos faderen, 17 hos moderen, 10 var i pleje.

BILAG 15

Børn i Sct. Hans i 3. periode

Navn	År og Mor	1. opholdssted ca. 0-3 år	2. opholdssted ca. 3-10 år	3. opholdssted over 10 år
Adolf Christensen	1877 S76 Tvil	?	?	
Andreas Martin				
Lyckegaard Christensen	1878 S74	Mor/ Mormor	Mormor/mor	
Ane Johanne Marie Andersen	1879 S74	?	?	
Ane Kamille Knudsen	1876 S46	Mor og bedsteforældre	Mor og bedstefar	
Ane Marie Christensen	1863 S47	?	Plejebarn	
Ane Petrine Jensen	1874 S81	Mors søster 4 år	Pleje hos mors søster	
Ane Thomine Marie Jensen	1879 S57	Mor/fattiglem	Mor/fattiglem	
Anine Eginne Jensen	1861 S82	Mor/håndgerning.	Mor	
August Vilhelm Christensen	1874 S74	Død 2 år		
Axel Ludvig Jacobsen	1877 S50	Far/mor tj.pige	Far/mor gift	
Carl Chr. Christensen	1873 S74	Mor/mormor	Mor/mormor	
Cecilie Cathrine Andersen	1857 S54	?	?	
Christen Christensen	1875 S52	Død lige efter fød.		
Cathrine Marie Thomsen	1878 S73	?		
Christian Julius Simonsen	1875 S53	?	?	
Christian Laurits Jensen	1879 S63	?	?	
Christian Ottosen	1878 S65	Pleje	Pleje	
Christiane Celius Frantsen	1864 S54	?	?	

Navn	År og Mor	1. opholdssted ca. 0-3 år	2. opholdssted ca. 3-10 år	3. opholdssted over 10 år
Christine Marie Pedersen Clara Christine	1873 S83	Pleje/alimen	?	
Frantsine Carlsen	1881 S79	Bedsteforældre	Mor og stedfar	
Død pige	1877 S61	Dødfødt		
dødfødt barn	1876 S59	Dødfødt		
Dødfødt dreng	1877 S69	Dødfødt		
Elvine Josefine Pedersen	1882 S83	?	Hos sin mor	
Edvard Anton Christensen	1879 S83	?		
Erhardt Marinus Jensen	1879 S77	?		
Harbo Julius Jensen Ludvigsen		1875 S71	Forældre/ gift	Forældre/gift
Helene Margrethe Jensen	1877 S76	Død 14 dage gl. Tvil		
Helga Marie Christensen	1886 S66	Mor fattighus	Mor/fattighus	
Ingvard Chr. Jensen	1858 S82	Mor/haandgj	Mor	
Jens Aksel Konrad Pedersen	1879 S68	Pleje/alimentation	Mor/stedfar	Pleje og hyrdedreng
Jens Chr. Christensen	1876 S81	Død efter 14 dg.		
Jens Chr. Jensen	1879 S49	Død 1/2 år. »Brystsygdom«		
Jens Chr. Laurits Christensen	1877 S80	Bedsteforældre	?	
Jens Chr. Laurits Jensen	1864 S69	?	?	
Jens Frederik Thomsen	1877 S82	Mor/håndge/fattighj	Mor	
Jens Laurits Christensen	1886 S64	?	?	
Jens Peter Svendsen	1876 S67	Forældre/gift	Forældre/fattiggård	
Jensine Caroline Christine Jensen		1873 S76	Plejebarn/fattigvæsen	
Johan August Vilhelm Lyckegaard Christensen	1877 S75	Mor/mormor	Mor/mormor	
Johanne Henriette Louise Andersen	1876 S54	Pleje/udensogns	Samme plejested	

Navn	År og Mor	1. opholdssted ca. 0-3 år	2. opholdssted ca. 3-10 år	3. opholdssted over 10 år
Julius Peter Nielsen	1878 S60	Bedsteforældre	Bedsteforældre	
Jørgen Martinus Thomsen	1875 S70	Bedsteforældre	Bedsteforældre	
Kirsten Marie Nielsen	1879 S72	Forældre/tjenstp.	Forældre/gift	
Lars Chr. Christensen	1875 S51	?	Mor/stedfar 4 år	
Laura Marie Pedersen	1878 S52	Pleje/fattigvæsenet	Samme plejested	
Laurids Pedersen	1865 S82	Mor/håndge/fattighj	Mor	
Laurine Christine Marie Larsen	1875 S48	Pleje/fattigvæsenet	Samme plejested	
Laurits Christian Pedersen	1879 S69	Pleje	Fattiggård 8 år	
Lauritse Christine Nielsen	1877 S64	?	?	
Lovise Marie Christine Christensen	1877 S58	Mormor	Mor/far/gift	
Maren Kathrine Pedersen	1878 S69	Død 1/2 år		
Maren Kathrine Pedersen	1880 S69	Fattiggård	Død 2år	
Mariane Christine Ottosen	1876 S65	Pleje/ fattigvæsen	Pleje	
Mariane Jensen	1871 S67	?	Forældre	Forældre/ fattiggård
Marie Christine Jensen	1877 S55	Bedsteforældre	Mor/stedfar	
Marie Jensen	1873 S53	?	?	
Marius Jensen	1875 S57	?	Mor/fattiglem	
Marius Linus Christensen	1877 S66	Mor/fattighus/gård	Mor/fattighus	
Markus Peter Gotfred Pedersen	1876 S68	Pleje/fattigvæsen	Mor, senere fattiggård	Mor og stedfar
Martin Pedersen	1876 S52	Død efter tre mdr.		
Mathilde Jensine Simonsen	1873 S58	Mormor	Dør 12 år	
Otilie Sofie Caroline Johanne Margrethe Sørensen	1877 S79	Bedsteforældre	Bedsteforældre mor gift	
Ove Christian Jensen	1883 S69	Fattiggård	Fattiggård	Fattiggård

Navn	År og Mor	1. opholdssted ca. 0-3 år	2. opholdssted ca. 3-10 år	3. opholdssted over 10 år
Petrea Louise Nielsen	1884 S75	?	?	
Sabine Marie Ottesen	1874 S65	Pleje	Pleje	
Severin Larsen	1873 S65	Pleje/fattigvæsen	Pleje	
Søren Peter Sørensen	1879 S78	Bedsteforældre	?	
Sørenmine Christine Sørensen	1878 S47	Mor/indsidder/væv	Mor/husejer	
Thomas Peter Albrektsen	1879 S56	Død kort efter		
Thomas Peter Andersen	1877 S56	Død kort efter		
Tvillinger	1870 S82	To Dødfødte		
Udøbt Barn	1881 S74	Død kort efter		
Valdemar Pedersen	1877 S62	Mormor	?	

Oplysninger om 61 børns opholdssted.

Heraf 55 børn cirka 0-3 årige:

15 døde som små, ni kom hjem til bedsteforældre, fire hos mor og mormor, to hos deres gifte forældre, to hos ugifte forældre, otte hos deres indsiddermor, en hos sin moster, 12 i pleje, to på fattiggården.

For de 3-10 årige gælder at fire døde, tre boede hos bedsteforældrene, fire hos mor og bedsteforældre, seks hos forældre, fire hos mor og stedfader, 11 hos indsidderskemoderen, ni i pleje, to på fattiggården. I alt viden om 43 ca. 3-10-årige.

BILAG 16

Antal alimentionssager i Hjørring Amt 1834-1880

Antal alimentionssager

1834	58
1835	70
1836	68
1837	81
1838	86
1839	65

Antal alimentionssager:

1851	118
1852	146
1853	137
1854	109
1855	113

Antal alimentionssager

1875	188
1876	168
1877	218
1878	239
1879	159

Ifølge optælling af Hjørring Amt Alimentionssager. B1 580 – B1 6944: 1834-1880. LAN.

Liste over anvendte forkortelser

DDD:	Dansk demografisk database
DJH:	Den jyske historiker
DL:	Danske Lov
Ft.:	Folketælling
HA:	Hjørring Amt
HAS:	Hjørring Amt Sygehus
LAN:	Landsarkivet for Nordjylland
mk.:	Mark
pd.:	Pund
RA:	Rigsarkivet
rbd.:	Rigsbankdaler
rdl:	Rigsdaler
RA:	Ribe Amt
sk.:	Skilling
skp.:	Skæppe
VhA:	Vendsyssel historiske arkiv

ISBN 87-88923-26-6

9 788788 923261